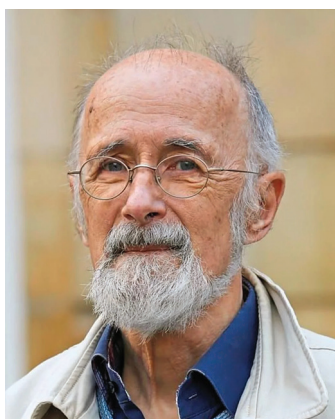

WIADOMOŚCI NUMIZMATYCZNE

ROK LXVIII, 2024 — ZESZYT 212

Petro Ilisch
in memoriam

Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk

WIADOMOŚCI NUMIZMATYCZNE

ROCZNIK

INSTYTUTU ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

ROK LXVIII, 2024 — ZESZYT 212

Redakcja (Editorial Team):

Mateusz Bogucki (redaktor naczelny)

Michał Zawadzki (zastępca redaktora naczelnego)

Arkadiusz Dymowski (redaktor tematyczny: starożytność)

Witold Garbaczewski (redaktor tematyczny: średniowiecze i nowożytność)

Krzysztof Książek (redaktor tematyczny: znaleziska)

Marta Męclewska (redaktor bibliograficzny)

Grzegorz Śnieżko (sekretarz redakcji)

Rada naukowa (Academic Board):

Jarosław Bodzek, Aleksander Bursche, Peter Ilisch, Kenneth Jonsson, Mykolas Michelbertas,

Borys Paszkiewicz, Petr Vorel, Roman Zaoral

Adres Redakcji (Address of the Editorial Team):

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Al. Solidarności 105, 00–140 Warszawa

<https://journals.iaepan.pl/wn>

PL ISSN 0043-5155

Copyright © Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences); Autorzy (Authors)

Wszystkie artykuły w tym tomie są publikowane w wolnym dostępie, na licencji

(All articles in this volume are published in an open access under the license):

CC BY 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Tłumacze (Translators):

na język angielski — Karolina Serkowska

Redaktor językowy tekstów angielskich (English Editor):

dr Murray Andrews

Fotografia na okładce (cover photo):

Peter Ilisch (fot. z archiwum Sary Ilisch)

Skład i przygotowanie do druku (Typesetting):

Karolina Śnieżko

TREŚĆ ZESZYTU/CONTENTS

Petro Ilisch in memoriam.....	1
Artykuły / Articles:	
Andrzej Romanowski, Context and Time. Inflow and Longevity of Use of Roman Coins in the Settlements of the Przeworsk Culture. Kontekst i czas. Napływ i długotrwałość użytkowania monet rzymskich na osadach kultury przeworskiej.....	3
Stanisław Suchodolski, Manifestation or Economy – What Was the Purpose of Issuing the Oldest Polish Coins? Manifestacja czy ekonomia, czyli jaki był cel emitowania najdawniejszych monet w Polsce?.....	25
Bo Gunnarsson, A German Coin Group with Byzantine-Arabic Models and an Overlooked “Type 7”. Grupa niemieckich monet z wzorcami bizantyjsko-arabskimi i przeoczonym „typem 7”.....	47
Murray Andrews, East Goes West: Baltic and Russian Coin Finds from Tudor England and Wales. Ze Wschodu na Zachód: monety krajów nadbałtyckich i Rosji z czasów Tudorów znalezione w Anglii i Walii.....	77
Raman Krytsuk, Valery Shyshana, Między Witebskiem, Rapperswilem i Warszawą – życie i twórczość Konstantego Żmigrodzkiego. Between Vitebsk, Rapperswil and Warsaw – Life and Work of Konstanty Żmigrodzki.....	97
Materiały / Materials:	
Tomasz Teinert, Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki w Gabinetce Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie. Coins from the Zygmunt Mineyko’s Collection in the Cabinet of Coins and Medals of the National Museum in Warsaw.....	121
Stanisław Suchodolski, Jacek Szolc, Odkrycie nowych połączeń stempli monet Bolesława Chrobrego i co z tego wynika. Nieznany skarb z Geiseltal pod Merseburgiem. The discovery of New Die Chains of Bolesław the Brave’s Coinage and Their Results. An Unknown Hoard from Geiseltal near Merseburg.....	159
Borys Paszkiewicz, Skarb złotych monet z XVII wieku z Głębinowa pod Nysą. A Seventeenth-Century Hoard of Gold Coins from Głębinów near Nysa.....	175
Krystian Browarny, W Galicji jego Dom(inium) – uwagi na temat znaków rozliczeniowych z inicjałami KD. His Dominium in Galicia – Remarks on Settlement Tokens with the Initials KD.....	193
Znaleziska/Finds.....	211
Recenzje/Review.....	263
Kronika/Chronicle.....	269

Prace opublikowane w niniejszym tomie recenzowali:

Peer-reviewers of this volume:

dr hab. Bartosz Awianowicz, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, Polska)
dr hab. Felix Biermann, prof. US (Uniwersytet Szczeciński, Polska)
dr Viktors Dāboliņš (University of Tartu, Estonia)
dr Tuukka Talvio (National Museum of Finland, Helsinki, Finland)
prof. Svein Harald Gullbekk (Museum of Cultural History, University of Oslo, Norway)
dr Jiří Lukas (Independent, Praha, Czech Republic)
prof. dr hab. Mariusz Mielczarek (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Łódź, Polska)
mgr Piotr Niziołek (Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Polska)
prof. dr hab. Stanisław Rosik (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
prof. dr hab. Przemysław Urbańczyk (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa, Polska)
prof. Petr Vorel (University of Pardubice, Czech Republic)
mgr Mateusz Woźniak (Muzeum Narodowe w Krakowie, Polska)
dr Roman Zaoral (Charles University, Praha, Czech Republic)
dr Anna Zapolska (Uniwersytet Warszawski, Polska)

Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

Al. Solidarności 105, 00–140 Warszawa

www.iaepan.edu.pl

Zamawianie czasopisma:

przez Księgarnię Instytutu Archeologii i Etnologii PAN

Ordering the journal:

via the Bookstore of the Institute of Archaeology and Ethnology PAS

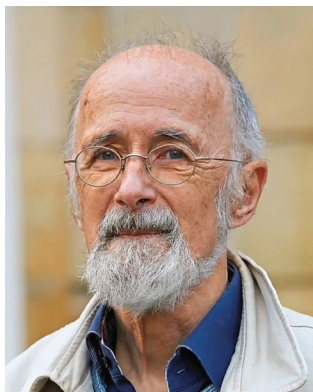
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, Polska

tel. +48 620 28 81-86, w./ex. 114

e-mail: bookshop@iaepan.edu.pl

<http://ksiegarnia.iaepan.vot.pl>

Petro Ilisch in memoriam

Dr Peter Ilisch przez ponad 30 lat był silnie związany z numizmatyką polską. Badając mennictwo niemieckie, wzorem swojego mistrza – Petera Berghausa – spoglądał często na znaleziska skarbów ze Skandynawii oraz Polski, gdzie odnajdywał wiele egzemplarzy monet wybitych w szczególnie interesującej Go Dolnej Lotaryngii. O ile znaleziska skandynawskie, w szczególności szwedzkie, zostały już w dużej mierze wyeksploatowane wcześniej, to znaleziska z Polski stanowiły dla Petera Ilischa wyśmienite źródło materiałów do studiów nad mennictwem niemieckim. W połowie lat 90. XX w. nawiązał więc współpracę z profesorem Stanisławem Suchodolskim, której głównym celem była reedycja inwentarzy wczesnośredniowiecznych skarbów srebrnych z ziem polskich. Pierwotna edycja z lat 1959–1966 – jak na ówczesne czasy dzieło pionierskie powstałe z inicjatywy prof. Ryszarda Kiersnowskiego, była już mocno zdezaktualizowana i zbyt ogólna dla szczegółowych studiów. Owocem owej współpracy był grant Komitetu Badań Naukowych, na ponowne opracowanie inwentarza

For more than 30 years, Dr Peter Ilisch was strongly involved in Polish numismatics. While studying German coinage, following the opus operandi of his master Peter Berghaus, he often looked at hoard finds from Scandinavia and Poland, where he found many Lower Lorraine coins that interested him. While the Scandinavian finds, particularly those from Sweden, had mostly already been studied earlier, the finds from Poland were an excellent source of material for his studies of German coinage. Thus, in the mid-1990s, Peter Ilisch established a collaboration with Professor Stanisław Suchodolski, the main aim of which was to re-edition of the inventories of early medieval silver hoards from the Polish lands. The original edition from 1959–1966 – at that time a pioneering work initiated by Prof. Ryszard Kiersnowski – was already heavily outdated and too general for detailed studies. The fruit of this collaboration was a grant from the Committee for Scientific Research for the reworking of the hoard inventory. Unfortunately, the conditions of this

skarbów. Niestety warunki tego finansowania nie pozwoliły ukończyć dzieła i go opublikować. Praca Petera Ilischa nad inwentarzami miała jednak ogromny wpływ na badania numizmatyczne w Polsce. Odwiedzając polskie muzea, dr Ilisch nawiązywał liczne relacje z wieloma numizmatykami, wspierał ich badania swoją wiedzą oraz często niedostępną u nas literaturą. W ten sposób wytworzył się z początku nieformalny zespół badaczy, który rozwijał studia nad mennictwem wczesnośredniowiecznym. Dzięki wspólnej pracy Petera Ilischa, Stanisława Suchodolskiego, Mateusza Boguckiego i wielu wysmienitych badaczy, udało się pozyskać finansowanie na nowe opracowanie inwentarzy i co najważniejsze – ich publikację. Efektem jest pięć opublikowanych tomów, których Peter Ilisch był nie tylko współredaktorem, ale przede wszystkim współautorem. Bez Jego udziału całe przedsięwzięcie byłoby niemożliwe. Peter Ilisch był silnie związany z *Wiadomościami Numizmatycznymi* – opublikował na naszych łamach łącznie 10 artykułów, wielokrotnie recenzował prace składane do druku, jak też był członkiem Rady Naukowej czasopisma. W trakcie tej wieloletniej współpracy Peter Ilisch dał się poznać nie tylko jako wysmienity badacz o bardzo szerokich horyzontach, ponadprzeciętnej wiedzy, ale przede wszystkim człowiek dużej życzliwości i cierpliwości. Jako wyraz wdzięczności za wkład Petera Ilischa w rozwój numizmatyki, redakcja *Wiadomości Numizmatycznych* dedykuje Mu niniejszy tom.

funding did not allow the work to be completed and published. Peter Ilisch's work on hoard inventories, however, had an enormous impact on numismatic research in Poland. Travelling around Polish museums, Peter Ilisch established numerous relationships with many Polish numismatists, and supported their research with his knowledge and often with literature not available in Poland. In this way, an informal research team was formed at first to develop the study of early medieval coinage. Thanks to the joint work of Peter Ilisch, Stanisław Suchodolski, Mateusz Bogucki and a number of excellent researchers, funding was obtained for a new study of the inventories and, most importantly, their publication. The result is five published volumes, of which Peter Ilisch was not only co-editor, but above all co-author. Without his participation, the whole project would have been impossible. Peter Ilisch has been strongly associated with *Polish Numismatic News* – he published a total of 10 articles in our journal, repeatedly reviewed papers submitted for publication, and was a member of the journal's Scientific Editorial Board. In the course of this long-term cooperation, Peter Ilisch became known not only as an excellent researcher with very broad horizons and above-average knowledge, but above all as a man of great kindness and patience. As an expression of gratitude for Peter Ilisch's contribution to numismatics, the editors of *Polish Numismatic News* dedicate this volume to him.

Redakcja Wiadomości Numizmatycznych

The editors of Polish Numismatic News

ANDRZEJ ROMANOWSKI

**CONTEXT AND TIME.
INFLOW AND LONGEVITY OF USE OF ROMAN
COINS IN THE SETTLEMENTS
OF THE PRZEWORSK CULTURE***

ABSTRACT: An important element of a comprehensive study of Roman coin finds in the settlement environment of the Przeworsk culture was to determine the time of their influx and functioning within this type of site. The analyses carried out, based on a variety of considerations, indicated complex dynamics in the use of this category of imports and the possible chronological sequences in which they may have been used. At the same time, the main circulation areas of coins within the habitats and the significant correlation between the time of their influx and use and other Roman imports, which largely operated simultaneously here, were identified.

ABSTRAKT: Istotnym elementem kompleksowych badań nad znaleziskami monet rzymskich w osadniczym środowisku kultury przeworskiej, było określenie czasu ich napływu i funkcjonowania w obrębie tego typu stanowisk. Przeprowadzone analizy, opierające się na różnorodnych przesłankach, wskazały złożoną dynamikę w użytkowaniu tej kategorii importów oraz możliwe sekwencje chronologiczne, w których mogły być wykorzystywane. Wskazano równocześnie główne strefy cyrkulacji monet w obrębie siedlisk i znaczącą korelację pomiędzy czasem ich napływu i użytkowania oraz innych rzymskich importów, które w dużym stopniu funkcjonowały tu jednocześnie.

KEYWORDS: barbarian communities, Roman imports, Roman coin finds, use of Roman coins, archaeological context, cultural interactions

* The article is based on the results of research conducted as part of the author's doctoral dissertation entitled *Finds of Roman coins from the settlements of the Przeworsk culture*, prepared under the supervision of Prof. Aleksander Bursche, defended at the Faculty of Archaeology of the University of Warsaw in November 2023 (Romanowski 2023, work available at the Institutional Repository of the University of Warsaw, <https://repozytorium.uw.edu.pl/handle/item/4765>, accessed 12.11.2024). Due to the time frame related to the preparation of the dissertation, the material included in this work take into account finds registered until the end of 2018.

SŁOWA KLUCZOWE: społeczności barbarzyńskie, importy rzymskie, znaleziska monet rzymskich, użytkowanie monet rzymskich, kontekst archeologiczny, interakcje kulturowe

Finds of Roman coins, which are extremely numerous in Poland and more broadly in the Central European *Barbaricum*, are recorded in contexts reflecting various forms of human activity in the past.¹ Archaeological contexts or their absence determine the categories of finds that we operate by systematizing materials from a given territory.² This applies not only to the times of their direct inflow, i.e. the late pre-Roman period or the Roman period, but also indicates the possibility of coins functioning in later periods.³ Therefore, it can inform us about the durability of the use of the material we are interested in, as well as the possible variability of its use. Observing archaeological contexts allows for the study of the diversity of coin functions and processes to which they were subject due to the diverse activity of individual communities, as well as more broadly in intercultural relations.⁴

One of the basic categories of coin finds, determined by the archaeological context, are settlement finds, understood here as coins registered in the area of defined settlement – residential or production sites. The occurrence of monetary finds of this type is documented by inventory statements or the monographs of individual sites of this type. Settlement finds appear as a particularly interesting group of monuments, allowing for observations in the spheres of everyday life (in the “living culture”), and thus giving the opportunity to recreate the actual circulation and function of the coin among the studied communities. Of course, some aspects of everyday life intertwine with the symbolic and magical sphere, but in essence, such research material gives the opportunity to observe the most lively aspect of the use of money. This is particularly important from the perspective of the numerous conditions that affect the selection of objects that shape “dead culture.” At the same time, not only the passive role of coins in the barbarian environment is important, but also their possible active impact on users’s behavior, in contact with a culturally foreign object with a unique specificity among imports.⁵

¹ This is the largest group of Roman imports. Approximately 140,000 Roman denarii from the 2nd century are recorded in the territory of the northern and central European *Barbaricum* (Bursche 2002, p. 121).

² Single finds, group finds, hoards, from cemeteries, graves, settlements (among others Tabaczyński 1959, pp. 41–47; Grierson 1975, pp. 124–139; Suchodolski 2012, pp. 260–271).

³ E.g. in medieval and modern contexts.

⁴ Also in the broad sense of the context in relation to the coin (*spatial context*): Collis 1974; Kemmers 2009, pp. 140–141; Wigg-Wolf 2009, p. 109; Kemmers, Myrberg 2011, pp. 89–91; Krmnicek 2023, pp. 4–8.

⁵ This should be seen in the broader perspective of the issue of the biography of things and their agency in the multifaceted impact of man on the object and object on man (on this subject widely, among others Domańska 2008, pp. 34–36; Kobińska 2008, pp. 227ff.; Kemmers, Myrberg 2011, pp. 87ff.; Marciniak, Chwieduk 2012, pp. 568–569, there is also further literature); Krmnicek 2023, pp. 4–8.

Coins collected in hoards or deposited in cemeteries and graves are characterized by a highly selective choice, resulting from the special nature of these finds, which is not always perceptible to researchers.⁶ Therefore, the material not subject to these special circumstances is of exceptional research importance.

TERRITORIAL AND CHRONOLOGICAL SCOPE

The subject of observation were the finds of Roman coins from settlements, registered in areas inhabited by the population of the Przeworsk culture, which played an extremely important role in shaping the cultural image of the Central European *Barbaricum* in the late Iron Age. The peoples identified with the Lugii and Vandals occupied in various chronological sections most of the territory of today's Poland (except for Pomerania and Masuria), partially expanding to neighboring lands. This formation developed at the beginning of the late pre-Roman period around 180 BC⁷ and functioned for more than six centuries until the first half of the 5th century AD.⁸

The territorial scope was determined on the basis of two criteria: geographical and cultural. The boundaries of the study areas were determined by rivers and other permanent geographical objects, also taking into account the cultural nature of this area and the extent of the compact settlement of Przeworsk culture. Population movements and the time of settlement of individual regions were also important here. After adopting these geographical parameters, the analysis of the research material was carried out within five regions: Greater Poland, right-bank Mazovia with Podlachia and the Lublin Province, western Mazovia, Silesia and Lesser Poland (Fig. 1).

The time frame of the study is determined by the date of the inflow of coins to these areas. Taking as a basis the dating of the found coins and known archaeological contexts, we can determine the chronological scope of the presented research on phases from A₂ of the late pre-Roman period (approx. 120 BC), to the D₁ phase of the Migration Period (360/370–ca. 450).⁹ Therefore, the analysis of the collected material covered over 500 years of the presence of Przeworsk culture in the discussed areas. Coins found in such dated contexts with extremely marked issuance dates are – the oldest, republican denarius C. Thalny from 154 BC and the youngest – AE 3 of Valentinian I from 364–375.¹⁰

⁶ Bursche 2008, pp. 403–407; Kontny 2008, p. 107 (in relation to the burials of Przeworsk culture).

⁷ Such dating is proposed by Michał Grygiel (2004, pp. 57ff., tables I, II, pp. 81, 82). Phase LTC1b (ca. 180/170 BC); Dąbrowska 1988, p. 225.

⁸ Mączyńska 2020, pp. 451, 453, 461, 466.

⁹ Chronological references are based on the classification and terminology of K. Godłowski (1970; Godłowski 1974; Godłowski 1985; Godłowski 1988).

¹⁰ From the town of Karsy Małe, Pacanów Commune, Busko District, Świętokrzyskie Voivodeship and Zagórzycze (II), Kazimierza Wielka Commune, Kazimierza District, Świętokrzyskie Voivodeship.

Fig. 1. The territorial scope of the study and its internal regional division. Prepared by A. Romanowski

MATERIAL BASE

The research material was registered at 131 settlement sites, of which 631 coins are attainable. However, considering the number of coins restored on the basis of information that also take into account the material that is unattainable today, this number can be increased to 1,058 coins and more. Regardless, only attainable material was considered in the analyses, with possible reservations resulting also from historical data. Among the registered material, 96 coins from 40 sites belong to high informational value finds (Group I), 78 coins from 33 sites belong to medium informational value finds (Group II), and 457 coins from 86 sites were assigned to low informational value finds (Group III).¹¹ This means that 15.2% of the coins were taken in a strict archae-

¹¹ In terms of the cognitive value of the interpretation levels of the finds, see: Wielowiejski 1980, pp. 7–8; Romanowski 2011 (2012), pp. 82ff.; Romanowski 2023, pp. 27–29.

ological context within the settlement, 12.3% of the coins were loosely deposited in cultural layers outside the captured objects, and 72.5% of the coins came from the top soil layer from the settlement area. As it is clear from this, the material from the finds of group III is the most numerous, while in the other two groups the material is present to a comparable extent (Fig. 2).

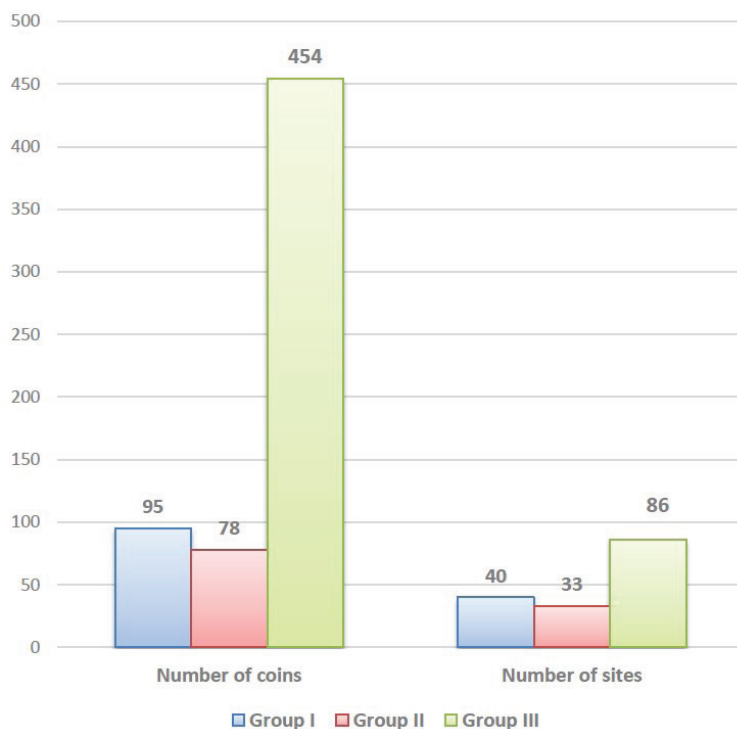

Fig. 2. Number of coins and sites classified into interpretation groups. Prepared by A. Romanowski

METHODOLOGY

One of the key elements of the research was the analysis of direct archaeological contexts for the found coins and co-occurring portable artefacts, including other industrial imports. Strict determination of the context and determination of the chronology of the object not only gives us the opportunity to infer the function of coins, but also to establish the time of their use within the settlement. At this point, other important issues should also be pointed out, which are necessary to assess the length of use of Roman money within settlements. In a broader perspective, this also applies to other types of archaeological site.

The duration of the coin's operation is often difficult to determine, due to insufficient documentation or the non-obvious stratigraphy of sites. However, observations of a different kind can be used here, one of which is the interpretation of the coin's function, which determines its dynamic and static use. This leads to a certain variation within the total time of its functioning in the "living culture." From this perspective, the dynamic use of the coin is related to its movement – e.g. using it as an object of exchange, means of payment or as a pendant. On the other hand, the time of its static use, limiting the possibility of mobile use, may be a consequence of depositing it in a hoard or using it as a ritual offering. Although the coins are still in use in both cases, the important thing is the change the way they are used, which significantly affects the total longevity of their functioning. Depositing a coin did not have to terminate its relationship with an individual dispenser or community until the physical or emotional (cultural) relationship of the owner or his heirs with the deposit ceased.¹² The cessation of such a relationship could have been caused by various circumstances, therefore the deposit, which was often temporary, became the final place where a coin or other artefact was placed. However, such deposits could also be taken and reused dynamically, changing their functions. Such a change in functionality had a real impact on the state of preservation of coins which, used statically, degraded to a lesser extent than coins used dynamically, and this factor should be taken into account in the assessment of the coin's operation time in a given environment. It should also be kept in mind that the coin may have ended up on the territory of the settlement, where it was finally deposited after its use, perhaps for a long time, in another place.

The issue of assessing the state of preservation, and in particular the degree of wear of the coin in relation to the time of its use, should be considered here.¹³ It is important to determine whether the condition of the coin is the result of dynamic use, the mobile nature of which could have had an impact on the degree of surface abrasion, or whether it is the result of mechanical damage resulting, among others, from secondary use, corrosion or other post-deposition factors.¹⁴ An important element of such an analysis is also the ability to determine whether the coin has degraded as a result of long-term use, or whether the degree of its use intensity has determined it.¹⁵ The latter element is difficult to determine in practice, although

¹² Domańska 2008, pp. 34–36; Kobiałka 2008, pp. 227ff.; Kemmers, Myrberg 2011, pp. 87ff.; Marciniak, Chwieduk 2012, pp. 568–569.

¹³ This topic has been repeatedly raised by researchers in relation to money of different eras, where the purposefulness of such research and statistical methods for conducting it were presented (e.g. Grierson 1963; Duncan-Jones 1994; Hoyer 2013; Velde 2013).

¹⁴ Noe 1949, pp. 235–237; Hagen-Jahnke, Walburg 1987, pp. 12–13; Wigg-Wolf 2009, p. 123; Myrberg Burström 2018, p. 250 (the author emphasizes the observation of the physical characteristics of coins – taking into account the archaeological aspects of taphonomy, not only statistical data that may lead to incorrect conclusions); Ghey 2022, pp. 58–59; Hellings 2022, p. 283.

¹⁵ Such a condition, although in relation to modern coins, is indicated by Velde 2013, p. 612.

there are exceptions, such as the use of a coin as a pendant, where we can observe greater wear of the reverse due to the fact that the owner presented the portrait of the ruler.¹⁶ Therefore, a potential analysis of the obverse sides of the coins used in this way is possible, which will approximately be able to indicate the condition of the coin before changing its function.

It is unlikely that Roman coins outside the *limes* (especially those contained in hoards of primary character) were exchanged so intensively between users that it would lead to a strong wear of the coin surface at a relatively fast rate. The low degree of monetization of the Germanic communities living in Central Europe, and thus the relatively small spread of Roman money,¹⁷ indicates that one should not expect a very dynamic transition of coins from hand to hand.¹⁸ There was such an opportunity primarily on the territory of the Empire, before they were transferred to the northern European *Barbaricum*. The decisive factor here was the time and distance that they had to cover in circulation from the place of production.¹⁹

A certain group of coins redistributed from assemblages, as well as acquired as a result of individual contacts, penetrated into wider social groups. Coins were the subject of various behaviors, some of which may be elusive today, which caused their degradation. Such a category of finds also includes specimens found at settlement sites. Not knowing all the ways of using coins in such a context, it is possible to adopt the general assumption indicated by researchers, i.e. a linear wear of coins over time.²⁰ In general, their proportional wear to the time of circulation can be assumed, which suggests that heavily worn coins functioned longer.²¹ Therefore, it can also be assumed that coins in good preservation conditions were not used for a long time or intensively both on the territory of the Empire and in

¹⁶ Bursche 2008, p. 400.

¹⁷ The exceptions here are commercial emporia, e.g. Baltic Gudme and Lundeberg on Funen, Sorte Muld on Bornholm, or Jakuszowice in Lesser Poland and Gródek Nadbużny in the Lublin region (Bursche 2002, p. 123; Bursche 2008, p. 398).

¹⁸ This is indicated by the model of using coins by *superiores barbarii*, where Roman coins are “special purpose money,” performing prestigious roles, and their exchange is motivated socially, politically or customarily, not due to economic conditions (Bursche 2002, p. 123; Bursche 2008, pp. 398–399). The low degree of monetization of Germanic communities in our lands is also indicated by a small number of coins with low denominations – small bronzes (Bursche 2008, p. 398).

¹⁹ The main group of coins here are the 1st- and 2nd-century denarii that came in the last decades of the 2nd century, collected in deposits after the Trajan’s reform of 107, issued mainly by the mint of Rome. Thus, earlier coins could have been in circulation for several decades on the very heavily monetized Roman market. This can be indicated by examples of pieces from the hoards found in our lands, where the earliest coins are worn to the greatest extent. More heavily worn later specimens could, individually or in smaller groups, circulate more intensively in the Roman state and reach larger assemblages later than some of the copies identical to them chronologically, in better conditions of preservation. The spatial dimension of coin wear is indicated by Velde 2013, p. 636.

²⁰ Duncan-Jones 1994, p. 181; Velde 2013, p. 611.

²¹ Also in relation to Roman coins used in *Barbaricum* (Bursche 2002, p. 122).

Barbaricum. In such cases, as noted above, it is possible to assume a static manner of their use, and the total time of their use may be indicated by the individual archaeological context.

In the absence of a suitable model for determining the time of use of coins, due to their degree of wear for the analyzed areas and chronological period, an assumption based on the above-mentioned linear scheme was adopted, aimed at indicating the variation resulting from this type of prerequisite. In the analyzed material, chronological ranges for the period of use of about 50 years or less, from 50 to 100 years and above 100 years were estimated. The life of coins up to 50 years was considered short, from 50 to 100 years was considered relatively short, while above this value was considered long.²²

CHRONOLOGICAL STRUCTURE AND TIME OF COIN INFLOW

The chronological distribution of settlement finds indicates that it reflects the fundamental waves of the inflow of Roman coins to the Polish territory. The main group of analyzed coins belongs to the large waves of inflow of Roman denarii from the last decades of the 2nd century, along with the largest one from the end of that century.²³ The groups that came to the Polish territory at that time were formed after 107,²⁴ as indicated, among others, by the lack of coins from before the reform of Nero and the final dating of the main part of the material to the times of Septimius Severus.

A detailed analysis of the chronological structure of finds from settlements indicates a 3.8% share of Republican coins. They may have flowed into the areas in question as early as the 1st century BC, but it can also be assumed that they are part of a coin stream that flowed in at the beginning of the 1st centu-

²² The assumptions presented here are based on the observation of the state of preservation of the coins carried out by the author. Due to the lack of a uniform system of such assessment, subjective determinations of the degree of wear of the surface of coins, which are a component of the basic categories: good, medium and bad condition (see e.g. Dymowski 2011, s. 109), were adopted. Taking into account the known information on the durability of the use of coins in the discussed areas and their archaeological contexts, three chronological ranges were distinguished, which relativize their time of functioning in the settlements of the Przeworsk culture.

²³ Among others Bursche 1994, pp. 472–475; Bursche 2004, pp. 197–198; Dymowski 2011, p. 76; Dymowski 2013, pp. 94, 107.

²⁴ Ordering the withdrawal from the market of all denarii and aurei from before the reform of Nero in 63 (Kunisz 1969, p. 85; Lucchelli 1998, pp. 160–161; Romanowski 2014, p. 36, footnote 3; Dymowski 2013, p. 111).

ry AD.²⁵ The single sesterce of Caligula is an exception among the coins of the rulers of the Julio-Claudian dynasty, and could have arrived here much later than its minting time indicates – between the last quarter of the 2nd and the middle of the 3rd century.²⁶ The individually registered denarii of Galba and Otho are the rarer elements of the 1st- and 2nd-century denarii hoards, although coins issued in the Year of the Four Emperors occur in such groups.²⁷ Flavian coins account for 7.2% of all finds, and Antonine dynasty coins are the core of settlement finds, reaching 78.6% of all registered copies. A set of 1st- and 2nd-century coins with a small admixture of specimens from the beginning of the 3rd century is closed by Severus coins, having a 2.8% share in the discussed category of finds. The group of mainly antoniniani, from the middle and third quarters of the 3rd century (2.0% of all finds), which flowed out of the *limes* as part of tributes paid to Germanic tribes and loot brought north as a result of conflicts with the Empire at that time, is quite clearly indicated. Also, chronologically extreme coins of the same denomination of the Gallic usurpers and Claudius II are the result of political and military events, namely the provision of pay for Germanic troops helping Roman support units.²⁸ In the chronological structure, 4th-century emissions represented in 1.1% of the entire numismatic material can also be distinguished. It is an element of the already marginally incoming small denominations of the Constantinian and Valentinian dynasties.²⁹

We see the greatest regional diversity between the issues of the Republic and the end of the rule of the Antonines, where positions from all the discussed areas are represented. Territorial distribution gradually decreases in the Severan emissions, and after this period, coin finds are recorded almost exclusively in the Lesser Poland. The marginal share of coins from other areas³⁰ goes hand in hand with the general decrease in the presence of Roman coins on the territory of settlements of the Przeworsk culture. Apart from finds from the right-bank Mazovia and Podlachia and the Lublin Province,³¹ chronological structures in other territories maintain largely similar proportions among coins dated to the end of the 2nd century. However, we see significant deviations in the materi-

²⁵ In connection with the unrest in the central Danube region related to the rebellion of the Pannonian and Dalmatian tribes (Kunisz 1970, p. 128; Kolendo 1998a, pp. 124–125; Bursche 1995, pp. 87–89; Dymowski 2016, pp. 99–100).

²⁶ Bełkowska 1981, pp. 133, 140–141; Bursche 2004, p. 197; Zapolska 2013, pp. 106, 109.

²⁷ For example, in the hoards of Nietulisko Małe (Mitkova-Szubert 1989), Drzewicz (Krzyżanowska 1976), Błotnica Strzelecka (Ciołek 2008, pp. 23–25, no. 14).

²⁸ Kunisz 1969, pp. 90–103; Bursche 1985, pp. 36, 40; Bursche 1989, pp. 285–286; Bursche 1996, pp. 114–116, 127–129; Bursche, Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, p. 119.

²⁹ Kunisz 1969, pp. 125–126; Bursche 1988, pp. 38, 41–42, figs 1–2; Bursche 1996, pp. 98–99, 133; Bursche, Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, p. 119.

³⁰ One find from Greater Poland and western Mazovia.

³¹ Due to a very small sample size.

al from the Lesser Poland, where Trajan's coins were minted, and the issues of subsequent Antonines – Antoninus Pius and Marcus Aurelius – were subject to a certain decline. It is possible that the surplus of Trajan's coins is the result of the intensification of contacts between the population of the Przeworsk culture and Rome during the reign of this emperor. It could also relate to the activity of the Buri tribe and their possible penetration into the Lesser Poland region (and Silesia), or some kind of participation by this tribe in the redistribution of Roman money during this period.³² It is possible that there was a revival of trade contacts, but also political and military ones related to the Dacian Wars. As signalled by coins from the middle of the 3rd century, finds from outside the Lesser Poland indicate a certain continuity in their inflow, although this may be the result of redistribution as part of contacts between *superiores barbari*, and not directly with the Empire. In Lesser Poland, a small but steady inflow of Roman money can be found until the end of the 4th century. However, this should also be seen in the perspective of the long-term functioning of places of central importance, such as the settlement in Jakuszowice (Table 1).

The largest chronological dispersion of coins is observed in group III, which is due to the large number of specimens collected here (67.0% of all), but also a greater range of deposition possibilities in the "living culture." Some of them probably originally rested in objects or cultural layers. Thus, the current dispersion of coins within group III is shaped by a number of factors, including post-depositional conditions. It is difficult to determine from this perspective the exact nature of the coins gathered in this group, e.g. which are genuine losses. Determining the degree of randomness of this type of finds would be interesting from the perspective of the spread of Roman coins among the inhabitants of settlements and their guests. It would also be important to establish intentional behaviors leading to the deposition of coins on or directly below the surface (e.g. throwing away, ceremonial scattering).³³

³² Entangled in the war events of that time (Kunisz 1969, p. 64; Strzelczyk 1992, p. 46; Kolendo 1998b, p. 53; Kokowski 2006, pp. 165–166; Romanowski 2010, p. 38; Romanowski 2012, p. 75).

³³ Suchodolski 2012, p. 269.

Table 1. The time of the influx of Roman coins into the areas of settlement of the Przeworsk culture. Prepared by A. Romanowski

Main Denomination	Issue Time	Influx Time
denarii	Republic	1 st c. BC–beginning of 1 st c. AD
sestertii	Julio-Claudian Dynasty Caligula (37–41)	Last quarter of 2 nd c.–first half of 3 rd c.
denarii	Year of the Four Emperors Galba–Otho (68–69)	second half of 2 nd c.
	Flavian Dynasty Vespasian–Domitian (69–96)	
	Nerva-Antonine Dynasty Nerva–Commodus (96–192)	
	The Year of the Five Emperors and Severan dynasty Clodius Albinus–Septimius Severus (193–211)	
	Severan Dynasty Caracalla–Severus Alexander (211–235)	half of 3 rd c.
antoniniani	Crisis of the Third Century Maxyminus I Thrax–Trajan Decius (235–251)	half of 3 rd
	Crisis of the Third Century Gallienus–Probus (253–282)	third quarter of 3 rd c.
AE	Constantinian Dynasty Constantine I–Constantius II (306–361)	4 rd c.–(third quarter of 4 th c.)
	Valentinianic Dynasty Valentinian I–Valens (364–378)	

It should also be noted that the youngest coins are related to stratigraphy, therefore such dated specimens are hidden in the highest layers.³⁴ This is indicated by a set of coins from the 4th century, which is recorded essentially only as part of the group III finds.³⁵ Looking from this stratigraphic perspective, we see a certain regularity. Coins from cultural layers are dated to the third quarter of the 3rd century, while in the objects we record examples issued until the time of Septimius Severus.³⁶ Such a pattern is confirmed by finds from Lesser Poland, where the share of coins also falls within interpretative groups, from III to I. It is different in other regions, where in group I we note a slightly higher number of coins than in group II. This translates into an overall picture, in which group II of finds is 11.5% of all coins, while group I is 14.4%. Such relations between interpreta-

³⁴ Regardless of the exploration techniques used.

³⁵ With the exception of single coins of Constantine I from Greater Poland and Constantius II from western Mazovia.

³⁶ The exception here is the antoninianus of Claudius II from Jakuszowice (31/102), which was deposited in a medieval waste pit, in a secondary context (Godłowski 1995, p. 157, plate 7:2; Bursche, Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, p. 107).

tive groups are probably influenced to a large extent by the state of research. It should be expected that a larger sample of the material, as we see in Lesser Poland, would indicate in other regions a vertical dispersion pattern of finds, in which the number of artefacts increases depending on their stratigraphic location and dating (Fig. 3).

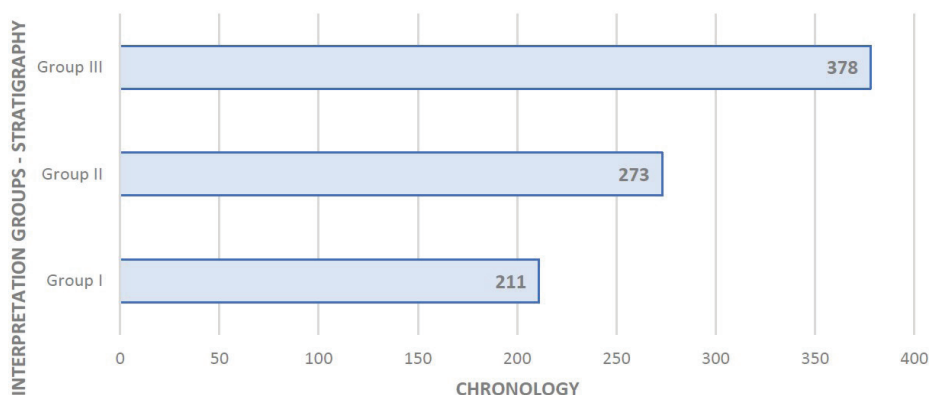

Fig. 3. Coin dispersion pattern at settlement sites of the Przeworsk culture. Prepared by A. Romanowski

These proportions basically reflect the monetary mass used in the Central European *Barbaricum* and indicate the types of coins that were in demand in the areas occupied by the population of the Przeworsk culture. Denarii, which were primarily the subject of thesaurization, were also redistributed. It should be noted, however, that this was small scale in relation to the denarii at the disposal of the Germanic inhabitants of our lands. Characteristic for settlement sites is the significant presence of subaerati, which we almost do not record in hoards from *Barbaricum*, and the lack of gold coins.³⁷ We also register a few bronze coins.

When it comes to the distribution of denominations in the interpretative groups, the greatest diversity is observed within group III, where almost all types of coins registered on the settlements occurred. The broad denominational representation within this group goes hand in hand with data on the chronology of coins. We see a less diverse set within group I, where there were no small bronze coins from the 4th century – unspecified folles and other bronzes. The least diverse set of denominations are present among the finds of group II. In all groups, the largest part are full value denarii, and the second largest group are the denarii subaerati. In groups I and II, antoniniani and sestertii are also present,³⁸ while the rest of the denominations are found only in group III (Fig. 4).

³⁷ The number of subaerati is probably underestimated, due to difficulties in identifying this material: Bursche 1997, p. 36; Bursche, Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, pp. 114–115.

³⁸ We can also mention a single drachma positioned in group I.

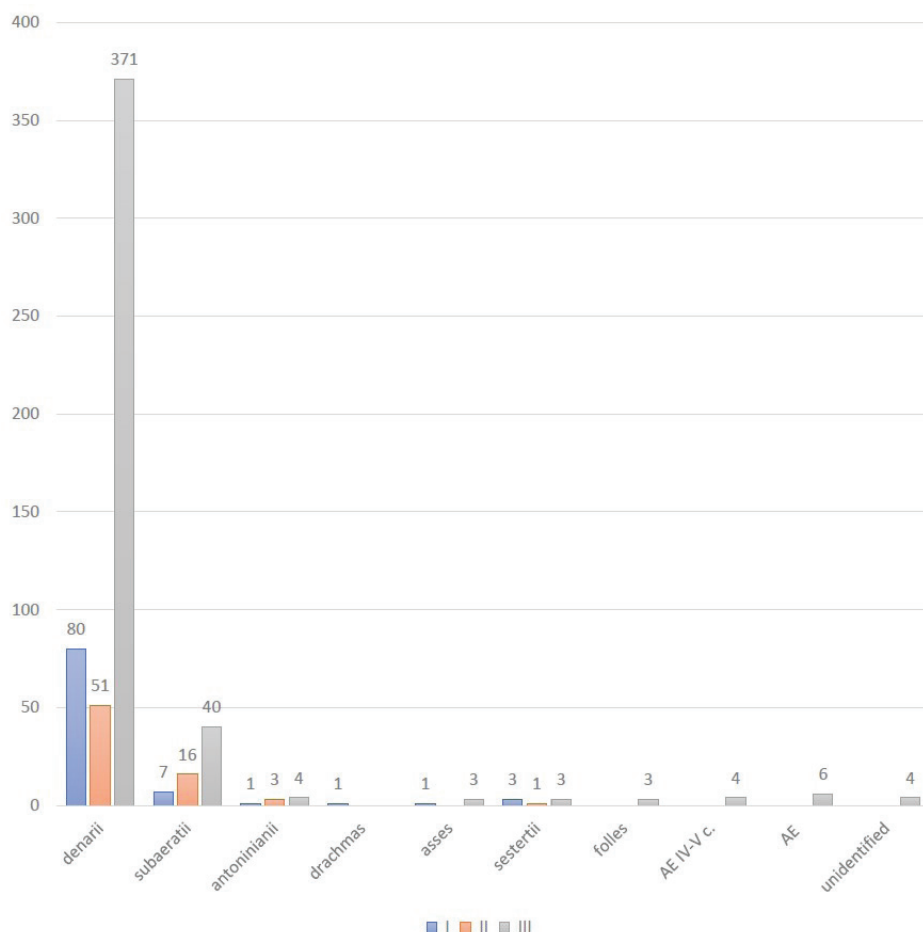

Fig. 4. Finds of Roman coins from Przeworsk culture settlements.
Denomination structure – groups I–III. Prepared by A. Romanowski

TIME OF USE OF ROMAN COINS

The time of use of Roman coins should be viewed from a broader perspective, bearing in mind the internal diversity in the total time of their use and their possible changes in functions. We can therefore distinguish here: 1. the time of circulation of coins in the Empire; 2. the time of their use from leaving the borders of the Empire to arrival in the settlement; 3. the time of use within the settlement; 4. the time of use within the object. At the same time, the time of use within the object may be shorter than the use of the coin more widely in the settlement.

To assess the time of use of Roman coins on settlements, the time of their inflow outside the borders of the Empire is important, which determines the beginning of

their functioning in a barbarian environment and the dating of the sites where they were found. With this in mind, we can determine the total possible life of the coins, which we close with the end dates of the functioning of settlements. From this perspective, Republican coins that came to the discussed areas in their main part in the 1st century BC or in the first years of the 1st century AD could have been in use for up to 500 years.³⁹ On the other hand, the general assumption that denarii issued since the time of the Flavian dynasty to the Severians flowed into the settlements of the Przeworsk culture in the last decades of the 2nd or at the end of this century makes it possible to assess,⁴⁰ depending on the situation, the time of their use outside the *limes* from several to nearly 300 years. Bronze coins minted between the 1st and the beginning of the 3rd century, which may have flowed into our lands in the second half of the 2nd and in the first half of the 3rd century,⁴¹ may have been in use for about 200–300 years, depending on the site.

By positioning the remaining numismatic material in its proper inflow chronology, we can see the shrinking possibilities of its total operating time on settlements. Denarii, antoniniani and bronze coins from the middle of the 3rd century and its last quarter, which came soon after the dates of their minting,⁴² could be used for about 150–200 years. Single coins from the 4th century of the Constantine and Valentinian dynasties, which could be found in the area in question in the middle or third quarter of the 4th century,⁴³ did not have much time to be used within the settlements – reaching up to several decades. For regions located on the right bank of the Vistula – parts of Mazovia, Podlachia and the Lublin Province – the time of using Roman coins is shortened due to the assumption resulting from the shorter time of functioning of the Przeworsk settlement there, to phases B₂/C₁ (ca. 160–end of the 2nd century). In practice, this means that the 1st–2nd-century denarii that flowed in at that time could have functioned there for a very short time – even only a few years.

However, the above assumptions are of a general nature, because the time limits are determined on each occasion by detailed dating within the sites. However, within these archaeologically determined dates, one should see a significant complexity of factors affecting the time of functioning of coins within settlements. These include, among others, determining the exact time of arrival of the coin at the site and its final deposit. Both elements are difficult to determine precisely. We cannot determine

³⁹ They are found in widely dated contexts, even to the beginnings of the Migration Period.

⁴⁰ In the case of tin-lead copies of Roman coins, a slightly later time of their use on settlements can be assumed.

⁴¹ Bełkowska 1981, pp. 133, 140–141; Bursche 2004, p. 197; Zapolska 2013, pp. 106, 109.

⁴² Kunisz 1969, pp. 90–103; Bursche 1985, pp. 36, 40; Bursche 1989, pp. 285–286; Bursche 1996, pp. 114–116, 127–129; Bursche, Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, p. 119; Dymowski 2013, pp. 113–114.

⁴³ Kunisz 1969, pp. 125–126; Bursche 1996, pp. 98–99, 133; Bursche, Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, p. 119.

the history of the coin between its departure from the borders of the Empire and reaching the settlement, while the time of depositing the coin, even within the object, can be fluid. The above-mentioned variability of the coin's function and the attitude of its owner or owners to the deposited item are also important here. Deposits could be taken and reused dynamically, changing their functions once again.

The above observations indicate that the time of use of Roman coins at settlement sites should be treated flexibly. The range of possibilities here is wide, depending on individual cases. As part of the formula adopted here – three time ranges and other chronological and traseological determinants, we see a fairly even distribution of the material, indicating differentiation within more general units of time. This statement allows us to see, only from the perspective of the time of use, the complexity and dynamics of the use of Roman money in the settlement environment, and therefore in Germanic everyday life.

CONCLUSIONS

The dates of issue of coins and the time of their inflow to the discussed areas indicate that they functioned here (outside the eastern settlement zone) throughout their settlement by Przeworsk culture communities, which means for about 500 years. The dynamics of the inflow of Roman money varied over time, depending on the current economic and political relations of the Germanic inhabitants of our lands with the Empire. We can see the reflection of these relations, among others, at settlement sites, where the finds of coins with their structure, both chronological and nominal, correspond to the main waves of the inflow of Roman money to Polish lands. As a result of the analyses carried out for individual regions, a different degree of spread and inflow of Roman money into the discussed areas was noticed. The supra-regional character was primarily due to the inflow of coins dating from the times of the Republic to the end of the Nerva-Antonine dynasty, while the distribution of finds was decreasing over time since the Severan issue, to later concentrate almost exclusively in Lesser Poland. We mainly observe an analogous distribution of the chronological and denominational structure between individual areas. However, we note here a certain significant regionalism, manifested in the already mentioned increase in the number of Trajan's coins and a decrease in the number of issues of subsequent Antonines in settlement finds from Lesser Poland and some local differences in the structure of coins issued from the middle of the 3rd century.

Settlement finds are characterized by a dual identity. We see here, first of all, similarities to the set of coins contained in the hoard pool – mainly the 1st- and 2nd-century denarii. On the other hand, we register here the 1st-century coins, which were almost unnoticed in the hoards, and after the issue of Severus, the chronolog-

ical structure is significantly similar to coins from loose finds. Such an observation makes it possible to conclude that the coins used by the inhabitants of the settlements were primarily the result of the redistribution of hoards. At the same time, however, they penetrated the habitats as a result of individual or group activity of local communities, especially from the second quarter of the 3rd century.

Based on a number of prerequisites regarding the time of the inflow of coins to settlements, the dating of archaeological contexts, layers and sites, and changes in the functionality of coins, internal diversity in the total time of their use was noticed. Distinguishing the static and dynamic means of their use, which had an impact on the degree of their wear, allowed for a more flexible assessment of the functioning time of coins within the settlements. They could have been used for several to several hundred years, sometimes independently of the complete dating of the settlement site or object. The issues seen in this way indicate the complexity and dynamics of using Roman money in the Przeworsk settlement environment. We can also see here the general regional division, related to the aforementioned specificity of the Przeworsk culture settlement areas located in its eastern zone. While Roman coins could potentially be used until the middle of the 5th century west of the Vistula line, regardless of the date of their inflow, in the regions located east of the Vistula their operation within the Przeworsk culture settlements ended in phases B₂/C₁–C_{1a}. One should also see a significant correlation between the date of inflow and use of coins and other Roman imports, which to a large extent functioned here simultaneously, creating a comprehensive picture of technological and cultural transfer.

BIBLIOGRAPHY

Bełkowska I.

- 1981 *Napływ dużych rzymskich monet brązowych na ziemię polską w I–III w. n.e.*, Wiadomości Numizmatyczne XXV, pp. 121–153.

Bursche A.

- 1985 *Direction of contacts of the Roman Empire with the mid-European Barbaricum in the second part of the 3rd and 4th centuries in the light of coin finds*, Wiadomości Numizmatyczne XXIX/1–2 (=Polish Numismatic News IV, 1986), pp. 33–44.
- 1988 *Kontakty Cesarstwa Rzymskiego z ludnością kultury wielbarskiej w III i IV w. w świetle źródeł numizmatycznych*, [in:] *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim I*, eds J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, pp. 37–50.
- 1989 *Contacts between the Roman Empire and the mid-European Barbaricum in the light of coin finds*, [in:] *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics. London, September 1986*, ed. I.A. Carradice, London, pp. 279–287.
- 1994 *Die Markomannenkriege und der Zufluß römischer Münzen in das Barbaricum*, [in:] *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*, eds H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner, Brno, pp. 471–485.

- 1995 *Czy skarb z Polańca był łupem z bitwy w Lesie Teutoburskim?*, [in:] *Nunc de Svebis dicendum est. Studia archeologica et historica Georgii Kolendo ab amici et discipuli dicata Studia dedykowane profesorowi Jerzemu Kolendo w 60-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, eds A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski, Warszawa, pp. 85–91.
- 1996 *Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe: Numismatic Evidence*, Berlin (=Studien zu Fundmünzen der Antike 11).
- 1997 *Denarii subaerati from the Jakuszowice Settlement in North Małopolska*, *Wiadomości Numizmatyczne* XL/1–2, 1996 (=Polish Numismatic News VI), pp. 31–42.
- 2002 *Circulation of Roman Coinage in Northern Europe in Late Antiquity*, *Histoire & mesure*, Numéro XVII/ 3/4, Monnaie et espace, pp. 121–141.
- 2004 *Dalsze monety ze skarbu w Liwie, powiat Węgrów. Trzeciowieczne denary na terenach Barbaricum*, [in:] *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*, ed. W. Kaczanowicz, Katowice, pp. 192–205.
- 2008 *Function of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay*, [in:] *Roman coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions, Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop Radziwill Palace, Nieborów (Poland), 3–6 September 2005*, eds A. Bursche, R. Ciołek, R. Wolters, Wetteren (=Collection Moneta 82), pp. 395–416.
- Bursche A., Kaczanowski P., Rodzińska-Nowak J.
- 2000 *Monety rzymskie z Jakuszowic*, [in:] *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, eds R. Madyda-Legutko, T. Bochnak, Kraków, pp. 101–130.
- Ciołek R.
- 2008 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Polen. Schlesien*, Wetteren (=Collection Moneta 83).
- Collis J.
- 1974 *Data for dating*, [in:] *Coins and the Archaeologist*, eds J. Casey, R. Reece, London (=British Archaeological Reports. International Series 4), pp. 173–184.
- Dąbrowska T.
- 1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej, chronologia-zasięg-powiązania*, Warszawa.
- Domańska E.
- 2008 *Problem rzeczy we współczesnej archeologii*, [in:] *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*, eds J. Kowalewski, W. Piasek, M. Śliwa, Olsztyn, pp. 27–60.
- Duncan-Jones R.P.
- 1994 *Money and government in the Roman Empire*, Cambridge.
- Dymowski A.
- 2011 *Znaleziska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI wieku. Aspekty źródłoznawcze*, Zielona Góra.
- 2013 *Chronologia napływu denarów rzymskich z I–III wieku na ziemię Polski w świetle analizy nowego materiału ze znalezisk drobnych*, *Wiadomości Numizmatyczne* LVII/1–2, pp. 93–149.
- 2016 *Nummi serrati, bigati et alii. Coins of the Roman Republic in East-Central Europe north of the Sudetes and the Carpathians*, Warszawa.

Ghey E.

- 2022 *Hoarding in Roman Britain: An Archaeological and Contextual Approach*, [in:] *Coin Hoards and Hoarding in the Roman World*, eds J. Mairat, A. Wilson, C. Howgego, Oxford, pp. 55–67.

Godłowski K.

- 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe*, Kraków (=Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 217, Prace Archeologiczne 11).
- 1974 *Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej*, Rocznik Białostocki 12, pp. 9–109.
- 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław (=Prace Komisji Archeologicznej Polskiej Akademii Nauk – Oddział w Krakowie nr 23).
- 1988 *Problemy chronologii okresu rzymskiego*, [in:] *Scripta Archaeologica (Materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci prof. dr hab. Rudolfa Jamki)*, Warszawa, pp. 27–49.
- 1995 *Das „Fürstengrab” des 5. Jhs. und der “Fürstensitz” in Jakuszowice in Südpolen*, [in:] *La noblesse romaine et les chefs Barbares du IIIe au VIIe siècle*, eds F. Vallet, M. Kazanski, Condé-sur-Noireau (=Mémoires Association Française d’Archéologie Mérovingienne 9), pp. 155–180.

Grierson P.

- 1963 *Coin Wear and the Frequency Table*, Numismatic Chronicle 7, ser. 2, pp. iii–xvii.
- 1975 *Numismatics*, London.

Grygiel M.

- 2004 *Problem chronologii i przynależności kulturowej materiałów o charakterze jastorfskim z Brześcia Kujawskiego, woj. kujawsko-pomorskie, w świetle ostatnich badań nad problematyką okresu przedrzymskiego w Polsce*, [in:] *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, ed. H. Machajewski, Poznań, pp. 13–82.

Hagen-Jahnke U., Walburg R.

- 1987 *Coin Hoards. The Example of Walle*, Frankfurt am Main.

Hellings D.R.

- 2022 *Coin Supply and Longevity of Circulation: Three Case Studies from Hoards in North-West Europe*, [in:] *Coin Hoards and Hoarding in the Roman World*, eds J. Mairat, A. Wilson, C. Howgego, Oxford, pp. 282–293.

Hoyer D.

- 2013 *Calculating the Use-Wear Rates of Roman Coins Using Regression Analysis: A Case Study of Bronze Sestertii from Imperial Gaul*, American Journal of Numismatics 25, pp. 259–282.

Kemmers F.

- 2009 *Sender or receiver? Contexts of coin supply and coin use*, [in:] *Coins in Context I. New perspectives for the interpretation of coin finds. Colloquium Frankfurt a. M., October 25–27, 2007*, eds H.-M. von Kaenel, F. Kemmers, Mainz (=Studien zu Fundmünzen der Antike 23), pp. 137–156.

Kemmers F., Myrberg N.

2011 *Rethinking numismatics. The archaeology of coins*, Archaeological Dialogues 18/1, pp. 87–108.

Kobiałka D.

2008 *Biografia rzeczy jako perspektywa badawcza*, [in:] *Kultura materialna średniowiecza w Polsce*, eds P. Kucypera, S. Wadył, Toruń, pp. 227–239.

Kokowski A.

2006 *Starożytna Polska*, Warszawa.

Kolendo J.

1998a *O skarbie monet rzymskich z Polańca*, [in:] J. Kolendo, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty zabytki refleksja nad przeszłością*, ed. J. Andrzejowski et al., vol. 3, pp. 123–126.

1998b *Źródła pisane w badaniach nad strefami kulturowymi i etnicznymi Europy Środkowej w okresie rzymskim*, [in:] J. Kolendo, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty zabytki refleksja nad przeszłością*, eds A. Bursche, R. Chowaniec, W. Nowakowski, vol. 1, Warszawa, pp. 49–56.

Kontny B.

2008 *The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and lighting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture*, Journal of Roman Military Equipment Studies 16, pp. 107–145.

Krmnicek S.

2023 *Contextual numismatics: a post-processual approach illustrated by application to Roman coins*, Heritage Science 11: 256, pp. 1–11.

Krzyżanowska A.

1976 *Skarb denarów rzymskich z Drzewicza*, Wrocław.

Kunisz A.

1969 *Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemie Małopolski*, Wrocław.

1970 *Skarb rzymskich denarów z czasów Republiki i cesarza Augusta, odkryty w Polańcu, pow. Staszów*, Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 6, pp. 103–159.

Lucchelli T.

1998 *La moneta nei rapporti tra Roma e l'Europa barbarica: aspetti e problemi*, Firenze (=Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università Degli Studi di Milano 179).

Marciniak A., Chwieduk A.

2012 *Agency*, [in:] *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, eds S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Poznań, pp. 564–570.

Mączyńska M.

- 2020 *Southern and Central Poland*, [in:] *The Migration Period between the Oder and the Vistula*, vol. 1, eds A. Bursche, J. Hines, A. Zapolska, Leiden, pp. 451–466.

Mitkova-Szubert K.

- 1989 *The Nietulisko Male hoards of Roman denarii*, Warszawa.

Myrberg Burström N.

- 2018 *Money, Coins, and Archaeology*, [in:] *Money and Coinage in the Middle Ages*, ed. R. Naismith, Leiden (=Reading Medieval Sources 1), pp. 231–263.

Noe S.P.

- 1949 *Hoard Evidence and Its Importance*, [in:] *Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear*, Princeton (=Hesperia: Supplement VIII), pp. 235–242.

Romanowski A.

- 2010 *Dolina środkowej Prosny w świetle znalezisk monet rzymskich*, [in:] *Od Kalisii do Kalisza. Skarby doliny Prosny. Katalog wystawy: Zamek Królewski w Warszawie. 30 kwietnia 2010–30 maja 2010*, eds S. Suchodolski, M. Zawadzki, Warszawa, pp. 29–41.
- 2011 (2012) *Możliwości interpretacyjne znalezisk monet rzymskich z osad (na przykładzie osady kultury przeworskiej w Kaliszu-Piwnicach)*, Numismatický Sborník 26/1, pp. 81–90.
- 2012 *Znaleziska monet rzymskich z osad kultury przeworskiej na Śląsku*, [in:] *Pieniądz i banki na Śląsku*, eds W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań (=Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce 2), pp. 69–84.
- 2014 *Skarb denarów rzymskich z miejscowości Słochy Annapolskie, gm. Siemiatycze, pow. siemiatycki. Uwagi do chronologii napływu skarbów denarów rzymskich na ziemie polskie*, Folia Numismatica 28/1, pp. 35–41.
- 2023 *Znaleziska monet rzymskich z osad kultury przeworskiej*, Warszawa (typescript of the PhD. thesis stored in the University of Warsaw Library).

Strzelczyk J.

- 1992 *Wandalowie i ich afrykańskie państwo*, Warszawa.

Suchodolski S.

- 2012 *Znaleziska monet i konteksty archeologiczne. Próba klasyfikacji*, [in:] S. Suchodolski, *Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym i ikonograficznym*, Warszawa, pp. 260–271.

Tabaczyński S.

- 1959 *Zagadnienie klasyfikacji wczesnośredniowiecznych znalezisk pieniądza kruszcowego w Polsce*, Wiadomości Numizmatyczne III/1–2, pp. 41–47.

Velde F.R.

- 2013 *On the Evolution of Specie: Circulation and Weight Loss in 18th and 19th Century Coinage*, Revue numismatique 6/170, pp. 605–650.

Wielowiejski P.

1980 *Monety znajdujące na terenie osad i cmentarzysk kultury przeworskiej*, Warszawa (typescript of the MA. thesis stored in the Library of the Faculty of Archaeology of the University of Warsaw).

Wigg-Wolf D.

2009 *Sites as context*, [in:] *Coins in Context I. New perspectives for the interpretation of coin finds. Colloquium Frankfurt a. M., October 25–27, 2007*, eds H.-M. von Kaenel, F. Kemmers, Mainz (=Studien zu Fundmünzen der Antike 23), pp. 109–125.

Zapolska A.

2013 *The influx of Roman Coins to the West Balt Culture Enviroment*, *Notae Numismaticae/Zapiski Numizmatyczne VIII*, pp. 105–122.

KONTEKST I CZAS. NAPŁYW I DŁUGOTRWAŁOŚĆ UŻYTKOWANIA MONET RZYMSKICH NA OSADACH KULTURY PRZEWORSKIEJ

(Streszczenie)

Jedną z podstawowych kategorii znalezisk monet determinowaną archeologicznym kontekstem, są znaleziska osadnicze zarejestrowane na terenie zdefiniowanych stanowisk o charakterze osadniczym – mieszkalnym lub produkcyjnym. Ta szczególnie interesująca grupa zabytków, pozwala na dokonanie obserwacji w sferach życia codziennego (w „kulturze żywej”), dając możliwość odtworzenia rzeczywistego obiegu i funkcji monet wśród badanych społeczności.

Przedmiotem obserwacji były znaleziska monet rzymskich zlokalizowane na terenie osad ludności kultury przeworskiej, które w liczbie 631 egzemplarzy zarejestrowano na 131 stanowiskach. Materiał badawczy został zestawiony w ramach wydzielonych regionów geograficznych i skupisk osadniczych w granicach Polski. Znaleziska monetarne podzielono równocześnie na trzy grupy o różnym poziomie informacyjnym, których podstawą były konteksty archeologiczne. W trakcie prac nad prezentowanym materiałem, przeprowadzono liczne analizy porównawcze, obserwacje archeologicznych kontekstów oraz indywidualnych cech monet, wskazujących na sposoby ich użytkowania w „kulturze żywej”. Przy czym istotna tu była nie tylko pasywna rola monet w środowisku barbarzyńskim, ale także ich aktywny wpływ na zachowania użytkowników, w zetknięciu z kulturowo obcym obiektem o wyjątkowej wśród importów specyfice.

Jednym z kluczowych elementów badań, było określenie czasu napływu i funkcjonowania rzymskich monet w obrębie osad ludności kultury przeworskiej. Zasadniczą rolę odegrała tu analiza bezpośrednich kontekstów archeologicznych, wzięto jednak pod uwagę także inne czynniki, m.in. stany zużycia monet, przyjmując liniowy w czasie stopień ścierania się ich powierzchni. Podjęte obserwacje wskazują na zróżnicowanie czasu i dynamikę użytkowania monet, także ze względu na zmienność ich funkcji. Decydujące było tu wydzielenie dynamicznego i sta-

tycznego sposobu ich wykorzystywania, co doprowadziło do zaobserwowania zróżnicowania wewnątrz całkowitego czasu funkcjonowania monet w „kulturze żywej”. Taka zmiana funkcjonalności miała m.in. realny wpływ na stan zachowania monet, które wykorzystywane statycznie degradowały się w mniejszym stopniu niż monety użytkowane dynamicznie i należy brać ten czynnik pod uwagę w ocenie czasu ich funkcjonowania w danym środowisku.

Rozkład chronologiczny znalezisk osadniczych wskazuje, że odzwierciedla on zasadnicze fale napływu monet rzymskich na ziemię polską. Główna grupa analizowanych monet, należy do największych fal napływu rzymskich denarów z ostatnich dekad II w., wraz z największą z końca tego stulecia. Najznaczniesze zróżnicowanie regionalne widzimy pomiędzy emisjami Republiki a końcem panowania Antoninów, gdzie reprezentowane są stanowiska ze wszystkich omawianych terenów. Różnorodność terytorialna stopniowo maleje w emisjach Sewerów, a po tym okresie znaleziska monet notujemy niemal wyłącznie w Małopolsce, gdzie widzimy niewielki, lecz stały napływ rzymskiego pieniądza do końca IV w. Badania wskazują także, na związek chronologii monet ze stratygrafią, w związku z czym najmłodsze egzemplarze zalegają w warstwach najwyższych.

Rzymskie monety użytkowane przez mieszkańców osad, były przede wszystkim efektem redystrybucji skarbów. Równocześnie jednak przenikały tam, w wyniku indywidualnej bądź grupowej aktywności lokalnych społeczności, zwłaszcza od 2. ćwierci III w. Monety mogły być użytkowane od kilku do kilkuset lat, co wskazuje m.in. na złożoność i dynamikę posługiwania się rzymskim pieniądzem w przeworskim środowisku osadniczym. Widzimy tu także generalny podział regionalny, związany ze specyfiką terenów osadnictwa kultury przeworskiej, zwłaszcza tych położonych w jego wschodniej strefie. O ile bowiem, rzymskie monety mogły być potencjalnie użytkowane do połowy V w. na zachód od linii Wisły, to w regionach położonych na wschód od tej rzeki, czas ich funkcjonowania w obrębie osad kultury przeworskiej, zakończył się w fazach B₂/C₁–C_{1a}. Istotną obserwacją jest także, znacząca korelacja pomiędzy czasem napływu i użytkowania monet oraz innych rzymskich importów, które w dużym stopniu funkcjonowały tu jednocześnie, tworząc całościowy obraz transferu technologiczno–kulturowego.

Adres autora/The author's address:

dr Andrzej Romanowski

Muzeum Narodowe w Warszawie

Gabinet Monet i Medali

Al. Jerozolimskie 3, 00–495 Warszawa

aromanowski@mnw.art.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5041-8806>

STANISŁAW SUCHODOLSKI

MANIFESTATION OR ECONOMY – WHAT WAS THE PURPOSE OF ISSUING THE OLDEST POLISH COINS?*

ABSTRACT: The oldest Polish coins were issued for both demonstrative and economic purposes. Bolesław the Brave's (992–1025) unusual titles (*princeps*, *dux inclitus* and *rex* used already before the coronation) testify to its demonstrative nature, while the economic character is evidenced by denarii bearing on both sides exact patterns of foreign coins.

ABSTRAKT: Najdawniejsze monety polskie emitowane były zarówno w celach manifestacyjnych, jak i ekonomicznych. O manifestacji świadczy niezwykła tytulatura Bolesława Chrobrego (992–1025) (*princeps*, *dux inclitus*, *rex* jeszcze przed koronacją), o ekonomii natomiast emitowanie monet, które z obu stron wiernie kopią wzory obce.

KEYWORDS: Bolesław the Brave, manifestation, title, economy, imitating

SŁOWA KLUCZOWE: Bolesław Chrobry, manifestacja, tytulatura, ekonomia, kopiowanie

The oldest coins issued in Poland are still of great interest to researchers. An expression of this is the large number of publications, the authors of which are not only numismatists and researchers of the history of money – which is obvious – but also historians and archaeologists. The subject of scientific interest is primarily the various types features of these coins, i.e. their legends and designs. Here, it is first necessary to list the inscriptions containing the title of the ruler, the name of the country and its main center: *dux*, *princes Polonie*,

* This article was also published in Polish (Suchodolski 2021) and in Czech (Suchodolski 2023a).

dux inclitus, rex, Gnezdun civitas.¹ On this basis, conclusions were drawn not only about the titles that Bolesław the Brave used in changing circumstances over time, but also about his aspirations, his attitude towards the Empire, and his position in Europe at that time. The title *princeps* was supposed to be the “crowning” of the victory over his opponents and his becoming the ruler of Poland² (Fig. 1), or could reflect Bolesław the Brave’s promotion during the meeting with Otto III in Gniezno.³ The title *dux inclitus*, which appears on three varieties of this type, was supposed to be an expression of further military successes against external enemies: first in the war with the Redarians and Obodrites in 995, then in various battles with Henry II, and finally “to crown the memory of the peace of Bautzen in 1018, which made Bolesław the Brave the ruler of Moravia and part of Lusatia”⁴ (Fig. 2). Finally, despite the disastrous appearance of the coin, the previous research consensus held that the title *rex* manifested the majesty of royal power at the time of the coronation in 1025 (Fig. 3). The name Gniezno, in turn, inspired the thesis that it is a symbol of the famous Congress of Gniezno or that it is proof that the then Polish state was called the Gniezno state. The term *Gnezdun civitas* was supposed to be used by Bolesław the Brave at the beginning of his reign, when he became the sole ruler⁵ (Fig. 4). But above all, it was rightly pointed out that the legend of *princes Polonie*, significantly repeated on the other side, contains the first, original record of the name of Poland.

Fig. 1. Bolesław the Brave’s denarius with PRINCES POLONIE legend (on both sides); diameter 19 mm. National Museum in Krakow

¹ More about these types of coins by Suchodolski 1967. See also Suchodolski 2015; Suchodolski 2019 and Suchodolski 2023c.

² Zakrzewski 1954–1956, p. 212; Zakrzewski 1957–1959, p. 452, no. 15.

³ Kiersnowski 1960, p. 278ff.; Kiersnowski 1962, pp. 130–133.

⁴ Zakrzewski 1954–1956, pp. 215–219.

⁵ Schmidt 1990.

Fig. 2. Bolesław the Brave's denarius with BOLIZLAVS DVX / INCLITVS legend; diameter 17 mm. National Museum in Krakow

Fig. 3. Bolesław the Brave's denarius with REX BOLLZ... legend (uniface coin); diameter 20 mm. National Museum in Krakow, photo by A. Kleczkowski

Fig. 4. Bolesław the Brave's denarius with BOLIZLAVS / GNEZDVN CIVITAS legend; diameter 18 mm. National Museum in Krakow

Fig. 5. Bolesław the Brave's denarius with St. Wenceslaus' name; diameter 18 mm. National Museum in Prague, photo by M. Kouba

Zygmunt Zakrzewski, based on the content of the legends, distinguished a special category of “commemorative denarii related to church ceremonies.” He included three types of coins with the following legends: *Gnezdun civitas*, *Venciezliaus* (Fig. 5) and *Scs Johanes*. The first were to be struck to commemorate the founding of the metropolis in Gniezno, the second the consecration of the cathedral in Krakow, and the third the consecration of the cathedral in Wrocław.⁶ Anticipating further comments, it must be immediately said that the latter coins, due to further research, were considered much later, as they were minted by Bolesław – albeit not by Bolesław the Brave (992–1025), but by Bolesław the Wrymouth (1102–1138).⁷

Vivid disputes were also caused by the interpretation of the second name of the town next to Gniezno appearing on the coins of Bolesław the Brave: *Mogiln civitas* (Fig. 6). In the past, Mogilno was seen here in the Bohemia or in Lusatia, but it was later believed that it was Mogilno in Kuyavia (Poland). Recently, Paweł Stróżyk returned to the thesis of Marian Gumowski, advocating Lusatian Mogilno. At the same time, however, he modified his view. Gumowski believed that “like other coins of Bolesław the Brave, this Mogilno denarius was also a commemorative coin, minted perhaps in memory of the conquest of this stronghold and the country.” He had no doubt that the mint was located in Mogilno.⁸ On the other hand, Stróżyk, who agreed in principle with the same reason for minting the coin, did not believe that the name appearing on the coin indicated the place where it was minted. Hence the surprising conclusion that it could have been created in the Bohemia or in Greater Poland (but not in Mogilno!).⁹

The only Polish coins bearing legends written in Cyrillic have been vividly discussed in the literature from the discovery of the first specimen in 1847 up to the present day (Fig. 7). It is understandable that the uniqueness of their form, together

⁶ Zakrzewski 1954–1956, pp. 219–226; Gumowski 1939, p. 33.

⁷ Nakielski 2012.

⁸ Gumowski 1939, p. 28.

⁹ Stróżyk 2009, p. 54ff.

with the small number of known specimens, prompted researchers to make bold hypotheses about their manifestational rather than trade genesis. The addressees of this manifestation – led from Kyiv, Sandomierz, Krakow or the center of Greater Poland – were to be either the inhabitants of Rus', the Cherven Cities, followers of the Slavic rite in Lesser Poland, or finally members of Rus' teams seeking refuge in Poland. Z. Zakrzewski stated that “there is no doubt that denarii with Cyrillic inscriptions were minted in Rus' and were to demonstrate the power of the Polish sword to the local population.” He believed that the first two varieties of this type were struck to commemorate the conquering of Kyiv by Bolesław the Brave, and the third variety was struck to commemorate the reclamation of the Cherven Cities. At the same time, however, these coins were to be used for circulation.¹⁰ Witold Garbaczewski has recently gone the furthest in his hypotheses. In his opinion, Bolesław the Brave suggested that he was not only a sovereign of Russia, but “the head of a united Slavic empire.”¹¹

Fig. 6. Bolesław the Brave's denarius with MOGILN CIVITAS legend; diameter 20 mm. National Museum in Prague, photo by L. Polanský

Fig. 7. Bolesław the Brave's denarius with БОΛΕΚΑΒЪ legend on both sides; diameter 18 mm. National Museum in Copenhagen, photo by M. Bogucki

¹⁰ Zakrzewski 1954–1956, pp. 229–231.

¹¹ Garbaczewski 2015. Cf. recently on this subject Suchodolski 2018.

Fig. 8. Bolesław the Brave's denarius with Otto III's name (ODDO); diameter 20 mm. National Museum in Prague, photo by M. Kouba

The coins called “adulterins” (hybrid, mule) gave a particularly large scope for wide-reaching hypotheses and even some fantastic conclusions. These are coins combining dies considered to be Polish with dies copying foreign coins – Saxon, Anglo-Saxon and Bohemian. In this way, the name of Bolesław appears on one coin with the names of Otto III or his grandmother Adelaide (Fig. 8), or the Anglo-Saxon king Aethelred II (Fig. 9), or finally the Bohemian duke Vladivoj. According to M. Gumowski, the first of these coins were minted in Germany. They constitute “an explicit documentation of the new relationship in which the Polish monarch, after the coronation of Gniezno in 1000, stood before the Empire and Otto III, a public confirmation from that emperor that Bolesław of Poland is now a co-ruler of the Roman state and has the right to appear next to the emperor on a state coin.”¹²

Fig. 9. Bolesław the Brave's hybrid with Aethelred II's design and name; diameter 18 mm. National Museum in Prague, photo by M. Kouba

¹² Gumowski 1925, p. 4; cf. also Gumowski 1939, p. 42, where Bolesław the Brave was called the regent of the empire.

The hybrid (on one side, Bolesław the Brave's die with the legend of PRINCES POLONIE, and on the other, the imitation of the die with the name of Duke Vladivoj), was recognized by Z. Zakrzewski as a Bohemian issue created in Prague. The ruler of Poland was to equip his governor with his own die to facilitate the commencement of mint production.¹³

Coins combining the names of Bolesław and Aethelred were not used even by the boldest authors to make assumptions about an alliance or cooperation between these rulers.

Fig. 10. Mieszko Bolesławowic's denarius (later known as Mieszko II) with the MISICO legend, former collection of Witold Korski, diameter 19 mm

So much for reflections on the manifestation functions of coins based on the analysis of the legends they carry. The designs that accompanied these inscriptions were studied much less frequently. In fact, only three of them aroused greater interest – the alleged crown or old Lechitic mitre on the denarius formerly attributed to Mieszko I¹⁴ (Fig. 10), the alleged portrait of Bolesław the Brave along with the already discussed inscription *Gnezdun civitas*,¹⁵ (Fig. 4) and the depiction of a bird accompanied by the no less famous inscription *princes Polonie* (Fig. 1). This crown is probably the top of the temple modeled on Saxon denarii. There is no need to say more about the portrait here, because at that time no portraits on coins were possible. The bird, on the other hand, has had a great career, not only in the scientific literature, but also in popular literature. He was considered an eagle, and, in conjunction with the inscription surrounding him, was promoted

¹³ Zakrzewski 1954–1956, pp. 208–211. For the image, see Ryc. 2 (dies 1a – 3) in the article by S. Suchodolski and J. Szolc, in this volume.

¹⁴ Stróżyk 2000. More recent studies have shown that this coin should be attributed to Mieszko Bolesławowic, see below, footnote 35.

¹⁵ Zakrzewski 1954–1956, pp. 219–221.

to the role of the oldest national symbol – the White Eagle, crowned as well.¹⁶ This concept was so attractive that its adoption by many historians and heraldists was not even hindered by its overt anachronism, which I have tried to demonstrate several times.

Let us try to summarize. It turns out that the opinion about the manifestation function of the oldest Polish coins, especially – but not only – in the older literature, is most prevalent. This opinion is largely based on earlier, already outdated findings, and to some extent also on the judgment of researchers, who are not prevented from making bold hypotheses by their lack of knowledge of numismatic methods.

Therefore, in the light of more recent research, what judgments should be considered outdated at present? First of all, all speculation resulting from the combination of Polish and allegedly foreign dies should be rejected. Today, there is no doubt, as Z. Zakrzewski and later Ryszard Kiersnowski suggested, that all these dies were made in Poland, and the names of foreign rulers appeared on them only as a consequence of copying very widespread foreign patterns from that time. Further combinations of completely different motifs took place because of the accidental mixing of mint dies. This is undoubtedly revealed by the increasingly longer and more complete chains of these connections¹⁷ (Figs 11 and 12). Therefore, there is no basis, at least in numismatic sources, to draw conclusions about any alliances between Bolesław the Brave and Otto III, or Empress Adelaide or Vladivoj, not to mention Aethelred II.¹⁸

Further changes result from advances in the chronology of some types, based on the analysis of the chronology of the hoards in which they were included.¹⁹ For example, the denarii with the legend of PRINCES POLONIE cannot be directly related to the Congress of Gniezno (1000), because their older variety was created only in the years approx. 1005–1010, and the younger one is even later. Similarly, denarii with the title of *rex* cannot commemorate the coronation in 1025, since they are found in hoards hidden in the ground as early as approx. 1020.²⁰

Denarii with a Cyrillic legend could not be minted in Kyiv, because not a single copy has appeared in the hoards found in Rus' or the Cherven Cities. The distribution of finds, on the other hand, indicates that they were minted in the center of Greater Poland. The creator of their stamps was probably a Rus' clergyman (perhaps Anastas of Kherson?), who escaped with Bolesław the Brave from Kyiv

¹⁶ Kossowski 2007; Kossowski 2008; Kossowski 2010 and Suchodolski's 2009 polemics; Garbaczewski 2010. Cf. also earlier Panfil 2002.

¹⁷ Cf. Suchodolski 2012 and the latest article about this: S. Suchodolski, J. Szolc, *Odkrycie nowych połączeń stempli monet Bolesława Chrobrego i co z tego wynika. Nieznany skarb z Geiseltal pod Merseburgiem*, in this issue of *Wiadomości Numizmatyczne*.

¹⁸ See in more detail Suchodolski 2015 and Suchodolski 2019 and Bogucki, Magiera 2015. Here also the justification of the opinions presented below.

¹⁹ Finds of coins from Polish lands have recently been inventoried: Bogucki, Ilisch, Suchodolski (eds), vols I–V, 2013–2017.

²⁰ Kiersnowski 1959, p. 15.

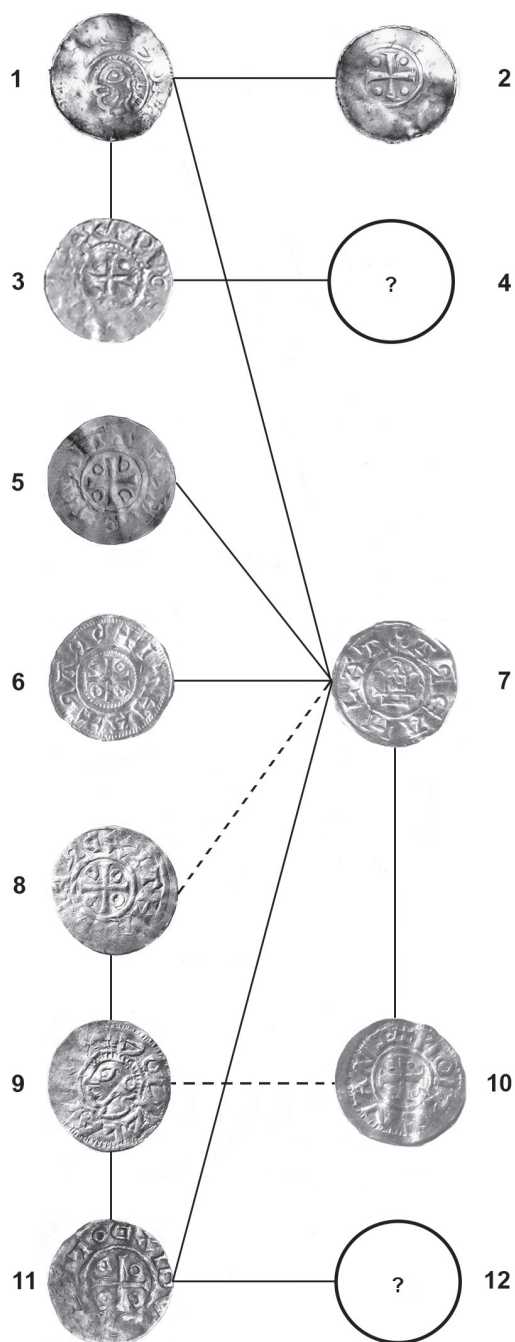

Fig. 11. Chain no. 1 of die links of Bolesław the Brave's denarii
(imitations of Saxon coins – nos 5–8, 11)

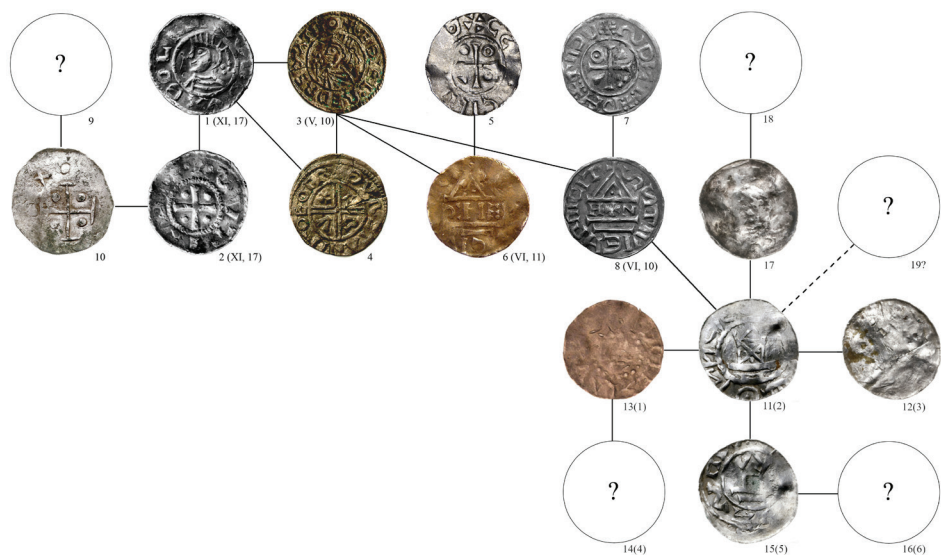

Fig. 12. Chain no. 3 of die links (DVX INCLITVS) with additions (Suchodolski, Szolc 2024). Numbering according to Bogucki, Magiera 2015 (1–10), with added dies nos 11–18. Former numbering of the dies from chain no. 4 (after Suchodolski 2022), given in the brackets (1, 3, 4 – imitations of Anglo-Saxon coins; 5–8 – imitations of Bavarian coins; 11–17 – imitations of Saxon coins)

in 1018. At that time there were no grounds to manifest their sovereign power over Rus’ or to suggest their sovereignty over the “Slavic empire.”²¹

There are no grounds to assume the existence of commemorative coins related to church ceremonies. Denarii bearing a slightly barbarized name of St. Wenceslaus, as the distribution of finds indicates, were created in Greater Poland, and – apart from the name of the saint – have nothing to do with the Krakow cathedral.²² Denarii with the legend of *Gnezdun civitas*, apart from the conventional cross, do not bear any symbols that could be associated with the erection of the Gniezno metropolis. And denarii bearing the name of St. John are a hundred years later than the consecration of the Wrocław cathedral.²³

Finally, the denarii with the legend of *Mogiln civitas* were certainly not created in Lusatia, because Bolesław the Brave did not mint coins outside Greater Poland. Nor can they commemorate the conquering of this stronghold, because such a practice was not known either then or later.²⁴

²¹ Suchodolski 2018.

²² Suchodolski 2000.

²³ Cf. above footnote 7 and related text.

²⁴ Recently about this type of coins: Polanský 2017; Suchodolski 2022a; Suchodolski 2023b and Suchodolski – submitted for printing c.

As can be seen, more recent research on the oldest Polish coins has eliminated a number of older, attractive views, which were however not based on facts, but rather resulted from the researchers' intuition. Let us repeat that among them there were also representatives of other related historical sciences who did not have sufficient knowledge of the research methods used in numismatics.

In this situation, when it seemed that the field had cleared and that it was possible to proceed to a further stage of research, the work of an outstanding archaeologist – Przemysław Urbańczyk – devoted to Bolesław the Brave, appeared recently. The author uses all kinds of written and material sources, including numismatic ones. He also knows the literature on the subject, which, however, does not limit him much. He tries to extract a maximum of previously unnoticed information from the sources, not avoiding very bold or even harebrained hypotheses. They are concentrated mainly in the sphere of manifestation, which results from the author's belief that "the early Piast issues were mainly of a political nature, serving royal propaganda and ostentation, and not building a market that had to be supplied with state-guaranteed denominations."²⁵ As a result, we have a return to the old, already rejected, but seemingly still attractive views about the deliberate placement of the names of Otto III and Adelaide on the coins of Bolesław the Brave, which is supposed to be a demonstration of the alliance with the emperor.²⁶ On the other hand, Scandinavian, Bohemian and Saxon influences on the dies of Polish coins, resulting from the imitation of money that was popular on the market, are to "reflect the broad geopolitical perspectives" of Bolesław, which referred to the strategy already set by Mieszko I.²⁷ The imitative coin with the name of Vladivoj is again to be the result of some political actions and confirm "the plans [of Bolesław the Brave – S.S.] associated with him."²⁸ Denarii with Cyrillic inscriptions, on the other hand, were again assigned to Kyiv, with the modification that after minting they were transported to Poland and only there were used.²⁹ However, such a possibility, suggested by Mikhail B. Sverdlov in the past, is completely improbable and has already been rejected.³⁰ Finally, coins with the name of St. Wenceslaus, formerly associated with the consecration of the Krakow cathedral, may, according to the author, "indicate the existence of a plan to join at least part of northern Bohemia to the Piast state at that time."³¹ Unfortunately, this guess has no rational basis, and the presence of the name of St. Wenceslaus should rather be associated with the intention of making this saint – of course, even before the

²⁵ Urbańczyk 2017, p. 279.

²⁶ Urbańczyk 2017, pp. 104ff., 154.

²⁷ Urbańczyk 2017, p. 105.

²⁸ Urbańczyk 2017, p. 174.

²⁹ Urbańczyk 2017, p. 278.

³⁰ Swierdłow 1969; Suchodolski 2018.

³¹ Urbańczyk 2017, p. 100; Suchodolski 2000.

death of St. Adalbert of Prague (*Wojciech*) – the patron saint of the dynasty and the state.³² However, there is also the possibility that the coin is indeed slightly later, and was minted only at the beginning of the 11th century during the competition with Bohemians for the benefits of the patronage of St. Wenceslaus.³³

However, the pinnacle of Przemysław Urbańczyk's inventiveness is the thesis that the recently discovered, oldest Polish coins, whose dies show Danish influence, were minted in Denmark by Sweyn Forkbeard (Fig. 13). His legation was to bring these coins to Poland as a gift to Bolesław the Brave. He became the brother-in-law of the Danish king, who married Bolesław the Brave's sister Sygryda.³⁴ However, gifts of this kind have no analogies in the history of Poland or other countries, and are completely improbable. It seems that the author associated these coins with modern medals and donative coins. There is no doubt that these coins were minted by Bolesław the Brave himself, probably in Poznań, at the beginning of the reign. With this issue, he initiated his minting, and at the same time began Polish minting. It turned out that the coins formerly attributed to Mieszko I (ca. 960–992) appeared in the finds hidden in the ground only a quarter of a century after his death. So they were minted only by his grandson of the same name – Mieszko Bolesławowic, later Mieszko II (1025–1034). He probably issued in the years 1013–1020, when he was the heir to the throne alongside his father – Bolesław the Brave.³⁵

Above, a number of critical remarks about older and newer hypotheses regarding the manifestation functions of the oldest Polish coins were presented. This does not mean that I would deny the existence of such functions. On the contrary, I believe that the need for manifestation was one of the main reasons, and at the beginning perhaps even the most important motive, for the commencement of minting in Poland. However, it should be realized that this minting was not centralized or well-organized, nor was it carried out continuously with the help of permanent, well-trained staff. Mint workshops were organized *ad hoc* in case of any need, with the help of people who could manage to be gathered. It is understandable that in such a situation the appearance and content of the dies depended not so much on the ruler as on some clergyman from his surroundings.

The subject of the manifestation was not sovereignty, but above all the belonging of Bolesław the Brave and his son Mieszko (II) to the group of rulers of Christian Europe. And one of their attributes was having their own coinage.³⁶ It is therefore understandable that the symbols of the Christian faith, above all the various forms of the cross and the chapel, are so strongly emphasized on the oldest Polish coins. It is significant that, on the oldest Polish coin, sacral contents were placed

³² Suchodolski 2000.

³³ Suchodolski, in preparation.

³⁴ Urbańczyk 2017, pp. 86–88.

³⁵ Suchodolski 2015, p. 70; Suchodolski 2019, p. 196.

³⁶ Similarly, Kiersnowski 1960, p. 264ff.; Kiersnowski 1962, p. 124ff.

on both sides, as a result of which there was no room left for the symbolism connected with the ruler. So we see there an arrow interpreted as a symbol of the word of God. It probably emerges from the branches of the Tree of Life. On the reverse side, on the other hand, there is a double cross taken over – through Danish mediation – from Byzantine coins. The only element representing the ruler is the circular legend on the obverse: +BOLIZLAVO DVX (Fig. 13).³⁷

Fig. 13. Bolesław the Brave's denarius with the design of an arrow – the oldest Polish coin; diameter 19 mm. Museum of the Middle Pomerania in Słupsk

It is also interesting that, on the coin with the double-sided legend +PRINCES POLONIE mentioned here many times, there are only sacral symbols. These are an Anglo-Saxon type cross and a bird, formerly interpreted as an eagle. However, a deeper analysis shows that it is – as on Bohemian coins – a peacock, which symbolized eternal life. Perhaps it was an allusion to the patron saint of the newly established metropolis, i.e. St. Adalbert of Prague, who admittedly lost his life on earth, but gained life in heaven.³⁸

Other coins of Bolesław the Brave show – in accordance with the Carolingian tradition – a balance of iconographic sacral and secular elements. The latter appear in the form of symbolic designs of the head or bust of the ruler. Legends, on the other hand, are exclusively secular and contain, apart from the name of Bolesław, sometimes also his more or less extensive title or the name of the town. Therefore, it seems that the very name of the ruler, as on the oldest Bohemian coins, was a sufficient factor that determined the nature of the issue, without the need to specify his title or the state he ruled. It was common knowledge. However, there are a few

³⁷ Suchodolski 1997; Suchodolski 2015, pp. 72–74; Suchodolski 2019, pp. 199–201. Jerzy Piniński interprets the image on the obverse differently. He sees there symbolism commemorating the martyrdom of St. Adalbert of Prague – a spear among palm branches. According to him, the most likely time of minting the coin is 999–1000 (Piniński 2010, pp. 62–64).

³⁸ Suchodolski 2002.

exceptions. These include the first issue, on which, as we have seen, the conventional title *dux* appears, and three further issues. The first one features the truly unusual title of *prince[p]s*, taken from Beneventan coins, but adapted to the situation existing in Poland. And although it was not used directly during the Congress of Gniezno, it is probably related to its aftermath.³⁹ In a similar way, one can explain the appearance of an even more honorable title, the royal – *rex*, even a few years before the coronation.⁴⁰

The legend of BOLIZLAVS DVX / INCLITVS is remarkable not only for its content, but also for its form. It is the only one in Poland at that time that passes from one side of the coin to the other, so it was deliberately planned. The title *inclitus* (famous, exquisite, dignified) had not appeared on coins since Merovingian times, but was nevertheless used in literature. Thietmar bestowed it on both Mieszko I, Jaromír or Hodo, as well as on kings Henry I and Otto III.⁴¹ It was certainly a flattering distinction on the coins of Bolesław the Brave, but it did not have to specify the legal status. Since this type, known in three varieties, is dated to approx. 1013–1020, it is likely that, according to Z. Zakrzewski, one of these varieties must be associated with the successes of the Polish ruler in his battles with Henry II, and most likely with the peace treaty in Bautzen.⁴² According to the concept of R. Kiersnowski, the title *inclitus* was used mainly for dukes dependent on the Empire, and that therefore the coin must be combined with the homage paid to Henry II in Merseburg in 1013.⁴³ More recent research has shown that the three varieties, despite their identical legends, had a different chronology, and could indeed be associated with both homages. These, however, did not mean the humiliation of Bolesław the Brave, but rather were an expression of the increase in his prestige within the Empire after making a mutually beneficial peace.⁴⁴

As a result of our considerations, we come to the conclusion that we should agree with the prevailing opinion about the manifestation nature of the oldest Polish coins. At the same time, however, we pointed out that this manifestation was not only about political issues – the prestige and importance of Bolesław the Brave. It was also supposed to convince the national opinion and, to an even greater extent, the foreign opinion that he was a Christian ruler, equal to other European rulers.

³⁹ Kiersnowski 1959, pp. 16–19; Kiersnowski 1988, p. 174. A different concept was recently presented by J. Piniński. In his opinion, these coins were minted simultaneously with Mieszko's coins and were associated "with Bolesław the Brave's admission of his son to power" with the simultaneous indication of sovereignty over him (Piniński 2010, pp. 66–69).

⁴⁰ Kiersnowski 1959, p. 15ff.; Kiersnowski 1988, p. 173.

⁴¹ *Thietmari chronicon*, pp. 219, 395, 499, 229, 355, 33, 143, 305, 247.

⁴² Suchodolski 1967, p. 114ff. New and later, DVX INCLITVS dating (var. Such. XI, 17) results from the fact that the die manufacturer used the design of Anglo-Saxon coins of Aethelred II from 1013–1017, cf. Jonsson, Suchodolski 2009, p. 34. Formerly also Zakrzewski 1954–1956, p. 219 (but in relation to a different type).

⁴³ Kiersnowski 1959, p. 14ff.; Kiersnowski 1988, p. 178.

⁴⁴ Suchodolski, submitted for printing a and b.

However, this was not the only reason for starting minting. What manifestation goals could Bolesław the Brave achieve by issuing the above-mentioned coins with the names of Otto III, Empress Adelaide, Vladivoj or especially Aethelred II? And there were also further issues of this kind, which imitated the dies of Bavarian coins of first the prince and then King Henry II or Bohemian of Boleslav II, as well as the Cologne coins of one of the Ottonians and Saxon dukes from Lüneburg. Finally, let us mention the coins minted with barbarized dies, completely illegible.⁴⁵ At the same time, it must be clearly stated that all these coins were not created in any illicit workshops, but in the same mints of Bolesław the Brave, in which the previously mentioned coins of the Polish ruler were issued at the same time. This is evidenced by the aforementioned die chains combining both types – with the name and titles of Bolesław the Brave and those that copy, sometimes better, sometimes worse, foreign patterns on both sides. It turns out that the practice of impersonating foreign issuers was not an occasional phenomenon, but undertaken on a large scale. As a result, coins with imitation dies are more numerous than those that we consider official and legal with the names of Bolesław and his son Mieszko. In addition, the number of the former is constantly increasing. However, this does not change the fact that, in general, the total number of all undoubtedly Polish coins that have survived to our times is relatively small, and has to be estimated at several hundred copies. So far, 341 coins have been inventoried in 127 domestic and foreign finds.⁴⁶ This represents less than one percent of the total number of all coins discovered in Poland from that period of time.

One more thing needs to be clarified. In the past, as we have seen, there was a belief that hybrids minted with two types of dies were created intentionally, and that this was due to the desire to make a manifestation. The second theory was that the aim was to familiarize people with the new, native coin by combining it with a foreign coin, already well established on the market. More recent research has shown that the reality was different. Originally, the same coin was copied better or worse from both sides. However, since the dies were not related to each other, and the upper die wore out earlier than the lower one, over time, in minting practice, there were completely surprising combinations of both types of dies. However, these connections are secondary and completely accidental.⁴⁷

So what was the reason for copying foreign patterns in Polish mints? To answer this question, it is necessary to look at these patterns again. The most numerous of them are the so-called Otto and Adelaide denarii. These Saxon coins were massively issued starting from 983 for several decades from the newly discovered silver deposits in the Harz Mountains. As a result, they absolutely dominate in Polish hoards from the 10th/11th century. Bavarian, Cologne, Bohemian

⁴⁵ Cf. e.g. Bogucki 2006; Bogucki 2012; Bogucki 2022; Bogucki, Magiera 2015; Suchodolski 2022b.

⁴⁶ Suchodolski, in preparation.

⁴⁷ Cf. Suchodolski 2012; Suchodolski 2015; Suchodolski 2019; Bogucki, Magiera 2015.

and Anglo-Saxon denarii are also present in these groups quite often, although not so massively.⁴⁸ Thus, it can be seen that the most popular coins on the market were copied, to which people in Poland were already accustomed and which they trusted. By impersonating them, Bolesław the Brave rightly believed that his coins would be equally well received. Therefore, they were purely economic in nature, and could not be used for any manifestation.

We come to the conclusion that, at that time, three types of silver coins were used in Poland:

1. Foreign money in the form of increasingly divided Western European coins and broken ornaments; it was undoubtedly the most numerous type of money, which was used for payments and various commercial transactions.
2. Native money, princely, of two types:
 - a) faithfully copying the coins mentioned above and circulating with them; it was used for payments and for entering into various transactions;
 - b) with original dies, containing current metric data and manifestation elements; it served the ruler and his officers for payments and ostentations of various kinds.

Let us now consider whether the presented situation was then completely unique in Europe, or whether it could also be found in other countries that started their minting at about the same time? Well, the closest analogies can be found in Scandinavia, and they are best documented in Sweden. Here, among the overwhelming mass of mainly Anglo-Saxon and German foreign money, much rarer (but still much more numerous than in Poland) native denarii appear. They bear both the name of the Swedish king Olaf Skötkonung and the Anglo-Saxon king Aethelred II, as well as the Byzantine emperor Basil II. As demonstrated by the evidence of die chains, some of them were struck in the same mint operating in the capital Sigtuna.⁴⁹

The question posed in the title can be answered conciliatively, as the reasons for starting minting in Poland were twofold – both manifestational and economic. This thesis, formulated by myself in the main outline as early as 1967,⁵⁰ was mostly adopted by later researchers. At the same time, however, they tried to make some modifications. Andrzej Schmidt pointed out that, when assessing the type and purpose of coin issuance, the analysis of not only their die, i.e. the design and legend, but also metrology should be decisive. According to this researcher, “the denarii with the largest manifestation and propaganda charge were given a greater weight than other Bolesław the Brave’s coins (...) So the greater mass of these coins is a consciously used auxiliary element of the manifestation they carried.”⁵¹

⁴⁸ Cf. the old, but irreplaceable, pioneering work of R. Kiersnowski (1960).

⁴⁹ Malmer 1989; Malmer 1997; Malmer 2010.

⁵⁰ Suchodolski 1967, pp. 161–164.

⁵¹ Schmidt 1987, p. 247.

J. Piniński, in turn, expressed the opinion that, for economic reasons, not only coins copying foreign designs could be issued, but also some coins with original dies, with current metric data. This should include coins with the name of St. Wenceslaus, with legends: DVX INCLITVS, KOTIZLAVS, REX and БОЛЕСЛАВЪ, as well as with broken dies in PRINCES POLONIE type.⁵² However, this thesis is difficult to agree with in its entirety, and only in the case of coins belonging to the last group – especially one-sided and lighter ones – it does not raise any doubts.

In the course of this discussion, another important problem arose. It turned out that the boundary between coins that can be called manifestative and economic is not quite clear. Some denarii theoretically included in the first group could be issued for economic reasons. And the final conclusion – this boundary, apart from extreme cases (both-sided imitation of foreign coins), is not clear due to the fact that coins belonging to the same types could perform both these functions at the same time. However, to a greater or lesser extent, it is clear that the coin with even the most manifestative program did not lose its economic value – it was made of good metal and had a good weight. However, there is no doubt that the Polish coins of the second group (2b) were issued primarily for manifestation reasons.

BIBLIOGRAPHY

Primary Sources

Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S. (eds)

2013–2017 *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar*, vols I–V, Warszawa.

Thietmari chronicon

1953 *Kronika Thietmara – Thietmari merseburgensis episcopi chronicon*, ed. M.Z. Jedlicki, Poznań.

Secondary Studies

Bogucki M.

2006 *Nieznana hybryda denara PRINCES POLONIE i nowy typ monety Bolesława Chrobrego*, *Wiadomości Numizmatyczne* L/2, pp. 181–194.

2012 *Some Polish imitations of Otto-Adelheid-Pfennige*, [in:] *Nummi docent! Münzen – Schätze – Funde. Festschrift für Peter Ilisch zum 65. Geburtstag am 28. April 2012*, eds G. Dethlefs, A. Pol, S. Wittenbrink, Osnabrück, pp. 111–126.

2022 *New Types of the Oldest Polish Coins*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXVI (210) (=Polish Numismatic News X), pp. 181–197.

Bogucki M., Magiera J.

2015 *New coins of Bolesław the Brave*, *Wiadomości Numizmatyczne* LIX/1–2 (=Polish Numismatic News IX), pp. 115–128.

⁵² Piniński 2012, pp. 72, 75–78, 83.

Garbaczewski W.

- 2010 *W sprawie tzw. "ukoronowanego orla" na denarze Bolesława Chrobrego*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, n.s. IX (XX), pp. 141–149.
- 2015 *The cyrillic penny of Boleslaus Chrobry, prince of Poland – a new source, a new interpretation*, Wiadomości Numizmatyczne LIX/1–2 (=Polish Numismatic News IX), pp. 95–113.

Gumowski M.

- 1925 *Bolesław Chrobry współrządcą cesarstwa*, Zapiski Numizmatyczne I/1, pp. 1–5.
- 1939 *Corpus nummorum Poloniae*, vol. 1, *Monety X i XI w.*, Kraków.

Jonsson K., Suchodolski S.

- 2009 *A new coin type of Boleslav the Brave found in Sweden*, Wiadomości Numizmatyczne LIII/1, pp. 29–40.

Kiersnowski R.

- 1959 *Teksty pisane na polskich monetach wczesnośredniowiecznych*, Wiadomości Numizmatyczne III/1–2, pp. 4–22.
- 1960 *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.
- 1962 *Początki pieniądza polskiego*, Warszawa.
- 1988 *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa.

Kossowski M.D.

- 2007 *Orzeł ukoronowany na denarze Bolesława Chrobrego z legendą PRINCES POLONIE – analiza motywu*, Slavia Antiqua 48, pp. 161–187.
- 2008 *Ukoronowany orzeł Chrobrego z denarów emisji roku tysięcznego – ponadczasowe ujęcie plastyczne wyobrażenia ptaka*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 8 (19), pp. 3–25.
- 2010 *Jaki znowu paw? Niestabilna hipoteza wciąż powraca – rzecz o denarze Bolesława Chrobrego*, Slavia Antiqua 51, pp. 153–164.

Malmer B.

- 1989 *The Sigtuna Coinage c. 995–1005*, Stockholm (=Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series 4).
- 1997 *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995–1020*, Stockholm (=Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series 9).
- 2010 *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030*, Stockholm.

Nakielski W.

- 2012 *Propozycja nowej atrybucji monet śląskich przełomu XI i XII w. w świetle depozytu z miejscowości Kopacz, gm. Złotoryja*, [in:] *Pieniądz i banki na Śląsku*, eds W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań (=Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce 2), pp. 147–184.

Panfil T.

- 2002 *Lingua symbolica. O pochodzeniu i znaczeniach najstarszych symboli heraldycznych w Polsce*, Lublin.

Piniński J.

- 2010 *W sprawie symboliki wyobrażeń i chronologii niektórych typów monet Bolesława Chrobrego*, [in:] *Pieniądz – symbol – władza – wojna, wspólne dziedzictwo Europy. Studia i Materiały. Białoruś – Estonia – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina*, eds K. Filipow, B. Kuklik, Augustów, pp. 60–71.
- 2012 *Jakie były powody emitowania pierwszych monet polskich? Manifestacja czy ekonomia?*, [in:] *Pieniądz i systemy monetarne, wspólne dziedzictwo Europy. Studia i Materiały. Białoruś – Bułgaria – Litwa – Łotwa – Mołdawia – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina*, eds K. Filipow, B. Kuklik, Augustów, pp. 70–84.

Polanský L.

- 2017 *Denáry BOLEZLAVS DVX / MOGILN CIVITAS z Národního muzea v Praze*, [in:] *Nummi et Humanitas. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 80 rocznicę urodzin*, eds M. Bogucki, W. Garbaczewski, G. Śnieżko, Warszawa, pp. 235–254.

Schmidt A.

- 1987 *Ciężkie denary Bolesława Chrobrego – kilka uwag*, *Wiadomości Numizmatyczne* XXXI/4, pp. 234–249.
- 1990 *Nowa interpretacja denara GNEZDVN CIVITAS*, [in:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne* 3, Warszawa, pp. 237–245.

Stróżyk P.

- 2000 *Ikonografia denarów z imieniem Mieszka. Ze studiów nad ceremonialnymi nakryciami głowy pierwszych Piastów*, *Roczniki Historyczne* 66, pp. 121–134.
- 2009 *Uwagi o denarze MOGILN CIVITAS*, [in:] *Pieniądz i banki w Wielkopolsce*, eds W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań (=Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce 1), pp. 41–56.

Suchodolski S.

- 1967 *Moneta polska w X/XI wieku (Mieszko I i Bolesław Chrobry)*, *Wiadomości Numizmatyczne* XI/2–3, pp. 65–194.
- 1997 *Tadeusza Wolańskiego zwycięstwo zza grobu, czyli nowy typ denara Bolesława Chrobrego*, [in:] *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*, ed. M. Głosek, Łódź, pp. 265–273.
- 2000 *Kult św. Wacława i św. Wojciecha przez pryzmat polskich monet z wczesnego średniowiecza*, [in:] *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, Profesorowi Stanisławowi Trawkowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*, eds S. Bylina et al., Warszawa, pp. 87–102.
- 2002 *Orzeł czy paw? Jeszcze o denarze Bolesława Chrobrego z napisem PRINCES POLONIE*, [in:] *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, ed. T. Wasilewski, Warszawa, pp. 153–169.
- 2009 *A jednak paw! Uwagi o rzekomych rewelacjach numizmatycznych M.D. Kossowskiego*, *Slavia Antiqua* 50, pp. 365–373.
- 2012 *Metoda badania wzajemnych połączeń stempli w studiach numizmatycznych*, [in:] S. Suchodolski, *Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa, pp. 69–88.

- 2015 *The beginnings of Polish coinage in the light of recent research*, Wiadomości Numizmatyczne LIX/1–2 (=Polish Numismatic News IX), pp. 67–94.
- 2018 *Gdzie, kiedy i w jakim celu Bolesław Chrobry emitował denary z cyrylicim napisem?*, [in:] *Animos labor nutrit. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Buko w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, eds T. Nowakiewicz, M. Trzeciecki, D. Błaszczuk, Warszawa, pp. 151–162.
- 2019 *Początki polskiego mennictwa w świetle nowszych badań*, *Slavia Antiqua* 60, pp. 193–219.
- 2021 *Manifestacja czy ekonomia, czyli jaki był cel emitowania najdawniejszych monet w Polsce?*, [in:] *Archeologia średniowiecza ziem polskich na początku XXI wieku. Grodziska, cmentarzyska i monety w perspektywie nowych metod badawczych*, ed. A. Janowski, Wrocław (=VI Kongres Mediewistów Polskich I), pp. 227–246.
- 2022a *Gdzie leży MOGILN CIVITAS i kto jest autorem stempli denara Bolesława Chrobrego z taką inskrypcją?*, *Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny* 10, pp. 21–36.
- 2022b *A New/Old Coin Type of Bolesław I the Brave, and a hoard that was not there*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXVI (210) (=Polish Numismatic News X), pp. 167–180.
- 2023a *Reprezentace, či ekonomika, aneb jaký byl účel emise nejstarších mincí v Polsku?*, [in:] *Blaženost věku aneb FELICITAS SAECULI. Věnováno Zdeňku Petráňovi k sedmdesátým narozeninám*, eds M. Lutovský, M. Mašek, Praha, pp. 195–209.
- 2023b *Gdzie leży MOGILN CIVITAS i kto jest autorem stempli denara Bolesława Chrobrego z taką inskrypcją? Postscriptum*, *Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny* 11, pp. 9–13.
- 2023c *Discovering the name of Poznań on Bolesław the Brave's coin. A further extension of the 1st die-chain of his coins*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXVII (211), pp. 1–32.
- submitted for printing a *Pourquoi Boleslas le Vaillant sur ses deniers se nomma-t-il DVX INCLITVS?*, [in:] *Proceedings of the XVI INC in Warsaw*.
- submitted for printing b *Dlaczego Bolesław Chrobry mienił się DVX INCLITVS?*
- submitted for printing c *Jeszcze o denarze MOGILN CIVITAS*, *Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny* 12.
- in preparation *Najdawniejsze monety polskie (X–XI w.)*.
- Suchodolski S., Szolc J.
- 2024 *Odkrycie nowych połączeń stempli monet Bolesława Chrobrego i co z tego wynika. Nieznany skarb z Geiselal pod Merseburgiem*, *Wiadomości Numizmatyczne* LXVIII (212), pp. 159–173.
- Swierdłowski M.B.
- 1969 *Jeszcze o „ruskich” monetach Bolesława Chrobrego*, *Wiadomości Numizmatyczne* XIII/3, pp. 175–181.
- Urbańczyk P.
- 2017 *Bolesław Chrobry – lew ryczący*, Toruń.
- Zakrzewski Z.
- 1954–1956 *Pierwsza moneta polska, cz. II*, *Slavia Antiqua* 5, pp. 184–254.
- 1957–1959 *Uzupełnienia do artykułu „Pierwsza moneta polska”, cz. II*, *Slavia Antiqua* 6, pp. 451–453 [figures].

MANIFESTACJA CZY EKONOMIA, CZYLI JAKI BYŁ CEL EMITOWANIA NAJDAWNIEJSZYCH MONET W POLSCE?

(Streszczenie)

Od dawna panuje przekonanie, że najdawniejsze monety w Polsce były emitowane w celach manifestacyjnych. Miały one sławić polskiego władcę, upamiętniać jego czyny i przywoływać jego alianse polityczne. Podstawą służyły legendy widniejące na tych monetach: PRINCES POLONIE (Fig. 1), BOLIZLAVS DVX INCLITVS (Fig. 2), REX (Fig. 3). Natomiast monety łączące imiona Bolesława i Ottona III (Fig. 8) oraz cesarzowej-regentki Adelajdy posłużyły Marianowi Gumowskiemu za podstawę śmiałego, ale zupełnie nierealnego domysłu, że Chrobry był współrządcą Cesarstwa. Te połączenia powstały jednak w sposób zupełnie przypadkowy, poprzez omyłkowe pomieszanie różnych par stempli.

Nie mniej śmiało i równie nierealne były interpretacje wyobrażeń na najstarszych monetach polskich. Szczyt świątyni na denarach Mieszka II został uznany za koronę królewską (Fig. 10), a paw na denarze z legendą PRINCES POLONIE za najdawniejszy symbol Polski – Orła Białego, w dodatku ukoronowanego.

Nowsze badania wykazały bezpodstawność tych sądów i ich anachroniczność. Tym niemniej przytoczone legendy wskazują, że istotnie zawierają one treści manifestacyjne. Należy się więc zgodzić z przekonaniem o manifestacyjnych funkcjach najdawniejszych monet polskich. Manifestacja ta nie była jednak wyłącznie polityczna. Poprzez symbole sakralne (krzyż, kaplica, paw, strzała w Drzewie Życia, Fig. 13) miała ona przekonywać, że władcy Polski należą do europejskiej rodziny władców chrześcijańskich.

Funkcje manifestacyjne nie były jednak jedynymi, jakie pełniły najdawniejsze monety polskie. Były one bowiem emitowane również w celach ekonomicznych. Żadnych wątpliwości co do tego nie ma w przypadku takich monet, które wiernie kopiują z obu stron najpopularniejsze w obiegu monety obce. Należą do nich masowo bite w Saksonii denary z imionami Ottona i Adelajdy, denary bawarskie, czeskie, a nawet anglosaskie z imieniem króla Ethelreda II (Fig. 9). O tym, że te kopie wyszły z polskich mennic świadczą tzw. „adulteryń” (hybrydy), czyli monety wybite przez pomyłkę nieprawidłowo połączonymi stemplami (Figs 11 i 12). Do takich pomyłek mogło dojść tylko wtedy, kiedy w jednym miejscu i w jednym czasie używano większej liczby stempli.

Dochodzimy do wniosku, że w Polsce w X/XI w. były w obiegu trzy rodzaje monet:

1. Bardzo liczne monety obce.
2. Znacznie rzadsze monety polskie dwóch rodzajów:
 - a) kopiujące wspomniane monety obce;
 - b) o stemplach oryginalnych.

Zrozumiałe jest, że monety polskie pierwszego rodzaju (2a) mogły być bite tylko z powodów ekonomicznych, drugiego rodzaju natomiast (2b) – w celach manifestacji.

Adres autora/The author's address:
prof. dr hab. Stanisław Suchodolski, em.
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105, 00–140 Warszawa
suchodol7@gmail.com

BO GUNNARSSON

A GERMAN COIN GROUP WITH BYZANTINE-ARABIC MODELS AND AN OVERLOOKED “TYPE 7”

ABSTRACT: The present article highlights a remarkable group of German coins that includes examples with both Byzantine and Arabic models. It all started with a couple of auction sales of a type of coin that had one face with a German-inspired image of the emperor and the other face with an image imitating a Byzantine model. It turned out that the coins could be linked to the German coin group, published in 1968 by Vera Hatz and Ulla Linder Welin. A new, seventh type can now be linked to the group, and a number of new specimens are also presented, from finds and from sales. An analysis indicates that the group, previously associated with Franconia and the Middle Rhine region, was probably minted in a more easterly but still undefined location of the Empire.

ABSTRAKT: W artykule zaprezentowano niezwykłą grupę niemieckich monet, na których łączą się wzorce niemieckie, bizantyjskie i arabskie. Impulsem do nowych badań stały się egzemplarze ujawnione na rynku antykwarycznym, które miały jedną stronę z niemieckim wizerunkiem cesarza, a drugą z wizerunkiem wzorowanym na monetach bizantyjskich. Okazało się, że te nowe monety można powiązać ze znaną już wcześniej grupą denarów, opublikowaną w 1968 r. przez Verę Hatz i Ullę Linder Welin. Autor sugeruje, że cała grupa tych monet, wiązana dotychczas z Frankonią i rejonem środkowego Renu, została prawdopodobnie wybita w którejś ze wschodnich mennic Cesarstwa.

KEYWORDS: Viking Age, coin dies, die chains, imitations, coin hoards, weight analysis

SŁOWA KLUCZOWE: okres wikiński, stemple monet, łańcuchy połączeń stempli, naśladownictwa, skarby, analiza wagi

BACKGROUND¹

“The large number of coin-hoards from Viking Age which have been brought together in Swedish museums, principally the Royal Coin Cabinet in Stockholm, has been the subject of study ever since numismatic research was initiated in this country.” This is Bengt Thordeman’s opening sentence in the preface to *Commentationes de Nummis Saeculorum IX–XI in Suecia repertis*.² He goes on to write that “Every year, one or more research-workers from England and Germany have come to Stockholm and worked with this project for shorter or longer periods.” Some of the results were published in the above-mentioned volume, the first part of which was printed in 1961. The second volume,³ published seven years later, contains an interesting study by Vera Hatz and Ulla S. Linder Welin entitled *Deutsche Münzen des 11. Jahrhunderts nach byzantinisch-arabischem Vorbild in den Schwedischen Funden der Wikingerzeit*.⁴ The article deals with a small group of coins, describing six types of coins with German, Byzantine, and Arabic motifs. The group is splendidly illustrated in the article, which shows the connections between the types, with drawings of the coin images on the basis of the almost invariably badly struck specimens.

The lengthy article gives a detailed presentation of the coin group and its models, and it is a distinct example of the results produced at the time through international research collaboration, in this case between Swedish and German scholars. The group includes six types, of which types 1–5 are die-linked as shown in Fig. 1.⁵ Type 6, with a Byzantine-inspired obverse and a reverse imitating an Arabic coin, has been included in the group by virtue of the similarities of the motifs and the Byzantine-Arabic combination. The group is stated to have been minted sometime after 1014 because one of the coin types names “Henricus Imperator” (emperor), identified as Henry II, who received his imperial title in 1014. It is mainly the different types that are described in the article, although an attempt is made to identify individual dies among the badly struck coins.

However, it is worth explaining the terms used in the article because they paint a somewhat confused picture compared to the nomenclature normally employed today. The coins are divided into “Type” with numerical designations, showing a typological combination of two coin faces as shown in Fig. 1. The figure also has “letter designations” that are related to each coin face but indicate related motifs.

¹ This is an updated, expanded, and translated version of an earlier article in Swedish entitled *En tysk myntgrupp med bysantinsk-arabiska förebilder och en förbisedd typ 7* published in *Myntstudier*, the online journal of the Stockholm Numismatic Institute at Stockholm University – Gunnarsson 2020.

² Rasmusson, Lagerqvist (eds) 1961.

³ Rasmusson, Malmer (eds) 1968.

⁴ Hatz, Linder Welin 1968.

⁵ Hatz, Linder Welin 1968, p. 24, Abb. 2.

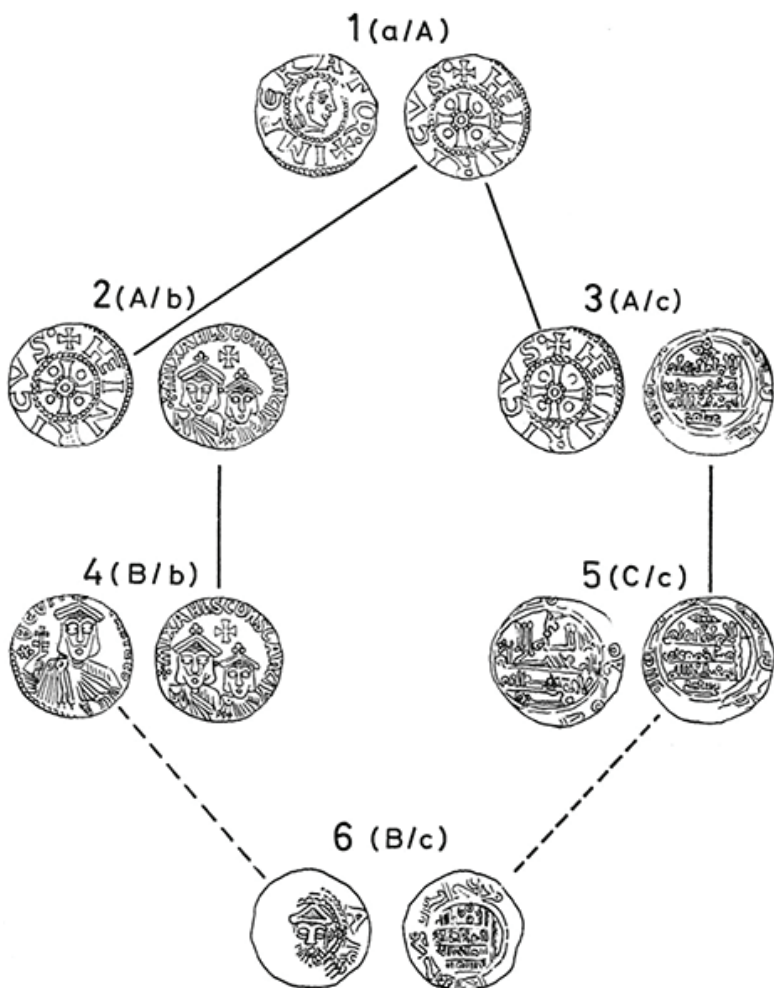

Fig. 1. Illustration of the group with the six types of coins. Reproduced from Hatz, Linder Welin 1968, fig. 2; image processed by the author

The common way to use letter designations in die chains are to define unique dies and not just similar motifs. One example is B, with the obverse motifs that are illustrated under types 4 and 6. The term for a subdivision of the “type” is a “variant.” The difference between variants can be great, as is clearly demonstrated later in this article for type 1 var. I and var. II (Fig. 9). Hatz and Linder Welin have interpreted the inscriptions on the specimens in the Swedish material and reproduced the legible parts. The different specimens are identified by a “lowercase letter” following the terms type and variant. As already noted,

the coins are badly struck. What is clear from the illustrated inscriptions is that there seem to be differences between some dies that are presented as identical.⁶

In the article, types 1, 4, and 5 are classified in two variants each and type 6 in three. The die diagram in the article shows that a total of 19 different dies were used to mint the specimens in the Swedish collections. However, the identification of new specimens of this group of coins strongly suggests that the two variants of type 1 rather should be classified as two separate types. Out of a total of 25 known specimens only four belong to variant II. Both variants have an obverse with a right-facing portrait with a bare head. The inscription is +IMPERATOR (emperor). Variant II appears to have been struck with several different dies, as evidenced by variations in the details of the portrait. The additional specimen below seems to have further differences in the image. To determine this definitively, the actual coins would need to be discussed in detail. The reverse side of variant I (shown as the obverse for types 2 and 3) has a cross with a dot in each angle of the cross and a dot in the middle surrounded by a small circle. The inscription is +HEINRICVS; with H and E as a ligature (in one case, combined as type 2, the die cutter has added parts of the Byzantine inscription from the opposing die, resulting in the inscription +HEINRICAHLSCONST). In the case of variant II, the fields in the angles of the cross also have several additional small dots, circles, and segments of circles (see Fig. 9). The three specimens in the Swedish collections have completely blundered inscriptions with combinations of the letters A, E, I, P, and O. By contrast, the fourth known specimen, from the find from Nousiainen in Finland, has a different inscription: HE---P·ERA.⁷ Here too, it would be valuable to perform a detailed die analysis of the coins being badly struck.

However, the weight analysis below confirms that type 1, variants I and II should be treated as two separate types.

Hatz and Linder Welin have presented each individual coin in the Swedish material with detailed descriptions of the obverse and reverse inscriptions insofar as they can be read. Hermann Dannenberg has also described parts of this group, with a detailed description under Dbg 1184–1186 (types 1–3, see Table 1 for comparative numbering).⁸ Among other things, Dannenberg points to the unusual ligature of H and E and the fact that the dot and the small ring placed in the centre of the cross do not occur on other German coins. In Dannenberg's work one can find further variants of inscriptions. In the description and on the drawing of Dbg 1184, which corresponds to type 1, one can read +HEINRICVS; which corresponds to the dies described in the Swedish material. The other side, in contrast, has the inscription +MPERATOR, omitting the I, which does not appear in Hatz and Linder

⁶ Within the framework of this study, it has not been possible to study the coins in detail at Royal Coin Cabinet in Stockholm.

⁷ Salmo 1948, p. 323.

⁸ Dannenberg 1876, pp. 460–462.

Welin's compilation.⁹ Moving on to part 2 of Dannenberg, there is a second, clearer copy of Dbg 1186 (type 2), where the inscription +HEINRICVS is written without a dot after the S.¹⁰

A SEVENTH TYPE

In addition to the fact that I believe that type 1, variant II, should be considered a separate type, there is an obvious additional type. The discovery of this seventh type in the group, overlooked by Hatz and Linder Welin, results from a couple of auction sales of a type of coin of Byzantine character. The first specimen was sold in 2015 at Warszawskie Centrum Numizmatyczne (WCN) and five years later a second, though not die-identical, specimen went under the hammer at the Classical Numismatic Group (CNG).¹¹ Both coins were weakly struck. It was at the latter sale that I began a detailed study of the two coins sold and found that the obverse belonged to Hatz and Linder Welin type 6 while the reverse, instead of having an Arabic model, was Byzantine-inspired.

Fig. 2. Type 7, the specimen from WCN auction 60, no. 112
(scale c. 1.5:1)

The new reverse shows Christ with a halo with a cross above it, raising his hand in blessing. The interpretation as a raised right hand is not entirely obvious. The coin was obliquely and weakly struck in places, with the result that it is not possible to determine whether there is any motif to the right of the image. There does not appear to be any inscription. My first thought when the coin was sold at WCN was that it was an unpublished type. However, when the second specimen came up for sale, it seemed unlikely that it could be a new, unknown type, with two sales within such a short period of time. It turned out that the solution had been close at hand when Hatz and Linder Welin wrote their article, but for some reason it was not noticed. An important find for the group was made in 1872 at Althöfchen, now Stary Dworek in Poland. The find was described by Julius Friedländer in an article

⁹ Dannenberg 1876, p. 460, Taf. 53.

¹⁰ Dannenberg 1894, p. 71, Taf. 93.

¹¹ CNG e-auction 459, 2020.

dated 19 August 1873, but not published until 1877.¹² The coins from the find that belong to the group are mentioned by Hatz and Linder Welin.¹³ But what was not noticed was that the find also included a specimen of the type 7 as defined in this article. The coin, together with one specimen of type 4 and one of type 2, is depicted in Friedländer's collections, Tafel I:8 and I:6–7 respectively. The find also included a specimen of type 1 and a halved specimen of type 5.

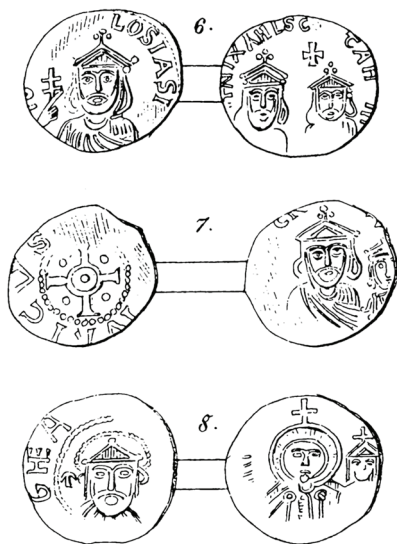

Fig. 3. The illustrations in Friedländer 1877. Reproduced from Friedländer 1877, Tafel I; image processed by the author

From Friedländer's depictions one can also see that to the right of the image of Christ there is a picture of a head wearing an imperial crown with a cross and possibly with *pendilia*. Here, too, there is no hint of any inscription. It also turns out that Dannenberg treated the coin type as Dbg 1241 with reference to Friedländer's article but without depicting it.¹⁴ In Dannenberg, types 1–4 are listed as Dbg 1184–1186 and 1240.

¹² Friedländer 1877. See also FMP I.239:348–353.

¹³ Hatz, Linder Welin 1968, pp. 18 and 22–23.

¹⁴ Dannenberg 1876, p. 474.

Table 1. Comparison of the numbering in Hatz and Linder Welin, Dannenberg, and Friedländer, together with the newly defined type 7

Hatz, Linder Welin 1968	Dannenberg	Friedländer	Gunnarsson	FMP
Type 1	Dbg 1184			
Type 2	Dbg 1186	Friedländer, Tafel I:7		FMP I.239:350
Type 3	Dbg 1185			
Type 4	Dbg 1240	Friedländer, Tafel I:6		FMP I.239:351
Type 5	Dbg –			
Type 6	Dbg –			
	Dbg 1241 (not illustrated)	Friedländer, Tafel I:8	Type 7	FMP I.239:352

The second coin, which is much more badly struck, was sold at the Classical Numismatic Group (CNG) e-auction 459 in 2020. The coin, which comes from a Swedish collector who has lived in the United States for a long time, has an interesting find provenance: “ex 1917 Fardume Viking hoard.”¹⁵ The find at Fardume, Rute parish, Gotland, was unearthed in connection with the digging of drains in 1917. Underneath a large stone near the surface, a hoard was discovered, stored in a clay pot. The find, which contained hacksilver together with more than 302 coins, was partially scattered.¹⁶ Exactly how many coins were in the find is unknown. What is interesting is that, in the same find, Hatz and Linder Welin registered two coins from the coin group they described, one of type 1 var. II and one of type 5.¹⁷ Now one of the new type 7 can also be added to these.

Type 6, which is not die-linked to the group but is included because of the similarities between the motifs and through the Byzantine-Arabic combination, is rarer than types 1–5. Six specimens of type 6 are listed by Hatz and Linder Welin. Five of these come from Swedish finds, four of which are provenanced. The sixth specimen was presented in the *Berliner Münzblätter* 1933.¹⁸ The fact that types 6 and 7 share obverse motifs and that type 7 occurs in two finds, Stary Dworek (Althöfchen) and Fardume, which also contain coins of types 1–5, makes it evident that types 6–7 are more closely linked to the group than merely through stylistic similarities.

A total of four specimens of the now defined type 7 are known:

- a. Dbg 1241, weight 0.83 g;
- b. Dbg 1241, weight 1.12 g;

¹⁵ Carlsson, Gunnarsson 2022, pp. 114–115.

¹⁶ Stenberger 1947, p. 179, find 444; Jonsson K. 1986, p. 22, G 114.

¹⁷ Hatz, Linder Welin 1968, p. 37.

¹⁸ Menadier 1933, p. 17; Hatz, Linder Welin 1968, p. 23.

One of these two specimens has a reference to the coin from Althöfchen illustrated by Friedländer in *Tafel I:8*. Unfortunately, the weight of the specimen is omitted by Friedländer, so it is not possible to determine which one of the two above belongs to the find (Fig. 3:8).

- c. Gotland, Fardume, Rute. Classical Numismatic Group (CNG), e-auction 459, January 2020, no. 586, with the catalogue text: “From the HC Collection. Reportedly ex 1917 Fardume, Rute, Gotland Hoard.”¹⁹ Weight 1.21 g, diameter 18.5 mm, die axis 120° (Fig. 4);
- d. Warszawskie Centrum Numizmatyczne (WCN), auction 60, April 2015, no. 112. Weight 1.01 g, diameter 18.6 mm, die axis 240° (Fig. 2).

Fig. 4. The coin with provenance Fardume 1917 (scale c. 1.5:1). Photo by the author

Both obverse and reverse dies are different if one compares coins of type 7, specimen c (from CNG e-auction) and specimen d (from WCN auction). On the other hand, the obverses of the coin depicted by Friedländer and 7d may have been struck with the same die.

For types 4 and 5, the prototypes can be identified. The model for the Byzantine-inspired coin is a solidus of Emperor Theophilus (829–842), while the Arabic coin is modelled on a dinar of Caliph Hisham II (976–1009; 1010–1013), struck in al-Andalus, Spain, 391–392 AH (1000/1001–1001/1002).²⁰ For type 7, on the other hand, there is no direct counterpart. Coins that may have served as models include both a silver and a gold coin of the Byzantine Emperor John I Tzimiskes (969–976), a *miliaresion*²¹ for the obverse and a *stamenon nomisma*²² for the reverse (Fig. 5). On the silver coin, one can see an image of the emperor surrounded by a circle and topped by a cross. At the side of the image on each face are the letters I/ω and A/N forming the name John. The shared obverse motif on types 6 and 7 has several similarities. In addition to the cross above the head, there is a symbol to the left side of the head which is an upside-down rendering

¹⁹ <https://auctions.cngcoins.com/lots/view/4-8KSRK/germany-uncertain-11th-century-ar-pfennig-18mm-120-g-4h> [accessed 15.12.2024].

²⁰ Hatz, Linder Welin 1968, p. 9, note 33, pp. 11–13; Dannenberg 1876, pp. 460–462.

²¹ Sear 1987, no. 1792.

²² Sear 1987, nos 1785–1788.

of the letter combination I/ω. For the reverse motif, modelled on the nomisma, the die cutter focused on the depiction of the Christ figure and did not allow enough space for the emperor's image, which is instead added as a minimal image on the right side of the flan. It is only in Friedländer's illustration that the image of the emperor is clearly seen (Fig. 3:8). On the specimen from Fardume it is possible to discern a line and a small part of the cross belonging to the emperor's image, while the coin from WCN is so weakly struck that there is scarcely any hint of an image.

Fig. 5. Detail enlargements of the John I Tzimiskes (969–976) miliaresion and stamenon nomisma, both of which may have served as inspiration to the die cutter for the type 7 motifs. Photos by Magnus Wijk (Myntauktioner i Sverige AB, auction 32, no. 19) and public domain; cropped and processed by the author

WEIGHT ANALYSIS

From an analysis of the weight, it is not so obvious that types 6 and 7 should belong to the group. For the Swedish specimens, the weights are stated in the article by Hatz and Linder Welin, but there is no information about the weight of the foreign finds and collections. Dannenberg notes the weight of 11 coins of types 1–3.²³ For the coins added in this article, the weight data come from the relevant informants and from the author. A general point regarding weight data is that in some cases there is no information as to whether the coins are damaged in such a way that the weight has been reduced. For one of the coins of type 4 from the Swedish material, there is a note that it is perforated, “gelocht.”²⁴ The coin weighs 1.62 g, but its diameter is not known. Despite this, the coin has been included in the weight analysis because the effect of the hole is considered to be negligible in the overall comparison. A rough calculation shows that a 2.5 mm hole would result in a weight loss for the coin in question of about 0.03 g. For some coins we also have new weight data that, when compared with Hatz and Linder Welin's, show differences of a few hundredths of a gram.

²³ Dannenberg 1876, p. 460, nos 1184, 1186 and 1185.

²⁴ Hatz, Linder Welin 1968, p. 32, no. 4g.

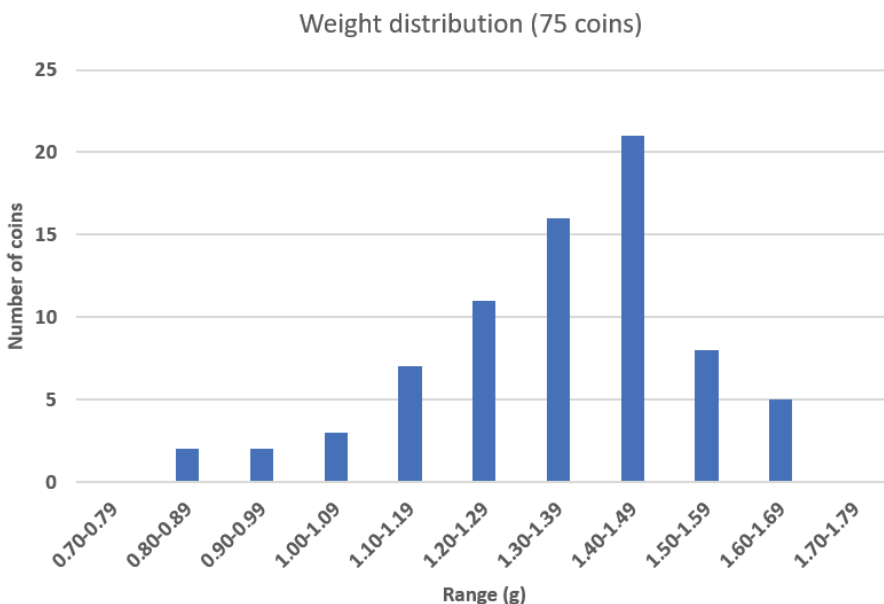

Fig. 6. Weight distribution of the total group of 75 coins distributed in ranges of 0.1 g. Prepared by the author

In total, there is information on the weight of 75 whole coins. Their average weight is 1.34 g, with a spread from 0.83 to 1.64 g. The weight distribution, as shown in the graph in Fig. 6, shows that it is not corresponding to a normally distributed curve, which one would expect from coin production that followed a set weight standard. What we see is a skewed distribution towards lower weight ranges.

A more detailed analysis of the weight distribution by type shows that types 6 and 7 are in a significantly lower range than the other types (Fig. 7). At first glance, it might seem that types 6 and 7 could not possibly belong to the group.

The greatest spread is seen in type 1 and type 5. If we examine the figures for type 1, we see that the difference between variant I and II is significant. If we exclude type 1, variant II and present it separately, we see that in terms of weight it is on a par with type 6 and 7 (Fig. 8). Correspondingly, if we look at type 5, we see that the coin with the lowest weight in the group, 0.94 g, belongs to variant II of the type, as the only registered specimen.

If we separate the heavier coins from the lighter types as above (type 1 var. II, type 5 var. II, type 6, and type 7) we obtain the average weights 1.40 g (58 coins) and 1.08 g (14 coins) for each group. The result is that the heavy group has a weight distribution with a much more normal distribution than that seen in Fig. 6, which in turn indicates a controlled coinage made to a set weight standard. In the low weight group, the number of specimens is too small to assess the normal distribution, but the analysis

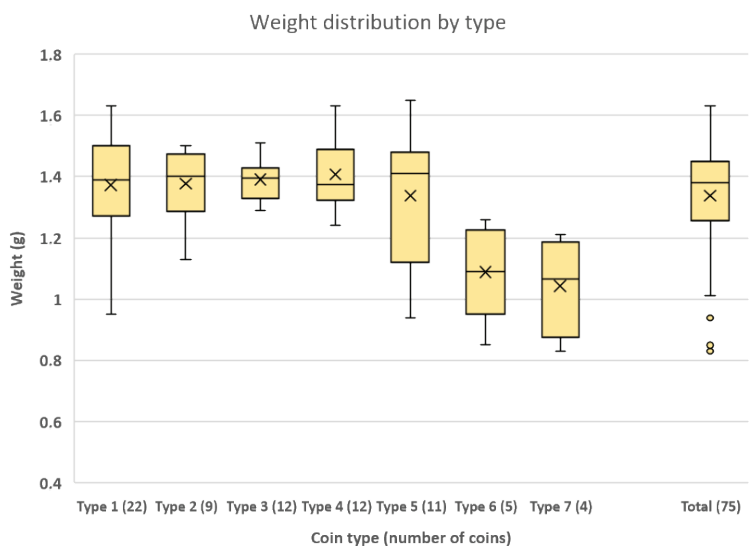

Fig. 7. The box chart illustrates the median, lower and upper quartiles, and minimum and maximum per type. The quartile distance is illustrated by the length of the box. In addition, the chart has been supplemented with the distribution of the total population. Prepared by the author

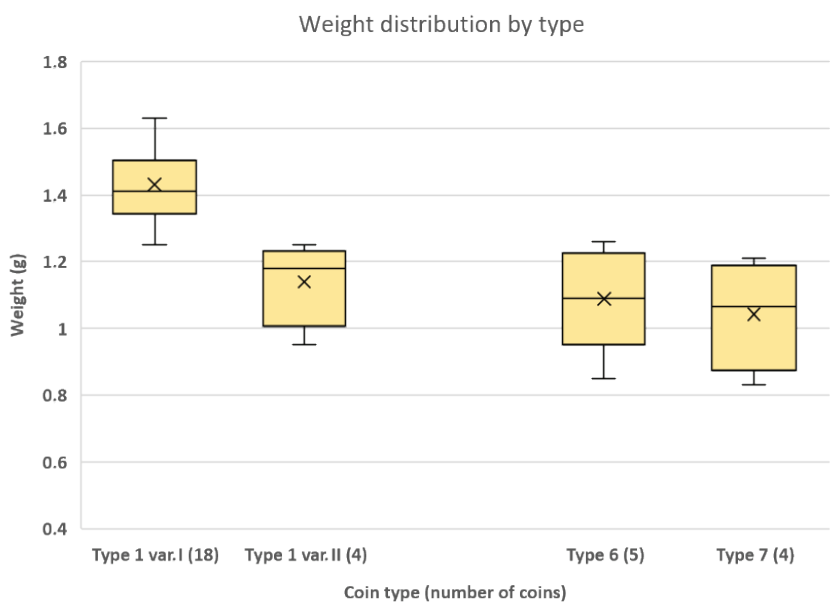

Fig. 8. Type 1, variants I and II are shown separately for comparison with the low-weight types 6 and 7. Prepared by the author

shows that they are well assembled within a lower weight range. All in all, the total group, with stylistically similar variants but with different weights, is nevertheless considered to be geographically cohesive but with two issues probably separated in time. The indication is clear, but it should be pointed out that the statistics are based on a relatively small number of coins with weight data.

The material also includes eight halved coins distributed among three of the types (Table 2). For four of the coins there are illustrations showing that they have a straight-edged cut, which indicates that they were cut in the mint.²⁵ Weight data are available for five coins, four of which belong to the heavier weight group. Unfortunately, there is no information about the coin from Stary Dworek (Althöfchen), nor is it stated which variant of type 5 it belongs to or whether it has a straight or broken edge. The specimen from Ciechanów I,²⁶ has the bewilderingly low weight of 0.33 g. The drawing shows a coin that is carefully divided in two, but with a seemingly uneven cut. The double weight of a whole specimen would be 20% lower than that of the lightest recorded whole specimen in the group. The difference is so striking that one might question whether the weight is correctly reported. The find was discovered in 1868 and the coins were scattered, but according to an early account, two more halved or cut (“zerschnittenen”) coins of type 3 were included.²⁷ Apart from these unclear points, and based on known data, one can see that it is the high weight group that has halved coins with straight-edged cuts. The fact that they are cut and not broken indicates that they were cut in half in the mint itself, to give a lower nominal value, a half-pfennig. During the Viking Age, there were about 170 active mints in Germany. The standard of weight varied from one part of the country to another, and from several mints there is evidence of the half-pfennig, in the form of minted coins (obols) and/or officially halved coins. It was in areas with a high weight standard that the need for a half-pfennig existed. K. Jonsson has devoted an article to the subject, showing that the largest concentration of halved coins in Northern Europe for this period is found among the mints of Saxony, Lower Lotharingia, and Franconia.²⁸ Other examples of officially cut coins have been discussed by e.g. B. Malmer for Danish coins.²⁹ An interesting addition is that Dannenberg, under Dbg 1738, mentions an obol struck with an Arabic inscription similar to Dbg 1185/type 3.³⁰ In addition to what he wrote about the group in 1876, he writes, in translation, of the badly struck coin: “As bad as the condition of this coin may be, it is nevertheless a pleasing phenomenon in that it provides evidence that this wonderful minting was not, as one might assume, temporary and limited, but in fact regular and extensive.”

²⁵ Jonsson K. 2004, pp. 3–4.

²⁶ FMP III.16:244, Taf. X.16:244.

²⁷ FMP III, p. 64, note 31.

²⁸ Jonsson K. 2004.

²⁹ Malmer 2023, p. 72.

³⁰ Dannenberg 1894, p. 718, Taf. 93.

Table 2. Details of known halved specimens

Type	Var.	Provenance	Weight (g)	Cut	Illustration
1	I	Finland, Raisio, Tuomaala	n.d.	n.d.	
4	—	Sweden, Gotland, Ardre, Halsgårde	0.69	straight edge	Fig. 33
4	—	Sweden, Medelpad, Stige, Indal	0.70	n.d.	
4	—	KMK, SHM 17535	0.64	straight edge	Hatz, Linder Welin 1968, Tafel III 4d
5	I	KMK, SHM 14487	0.74	straight edge	Hatz, Linder Welin 1968, Tafel IV 5:1c
5	I	Estonia, Saaremaa, Varpe	n.d.	straight edge	Fig. 25
5	n.d.	Poland, Stary Dworek (Althöfchen)	0.53	n.d.	
5	n.d.	Poland, Ciechanów	0.33	uneven edge	FMP III.16:244

Following the interpretation that we have here two issues separated in time, it is interesting to analyse the *tpq* of the finds. In type 1, +HEINRICVS/+IMPERATOR can be clearly read, and the interpretation in Hatz and Linder Welin³¹ and elsewhere is that this refers to Henry II (1002–1024) who bore the title of emperor from 1014. Type 4 is modelled on a solidus from Emperor Theophilus minted between 832 and 839, while type 5 is modelled on an Arabian dinar from Caliph Hisham II, minted in 1000/01–1001/02.³²

There are no finds containing coins from the group with a *tpq* earlier than 1014, which could have been possible if minting with type 4 or type 5 had started. In general, it must be pointed out that Swedish finds with *tpq* in the interval 1003–1017 are very scarce. The earliest finds of the group – Estonia, Saaremaa, Varpe, a find in LUHM from an unregistered location with *tpq* 1014, and Rute, Koparve and Hejde, Ekeshög with a *tpq* of 1017 – contain coins that follow the higher weight standard. The earliest find with coins following the lower weight standard is the Polish find from Stary Dworek (Althöfchen) with *tpq* 1018. In general, Table 3 shows that the high-weight types occur in early finds. Although the comparison is based on a small amount of data, it supports the assumption that there were two issues separated in time.

³¹ Hatz, Linder Welin 1968, p. 5.

³² Hatz, Linder Welin 1968, p. 9, note 33, pp. 11–13; Dannenberg 1876, pp. 460–462.

Table 3. Finds with the earliest *tpq* for category 1, with only coins from the higher weight standard, and for category 2, which also contains coins from the lower weight standard. The *tpq* of the Swedish finds has been updated since Hatz, Linder Welin published their article. The table therefore has columns with both this date and the later update published by Jonsson K. 1986

Find	Find no. *)	<i>tpq</i> *)	<i>tpq</i> in Hatz, Linder Welin 1968 **)	Types included (no. if more than one coin/type)
<u>Category 1</u>				
Estonia, Saaremaa, Varpe	***)	1014	–	5
LUHM, w/o findspot	–	–	1014	5
Sweden, Gotland, Rute, Koparve	G 98	1017	1014	4
Sweden, Gotland, Hejde, Ekeskog	G 96	1017	1014	3
Sweden, Gotland, Hellvi, Kännungs	G 107	1018	1014	1(2)
Sweden, Gotland, Väskinde, L. Mickelsgård	G 104	1018	1014	5
Poland, Kowal	III:59	1018	–	1(2), 3(3)
<u>Category 2</u>				
Poland, Stary Dworek (Althöfchen)	I:239	1018	–	1, 2, 4, 5, 7
Sweden, Gotland, Rute, Fardume	G 114	1024	1024	1, 5, 7
Sweden, Gotland, Västerhejde, Nygård	G 143	1036	1036	6

*) For Swedish finds, find numbers and *tpq* according to Jonsson K. 1986.

For Polish finds, find numbers and *tpq* according to FMP I and III.

**) *tpq* in the original article before the update according to Jonsson K. 1986.

***) Information provided by Ivar Leimus. The find, discovered in 2019, consists of 28 coins with an estimated *tpq* of 1014.

PLACE AND SCALE OF MINTING

It is unknown where the coin group was minted and how large the production was. Mainz or areas on the River Maas have been suggested, but not with any certainty.³³ If we take a given group of coins such as the one described here and look at the number of specimens in one find, this indicates that the group was cohesive, coming from the same geographical area and circulating for a limited period of time before deposition. Several finds within one geographically limited area may also indicate that the types of coins circulated in the area and thus also serve as a pointer to seek the mint within the area or adjacent to its direct trade routes. Finds with a late *tpq* in relation to the probable minting date of the coin group may also contain interesting information. The aspects that need to be taken into account are how the hoard was built up, whether it is a “family hoard”, “kin hoard” or a randomly lost purse. Family hoards are active hoards that were used for

³³ Kluge 1991, pp. 35, 148.

day-to-day trading, while kin hoards are passive ones that were gradually built up with the addition of coins over a long period of time.³⁴ An example of a kin hoard containing a type 5 coin is the find from Hemse, Ocksarve, with a *tpq* of 1120, where it has been established that the coins were collected over six generations.³⁵ A condition for ascertaining which type of hoard we are dealing with is, of course, that the finds are well documented and include all coins belonging to the find. Unfortunately, there are many older finds where this is not the case.

Table 4. Finds with three or more specimens from the group

Find	<i>tpq</i> *)	Find no. *)	Number of coins from the group	Types included (no. if more than one coin/type)
Poland, Ciechanów **)	1045	III.16	6	3(3), 5(3)
Poland, Stary Dworek (Althöfchen)	1018	I:239	5	1, 2, 4, 5, 7
Poland, Kowal	1018	III.59	5	1(2), 3(3)
Finland, Nousiainen	1036/45	***)	4	1(2), 1 var. II, 4
Poland, Kuyavia (Kujawy)	1027	III.215	3	4(3)
Sweden, Gotland, Alva, Gandarve (2009)	1023	—	3	2, 3, 4
Sweden, Gotland, Rute, Fardume	1024	G 114	3	1, 5, 7
Sweden, Medelpad, Indal, Stige	1023	S 58	3	3, 4(2)

*) For Swedish finds, find numbers and *tpq* according to Jonsson K. 1986. For Polish finds, find numbers and *tpq* according to FMP I and III.

**) Two more type 3 coins may have been included (FMP III, p. 64, note 31).

***) Salmo 1948, pp. 75: 147–151, 93: 100.

Table 4 shows the finds that contain three or more coins from the group. The three finds with the most coins from the group are all Polish. Looking at all the finds presented in the catalogue below of known specimens broken down by type, but disregarding the Gotlandic examples, we see that most have been found in Poland, with 12 finds, for 11 of which the location is specified. All in all, this casts doubt on the western areas that have been suggested as the possible site of production for the group and indicates instead that the origin should be sought further to the east. In this context, we should also consider where coinage to a high weight standard took place during the relevant time period for the group.

A total of 41 specimens are reported from Swedish finds, and in this article another 12 coins are added, some of Swedish provenance and some from the systematic collection at KMK. There are now 66 specimens in total from other Euro-

³⁴ Persson 1999; Odebäck 2009.

³⁵ Jonsson K. 2014, p. 551.

pean museums and from sales (the figure is somewhat uncertain because there are some ambiguities in Hatz and Linder Welin's article in relation to Dannenberg and others). Since we do not know the minting place, it is likely that several coins have been registered as anonymous in collections, which means that additional specimens could probably be found at KMK and other museums. The type distribution of the total of 119 registered specimens shows that type 1 var. I, type 3, and type 5 have an equal distribution of about 16–18%, type 2 about 5 percentage points lower, and type 4 about 5 percentage points higher. The low-weight types account for 5% or lower (Fig. 9).

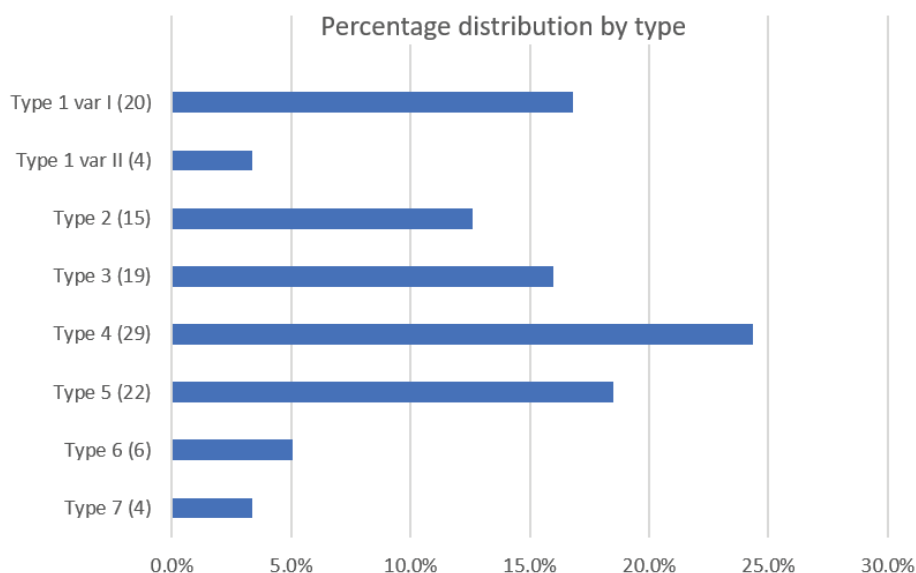

Fig. 9. Percentage distribution by type of the 119 known specimens.
Prepared by the author

The fact that several dies were used in the different types shows that the coinage was not only on a marginal scale. Originally, Hatz and Linder Welin presented 19 different dies that were used for the Swedish material in the group. With the additions in this article, the number is up to at least 25 dies, and there are no doubt more in the foreign material that it has not been possible to study in detail. There are methods, based on the number of known obverse and reverse dies and preserved coins, that can be used to calculate the approximate volume of coinage from a mint. Since there is great uncertainty regarding the number of dies in this case, no calculation has been attempted. However, a commonly used rule of thumb is that up to 10,000 coins may have been struck with one pair of dies.

ADDITIONAL TYPES?

There is yet another type of coin that can in all probability be included in the group. Since I only have access to written sources and drawings, this will be treated for the time being as a probable addition, and therefore it has not been discussed in detail in this article, nor has it been included in the supplemented picture of the coin group in Fig. 13.

Dannenberg depicts two coins as nos 1273 and 1742. These coins have a portrait face that is very similar to type 1/Dbg 1184 (Fig. 10). The partially legible inscription is an unambiguous IMPERATOR. On Dbg 1742, where the start of the inscription is legible, it begins with two I's. The other face has a small cross but it is not inscribed in a circle as in the case of type 1. Unfortunately, there is no information on the weight of the two coins, and no provenance is stated for Dbg 1742. The second coin, Dbg 1273, comes from the Polish find from Ciechanów (see also FMP III.16:245). Dannenberg also writes that the coin is a “Nachahmung des Denars von Heinrich II, no. 1184,” that is to say, already here Dannenberg points out the similarity to type 1 in the coin group described.

Fig. 10. The coins as depicted by Dannenberg. Reproduced from Dannenberg 1876 and 1894; image processed by the author

Dbg 1742 has no specified provenance. In the Polish find from Rawicz there is a coin in FMP I.212 under no. 129 with the description: “Av. Kopf n. r., Legende: +IIMP.....O, Rv.RCIPM..... um ein Kreuz im Feld.” The inscription corresponds well to that of Dbg 1742, although there is a slight discrepancy in R versus P. In volume 2 of Dannenberg, where Dbg 1742 is depicted, there is a description of the find from Rawicz³⁶ and it is obvious, although not stated, that this find is the provenance of the coin.

If the two reverses are oriented in the same way, the cross and the letters R and C coincide, which in turn may indicate that the two coins, if they had been fully struck, may have had the same inscription (Fig. 11). Most of Dannenberg’s drawings seem to have been executed with great accuracy, but there are also examples where coins are more simply drawn. If it were possible to locate the two coins, a die analysis would provide answers.

³⁶ Dannenberg 1894, p. 529, no. 69.

Fig. 11. The reverses of Dbg 1742 and 1273, oriented with the R and C in the inscription in the same position. Reproduced from Dannenberg 1876 and 1894; image processed by the author

Another indication that they belong to the group is that in both finds there are also coins from the other types in the group. In the find from Ciechanów I there are (at least)³⁷ three coins each of type 3 and type 5 and in the find from Rawicz one coin of type 4.

Fig. 12. Dannenberg 1743 with a motif similar to that of type 7. Reproduced from Dannenberg 1876 and 1894; image processed by the author

Another coin that both Dannenberg and Friedländer consider in comparison with Friedländer, Tafel I:8 – i.e. what is defined here as type 7 – is Dbg 1743 (Fig. 12). In this article I have avoided elaborating on the argument concerning this coin and its possible connections to the group and type 7, even though there are significant similarities between them. Dannenberg makes some comparisons with coin types from Mainz, but also points out that the forward-facing head with a halo and a small cross over it occurs on Bohemian coin types. After a lengthy discussion of the coin, Dannenberg concludes by saying that a great deal of obscurity surrounds this coin, or in his own words, “Es ruht aber grosses Dunkel auf dieser Münze.”

CONCLUSION

For a future assessment of where and when this coin group was minted, and of the scale of the coinage, the present article can be summed up as follows:

To the six different types of the group, a new seventh type has been added, with Byzantine-inspired obverse and reverse motifs. One of the variants under type 1

³⁷ Two more coins of type 3 may have been included, see FMP III, p. 64, note 31.

should also be classified as a separate type. The original group has been expanded with 25 new coins to comprise 119 known specimens, for 76 of which we have weight data. The results of a weight analysis show that the group was manufactured to comply with two different weight standards. The heavier group has an average weight of 1.40 g and the lighter group 1.08 g. For the higher weight standard, a lower nominal, a half-pfennig, was also produced at the mint in the form of coins cut in half. The assessment is that the coins were made at the same mint, but as two different issues in terms of time and weight, with the heaviest being the earliest. The coins are almost invariably badly struck, which makes it difficult to carry out a detailed die analysis. For the Swedish material, the original article presents 19 different dies, and this study adds at least six new ones, giving at least 25 dies used in the minting of the group. Ten of the newly added coins have a find provenance, and in addition it has turned out to be possible to identify the provenance of one of the coins previously registered as of unknown provenance. Nine auction sales are also reported, of which seven coins were sold by Polish auction houses. It is likely that there are additional types that can be added to the group, such as Dbg 1273 and 1742.

With the exception of Gotland, the finds are clearly concentrated in Poland, making it more likely that the minting place should be sought further east than the areas in Germany that have been suggested, albeit with hesitation. The early issue includes heavy coins, by German standards, and a weight analysis of coins which also places them in a chronological context for the different mints in Germany could provide valuable clues to the area in which we should seek the origin of this remarkable group of coins.

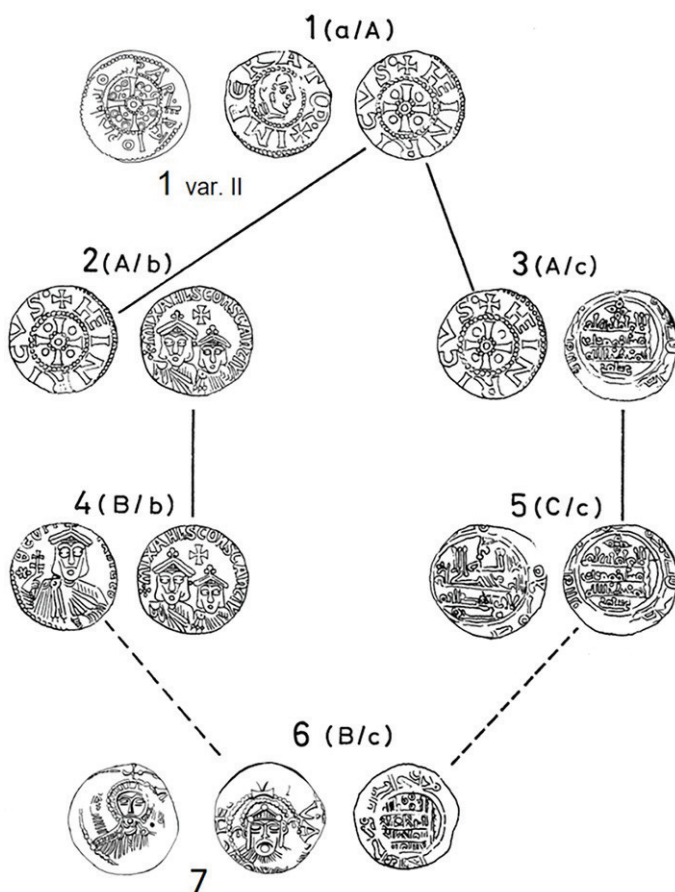

Fig. 13. The illustrated coin group supplemented with type 1 var. II and the new type 7. Reproduced from Hatz, Linder Welin 1968; image processed with added drawings by the author

CATALOGUE, NEW SPECIMENS

Type	Var.	Provenance	Weight (g)	Diameter (mm)	Die axis (°)	Note	Fig. no.
1	I	Münzen & Medaillen Deutschland, Auction 28, no. 200	1.50	–	–	a)	14
1	II	Sweden, KMK, Systematic Collection	1.18	18.2	–	a)	15
2	–	Sweden, Gotland, Alva, Gandarve (2009)	1.43	18.6	330	b)	16
2	–	Öland, Stora Haglunda, Alböke (2009)	1.33	17.5	–	a)	17
2	–	WCN e-auction 170420, no. 139296	1.12	18.2	315		18
2		Poland, Łask I	1.50	17.0	–		30
3	–	Sweden, Gotland, Alva, Gandarve (2009)	1.42	17.7	–	b)	19
4	–	Sweden, Gotland, Alva, Gandarve (1952)	1.60	17.6	120	a)	20
4	–	Sweden, Gotland, Alva, Gandarve (2009)	1.24	17.4	135	b)	21
4	–	Sweden, Gotland, Ardre, Halsgårde (1998)	0.69	17.3	45	a)	33
4	–	Sweden, Öland, Stora Haglunda, Alböke (2009)	1.36	17.9	–	a)	22
4	–	Sweden, Öland, Bredsättra, Skedstad (2009–)	1.27	18.0	20	h)	31
4	–	Sweden, Västergötland, Fyrunga, Stommen (1951–)	–	17.4	315	a)	32
4	–	Sweden, KMK, Systematic Collection	–	17.6	135	a)	23
4	–	WCN auction 62 (Nov 2015), no. 158	1.31	–	–		24
4	–	Frankfurter Münzhandlung, Auction 155, no. 501	1.40	–	240		34
5	I	Estonia, Saaremaa, Varpe (2019)	–	–	135	c)	25
5	I	WCN auction 66 (Sept 2016), no. 156	1.12	18.2	90		26
5	I	WCN e-auction 190926, no. 186776	1.41	–	–		27
5	I	WCN e-auction 200102, no. 193522	1.49	19.9	0	d)	28
5	I	Antykwariat Numizmatyczny Michał Niemczyk	1.48	18.5	–	e)	29

Type	Var.	Provenance	Weight (g)	Diameter (mm)	Die axis (°)	Note	Fig. no.
7	–	Dannenberg 1241a	0.83	–	–	f)	(3)
7	–	Dannenberg 1241b	1.12	–	–	f)	(3)
7	–	Sweden, Gotland, Rute, Fardume (1917)	1.21	18.2	120	g)	4
7	–	WCN auction 60 (Nov 2015), no. 112	1.01	18.2	315		2

Notes

a) Information from Kenneth Jonsson.

b) Jonsson K. 2017, nos 1489–1491.

c) Information from Ivar Leimus. Find discovered in autumn 2019, total 28 coins, *tpq* 1014.

d) Same specimen as WCN auction 73 (Nov 2019), no. 50.

e) Information from Mateusz Bogucki.

f) One of the specimens Dbg 1241a or b is from Sary Dworek (Althöfchen), Friedländer Tafel I:8, see Fig. 3.

g) Ex H.C. collection, CNG e-auction 459 (Jan 2020), no. 586.

h) Jonsson E. 2013, p. 24.

PICTURE CATALOGUE, NEW SPECIMENS

Where the dimensions are registered according to the catalogue of specimens, the coins are reproduced on a scale of *c.* 1:1 unless otherwise stated. Coins lacking measurements are adapted to correspond to other images in the catalogue. The combinations of obverses and obverses follow the illustrations in Fig. 1. The specimens, Figs 2–4 can be found in the text above.

Source of figures:

Fig. 14: courtesy of Münzen & Medaillen GmbH

Figs 15–17, 19–23, 32–33: Kenneth Jonsson, Numismatic Institute, Stockholm University

Fig. 25: Ivar Leimus, Estonian History Museum

Figs 29–30: provided by Mateusz Bogucki, Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences

Fig. 24, 27: courtesy of Warszawskie Centrum Numizmatyczne

Fig. 2, 4, 18, 26, 28: the author

Fig. 31: Florent Audy, Economy Museum, Stockholm. The Royal Coin Cabinet

Fig. 34: courtesy of Frankfurter Münzhandlung

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31

Fig. 32

Fig. 33

Fig. 34

Figs 14, 24, 25, 27, 34
of unknown diameter, scale approx.

CATALOGUE, KNOWN SPECIMENS BY TYPE

The catalogue is a compilation of the specimens in Hatz and Linder Welin's study together with the new ones that have been added in the present study.

Find/Provenance			<i>tpq</i>	Reference	Type 1 var. I	Type 1 var. II	Type 2	Type 3	Type 4	Type 5	Type 6	Type 7
Sweden												
Go	Atlingbo	Myrände	1036	G 138					1			
Go	Alva	Gandarve (1952)	1047	G 162				1				
Go	Alva	Gandarve (2009)	1056/60	–			1	1	1			
Go	Ardre	Halsgårde	1036	–					1			
Go *)	Boge	Laxarve	1036	G 140			1					
Go	Bunge	Enge	1047	G 158							1	
Go	Ekeby	Österby	1079	G 189			1	1				
Go	Hejde	Ekeskog	1017	G 96				1				
Go	Hellvi	Kännungs	1018	G 107	2							
Go	Hemse	Oxarve	1120	G 215						1		
Go	Lärbro	Liffride	1070	G 183					1			
Go	Rone	Findarve	1089	G 201	1			1				
Go	Rone	Stale	1036	G 141	1		1					
Go	Rute	Fardume	1024	G 114		1				1		1
Go	Rute	Koparve	1017	G 98					1			
Go	Stenkyrka	Garde (1935)	1048	G 169	1							
Go	Stenkyrka	Garde (1866)	1053	G 171	1							
Go	Stenkyrka	Stora Bjärs	1053	G 173						1		
Go	Väskinde	Lilla Mickelsgård	1018	G 104						1		
Go	Västerhejde	Nygårds	1036	G 143							1	
Go	Öja	Petes	1077	G 188							1	
Go	Öja	Sibbenarve	1085	G 194					1			
Öl	Alböke	Stora Haglund (1927)	1085	S 112							1	
Öl	Alböke	Stora Haglund (2009)	1023	–			1		1			
Öl	Bredsättra	Skedestad	1029	–						1		
Bl	Hjortsberga	Johannishus	1120	DS 132	1		1					
Vg	Fyrunga	Stommen	1056	S 102					1			
Me	Indal	Stige	1023	S 58				1	2			

Find/Provenance				<i>tpq</i>	Reference	Type 1 var. I	Type 1 var. II	Type 2	Type 3	Type 4	Type 5	Type 6	Type 7
	KMK w/o findspot 1			1024		1	1						
	KMK w/o findspot 2			1107		1							
	KMK w/o findspot 3			--		1							
	KMK w/o findspot 4 *)			1038						1			
	KMK w/o findspot 5			1084						1			
	KMK systematic coll.			--			1	2		2		1	
	LUHM w/o findspot			1014							1		
Norway	Egersund	Årstad	1029	Screen find 24							1		
Finland	Lieto	Anttila	1060	Talvio 112					1				
	Nousianen	Nikkilä	1036/45	Talvio 115	2	1				1			
	Rasio	Tuomola	c.1050	Talvio 121	1								
	w/o findspot		--								1		
Estonia	Saaremaa	Varpe	1014	Leimus e-mail							1		
Germany	Mecklenburg	Schwaan	1024	PSW V:164	1								
	Coll. Dannenberg		--					2	2	2			1
	Coll. Grote		--		1				1		2		
	Berlin w/o findspot		--		1					2	1		
Poland	Ciechanów**)		1045	FMP III.16:239- 244					3		3		
	Dąbrowa (Dombrowo)		1040/74	FMP II.32:-						1			
	Kinno- Skubarczewo (Kinno)		1025	FMP I.106:495	1								
	Kowal		1018	FMP III.59:293- 297	2				3				
	Kujawien I (Kujawy)		1027	FMP III.215:341						3			
	Łask I		1040	FMP III.70:192				1					

Find/Provenance			<i>tpq</i>	Reference	Type 1 var. I	Type 1 var. II	Type 2	Type 3	Type 4	Type 5	Type 6	Type 7
	Łupawa (Lupow)		1042/60	FMP II:136:-				1				
	Rawicz		1035	FMP I.212:219					1			
	Stary Dworek (Althöfchen)		1018	FMP I.239: 349-353	1		1		1	1		1
	Trzebuń		1046	FMP III.181:80				1				
	Wielowieś		1027	FMP I.263:-						1		
	w/o findspot		--					1				
Belarus	Ludvishche		c.1060							1		
Russia	Lodejnoe Pole III		1095						2			
Other provenances/ auctioneers, dealers:												
Frankfurter Münzhandlung			--						1			
Berliner Münzblatt 53, 1933			--								1	
Münzen & Medallien Deutschland			--		1							
Warszawskie Centrum Numizmatyczne			--				2		1	3		1
Antykwariat Numizmatyczny Michał Niemezyk			--							1		

Find references and *tpq* for Swedish finds according to Jonsson K. 1986.

*) Hatz, Linder Welin, *KMK w/o findspot 4*, specimen 2f, originates from the find from Gotland, Boge, Laxarve, CNS 1.2.12.80.

**) Two more halved or cut (“zerschnittenen”) type 3 coins may have been included (FMP III, p. 64, note 31).

***) There are different statements about the number of specimens; the number used here comes from Hatz, Linder Welin 1968, p. 23.

****) Hatz, Linder Welin 1968, p. 23. The specimen is not identified in FMP II:36.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author would like to extend his gratitude to Alan Crozier for translating the article and to Florent Audy, Mateusz Bogucki, Kenneth Jonsson, Bernd Kluge, Marek Kondrat, Ivar Leimus, and Magnus Wijk for illustrations and additional information.

ABBREVIATIONS

B	Blekinge, Sweden.
c.	circa.
CNG	Classical Numismatic Group.
CNS	<i>Corpus nummorum saeculorum IX–XI qui in Suecia reperti sunt.</i>
Coll.	Collection.
Comm NS	<i>Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series.</i>
Dbg no.	number with reference to Dannenberg 1876 and 1894.
FMP	<i>Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen</i> , Inventar I–V.
Go	Gotland, Sweden.
KMK	Kungliga Myntkabinettet/Royal Coin Cabinet, Stockholm.
LUHM	Lund University Historical Museum.
Me	Medelpad, Sweden.
n.d.	no data.
Öl	Öland, Sweden.
Sear no.	number with reference to Sear 1987.
<i>tpq</i>	<i>terminus post quem.</i>
Vg	Västergötland, Sweden.
WCN	Warszawskie Centrum Numizmatyczne.

BIBLIOGRAPHY

CNS 1.2	Malmer 1977.
PSW	Kiersnowski 1964.
Screen	Screen 2013.
Talvio	Talvio 2002.

FMP I

- 2017 T. Szczurek, B. Paszkiewicz, A. Tabaka, M. Bogucki, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, P. Kaźmierczak, A. Kędzierski, M. Sikora, W. Nakielski, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen*, Warszawa (=Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar I, eds M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski).

FMP II

- 2016 D. Gorlińska, S. Suchodolski, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, J. Piniński, M. Bogucki A. Kowalówka, M. Kulesza, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*, Warszawa (=Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar II, eds M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski).

FMP III

- 2015 D. Gorlińska, S. Suchodolski, M. Bogucki, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, P. Chabrzyk, K. Mitkova-Szubert, J. Piniński, A. Romanowski, G. Śnieżko, M. Wi-dawski, M. Zawadzki, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*, Warszawa (=Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar III, eds M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski).

Carlsson H., Gunnarsson B.

2022 *Hans Carlssons numismatiska minnen. Del 3 – Ask med mynt från Fardume*, Svensk Numismatisk Tidskrift 5 (september), pp. 114–115.

Dannenberg H.

1876 *Die deutschen Münzen der Sächsischen und Fränkischen Kaiserzeit*, Bd. 1, Berlin.

1894 *Die deutschen Münzen der Sächsischen und Fränkischen Kaiserzeit*, Bd. 2, Berlin.

Friedländer J.

1877 *Der Fund von Althöfchen*, Münzstudien 8, pp. 267–300.

Gunnarsson B.

2020 *En tysk myntgrupp med bysantinsk-arabiska förebilder och en förbisedd typ 7*, Myntstudier 1, pp. 19–37 <https://www.su.se/polopoly_fs/1.594911.1643639751!/menu/standard/file/Myntstudier2020_1.pdf> [accessed 6.12.2024]

Hatz V., Linder Welin U.S.

1968 *Deutsche Münzen des 11. Jahrhunderts nach byzantinisch-arabischem Vorbild in den schwedischen Funden der Wikingerzeit*, [in:] *Commentationes de Nummis Saeculorum IX–XI, in Suecia repertis II*, eds N.L. Rasmusson, B. Malmer, Stockholm, pp. 1–38, Tafel I–IV.

Jonsson E.

2013 *En rik handelsmans silverskatt*, Stockholm.

Jonsson K.

1986 *Viking-Age hoards and late Anglo-Saxon coins*, Stockholm.

2004 *Myntets delar och delade mynt under vikingatiden*, Myntstudier 5, pp. 1–12.

2014 *The English Element in the 2012 Övide Hoard*, Eskelhelm par., Gotland, [in:] *Early Medieval Monetary History. Studies in Memory of Mark Blackburn*, eds R. Naismith, M. Allen, E. Screen, Farnham, pp. 545–569.

2017 *The turn of the tide – the 2009 Gandarve hoard*, [in:] *Nummi et Humanitas. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 80 rocznicę urodzin*, eds M. Bogucki, W. Garbaczewski, G. Śnieżko, Warszawa, pp. 451–486.

Kiersnowski R.

1964 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polabii. Materiały*. Wrocław-Warszawa-Kraków.

Kluge B.

1991 *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)*, Sigmaringen.

Menadier J.

1933 *Die Mankusen des Königs Offa von Mercia*, Berliner Münzblätter 53, pp. 4–10, 17, 41–49, 59–65.

Malmer B. (ed.)

1977 *Catalogue of Coins from the Viking Age found in Sweden. 1. Gotland. 2. Bäl-Buttle*, Stockholm (=Corpus nummorum saeculorum IX–XI qui in Suecia reperti sunt).

2023 *Serpents and Crosses. Scandinavian coinage from the time of Louis the Pious, Cnut the Great, Harthacnut, and Anund Jakob*, Stockholm (=Commentationes de Nummis Saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series 14, ed. B. Gunnarsson).

Odebäck K.

2009 *Familje- och släkt-skatter under äldre vikingatid*, Myntstudier 2, pp. 9–25.

Persson C.

1999 *Aktiv och passiv-klassificering av vikingatida skattfynd utifrån myntsammanställningen*, [in:] *Samlad Glädje*, eds K. Holmberg, H. Nilsson, Uppsala, pp. 127–132.

Rasmusson N.L., Lagerqvist L.O. (eds)

1961 *Commentationes de Nummis Saeculorum IX–XI in Suecia repertis I*, Stockholm.

Rasmusson N.L., Malmer B. (eds)

1968 *Commentationes de Nummis Saeculorum IX–XI in Suecia repertis II*, Stockholm.

Salmo H.

1948 *Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finnlands* (=Finska Fornminnesföreningens tidskrift XLVII).

Talvio T.

2002 *Coin and coin finds in Finland AD 800–1200*, Vammala (=ISKOS 12, ed. T. Edgren).

Screen E.

2013 *Sylloge of Coins of the British Isles 65. Norwegian Collections, part I, Anglo-Saxon Coins to 1016*, Oxford.

Sear D.R.

1987 *Byzantine Coins and their Value*, London.

Stenberger M.

1947 *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit II. Fundbeschreibung und Tafeln*, Stockholm.

GRUPA NIEMIECKICH MONET Z WZORCAMI BIZANTYJSKO-ARABSKIMI I PRZEOCZONYM „TYPEM 7”

(Streszczenie)

W artykule zaprezentowano niezwykłą grupę niemieckich monet, na których łączą się wzorce niemieckie, bizantyjskie i arabskie. Grupa ta, opracowana i opublikowana w 1968 r. przez Verę Hatz i Ullę S. Linder-Welin, składała się z sześciu typów, z których pierwszych pięć łączyło się w jeden łańcuch połączeń stempli. Cała grupa, w związku z wystąpieniem w typie 1 legendy “Henricus Imperator”, przypisana została Henrykowi II, który został cesarzem w 1014 r. i wiązana była z Frankonią i rejonem środkowego Renu. Pozostałe typy wzorowano na solidzie cesarza Teofila (829–842) oraz na andaluzyjskim dirhamie Kalifa Hiszama II (976–1009; 1010–1013) z 1000/1001–1001/1002 r.

Impulsem do nowych badań stały się egzemplarze ujawnione na rynku antykwarecznym, które autor wydzielił jako nowy typ 7, wzorowane na miliaresionie oraz nomismie Jana I Tzimiskesa (969–976). Autor odnalazł ponadto inne egzemplarze tego typu, pochodzące z dawnych znalezisk, m.in. ze skarbu ze Starego Dworku.

Obecnie można wyróżnić 19 stempli oraz 119 monet wchodzących w skład całej grupy. Ich znaleziska koncentrują się w Szwecji, przede wszystkim na Gotlandii, następnie Polsce, Finlandii, Niemczech, Norwegii, Estonii, Białorusi i Rosji. Na podstawie analizy metrologicznej, autor wydzielił też dwie podgrupy – monety lżejsze (typ 1, wariant II, typ 5, war. II, typy 6 i 7) oraz cięższe (typ 1, war. I, typy 2–4, typ 5, war. I), które w jego opinii różnią się datowaniem – monety cięższe są starsze, a lżejsze młodsze. Autor sugeruje, wbrew wcześniejszym ustaleniom, że cała grupa tych monet została prawdopodobnie wybita w którejś ze wschodnich mennic Cesarstwa.

Adres autora/The author’s address:

Bo Gunnarsson

Independent scholar, affiliated to Stockholm Numismatic Institute at Stockholm University

bosse.gunnarsson@live.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1484-2719>

MURRAY ANDREWS

EAST GOES WEST: BALTIC AND RUSSIAN COIN FINDS FROM TUDOR ENGLAND AND WALES

ABSTRACT: The “long 16th century” was a period of profound growth in the Anglo-Baltic trade, a phenomenon that is well known from written sources yet only poorly glimpsed in the archaeological record. In order to “fill the gap”, this article examines a previously unstudied corpus of 35 English and Welsh finds of Baltic and Russian coins dated to the Tudor period (1485–1603). The corpus consists mostly of low value silver and billon coins, whose chronology and provenances closely reflect the documented growth of English trade in the Baltic. While none of these coins were ever lawfully permitted to circulate in England and Wales, their spatial spread and composition suggests that they circulated as unofficial substitutes for similarly sized English coins, particularly low value pennies and halfpennies. The coin finds therefore not only reflect the increasingly interconnected trade routes of 16th century Europe, but also demonstrate the differences between official territorial currencies and the more informal systems that emerged in early modern towns and the countryside.

ABSTRAKT: „Długi wiek XVI” był okresem silnego rozwoju handlu pomiędzy wyspami brytyjskim a państwami bałtyckimi. Zjawisko to, dobrze znane ze źródeł pisanych, jest jednak słabo widoczne w źródłach archeologicznych. W celu wypełnienia tej luki, niniejszy artykuł prezentuje i analizuje korpus 35 znalezisk monet bałtyckich i rosyjskich na obszarze Anglii i Walii, datowanych na okres Tudorów (1485–1603). Korpus składa się głównie z monet srebrnych i bilonowych o niskiej wartości, których chronologia i pochodzenie ściśle odzwierciedlają udokumentowany rozwój angielskiego handlu na Bałtyku. Chociaż żadna z tych monet nigdy nie była prawnie dopuszczona do obiegu w Anglii i Walii, ich rozprzestrzenienie i skład sugerują, że obiegały one jako nieoficjalne substytuty monet angielskich o podobnej wielkości, w szczególności pensów i półpensów o niskiej wartości. Znaleziska monet odzwierciedlają zatem nie tylko rozwój szlaków handlowych XVI-wiecznej Europy, ale także pokazują różnice między oficjalnymi walutami terytorialnymi a bardziej nieformalnymi systemami, które pojawiły się we wczesnonowożytnych miastach i na wsi.

KEYWORDS: 16th century, early modern period, coin finds, Tudor England

SŁOWA KLUCZOWE: XVI w., okres nowożytny, znaleziska monet, Anglia Tudorów

The “long 16th century” (ca. 1450–1650) was a pivotal phase in the social, cultural, and economic transformation of Europe, and marks the classic point of transition from the Middle Ages to the Early Modern era.¹ In England and Wales, the period is largely coterminous with the reign of the Tudor dynasty (1485–1603), whose rule was marked by major social changes including the spread of enclosure and agricultural innovations, significant (if discontinuous) population growth, the rapid expansion of the City of London, the rise of the “middling sort” in towns and villages, and the adoption and eventual consolidation of the Protestant faith.² The commercial economy of England and Wales was also no stranger to change in the Tudor period, and rode the wave of developments connected with the growth of internal and external markets stretching ever further across land, sea, and ocean.³

Though crowned by the opening of new markets in the Ottoman Empire and the New World, much of the expansion of overseas trade in Tudor England and Wales remained focused on Northern Europe, where the decline of Antwerp and the gradual disintegration of the Hanseatic League presented new opportunities for commercial profit. In particular, the lands around the Baltic Sea became increasingly important as a market for woollen textiles and a source of imported bulk goods like grain, timber, flax, and hemp. The growth of this trade is best judged from taxation records, which illustrate how the volume of cloth exports from England to the Baltic quadrupled between ca. 1560 and 1600, while imports of Baltic flax, iron, rye, and wax grew by at least as much in the same period.⁴ Although Dutch middlemen were an important feature of Anglo-Baltic trade throughout the Tudor period, the granting of monopoly privileges to two joint stock companies, the Muscovy Company (chartered 1555) and the Eastland Company (chartered 1579), ensured an increased role for English merchants and vessels in the second half of the century, and by the 1590s it would not have been unusual to have seen ships from London loading and unloading their cargos in the ports of Danzig (Gdańsk), Elbing (Elbląg), Königsberg (Kaliningrad), Narva, Reval (Tallinn), and Riga.⁵

While textual evidence for the Tudor Anglo-Baltic trade survives in toll registers and port books, its physical remains are much thinner on the ground, reflecting the perishable nature of a bilateral trade based largely on textiles, crops, and other organic materials. Glimpses can, however, be traced in the archaeological record on both sides of the Øresund Strait (“the Sound”). Finds of 16th-century lead cloth seals bearing the Tudor rose, once affixed to textiles produced in England, have been found on sites across the Baltic region and in north-western Russia,

¹ Braudel 1983; Koenigsberger, Mosse, Bowler 1989.

² Palliser 1983; Rappaport 1989.

³ Davis 1973; Chartres 1977; Palliser 1983, pp. 266–298; Parker 2010, pp. 31–32.

⁴ Zins 1972, pp. 169, 277.

⁵ Willan 1953; Zins 1972.

with notable specimens and assemblages recorded from Copenhagen, Gdańsk, Moscow, Vilnius, and Velikiy Novgorod.⁶ Meanwhile, in Britain itself, dendro-provenancing of 16th-century panel paintings have revealed more than 200 examples that were produced on sheets of Baltic oak, most of which were probably grown in the area of modern Poland.⁷ Numismatic evidence can also be brought into the picture, with finds of 16th-century English coins from Poland, Russia, and Sweden providing evidence of the outwards flow of gold and silver in the course of the Anglo-Baltic trade.⁸ However, the material evidence for the counter-flow of money from the Baltic into England and Wales has received far less attention, despite a significant growth in the number of relevant coin finds unearthed by metal detectorists.⁹ This article seeks to fill this scholarly gap, and provides an overview of all known Tudor-era Baltic and Russia coins found in England and Wales to the present day.

THE COIN FINDS

Table 1 presents a summary catalogue of 35 English and Welsh finds of coins minted in the Baltic and Russia during the Tudor period (i.e., between 1485 and 1603) (Fig. 1). This corpus was assembled through examination of published sources and digital archaeological databases, including the British Numismatic Journal's annual *Coin Register* (1987 to present), the Portable Antiquities Scheme (PAS) database, and the UK Detector Find Database (UKDFD). Nearly all of the coins are unstratified metal detector finds, most of which were unearthed on areas of arable farmland, with a small number found by amateur "mudlarks" searching by eye and/or with metal detectors along the foreshore of the River Thames.¹⁰ The lion's share of the data consists of single finds of coins lost individually, rather than concealed as part of hoards. These twin factors impart certain biases into the dataset: in particular, there is a pronounced distribution bias towards the arable regions of southern and eastern England, where most metal detecting is undertak-

⁶ Liebgott 1975, pp. 40–41; Kvizikevičius 1999, pp. 247–248; Bobowski 2009; Singkh, Stephanov 2023.

⁷ Cooper 2011.

⁸ For example, Potin 1970; Męciewska, Mikołajczyk 1983, nos 356, 453, 598; Malmer, Wiséhn 1982, no. 59; Wiséhn 1989, no. 577. Since the Polish finds occur in hoards buried during the Thirty Years' War (1618–1648), they might conceivably have entered the country in the first decades of the 17th century instead. Finds of Tudor coins have also been recorded in Norway, and seem to be an outgrowth of the wider Anglo-Baltic and Anglo-Scandinavian timber trade: Gullbekk 2014; Andrews 2023; Andrews 2024.

⁹ The sole exception is Ramadanski 2015, which reviews finds of 16th- and 17th-century Russian coins from England.

¹⁰ There is now a rich literature on both metal detecting and mudlarking in England and Wales, and useful surveys include Burdon, Green, Smith 2000; Thomas 2012. For a more critical account, see Gill 2010.

en,¹¹ and there is a marked preference for smaller and lower value denominations, which are the types of coins that are easiest to lose, and whose owners would have spent the least effort trying to recover them.¹²

Fig. 1. Examples of Tudor-era (1485–1603) Baltic and Russian coins found in England and Wales: Hamburg ducat (top left), Wismar schilling (top right), Swedish ½ öre (middle left), Polish ½ groschen (middle right), Prussian 3 gröscher (lower left), Livonian schilling (lower right), and Russian kopek (bottom). Images © National Museum Liverpool, Portable Antiquities Scheme, Salisbury and South Wiltshire Museum, Suffolk County Council, Surrey County Council, and West Yorkshire Archaeology Advisory Service, reused under CC BY 2.0 and CC BY-SA 4.0 licences

¹¹ Bevan 2012; Andrews 2019, pp. 16–28.

¹² Mayhew 2002, pp. 6–7.

Table 1. Finds of Baltic and Russian coins dated 1485–1603 from England and Wales

No.	Material	Denomination	Issuer	Date	Mint	Findspot	Reference
Denmark							
1.	Billon	1 skilling dansk	Christian III	1542–1558	Copenhagen	Thornton-le-Dale, North Yorkshire	PAS NCL-CC9AA8
2.	Billon	1 skilling dansk	Christian III	1542–1558	Copenhagen	Rowington, Warwickshire	Abdy 2001, p. 188, no. 113
3.	Billon	2 skilling dansk	Frederick II	1562	Copenhagen	Thames Foreshore, London	UKDFD 21575
Northern Germany							
4.	AV	Ducat	Free City of Hamburg	1497	Hamburg	Aldeburgh, Suffolk	Allen <i>et al.</i> 2011, p. 281, no. 137
5.	AR	Witten	Free City of Hamburg	1506	Hamburg	Bergh Apton, Norfolk	PAS NMS-43E226
6.	AR	Sechsling	Free City of Rostock	1540–1548	Rostock	East Studdal, Kent	UKDFD 20135
7.	Billon	Schilling	Free City of Wismar	1556	Wismar	Chillerton, Isle of Wight	PAS IOW-DA80F4
Sweden							
8.	AR	4 mark klipping	Johan III	1571	Stockholm	Chickerell, Dorset	PAS DOR-4FF4EB
9.	Billon	1 öre	Johan III	1576	Stockholm	Dowgate, London	PAS LON-4CF329
10.	Billon	½ öre	Johan III	1582	Stockholm	Southwark, London	PAS SUR-DED8F8
Poland							
11.	AR	½ groschen	John I Albert	1492–1501	Kraków	Little Ness, Shropshire	PAS LVPL-E76065
12.	AR	½ groschen	John I Albert	1492–1501	Kraków	Heytesbury, Wiltshire	PAS WILT-CBB635
Prussia							
13.	AR	3 gröscher	Albrecht of Hohenzollern	1543	Königsberg	Sawtry, Cambridgeshire	PAS CAM-2C6065
14.	Billon	Pfennig	Albrecht of Hohenzollern	1563	Königsberg	Thames Fore-shore, London	UKDFD 32648
15.	AR	3 gröscher	Georg Friedrich	1588	Königsberg	Ridgmont, Bedfordshire	PAS BUC-15A629
Livonia							
16.	Billon	Schilling	Wolter von Plettenberg	1532	Reval	Wallasey, Wirral	PAS LVPL-275BC1
17.	Billon	Schilling	Wolter von Plettenberg	1532–1534	Reval	Gresford, Wrexham	PAS LVPL-075760
18.	Billon	Schilling	Hermann von Brüggeneye	1539	Reval	Moreton, Essex	UKDFD 36501

No.	Material	Denomination	Issuer	Date	Mint	Findspot	Reference
19.	Billon	Schilling	Hermann von Brüggeneye	1539	Reval	Wallasey, Wirral	PAS LVPL-277230
20.	Billon	Schilling	Hermann von Brüggeneye	1541–1545	Reval	Dodcott cum Wilkesley, Cheshire	PAS LVPL-6FE3E3
21.	Billon	Schilling	Hermann von Brüggeneye	1535–1549	Riga	Polesworth, Warwickshire	Besly, Holmes 1994, p. 163, no. 363
22.	Billon	Schilling	Thomas Schöning	1539–1540	Riga	Wallasey, Wirral	PAS LVPL-2787F5
23.	Billon	Schilling	Free City of Riga	1575	Riga	Bolton-le-Sands, Lancashire	PAS LAN-CUM-CF90C1
24.	Billon	Schilling	Free City of Riga	1580	Riga	Clifton upon Teme, Worcestershire	PAS WMID-F83283
<i>Russia</i>							
25.	AR	Denga	Ivan IV	1533–1547	Moscow	Brightstone, Isle of Wight	PAS IOW-4A6104
26.	AR	Denga	Ivan IV	1533–1547	Moscow	Drayton Bassett, Staffordshire	PAS WMID-7CE1C4
27.	AR	Denga	Ivan IV	1535–1538	Moscow	Tower Hamlets, London	PAS LON-9C0982
28.	AR	Kopek	Ivan IV	1535–1538	Moscow	Great Yeldham, Essex	PAS ESS-B66F64
29.	AR	Denga	Ivan IV	1547–1584	Moscow	Brailes, Warwickshire	PAS WAW-BEBE72
30.	AR	Denga	Ivan IV	1560	Pskov	Sonning, Surrey	PAS SUR-7A7B71
31.	AR	Kopek	Ivan IV	1560–1569	Pskov	Copmanthorpe, North Yorkshire	PAS SWYOR-027548
32.	AR	Denga	Ivan IV	1535–1538	Tver	Hitchin, Hertfordshire	PAS BH-95A3B7
33.	AR	Kopek	Ivan IV	1547–1584	Velikiy Novgorod	Long Stratton, Norfolk	UKDFD 44820
34.	AR	Kopek	Ivan IV	1547–1584	Velikiy Novgorod	Nr. Lincoln, Lincolnshire	UKDFD 44488
35.	AR	Kopek	Boris Godunov	1600	Moscow	Bedale, North Yorkshire	PAS NCL-3E28C3

Biases notwithstanding, the corpus contains a reasonably broad coverage of Tudor-era coins minted throughout the Baltic and Russia: from Hamburg in the west to Moscow in the east, and from Reval in the north to Kraków in the south (Fig. 2). The material is perhaps best surveyed in the order that an English merchant might have encountered it, heading eastwards from Denmark, Northern Germany, and Sweden towards Poland, Prussia, Livonia, and eventually onwards into Russia.

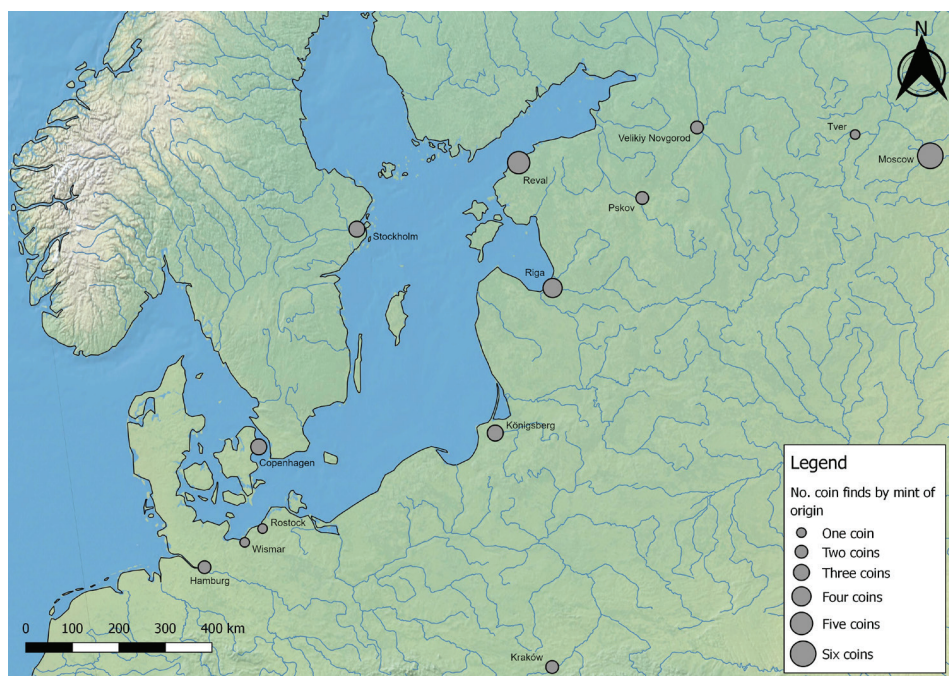

Fig. 2. Mints of origin for Baltic and Russian coins dated 1485–1603 found in England and Wales, scaled by number of recorded specimens

Denmark

Lying at the interface between the Baltic and the North Sea, the kingdom of Denmark was a major beneficiary of the Anglo-Baltic trade, and derived as much as two-thirds of its 16th- and 17th-century royal revenues from tolls (“Sound Dues”) levied on ships passing through the Øresund Strait, the main waterway in and out of the Baltic region.¹³ These tariffs became a persistent source of disputes between English merchants and the Danish crown, which on more than one occasion required formal diplomatic resolutions.¹⁴ Indications of these international connections are provided

¹³ Degn 2017.

¹⁴ Cheyney 1929, pp. 15–19.

by three English single finds of Danish billon coins, consisting of one 2 skilling and two skillings of Christian III (1534–1559) and Frederick II (1559–1588), all of them minted at the royal mint of Copenhagen (Table 1, nos 1–3). These coins are all of small to medium size (22–25 mm) and low weight (ca. 1.98–2.60 g), and have a fairly diffuse spatial distribution, stretching as far apart as Yorkshire in the north, London in the south, and Warwickshire in the west.

Northern Germany

Despite long-running conflicts with the declining Hanseatic League, the ports of Northern Germany played an important role in Anglo-Baltic commerce throughout the Tudor era, and English commodities like coal and salt continued to supply the towns of Mecklenburg and Western Pomerania well into the latter years of the 16th century.¹⁵ These links seem to be reflected in the English and Welsh finds, which include four single finds of Northern German coins dated to the Tudor era. The coins are all city issues struck in gold, silver, and billon: a ducat and a witten of Hamburg dated 1497 and 1506, a sechsling of Rostock dated 1540–1548, and a schilling of Wismar dated 1556 (Table 1, nos 4–7). They are all of small to medium size (19–23 mm), and the silver and billon specimens are quite light (0.60–1.26 g), although the ducat is of reasonable weight (3.46 g). Compared with the Danish coins, the spatial distribution of the Northern German coins is rather more constrained, with a distinct south-eastern focus around Norfolk, Suffolk, and Kent, and an outlier along the south coast on the Isle of Wight.

Sweden

The historical trajectory of Sweden in the long 16th century is almost the antithesis of that of the Hanseatic League, and was defined by the transformation of a territory of the Kalmar Union into a powerful independent state with expansionist aims throughout the Baltic region. Though never more than marginal players in the Tudor Anglo-Baltic trade, Swedish ports like Stockholm, Kalmar, and Älvsborg and Nya Lödöse (the predecessors of modern Gothenburg) were nonetheless occasionally visited by English merchants from at least the 1560s, and represented small but useful markets for the sale of woollens and the purchase of iron, flax, timber, and tar.¹⁶ Hints of these connections are provided by three single finds of Swedish coins from England, which consist of a cut half of a silver 4 mark klipping dated 1571, a billon 1 öre dated 1576, and a billon ½ öre dated 1582. These coins were all minted at Stockholm in the reign of Johan III (1569–1592), and are of medium to large size (20–34 mm) and varied weight, the billon pieces being relatively light (1.63–2.83 g) and the silver klipping noticeably heavier

¹⁵ Olechnowitz 1965, pp. 94–95.

¹⁶ Zins 1972, p. 138; Grimshaw 2023, pp. 28–30.

(5.66 g, cut down from an original weight of 12.69 g). They have an essentially southern English distribution, with two finds recovered from the Thames Foreshore at London and the third from Dorset – the most south-westerly find of a Baltic or Russian coin hitherto recorded in England and Wales.

Poland

The long 16th century forms part of the Polish Golden Age, a period that saw the transformation of the kingdom of Poland (and later the Polish-Lithuanian Commonwealth) into one of the largest and most powerful kingdoms of Central and Eastern Europe. In line with its stature as the main economic hub of the southern Baltic, Poland played a pre-eminent role in the Tudor Anglo-Baltic trade, and the seaports of Danzig and Elbing – the latter serving from 1579 as the overseas headquarters of the Eastland Company¹⁷ – had a particular significance as markets for imported Polish rye and timber and exported English cloth, rabbit skins, and lead; indeed, these two ports were the destination of nearly 80% of all English shipping voyages within the region between 1562 and 1600.¹⁸ Links of this kind are reflected in the single find record, which includes two English finds of silver ½ groschen of John I Albert (1492–1501) issued at the Kraków mint (Table 1, nos 11–12). These coins are quite small (18 mm) and very light (1 g), and are distributed entirely in the west of Britain, with one specimen recorded from Shropshire in the Welsh Marches and another from Wiltshire in the south-west.

Prussia

The Duchy of Prussia was a Polish fief for much of the 16th century, and its main Baltic port at Königsberg was well attended by English merchants dealing in cloth, skins, lead, flax, grain, and timber.¹⁹ Its status in the Anglo-Baltic trade network is indicated by the Sound toll registers, where it is listed as the third busiest point of departure for English ships crossing westwards through the Øresund Strait out of the Baltic Sea.²⁰ The importance of Königsberg is echoed by the coin finds, which include three single finds of coins minted at Königsberg during the rule of Albrecht of Hohenzollern (1525–1568) and the regency of George Friedrich (1577–1603). These coins consist of two silver 3 gröschers dated 1543 and 1588 and a billon pfennig dated 1563 (Table 1, nos 13–15), which are all small to mid-sized coins (12–22 mm) with relatively low weights (0.35–2.70 g). Their distribution is spread mainly across the south and east of England, with finds known from Bedfordshire, Cambridgeshire, and the Thames Foreshore at London.

¹⁷ Groth 2015, p. 7.

¹⁸ Zins 1972, pp. 138, 171–183, 192–201.

¹⁹ Zins 1972, pp. 194, 198, 224–225; Groth 2015, pp. 9–14.

²⁰ Zins 1972, p. 138.

Livonia

While the territory of Livonia (“*Terra Mariana*”) was fragmented over the course of the 16th century, its two historic centres of Riga and Reval nonetheless maintained their significance as Eastern Baltic ports, and were among those monopolised by the Eastland Company after its foundation in 1579.²¹ Compared to many of the other Baltic territories, Livonian coins are reasonably well represented within the English and Welsh finds corpus, with nine billon schillings recorded to date (Table 1, 16–24). Six of these coins were minted at Reval and Riga for Wolter von Plettenberg (1494–1535) and Hermann von Brüggeneke (1535–1549), Masters of the Livonian Order, while the remainder include one specimen minted for Thomas Schöning (1528–1539) as Archbishop of Riga and two others minted for the Free City of Riga in 1575 and 1580. Like their Polish counterparts, these coins are quite small (18 mm) and very light (ca. 1 g), and their distribution has a pronounced skew towards the north-west, with a concentration of finds in the northern Welsh Marches and along the Wirral Peninsula. The latter include a group of three coins found near the mouth of the River Mersey at Wallsey (Table 1, nos 16, 19, 22), whose close dates and shared Livonian origins are highly suggestive of a scattered hoard or shipwreck cargo.

Russia

Like Poland and Sweden, Russia was an expanding power in the 16th century, and constituted one of the largest potential markets accessible to English merchants at the eastern edge of Europe. While Hanseatic merchants had been exporting Russian furs, wax, and grain to England throughout the later middle ages, the direct involvement of English merchants in the Russian trade began in the 1550s after the opening of a northern sea route via the White Sea, and would expand further after the 1558 conquest of Livonia opened a new Baltic route to Russia via Narva in the Gulf of Finland.²² Though of lesser importance than the southern Baltic ports, Narva was nonetheless frequently visited by English merchants throughout the 1560s and 1570s, and was the main transshipment port for Anglo-Russian trade until its conquest by Sweden in 1581 and its eventual replacement by Arkhangelsk in 1584.²³ These connections across the Baltic and White Seas are reflected by 11 finds of Russian silver coins from England, which consist of four kopeks and six dengas of Ivan IV (1533–1584), most of them postdating the reform of 1534,²⁴ and one kopek of Boris Godunov (1598–1605) (Table 1, nos 25–35). These coins are all single finds, and have a broad coverage of the imperial mints, including

²¹ Zins 1972, p. 114.

²² Willan 1953; Etkind 2011, p. 167

²³ Zins 1972, pp. 40, 48–49.

²⁴ Spassky 1967, pp. 111–114.

six examples struck at Moscow, two at Pskov, two at Velikiy Novgorod, and an early specimen from Tver. They are all very small (11–16 mm) and very light (0.34–0.68 g), and have a widespread distribution across England, stretching from Yorkshire in the north to the Isle of Wight in the south, and from Norfolk in the east to Staffordshire in the west.

DISCUSSION

Though relatively small in size, the corpus of coin finds presented in this paper is an important source of independent archaeological evidence relating to the Anglo-Baltic trade in the Tudor period. In many respects, the dataset reinforces our understanding of the nature and scale of the trade as established from written sources. The importance of the long 16th century as a growth period in Anglo-Baltic trade, for example, is supported by the overall number of coins recorded, which is more than twice as large as the equivalent corpus of 15th-century Baltic coins found in England and Wales.²⁵ Moreover, the chronological distribution of coin finds (Fig. 3) displays “peaks” in the second and third quarters of the 16th century, so is broadly consistent with the established dating of Anglo-Baltic trade expansion from the mid-16th century onwards. The coverage of the dataset also represents most of the Baltic region, and includes all areas where English merchants are known from written sources to have traded in the 16th century.

There are, however, certain aspects of the corpus that challenge our expectations. In the first instance, it is clear that, while the coins discussed above must have arrived in England and Wales by means of the Anglo-Baltic trade, they are nonetheless unlikely to be the kinds of coin that were actually used by merchants transacting English cloth or Baltic timber. Thalers, the main trade currency used in the late 16th-century Baltic,²⁶ are notable for their absence, and there is only one gold coin (Table 1, no. 4) recorded in the entire corpus. By contrast, there is no shortage of lower value coinage struck in silver and billon (Table 1, nos 1–3, 5–7, 9–35), many of which would not have looked out of place in the taverns or market stalls of the Baltic ports. This discrepancy cannot simply be due to a lack of high value foreign coin entering the country, as numerous references to “yokindales” and “yohandaryes”, the English names for the thaler, appear among the cash bequests recorded in 16th-century wills.²⁷ The most likely explanation is that it reflects something of the nature of the dataset as a corpus of primarily single finds, which are skewed towards small coins of low denominations. While it was quite

²⁵ Kelleher 2012, pp. 183–184; Andrews 2019, pp. 156–164.

²⁶ Vorel 2022.

²⁷ These terms are anglicisations of *joachimsthaler*, but were used more generally to describe thaler-sized European silver coins. Examples of these bequests include the “yokindale of sylver” left in the 1557 will of Christopher Gryme of Richmond, North Yorkshire, and the “yohandaryes of silver” given to friends of William Wrixham, late parson of Birmingham, in his will of 1578: Raine 1853, p. 103; Geater 2016, no. 77.

easy to lose a Prussian pfennig or Russian dena and never notice it, it would be rather more difficult to accidentally drop a thaler without someone – preferably its owner – noticing it and picking it up again.

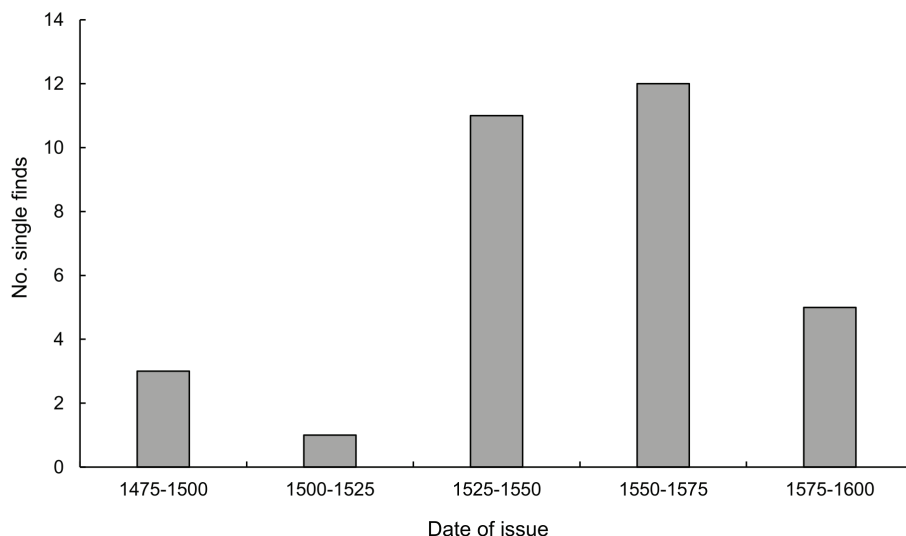

Fig. 3. Chronological distribution of single finds of Tudor-era Baltic and Russian coins found in England and Wales. This graph omits the three Livonian coins found at Wallasey (Table 1, nos 16, 19, 22), which are likely to represent a hoard or shipwreck find (see main text)

Secondly, the representation of different mints and regions in the corpus is a little surprising. Given the pre-eminent role of Danzig and Elbing in the Anglo-Baltic trade, it is remarkable that there are only two Polish coins recorded among the English and Welsh finds corpus – fewer than even Sweden, whose involvement in the trade seems from documents to have been much less important. Why should this be the case? One possibility is that the discrepancy simply reflects the small size of the sample, which consists of just 35 coins – a very small number when compared to the more than 33,000 single finds of English coins recorded from the same area and period.²⁸ However, it might also reflect certain regional variations in the nature of mercantile exchange within the Baltic region. In this context, we might note Zins’ observation that, due to unfavourable exchange rates and the fluctuating value of Polish money, English merchants dealing with Danzig and Elbing preferred to engage in direct commodity-to-commodity exchanges, trading cloth for grain and timber instead of using cash.²⁹ The bias towards

²⁸ Data collected by the author as of September 2024.

²⁹ Zins 1972, pp. 309–310.

exchanges of this kind, as well as those rendered in credit, meant that English ships bound for these ports carried relatively little coin, with the necessary consequence that those on-board – whether merchants or sailors – would find themselves with fewer opportunities on arrival to pick up local coin and carry it back home with them. This situation might not have applied to ships bound for other Baltic ports, where exchange rates could prove more favourable, and where coins might be more useful.

While the coins described in this paper must have entered England on ships arriving from the Baltic, their spatial distribution (Fig. 4) is clearly not restricted to the east coast port towns that were involved in the trade: London, Hull, Newcastle, Ipswich, Aldeburgh, Kings Lynn, Dover, and Harwich. Instead, we find coins distributed across a wide swathe of urban and rural England and Wales, with regional concentrations mainly – but not exclusively – reflecting broader underlying patterns in the spatial distribution of coinage in the Tudor period. These observations beg the question – to what extent, if any, did Baltic and Russian coins circulate in England and Wales during the Tudor period?

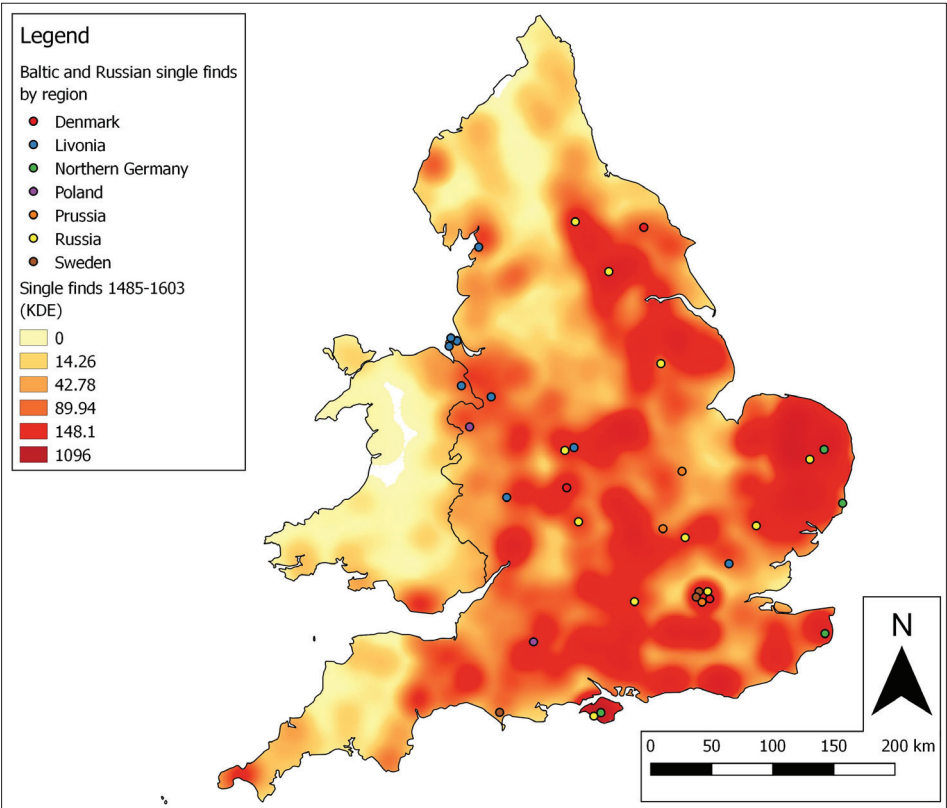

Fig. 4. Spatial distribution of Tudor-era Baltic and Russian coins found in England and Wales, plotted against a kernel-density estimate heatmap of all single finds dated 1485–1603 (source: author’s database)

It is notable that, despite various royal proclamations permitting the use of specific foreign coins in late 15th- and 16th-century England and Wales, references to the state-sanctioned use of Baltic and Russian coins in the Tudor period are totally absent from the historical record.³⁰ From an official perspective, then, none of the coins recorded in the finds corpus – with the possible exception of the Hamburg ducat (Table 1, no. 4) – would have been counted among the “lawful money of England”, and would theoretically be unable to pass in payment. There is, however, the possibility that these coins might instead have circulated unofficially. Peter Spufford has drawn attention to the tendency in medieval Europe for foreign coins struck to similar standards of weight, size, and fineness as domestic coins to be unofficially acceptable,³¹ and it is not inconceivable that this might also apply to some of the 16th-century coins recorded among the English and Welsh finds. The Hamburg witten (Table 1, no. 5), for example, was similar in size and weight to the contemporary English halfgroat, while the Danish 2-skillings (Table 1, no. 3) bore some comparison to the sixpences of Elizabeth I (1558–1603), but was significantly more debased. Coins of this kind might conceivably have circulated among the ill-attentive as equivalent to similarly sized English coins, with some possible reductions for fineness and weight differences. Some kind of unofficial circulation might particularly apply to the smaller silver coins, like the Russian kopeks and dengas, whose size, weights, and fineness were not entirely different to the smallest English coins, the penny and halfpenny, which were in high demand yet struck in relatively small numbers.³² In this context, it is not inconceivable that commercial necessity facilitated the circulation of these petty foreign coins in the town squares and inn houses of Tudor England and Wales.

CONCLUSION

The coin finds presented in this article are a key source of archaeological evidence for the Tudor Anglo-Baltic trade, and offer glimpses of commercial exchanges and interactions in a period marked by growing international ties and connections. Their chronology and diverse origins, which stretch from Denmark and Northern Germany to Livonia and Russia, reflect the ever-widening reach of English trade networks during the long 16th century, which connected the towns and villages of England and Wales to new markets and resources from across the Baltic Sea, and in this respect offer a valuable corroborative to the known historical record.

³⁰ On the circulation of foreign coins in late medieval and Tudor England, see Challis 1978, pp. 214–218; Cook 1999; Andrews 2021.

³¹ Spufford 1999, p. 332.

³² Challis 1978, pp. 202–204. Small change shortages were a recurrent problem in medieval and early modern Europe, and the informal circulation of foreign petty coinage was a common response among coin-using communities: Muldrew 2001; Sargent, Velde 2003.

Though evidently brought to England on ships arriving from the Baltic, it is nonetheless clear that very few of the coins described here actually represent the kind of money used by merchants while transacting cloth, grain, timber, and flax in ports like Danzig, Elbing, and Königsberg. For the most part, they are typical of the kind of everyday petty cash in use in taverns and on market stalls, and are rather more likely to have left the Baltic in the purses of sailors than in the coffers and strongboxes of merchants and shipmasters. While none of these coins ever received official recognition as part of the “lawful money of England”, their spatial spread and composition nevertheless suggests that at least a few may have circulated unofficially after their arrival in England and Wales, possibly as substitutes for similar-sized domestic coins – particularly where the latter were in short supply, but were in high demand in the marketplace. Though wholly unattested in written sources, this kind of pragmatic use of foreign currency was not unusual in the late middle ages and early modern period, and offers an important reminder of the potential discrepancy between official territorial currencies as delineated by law and the more informal arrangements that could emerge on the ground in the towns and countryside of 16th-century Europe.

BIBLIOGRAPHY

Abdy R.

2001 *Coin Register 2001*, British Numismatic Journal 71, pp. 177–188.

Allen *et al.*

2011 M. Allen, I. Leins, S. Moorhead, J. Naylor, P. Walton, *Coin Register 2011*, British Numismatic Journal 81, pp. 260–292.

Andrews M.

2019 *Coin Hoarding in Medieval England and Wales, c.973–1544. Behaviours, motivations, and mentalités*, Oxford.

2021 *Three Tudor Hoards Containing Continental Gold Coins*, British Numismatic Journal 91, pp. 115–125.

2023 *Four Early Modern Coin Hoards from Norway*, Numismatic Chronicle 183, pp. 413–418.

2024 *Three Notes on Tudor Coins in Norway*, British Numismatic Journal 94, pp. 231–239.

Besly E.M., Holmes N.M.McQ.

1994 *Coin Register 1994*, British Numismatic Journal 64, pp. 134–163.

Bevan A.

2012 *Spatial Methods for Analysing Large-Scale Artefact Inventories*, Antiquity 86, pp. 492–506.

Bobowski B.

2009 *Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku, Łódź.*

- Braudel F.
1983 *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century*, vol. II, *The Wheels of Commerce*, London.
- Burdon N., Green A., Smith C.
2000 *Portable Antiquities from the Thames Foreshore*, *London Archaeologist* 9:5, pp. 123–128.
- Challis C.E.
1978 *The Tudor Coinage*, Manchester.
- Chartres J.A.
1977 *Internal Trade in England, 1500–1700*, London.
- Cheyney E.P.
1929 *England and Denmark in the Later Days of Queen Elizabeth*, *Journal of Modern History* 1, pp. 9–39.
- Cook B.
1999 *Foreign Coins in Medieval England*, [in:] *Local Coins, Foreign Coins: Italy and Europe, 11th–15th Centuries*, ed. L. Travaini, Milan, pp. 231–284.
- Cooper T.
2011 *Interpreting Evidence from Dendrochronology. A Case Study from Research on 16th-century British Panel Paintings*, [in:] *Tree Rings, Art, Archaeology. Proceedings of an International Conference, Brussels, Royal Institute for Cultural Heritage, 10–12 February 2010*, ed. P. Fraiture, Brussels, pp. 299–312.
- Davis R.
1973 *English Overseas Trade 1500–1700*, London.
- Degn O.
2017 *Tariff Rates, Revenues and Forms of Accounts in the Sound Toll, 1497–1857*, [in:] *The Sound Toll at Elsinore. Politics, Shipping, and the Collection of Duties, 1429–1857*, ed. O. Degn, Copenhagen, pp. 139–192.
- Etkind A.
2011 *Barrels of Fur: Natural Resources and the State in the Long History of Russia*, *Journal of Eurasian Studies* 2:2, pp. 164–171.
- Geater J.B.
2016 *Birmingham Wills and Inventories 1512–1603*, Stratford-upon-Avon.
- Gill D.
2010 *The Portable Antiquities Scheme and the Treasure Act: Protecting the Archaeology of England and Wales?*, *Papers from the Institute of Archaeology* 20, pp. 1–11.

Grimshaw A.

2023 *Anglo-Swedish Commercial Connections and Diplomatic Relations in the Seventeenth Century*, Leiden.

Groth A.

2015 *Angielska Kompania Wschodnia w handlu bałtyckim*, *Studia Maritima* 28, pp. 5–18.

Gullbekk S.H.

2014 *Pengestrømmer i Nord-Europa på 1500-, 1600- og det tidlige 1700-tallet*, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2 ser. 1, pp. 139–151.

Kelleher R.

2012 *Coins, Monetisation and Re-use in Medieval England and Wales: New Interpretations Made Possible by the Portable Antiquities Scheme*, Durham.

Koenigsberger H.G., Mosse G.L., Bowler G.Q.

1989 *Europe in the Sixteenth Century*, London.

Kvizikevičius L.

1999 *Švininių antspaudų radiniai Vilniuje – XVI–XVII a. importinių audeklų prekybos atspindys*, *Lietuvos archeologija* 18, pp. 243–251.

Liebgott N-K.

1975 *Da klæde var en «mærkevare»*, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1975, pp. 35–46.

Malmer B., Wiséhn I.

1982 *Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen I. Myntfynd från Östergötland*, Stockholm.

Mayhew N.

2002 *Money in the Late Medieval Countryside: Britain*, [in:] *La Moneta in Ambiente Rurale nell'Italia Tardomedioevale*, ed. P. Delogu, S. Sorda, Rome, pp. 5–26.

Męclewska M., Mikołajczyk A.

1983 *Skarby monet z lat 1500–1649 na obszarze PRL. Inwentarz*, Warszawa.

Muldrew C.

2001 *'Hard Food for Midas': Cash and its Social Value in Early Modern England*, *Past & Present* 170, pp. 78–120.

Olechnowicz K-F.

1965 *Handel und Seeschiffahrt der späten Hanse*, Weimar.

Palliser D.M.

1983 *The Age of Elizabeth. England under the Later Tudors, 1547–1603*, London.

- Parker C.H.
2010 *Global Interactions in the Early Modern Age, 1400–1800*, Cambridge.
- Potin V.M.
1970 *Korabel'niki na Rusi*, Numizmatika i epigrafika 8, pp. 101–107.
- Raine J.
1853 *Wills and Inventories from the Registry of the Archdeaconry of Richmond*, Durham.
- Ramadanski R.
2015 *Nakhodki russkikh monet XVI—XVII vv. v Anglii: vklad v izucheniye deyatel'nosti Moskovskoy kompanii*, Stratum Plus 6, pp. 187–195.
- Rappaport S.
1989 *Worlds Within Worlds: Structures of Life in Sixteenth-Century London*, Cambridge.
- Sargent, T.J., Velde F.R.
2003 *The Big Problem of Small Change*, Princeton.
- Singkh V.K., Stepanov A.M.
2023 *Zapadnoevropejskaia tekstil'naia plomba XVI v. iz raskopok v Novgorode*, Arheologicheskie vesti 39, pp. 161–170.
- Spassky I.G.
1967 *The Russian Monetary System: a Historico-Numismatic Survey*, Amsterdam.
- Spufford P.
1999 *Local Coins, Foreign Coins in Late Medieval Europe: Summing Up*, [in:] *Local Coins, Foreign Coins: Italy and Europe, 11th–15th Centuries*, ed. L. Travaini, Milan, pp. 325–340.
- Thomas S.
2012 *Archaeologists and Metal-Detector Users in England and Wales: Past, Present, and Future*, [in:] *The Oxford Handbook of Public Archaeology*, ed. R. Skeates, C. McDavid, J. Carman, Oxford, pp. 60–81.
- Vorel P.
2022 *The Function of the Thaler in Determining the Exchange Rates of European Currencies in the Second Half of the 16th Century*, Wiadomości Numizmatyczne LXVI (=Polish Numismatic News X), pp. 283–306.
- Willan T.S.
1953 *The Russia Company and Narva, 1558–81*, Slavonic and East European Review 31, pp. 405–419.
- Wiséhn I.
1989 *Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 4. Myntfynd från Uppland*, Stockholm.

ZE WSCHODU NA ZACHÓD: MONETY KRAJÓW NADBAŁTYCKICH I ROSJI
Z CZASÓW TUDORÓW ZNALEZIONE W ANGLII I WALII

(Streszczenie)

„Długi wiek XVI” (ok. 1450–1650) był okresem istotnych zmian w całej Europie podczas przejścia od średniowiecza do okresu wczesnonowoczesnego. W Anglii i Walii okres ten w dużej mierze zbiega się z panowaniem dynastii Tudorów (1485–1603), której rządy charakteryzowały się znacznymi zmianami społeczno-gospodarczymi i kulturowymi, w tym innowacjami w rolnictwie, ekspansją miast, wzrostem liczby ludności i ustanowieniem protestantyzmu. Gospodarka i handel również przechodziły znaczące zmiany, w szczególności w wyniku rozwoju handlu międzynarodowego w Europie, Azji Zachodniej i Ameryce Północnej. Jednak głównym rynkiem zagranicznym Anglii pozostała Europa Północna, a zwłaszcza obszar wokół Morza Bałtyckiego, gdzie kupcy kupowali wełniane tkaniny od angielskich kupców i eksportowali zboże, drewno i len do Londynu i innych prowincjonalnych portów. Rosnące znaczenie handlu angielsko-bałtyckiego w okresie panowania Tudorów jest wyraźnie widoczne w rejestrach podatkowych i rejestrach portowych, które odnotowują czterokrotny wzrost eksportu angielskich tkanin do państw bałtyckich w latach 1560–1600, a także wzrost angielskiego importu bałtyckiego lnu, żelaza, żyta i wosku. Podczas gdy holenderscy pośrednicy odgrywali znaczącą rolę w tym handlu, angielscy kupcy i statki zyskały na znaczeniu dzięki monopolom przyznanym spółkom akcyjnym, takim jak Kompania Moskiewska (Muscovy Company, 1555) i Kompania Wschodnia (Eastland Company, 1579).

Ze względu na nietrwały charakter towarów, źródła archeologiczne dotyczące handlu anglo-bałtyckiego w okresie Tudorów są nieliczne. Znajdźiska plomb ołowianych z tkanin na obszarach okołobałtyckich dają wgląd w zakres angielskiego eksportu, podczas gdy import drewna bałtyckiego został wykazany poprzez analizy dendrologiczne XVI-wiecznych angielskich obrazów. Kontakty te są poświadczone również przez znajdźiska monet Tudorów z części regionu Bałtyku, Rosji i południowej Skandynawii, które odzwierciedlają przepływ angielskich pieniędzy na wschód w tym okresie. Jednak napływowi monet krajów nadbałtyckich i rosyjskich do Anglii i Walii poświęcono jak dotąd niewiele uwagi i są one przedmiotem tego artykułu.

Analiza opublikowanych źródeł i cyfrowych baz danych pozwoliła stworzyć listę 35 znajdźisk monet krajów nadbałtyckich i rosyjskich wybitych w latach 1485–1603, z obszaru Anglii i Walii. Prawie wszystkie z tych monet to pojedyncze znajdźiska z pól uprawnych, przy czym większość z nich reprezentuje nominały srebrne i bilonowe o niskiej wartości. Obraz rozprzestrzenienia znajdźisk jest zaburzony przez współczesne wzorce aktywności poszukiwaczy skarbów, natomiast struktura nominalowa zdominowana jest przez monety małe i o niskiej wartości, bowiem takie najczęściej gubiono. Pomimo tego, widzimy szeroką reprezentację monet z całej strefy nadbałtyckiej, która odzwierciedla rozwój handlu angielskiego w regionie od Hamburga na zachodzie po Moskwę na wschodzie i od Rewala na północy po Kraków na południu.

Choć monety te zostały przywiezione do Anglii na statkach przybywających ze strefy nadbałtyckiej, bardzo niewiele z opisanych w tym artykule znalezisk monet faktycznie reprezentuje rodzaj pieniądza używanego przez kupców handlujących suknem, zbożem, drewnem i lnem w portach bałtyckich. W sytuacjach, kiedy nie dokonywano transakcji kredytowych lub towarowych, do obsługi handlu używano dużych srebrnych talarów, których obecność w XVI-wiecznej Anglii potwierdzają źródła pisane, lecz nie znaleziska monet. Zamiast tego, bałtyckie i rosyjskie monety znalezione w Anglii i Walii są bardziej reprezentatywne dla waluty o niskiej wartości używanej w tawernach i na straganach, i prawdopodobnie opuściły Bałtyk w sakiewkach marynarzy. Chociaż żadna z tych monet nigdy nie została prawnie dopuszczona do obiegu w Anglii i Walii, ich rozprzestrzenienie i skład sugerują, że niektóre z nich krążyły nieoficjalnie, być może jako substytuty monet angielskich o podobnej wielkości, które były w niewielkiej podaży, ale cieszyły się dużym popytem. Obiekty te nie tylko odzwierciedlają rozwój szlaków handlowych XV-wiecznej Europy, ale także ilustrują potencjalne różnice między oficjalnymi walutami terytorialnymi a bardziej nieformalnymi systemami, które pojawiły się w miastach i na wsi we wczesnym okresie nowożytnym.

Adres autora/The author's address:

dr Murray Andrews

Institute of Archaeology

University College London

31–34 Gordon Square, London WC1H 0PY, UK

m.j.andrews@ucl.ac.uk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2884-3678>

RAMAN KRYTSUK
VALERY SHYSHANAU

MIEDZY WITEBSKIEM, RAPPERSWILEM I WARSZAWĄ – ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ KONSTANTEGO ŻMIGRODZKIEGO

ABSTRACT: This article describes the life and work of Konstanty Żmigrodzki (1876–1936), an artist, medalist and museologist who has almost been forgotten today. The first period of his activity fell in the years 1906–1913, when Konstanty lived and worked in Vitebsk. He was an active member of the Vitebsk Scientific Archival Commission, where he worked on the numismatic collections of the museum. In 1913–1927, Żmigrodzki lived in Switzerland – there he was the director of the Polish Museum in Rapperswil, and the main part of his work was the organisation of the local collection of coins and medals. During this period, Konstanty designed and made his first medals. In 1927, the collection of the Rapperswil Museum was given to the Polish state and moved to Warsaw. Żmigrodzki himself also came to the capital, and in the last period of his life (1927–1936) he continued to actively catalog objects from Rapperswil, and for some time he was the director of the Numismatic Cabinet of the State Art Collections. He still created new medals and published hoards after coming to the museum. He died in 1936.

ABSTRAKT: Artykuł opisuje życie i twórczość Konstantego Żmigrodzkiego (1876–1936), artysty, medaliera i muzealnika, który współcześnie został niemal zapomniany. Pierwszy okres jego aktywności przypadł na lata 1906–1913, kiedy Konstanty mieszkał i pracował w Witebsku. Był aktywnym członkiem Witebskiej Naukowej Komisji Archiwalnej, w której pracował nad zbiorami numizmatycznymi muzeum. W latach 1913–1927 Żmigrodzki mieszkał w Szwajcarii, gdzie pełnił funkcję dyrektora Muzeum Polskiego w Rapperswilu, a główną częścią jego pracy było uporządkowanie tamtejszej kolekcji monet i medali. W tym okresie Konstanty zaprojektował i wykonał swoje pierwsze medale. W 1927 r. zbiory muzeum rapperswilskiego zostały przekazane państwu polskiemu i przeniesione do Warszawy. Do stolicy przyjechał także sam Żmigrodzki i w ostatnim okresie życia (1927–1936) nadal aktywnie inwentaryzował przedmioty z Rapperswilu, a przez pewien czas pełnił funkcję dyrektora Gabinetu Numizmatycznego Państwowych Zbiorów Sztuki. Nadal tworzył nowe medale i publikował skarby trafiające do muzeum. Umarł w 1936 r.

KEYWORDS: Konstanty Żmigrodzki, Polish Museum in Rapperswil, National Museum in Warsaw, medal-making, museology

SŁOWA KLUCZOWE: Konstanty Żmigrodzki, Muzeum Polskie w Rapperswilu, Muzeum Narodowe w Warszawie, medalierstwo, muzealnictwo

Osoba Konstantego Żmigrodzkiego (1876–1936) rzadko przyciągała uwagę badaczy. Z wyjątkiem trzech publikacji Adama Soleckiego w *Wiadomościach Numizmatyczno-Archeologicznych*¹ oraz szeregu wzmianek w wydaniach encyklopedycznych z lat 1990–2000, autorstwa np. witebskiego krajoznawcy Arkadija Podlipskiego², nie istnieją inne prace dotyczące tej niezwyklej osoby. Krótkie notki o Żmigrodzkim znajdują się jeszcze w pracach poświęconych medalierstwu, autorstwa Jacka Strzałkowskiego³ i Adama Więcka⁴. Ostatnio na osobę K. Żmigrodzkiego zwrócił uwagę białoruski historyk i muzealnik z Witebska Valery Shyshanau⁵.

Konstanty Żmigrodzki urodził się w Rydze w 1876 r. w rodzinie szlacheckiej herbu Złotogoleńczyk⁶ (Ryc. 1). O jego ojcu, Antonim (1835–1878), zachowało się niewiele informacji. Wiadomo, że urodził się w Mikołajowie Podolskim (dzisiaj Mikołajów w obwodzie chmielnickim Ukrainy), z wykształcenia był lekarzem, brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej 1877–1878, a zmarł w 1878 r. w Swisztowie (Bułgaria). Z kolei matka Konstantego, Marcjanna z Grondwaldów (1847–1919), urodziła się na Polesiu, w Białej Radziwiłłowskiej (dzisiaj Biała Podlaska w Polsce)⁷. Jej nazwisko panieńskie jest prawdopodobnie zniekształceniem nazwiska Gronwald herbu Półkozic. Jednak w liście Aleksandra Suworowa (1729/30–1800) z 1772 r. wymieniony jest „râdovoj Georgij Grondval’d”, który poddał się oddziałowi rosyjskiemu podczas oblężenia Krakowa⁸.

Warto zwrócić uwagę na ciekawostkę związaną z nazwiskiem Konstantego, które w wielu publikacjach i nekrologach rozpoczyna się na literę „Ż”, ale jednocześnie sam Konstanty często podpisywał się jako „Żmigrodzki”. Świadczą o tym dokumenty Gabinetu Numizmatycznego Państwowych Zbiorów Sztuki, przechowywane w archiwum Gabinetu Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warsza-

¹ Solecki 1930, s. 61–64; Solecki 1933, s. 151; Solecki 1936, s. 143–144.

² Padlipski 1998, s. 97; Podlipskij 2008, s. 43–48.

³ Strzałkowski 1981, s. 102–103, nr 411, s. 107, nr 432, s. 108–109, nr 436–437, s. 114, nr 474, s. 116, nr 481, s. 124, nr 518, s. 128, nr 540, s. 149, nr 643, s. 153, nr 666, s. 163, nr 714–715; Strzałkowski 1982, s. 132.

⁴ Więcek 1989, s. 217.

⁵ Šišanov 2019.

⁶ Na podstawie osobistego ekslibrisu. Autorzy dziękują za konsultacje Aleksiejowi Szalandzie.

⁷ *Kurjer Poznański* 1919, nr 279, s. 2.

⁸ Suworov 1949, s. 523. Jednocześnie nie jest pewne jak dokładnie nazwisko Gronvald było zapisywane w języku rosyjskim.

wie, a także ekslibris⁹ Konstantego (Ryc. 2). Zgodnie z polskimi normami gramatycznymi takie nazwisko powinno zaczynać się na literę Ż, a uproszczona forma była używana przez Konstantego albo pod wpływem języka rosyjskiego, albo pojawiła się podczas jego pracy w Szwajcarii, by cudzoziemcy mieli mniejsze trudności z odczytaniem nazwiska.

W młodości Konstanty uczęszczał do gimnazjum i szkoły muzycznej w Rydze, a później rozpoczął studia o profilu artystycznym w Szkole Rysunku Technicznego barona Alexandra von Stieglitza (1814–1884) w Petersburgu. W 1898 r. wstąpił do Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie (od 1900 r. – Akademia Sztuk Pięknych), gdzie studiował rzeźbiarstwo u Konstantego Laszczki (1865–1956). Powstałe wówczas wielkoformatowe prace *9-ta fala*, *Stańczyk*, *Bajka* przyniosły artyście uznanie i sławę. Niestety autorom nie wiadomo, czy prace te zachowały się, ale reprodukcje niektórych z nich znajdują się w publikacji *Z okolic Dźwiny*¹⁰.

Konstanty Żmigrodzki.

Ryc. 1. Konstanty Żmigrodzki (1876–1936). Fot. wg *Z okolic Dźwiny* 1912, s. 196

Ryc. 2. Ekslibris Konstantego Żmigrodzkiego przedstawiający jego herb rodowy – Żłotogoleńczyk

⁹ Niektóre egzemplarze pochodzące z jego księgozbioru zachowały się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, np. D.I. Dovgàllo, *Oršańskij gerbovník*, Vitebsk 1900, sygn. 188.660; egzemplarz dostępny w wersji cyfrowej: <https://polona.pl/item-view/e5701954-85ab-4ddb-8cff-33f74dd129e2?page=6>. Jest też prawdopodobne, że część ksiąg przekazał Witebskiej Gubernialnej Naukowej Komisji Archiwalnej, a co najmniej jeden wolumin z jego ekslibrisem znajduje się w Bibliotece Narodowej Republiki Białorusi, zob.: Kirëeva 2013, s. 33.

¹⁰ *Z okolic Dźwiny* 1912, s. 196–197.

Po ukończeniu studiów w Krakowie w 1904 r., Żmigrodzki podróżował po Europie – był w Dreźnie, Berlinie, Wiedniu i Monachium. W Paryżu odwiedził pracownie Augusta Rodina (1840–1917) i Jeana Bouchera (1870–1939). Na pocztówce fotograficznej przechowywanej w zbiorach Witebskiego Regionalnego Muzeum Historycznego widnieje maska pośmiertna Fryderyka Chopina (1810–1849), którą Żmigrodzki wykonał w 1904 r. dla nowo powstałego Muzeum Adama Mickiewicza przy Bibliotece Polskiej w Paryżu (Ryc. 3).

W 1905 r. Żmigrodzki wrócił do Rosji i osiadł w Petersburgu. Wkrótce ożenił się z Zofią Puciato (?–1910), właścicielką majątku Łowcowo¹¹ w powiecie połockim.

Ryc. 3. Pocztówka fotograficzna przedstawiająca maskę pośmiertną Fryderyka Chopina wykonaną przez Konstantego Żmigrodzkiego, Witebskie Regionalne Muzeum Historyczne, nr inw. 27090

¹¹ W spisie zamieszkałych miejsc guberni witebskiej majątek Homel (biał. *Гомель*, nie mylić z miastem Homel) z folwarkiem Łowcowo i zaściankiem Połuszyno (turowlańska wołost, obwód połocki, gubernia grodzieńska), są oznaczone jako posiadłości „spadkobierców Misuno” (zob.: *Spisok*” 1906, s. 326). Z kolei w księdze referencyjnej *Własność ziemska i właściciele ziemscy guberni witebskiej w 1905 r.* nie ma wzmianki o Łowcowie, ale podano, że majątek Homel należy do Bronisława Stanisławowicza Puciato: „dawny [majątek] Misuno Adama Fadeewiča”, jego powierzchnia wynosiła wówczas 1319 dziesięcin (zob. *Zemlewladienie* 1907, s. 383).

Jednak w 1906 r., w wyniku wydarzeń rewolucyjnych, artysta opuścił stolicę i przeniósł się do Witebska, gdzie zaczął uczyć grafiki w prywatnej szkole handlowej Vladimira M. Grekova, a od 1908 r. także rysunku w szkole podstawowej żydowskiej¹².

Zainteresowanie historią, a w szczególności numizmatyką, stopniowo zaczęło w determinować działalność Żmigrodzkiego. Na pierwszym posiedzeniu Witebskiej Naukowej Komisji Archiwalnej (dalej WNKA) 31 maja 1909 r. artysta znalazł się wśród jej członków założycieli¹³, a 10 września tego samego roku został wybrany członkiem rady komisji¹⁴. Na tym spotkaniu poruszono kwestię wprowadzenia odznaki lub żetonu dla członków komisji. Początkowo byli oni temu przeciwni, ale w 1912 r. Żmigrodzki wykonał kilka projektów graficznych odznak dla członków WNKA (Ryc. 4). Metalowe egzemplarze nie są jednak znane.

Konstanty Żmigrodzki był autorem wielu okładek i ilustrował liczne publikacje komisji: *Katalog monet i medali Muzeum WNKA*¹⁵ (Ryc. 5), *Wycieczka Witebskiej Naukowej Komisji Archiwalnej w dniu 14 maja 1911 r. do miasteczka Bieszenkowicze*¹⁶ (okładka, ilustracja *Przeprawa Francuzów przez Dźwinę w Bieszenkowiczach w 1812 r.* oraz portret Napoleona), *Starożytności Połocko-Witebskie* (okładka – Ryc. 6 oraz portret Piotra A. Stołypina)¹⁷, *Zabytki starożytności cerkiewnych regionu połocko-witebskiego i ich ochrona*¹⁸.

W dniu 23 stycznia 1911 r. Żmigrodzki odczytał na posiedzeniu WNKA referat *Marynarka wojenna polska* i w tym samym roku opublikował go, występując również jako autor okładki¹⁹. W 1914 r. praca ta została ponownie opublikowana w Szwajcarii w języku francuskim²⁰, a w 1918 r. przedrukowana w *Morskom Sbornike*²¹. Wydanie francuskie zostało uzupełnione ilustracjami wykonanymi przez samego artystę: mapą Polski w granicach z 1772 r., rysunkami monet polskich wybitych w Gdańsku w XV–XVIII w. oraz chorągwi polskiej floty z XVIII w.

W okresie witebskim K. Żmigrodzki tworzy *Mapę Rzeczypospolitej Krakowskiej* (1815–1846), wydrukowaną następnie w Witebsku w 1908 r.²² oraz w 1909 r. *Mapę*

¹² *Pamiatnaâ kniżka* 1909, s. 103, 128, 130.

¹³ *Witebskiâ gubernskiâ vedomosti* 1909, nr 123, s. 3.

¹⁴ *Witebskiâ gubernskiâ vedomosti* 1909, nr 204, s. 2–3.

¹⁵ Żmigrodzkij 1911a.

¹⁶ *Ancev* 1911.

¹⁷ *Polocko-Witebskaâ Starina* 1911.

¹⁸ Krasavickij 1911.

¹⁹ Żmigrodzkij 1911b.

²⁰ Żmigrodzki 1914a.

²¹ Żmigrodzkij 1918.

²² Żmigrodzki 1908.

Ryc. 4. Projekty odznak dla członków Witebskiej Naukowej Komisji
Archiwalnej wykonane przed K. Żmigrodzkiego,
Witebskie Regionalne Muzeum Historyczne, nr inw. 7283-67

Ryc. 5. Katalog monet i medali Muzeum WNKa autorstwa K. Żmigrodzkiego

Ryc. 6. Okładka książki *Starożytności Połocko-Witebskie* wykonana przez K. Żmigrodzkiego

dawnych województw inflanckiego, połockiego i witebskiego, wydaną w zbiorze *Z okolic Dźwiny*²³. W tym samym tomie rozkładówkę poświęcono twórczości Żmigrodzkiego i opublikowano zdjęcia jego rzeźb: *Bajka*, *Marzenie*, *Pokolenie*, *Przebudzenie*, *Mysł*, *Głód*²⁴. Niestety, autorom artykułu nie są znane żadne zachowane do dziś rzeźby i fotografie są jedynym źródłem ukazującym wczesną twórczość rzeźbiarza.

W 1909 r. Konstanty, zgodnie z powszechną wówczas tradycją, wyprodukował dla majątku żony prywatny pieniądz o nominale 20 groszy. Nie wiadomo, czy żetony trafiły do obiegu, czy też wykonano je w celach próbných, ale co najmniej dwa egzemplarze (jeden miedziany, drugi mosiężny) trafiły do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. Ich wygląd był uproszczony: moneta była jednostronna, nominał oraz datę umieszczono w polu, a w legendzie otokowej napis w języku polskim: • ŁOWCOWO • W • POŁOCKIM • Z • K • Z. Litery Z K Z oznaczały Zofię i Konstantego Żmigrodzkich. Co ciekawe, żetony te zostały opublikowane przez samego Konstantego w 1914 r., kiedy pracował już jako dyrektor w Muzeum Rapperswilu²⁵. Zbiory tej placówki w 1927 r. zostały przejęte przez

²³ Żmigrodzki 1909.

²⁴ *Z okolic Dźwiny* 1912, s. 196–197.

²⁵ Żmigrodzki 1914b, s. 92–94.

Muzeum Narodowe w Warszawie i Bibliotekę Narodową. W MNW odnaleziono jeden taki żeton w miedzi²⁶ (Ryc. 7).

Ryc. 7. Żeton majątku Łowcowo, o nominale 20 groszy. Fot. R. Krytsuk

W 1910 r. w rodzinie Konstantego dochodzi do tragedii – umiera Zofia Żmigrodzka, pozostawiając męża z małym synkiem Zbigniewem (1906–1963). Nie przeszkodziło mu to jednak w dalszej pracy w WNKA. Na spotkaniu 7 lutego 1910 r. Żmigrodzki został wybrany kustoszem Muzeum WNKA²⁷. Od 10 grudnia 1910 r. muzeum, archiwum i biblioteka WNKA mieściły się w „dużej sali” Instytutu Nauczycielskiego. Muzeum komisji było w powijakach, ale było stale uzupełniane darami od lokalnych mieszkańców, miłośników starożytności i członków WNKA. Nowy kustosz poczynił znaczne starania, aby uporządkować i usystematyzować zbiory, czego efektem były dwa katalogi: *Katalog monet i medali Muzeum WNKA*²⁸ oraz *Katalog Muzeum WNKA, z dołączonym Katalogiem monet i medali*²⁹.

Opis zbiorów numizmatycznych w katalogach nie jest szczegółowy. Monety zostały ułożone według krajów, w porządku chronologicznym, z podziałem na metale („miedziane”, „srebrne (i bielone)”) ze wskazaniem miejsca wybicia (mennica) i roku emisji. Przeważają drobne nominały. Łączna liczba egzemplarzy odnotowanych w katalogach to 1183 sztuki. Spośród nich 485 to monety rosyjskie, począwszy od kopiejek Iwana Groźnego. Reprezentowane są także inne państwa Europy, a także Imperium Osmańskie, Persja, Chiny, Japonia, Meksyk, Haiti, Brazylia, Peru, Stany Zjednoczone (głównie XIX w.). W katalogu znalazł się osobny dział ze skarbami, w którym wyszczególniono depozyt z Horodku (biał. *Гарадок*, obecnie w obwodzie witebskim na Białorusi) znaleziony 1910 r. (ort gdański Zygmunta III, 48 szelągów polskich i szwedzkich z czasów Zygmunta III) oraz część skarbu 123 denarów zachodnioeuropejskich i dirhemów kufickich odkrytego w 1912 r. w pobliżu miejscowości Eversmüiža na Łotwie.

²⁶ NPO 224100 MNW; 27 mm; 4,43 g.

²⁷ *Vitebskiâ Gubernskiâ Vědomosti* 1910, nr 30, s. 3. Raport WNKA, opublikowany w *Starożytnościach Połocko-Witebskich (Połocko-Vitebskaâ Starina* 1911), podaje datę 4 grudnia 1909 r.

²⁸ Żmigrodzkij 1911a.

²⁹ Żmigrodzkij 1912.

Dział *Medale* zawiera opisy 66 medali pamiątkowych i nagrodowych oraz żetonów, głównie rosyjskich z XIX w. Należy dodać, że część obiektów z katalogu przetrwała zawieruchy XX w. i jest przechowywana w zbiorach Witebskiego Regionalnego Muzeum Historycznego, jednak fragment kolekcji uległ przemieszaniu z innymi przedmiotami podczas wojny, co utrudnia ich identyfikację. Warto zwrócić uwagę, że do zaginionych obiektów należy duży, złoty medal upamiętniający koronację Aleksandra II, który został wręczony arcybiskupowi mińskiemu i bobrujskiemu Bazylemu (Wasyłowi) Łużyńskiemu; (1788/1791–1879) – w katalogu znajduje się jego rysunek wykonany przez Żmigrodzkiego. Z zachowanych obiektów można natomiast wyróżnić srebrny *Steckmedaille* upamiętniający bitwy 1814 r. z okresu wojny wyzwolenczej narodu niemieckiego od napoleońskiej okupacji (Norymberga, 1816–1817, nr inw. 4958)³⁰.

Równolegle z pracą Żmigrodzki ukończył witebski oddział Moskiewskiego Instytutu Archeologicznego, gdzie kursu numizmatyki uczył go przewodniczący Moskiewskiego Towarzystwa Numizmatycznego, orientalista i numizmatyk Władimir K. Trutowski (1862–1932). Przyjmuje też członkostwo w kilku organizacjach – Towarzystwie Numizmatycznym w Krakowie, polskim Towarzystwie Opieki nad Zabytkami Przeszłości³¹, współpracuje z wileńskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk³². W dniu 21 stycznia 1913 r. Konstanty zostaje członkiem–korespondentem Moskiewskiego Towarzystwa Numizmatycznego³³. W tym samym roku na łamach *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych* ukazały się krótkie relacje o skarbie połockim z 1910 r.³⁴ oraz o odkryciu w niszy soboru św. Zofii w Połocku trumny ze szczątkami metropolity kijowskiego Floriana Hrebnińskiego (1912)³⁵.

Dzięki swojej działalności Konstanty Żmigrodzki zyskał autorytet wśród numizmatyków i historyków, a gdy pojawiła się kwestia powołania nowego dyrektora Muzeum Polskiego w Rapperswilu w Szwajcarii, zaproponowano jego kandydaturę. Wydarzenie to było szeroko komentowane przez polską prasę³⁶. Jak pisały *Vitebskiâ gubernskiâ vědomosti*, już 9 czerwca 1913 r. powołano nowego kustosa muzeum WNKA³⁷, a Żmigrodzki został członkiem honorowym komisji³⁸. Z artykułu

³⁰ Šišanov 2020; Davidovskaâ, Šišanov 2020.

³¹ *Sprawozdanie zarządu TOnZP* 1913, s. XXXV.

³² *Sprawozdanie ze Stanu TPNwW* 1913, s. 10.

³³ Čižov 1913, s. 56.

³⁴ *Połock* 1913.

³⁵ *Zebranie dnia 4 kwietnia* 1913, s. 79–80.

³⁶ *Kurjer Warszawski* 1913, nr 205, s. 12; *Nowa Reforma* 1913, nr 343, s. 1; *Czas* 1913, nr 348 s. 2; *Dzień* 1913, nr 178, s. 2; *Zorza* 1913, nr 31, s. 3; *Ziemia Lubelska* 1913, nr 213, s. 3; *Kurjer Lwowski* 1913, nr 365, s. 2–3; *Przegląd Wileński* 1913, nr 35–37, s. 10–11.

³⁷ *Vitebskiâ Gubernskiâ Vedomosti* 1913, nr 128, s. 3.

³⁸ *Vitebskij Věstnik* 1913, nr 229, s. 4; *Słowo* 1913, nr 344, s. 3.

Adama Soleckiego o artyście wynika, że 1 lipca rozpoczął pracę w nowym miejscu³⁹, jednak zarząd muzeum zatwierdził nominację dopiero na posiedzeniu 4 sierpnia 1913 r.⁴⁰

Muzeum Polskie w Zamku Rapperswil zostało założone w 1870 r. przez uczestnika powstania styczniowego, Władysława Platera (1808–1889). Wkrótce stało się ośrodkiem polskiego ruchu wyzwolenczego i kulturalnego, a muzeum, biblioteka i archiwum zostały szybko wzbogacone⁴¹. Od 1895 r. w wieży zamkowej przechowywano urnę z zabalsamowanym sercem zmarłego w Szwajcarii Tadeusza Kościuszki. Na początku XX w. muzeum wymagało remontu, unowocześnienia ekspozycji, uporządkowania księgowości i magazynów. To trudne i odpowiedzialne zadanie spadło na Żmigrodzkiego. Polska prasa z entuzjazmem przyjęła powołanie nowego dyrektora: „Miłośnicy numizmatyki polskiej przyjęli zapewne z żywym zadowoleniem wiadomość o uchwale Rady muzealnej, powołującej na stanowisko dyrektora Muzeum w Rapperswilu p. Konstantego Żmigrodzkiego z Witebska, albowiem w osobie nowego kierownika zyskała instytucja ta znawcę numizmatyki polskiej, dzięki czemu zbiory numizmatyczne tegoż muzeum znajdą należytą opiekę”⁴²; „Nowy dyrektor Muzeum, p. Konstanty Żmigrodzki, przedsięwziął pracę nad uporządkowaniem zbioru numizmatycznego tegoż muzeum. Liczy on około 6000 sztuk, ułożonych w różnych miejscach; dział medali nie jest uporządkowany. Ten stan ma się w najbliższej przyszłości gruntownie zmienić. Wszystkie zabytki numizmatyczne będą zebrane w osobnym, specjalnie na ten cel odrestaurowanym pokoju i odpowiednio uporządkowane”⁴³.

Na przełomie 1913 i 1914 r. pojawiły się pierwsze publikacje o postępie prac⁴⁴. Na posiedzeniu Rady Przyjaciół Muzeum w Krakowie słynny polski polityk i historyk Michał Sokolnicki (1880–1967) podzielił się swoimi wrażeniami: „Osobną salę przeznaczył dyrektor Żmigrodzki na zbiory numizmatyczne, które okazały się nader obfite i cenne. Urządzenie sal dalszych postępuje i wymagać będzie jeszcze dużo czasu do zupełnego uporządkowania. Ogólne wrażenie, jakie się już dziś odnosi, jest bardzo radosne, a nowy dyrektor, z zapałem oddany dziełu uporządkowania Muzeum, daje zupełne prawo spodziewać się, że pod jego kierunkiem Muzeum rapperswilskie stanie się naprawdę instytucją poważną i interesującą, zarówno dla Polaków, jak i dla cudzoziemców”⁴⁵.

Kolekcja numizmatyczna znajdowała się pod szczególną opieką Żmigrodzkiego: „Na drugim piętrze dawna kancelaria bibliotekarza zmieniła się w sanktuarium dyrektora: w gabinet medali i numizmatyczny. W odświeżonym, skrom-

³⁹ Solecki 1930, s. 64.

⁴⁰ *Sprawozdanie z Zarządu MNPwR* 1914, s. 28.

⁴¹ Chwalewik 1927, s. 141–151.

⁴² *Numizmatyk dyrektorem* 1913, s. 143–144.

⁴³ *Zbiór numizmatyczny Muzeum* 1913, s. 171.

⁴⁴ *Kurjer Warszawski* 1913, nr 343, s. 7; *Dziennik Poznański* 1913, nr 288, s. 3–4.

⁴⁵ *Kurjer Warszawski* 1914, nr 64, s. 8–9.

nie na szaro wymalowanym pokoiku tym zebrał p. Żmigrodzki wszystkie okazy numizmatyczne, a jako specjalista, zamiłowany w tym dziale, wolne od ogólnych zajęć muzealnych chwile spędza przy swoich groszach, półgroszkach, trojczkach i dukatach, porządkując, układając i martwiąc się brakiem funduszków na stosowne gabloty, aby z cennego tego zbioru mógł zrobić rzeczywiste cacko”⁴⁶.

Żmigrodzki miał bardzo piękny, rozpoznawalny styl pisma i prawdopodobnie z tego powodu był osobiście zaangażowany w prowadzenie ksiąg inwentarzowych muzeum. W archiwum Gabinetu Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie zachowały się trzy księgi inwentarzowe muzeum rapperswilskiego⁴⁷ i kilkaset kart inwentarzowych. Pierwsze dwie księgi powstały w Szwajcarii, a trzecia już w Warszawie, po przekazaniu kolekcji państwu polskiemu. Księgi druga i trzecia były w całości poświęcone numizmatyce, sfragistyce, falerystyce i bonistyce, a w pierwszej znajdują się wpisy dotyczące nie tylko monet i medali, lecz także broni, obrazów i innych artefaktów historycznych. Kolejne materiały związane z Rapperswilem – niepublikowane listy Żmigrodzkiego – znajdują się w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu⁴⁸.

Oprócz prac związanych z uporządkowaniem spraw muzeum, Żmigrodzki okresowo publikował drobne wzmianki w *Wiadomościach Numizmatyczno-Archeologicznych*. W 1914 r. ukazał się wspomniany artykuł o nieopisanych polskich monetach prywatnych⁴⁹, a w 1916 r. o szwajcarskich medalach i żetonach poświęconych I wojnie światowej⁵⁰.

Pierwsze pięć lat pracy Żmigrodzkiego było trudnym okresem dla Muzeum Polskiego w Rapperswilu. W związku z wojną i rewolucyjnymi przewrotami w Europie wsparcie finansowe zostało znacznie ograniczone – muzeum przetrwało z trudem dzięki sprzedaży biletów, pomocy mecenasów w osobach Henryka Sienkiewicza (1846–1916) i Bronisława Piłsudskiego (1866–1918) oraz polskich organizacji, w tym m.in. Związku Narodowego w Ameryce⁵¹. Mimo wszystko była to oaza spokoju, a dzięki neutralności Szwajcarii muzeum było łącznikiem między Polakami, którzy znaleźli się po przeciwnych stronach barykady. Muzeum i sam Żmigrodzki był uczestnikiem wielu imprez związanych z rocznicami dotyczącymi wybitnych postaci Polski. Konstanty często wykonywał specjalne medale pamiątkowe na takie rocznice. Jako artysta-medalier miał szczególnie, rozpoznawalny styl.

Pierwszą jego pracą był medal wykonany w 1917 r. z okazji setnej rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki (1746–1817), obchodzoną przez liczne organizacje

⁴⁶ *Świat* 1914, nr 2, s. 8–9.

⁴⁷ Żmigrodzki rkps a; Żmigrodzki rkps b; Żmigrodzki rkps c.

⁴⁸ Chankowski 1982, s. 6.

⁴⁹ Żmigrodzki 1914b, s. 92–94.

⁵⁰ Żmigrodzki 1916, s. 80–81.

⁵¹ *Przegląd Światowy* 1917, nr 3, s. 26.

Ryc. 8. Medal na stulecie śmierci Tadeusza Kościuszki.
Poznański Dom Aukcyjny, aukcja 16 (20–21 września 2019), nr 661

polonijne w Szwajcarii (Ryc. 8)⁵². Na awersie medalu umieszczono portret profilowy Kościuszki, a na rewersie widok zamku Rapperswil, poniżej którego widnieją herby Polski i Litwy⁵³. Nakład medalu wynosił 200 egzemplarzy i był największy ze wszystkich opracowanych przez Żmigrodzkiego.

Następny rok, 1918, był dla Konstantego najbardziej twórczy. Wykonał wtedy całą serię medali:

1. Medal na śmierć Bronisława Piłsudskiego⁵⁴ (1866–1918, Ryc. 9), starszego brata Józefa Piłsudskiego (1867–1935), członka organizacji „Wola Ludu” kierowanej przez Aleksandra Uljanowa (1866–1887; starszego brata Włodzimierza Lenina) i uczestnika nieudanego zamachu na Aleksandra III (1845–1894) w 1887 r. Po procesie, Bronisław został skazany na karę śmierci, którą później zamieniono na 15-letnie zesłanie na Sachalin. Tam badał język i kulturę Ajnów, Niwchów, Oroków, za co otrzymał przydomek „Króla Ajnów”. Od początku I wojny światowej mieszkał w Szwajcarii i osobiście znał Żmigrodzkiego. Po wojnie przeniósł się do Paryża i w 1918 r. utonął w Sekwanie (prawdopodobnie popełnił samobójstwo).
2. Medal na 100. rocznicę śmierci Jana Henryka Dąbrowskiego⁵⁵ (1755–1818), uczestnika insurekcji kościuszkowskiej, twórcy Legionów Polskich we Włoszech.
3. Medal na cześć lekarza, astronoma-amatora i byłego dyrektora muzeum w Rapperswilu Zygmunta Laskowskiego (1841–1928), jednego z pierwszych, który ogłosił pojawienie się nowej gwiazdy w 1918 r., V603 Nova Aquilae 1918, najjaśniejszej nowej zarejestrowanej w erze teleskopów.

⁵² *Godzina Polski* 1917, nr 251, s. 8.

⁵³ *Nowości Ilustrowane* 1917, nr 38, s. 2; Filipowicz 1918, s. 22.

⁵⁴ *Czas* 1918, nr 250, s. 3.

⁵⁵ *Kurjer Poznański* 1918, nr 147, s. 3.

W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie znajdują się dwa medaliony w ramach ściennych, które zostały wykonane w formacie większym od medalu (śr. 170/175 mm) w 1919 r. (?).

Ryc. 9. Medal na śmierć Bronisława Piłsudskiego. Numisbalt, aukcja E-Live, nr 17 (11 lutego 2022), nr 694

Ryc. 10. Medal ku pamięci Antoniego i Marcjanny z Grondwalców Żmigrodzkich. WCN, aukcja 71 (17 listopada 2018), nr 691

W 1919 r. umiera matka Konstantego, która w 1913 r. przeprowadziła się do syna do Rapperswilu i aktywnie wspierała go we wszystkich jego przedsięwzięciach. W 1920 r. Żmigrodzki tworzy medal ku pamięci swoich rodziców, wydany w nakładzie 25 egzemplarzy (Ryc. 10).

W tym samym roku obchodzono 50-lecie muzeum w Rapperswilu, na które Żmigrodzki również wykonał pamiątkowy medal⁵⁶. Na jego awersie umieszczono

⁵⁶ *Kurjer Poznański* 1919, nr 216, s. 1.

popiersie fundatora muzeum Władysława Platera (1808–1889), a na rewersie kolumnę *Wolność Polski* ustawioną przed zamkiem. Obok niej umieszczone zostały nazwiska osób, które wniosły największy wkład w powstanie i rozwój muzeum.

Pod koniec okresu rapperswilskiego Żmigrodzki wydał kolejne dwa medale: w 1924 r. na pamiątkę przeniesienia prochów Henryka Sienkiewicza z Vevey (Szwajcaria) do Warszawy (Ryc. 11), a w 1925 r. na śmierć Władysława Reymonta (1867–1925), laureata Nagrody Nobla.

Ryc. 11. Medal na pamiątkę przeniesienia prochów Henryka Sienkiewicza z Vevey do Warszawy. WDA-MiM, aukcja 13 (29 listopada 2023), nr 317

W 1924 r. Konstanty wziął udział w konkursie na projekt monet polskich. Przedstawił wówczas wzór monety 50-złotowej. Wydał też pocztówki z reprodukcjami swoich medali i wizerunkiem herbu Polski i Litwy z 1831 r.

Zgodnie z wolą Władysława Platera, po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, zbiory muzeum w Rapperswilu miały zostać przeniesione do kraju. Kwestia ta była dyskutowana już w 1919 r., a 21 października 1921 r. decyzję zatwierdził Sejm RP⁵⁷. W prasie polskiej pojawiały się wówczas interesujące propozycje ulokowania zbiorów – np. w budynku ratusza w Poznaniu⁵⁸ lub w Lublinie⁵⁹. Ze względu na problemy związane z biurokracją i finansami (m.in. długi muzeum)⁶⁰, o których donosił Żmigrodzki⁶¹, a szczegółowo opisał muzealnik i historyk Mieczysław Treter⁶², dopiero 10 października 1927 r. zbiory muzealne opuściły Szwajcarię. Część z nich została zaprezentowana 21 stycznia następnego roku na wystawie w kamienicy Baryczków – gmachu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Warszawie.

⁵⁷ Chankowski 1991, s. 140.

⁵⁸ *Gazeta Kaliska* 1926, nr 141, s. 2–3.

⁵⁹ *Kurjer Poznański* 1919, nr 216, s. 1.

⁶⁰ *Nowa Reforma* 1919, nr 358, s. 2.

⁶¹ *Słowo* 1924, nr 114, s. 2.

⁶² *Warszawianka* 1926, nr 268, s. 4.

Wydarzenie to odbiło się szerokim echem w prasie⁶³, w otwarciu brał udział Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki⁶⁴. Obiekty były następnie rozprowadzane wśród muzeów i bibliotek, a część trafiła do Mennicy Warszawskiej⁶⁵. Często można spotkać się z opinią, że wszystkie zbiory zostały zniszczone przez Niemców w czasie II wojny światowej. Oprócz wspomnianych ksiąg inwentarzowych, w Gabinecie Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie znajduje się co najmniej kilkaset monet i banknotów ze zbiorów muzeum w Rapperswilu (dokładna liczba nie jest znana).

Po przeprowadzce do Warszawy Konstanty został radcą w Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki i kierownikiem Gabinetu Numizmatycznego PZS⁶⁶ oraz członkiem Koła Miłośników Mennictwa Polskiego przy Mennicy Państwowej⁶⁷. Zapisał się także do Warszawskiego Towarzystwa Numizmatycznego. Tam zaproponowano mu stanowisko prezesa WTN, funkcji tej jednak nie przyjął. Ponadto Żmigrodzki brał udział w różnych spotkaniach rocznicowych, np. w Drugim Zjeździe Numizmatyków i Medalografów Polskich w Poznaniu 3 i 4 czerwca 1929 r.⁶⁸, a także w spotkaniu zorganizowanym z okazji 10-lecia Towarzystwa Numizmatycznego w Poznaniu w 1930 r.⁶⁹

W tym czasie Żmigrodzki wykonał jeszcze kilka medali i plaket:

1. Medal ku czci Jana Aleksandrowicza (1929 r.), pierwszego dyrektora odrodzonej Mennicy Warszawskiej, prezesa Warszawskiego Towarzystwa Numizmatycznego⁷⁰.
2. Medal upamiętniający 100. rocznicę powstania listopadowego 1830–1831 (1930 r.). Na awersie znajduje się portret Piotra Wysockiego (1797–1875), który dał sygnał do powstania, a na rewersie maszerujący żołnierze na tle pałacu Belwederskiego w Warszawie.
3. Plakieta upamiętniająca 700-lecie Rapperswilu (1929 r.)⁷¹ (Ryc. 12), znana również w dużym formacie.

Ostatnie prace wykonał w 1932 r. w Mennicy Warszawskiej. Są to plakieta upamiętniająca ślub jego syna oraz plakieta z portretem żony artysty, obie wybite w małych nakładach⁷².

⁶³ *Kurjer Warszawski* 1928, nr 15, s. 6–7; *Kurjer Warszawski* 1928, nr 18, s. 7; *Warszawianka* 1928, nr 22, s. 4.

⁶⁴ *Polska Zbrojna* 1928, nr 17, s. 9.

⁶⁵ Duplikaty monet z kolekcji przekazano do Muzeum Mennicy Warszawskiej, o czym świadczą dokumenty z lat 1929–1931 wpisane do ksiąg inwentarzowych muzeum w Rapperswilu.

⁶⁶ *Dziennik Urzędowy* 1929, nr 3, s. 12.

⁶⁷ *MPW. Sprawozdanie* 1935, s. 60.

⁶⁸ Majkowski 1930, s. 17.

⁶⁹ *Kurjer Poznański* 1930, nr 156, s. 8.

⁷⁰ *Ilustrowany Kurjer Codzienny* 1930, nr 33, s. 3.

⁷¹ *MPW. Sprawozdanie* 1931, s. 13.

⁷² Solecki 1933, s. 151.

Ryc. 12. Plakieta na 700-lecie Rapperswilu. Antykwiariat Dawid Janas, aukcja 6 (21 marca 2020), nr 526

Konstanty kontynuuje badania naukowe. W 1934 r. w *Wiadomościach Numizmatyczno-Archeologicznych* ukazał się jego artykuł o skarbie monet polskich z XVI w. odkrytym w 1932 r. we Wsole (pow. radomski) oraz o skarbie monet polskich i pruskich z XVII–XVIII w. odnalezionym w 1933 r. w Borszewicach (pow. łaski)⁷³. Była to jego ostatnia publikacja. Rękopis *Wstęp do numizmatyki dla początkujących*, nad którym pracował przez wiele lat, pozostał nieukończony⁷⁴. Niestety autorzy nie wiedzą, czy przetrwał on do naszych czasów.

W archiwum Gabinetu Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie znajdują się dwa dokumenty sporządzone przez Żmigrodzkiego, które świadczą o tym, że dokonał on wstępnego opracowania naukowego skarbów przekazanych Gabinetowi Numizmatycznemu Państwowych Zbiorów Sztuki. Pierwszy z nich to inwentarz skarbu monet polskich i litewskich z XVI w. znalezione w 1931 r. we wsi Chmielewo, gm. Turna, pow. brzeski⁷⁵. Na uwagę zasługuje fakt, że oprócz inwentaryzacji depozytu, wykonany został dodatkowo rysunek profilu i dna garnka, w którym ukryto skarb. Drugim dokumentem jest księga inwentarzowa⁷⁶ Gabinetu Numizmatycznego Państwowych Zbiorów Sztuki, w której odnotowano wpływy skarbów oraz znalezisk pojedynczych monet.

W ostatnich latach życia zdrowie Konstantego Żmigrodzkiego pogorszyły cukrzyca i choroby serca. Zmarł 1 kwietnia 1936 r. w Wołominie pod Warszawą.

⁷³ Żmigrodzki 1934, s. 85–88.

⁷⁴ Solecki 1936, s. 144.

⁷⁵ Krycuk 2022, s. 5–14.

⁷⁶ Żmigrodzki 1932–1938.

Informacja o jego śmierci ukazała się w wielu publikacjach polskich⁷⁷ i francuskich⁷⁸. Pochowany został na cmentarzu w Kobylce⁷⁹.

BIBLIOGRAFIA

ABC. Nowiny Codzienne

1936 Nr 20, Warszawa.

Ancev” M.V.

1911 *Èkskursiâ Vitebskoj učenoj arhivnoj komisii 14 maâ 1911 g. v” mēstečko Bēšenkoviči, Vitebsk”.*

Chankowski S.

1982 *Źródła do dziejów Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu w zbiorach zagranicznych*, Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk 25, s. 4–18.

1991 *Szwajcarzy a Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu w latach 1889–1927*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 36/3, s. 131–144.

Chwalewik E.

1927 *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2, N–Z, Warszawa-Kraków.

Čižov S.I.

1913 *Zapiska o děatel’nosti Moskovskago numizmatičeskago obšestva za pervyâ 25 lēt” ego sušestvovaniâ. 1888–1913*, Moskva.

Comoedia

1936 Paris.

Czas. Wydanie popołudniowe

1913 Nr 348, Kraków.

1918 Nr 250, Kraków.

Davidovskaâ O.N., Šišanov V.A.

2020 *K istorii numizmatičeskoi kollekicii muzeâ Vitebskoj učenoj arhivnoj komissii*, Bankaŭski vesnik 5 (682), s. 62–66.

⁷⁷ *Kurjer Warszawski* 1936, nr 92, s. 10; *Kurjer Warszawski* 1936, nr 100, s. 4; *ABC. Nowiny Codzienne* 1936, nr 20, s. 4; *Komunikat* 1936, nr 20, s. [5].

⁷⁸ *La Revue de L’art* 1936, nr 372, s. 34; *Comoedia* 1936, s. 3.

⁷⁹ *Kurjer Warszawski* 1936, nr 92, s. 10.

Dziennik Poznański

1913 Nr 288, Poznań.

Dziennik Urzędowy

1929 *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 3, Warszawa.

Dzień

1913 Nr 178, Warszawa.

Filipowicz B.

1918 „Cześć bohaterowi”. 1817–1917. W setną rocznicę zgonu Tadeusza Kościuszki, Warszawa.

Gazeta Kaliska

1926 Nr 141, Kalisz.

Godzina Polski

1917 Nr 251, Łódź.

Ilustrowany Kurjer Codzienny

1930 Nr 33, Kraków.

Kirëeva G.U.

2013 *Knižnyâ rêdkasci Brèstčyny ũ Nacyânal'naj bibliâtecy Belarusi*, [w:] *Berascejskiâ kni-gazbory. Prablemy i perspektyvy dasledavannâ. Matèryâly i daklady II Mižnarodnaj navukova-praktyčnaj kanfierencyi. Brèst, 31 maâ – 3 červenâ 2012 g.*, red. M.V. Nikalaeu, Brest, s. 32–40.

Komunikat

1936 Nr 20, Kraków.

Krasavickij P.M.

1911 *Pamâtniki cerkovnoj stariny Polocko-Vitebskago kraâ i ih" ohranenie*, [w:] *Polocko-Vitebskaâ Starina. Izdanie Vitebskoj učennoj arhivnoj komissii*, ks. I, Vitebsk", s. 1–64.

Krycuk R.I.

2022 *Arhiũnyâ matèryâly Nacyânal'naga muzeâ ũ Varšave i ih patèncyâl dlâ pravâdzennâ dasledavannâũ pa gistoryi numizmatyki Belarusi*, Arhivaryus. Zbornik navukovyh pavedamlennâũ i artykulaũ 20, s. 5–14.

Kurjer Lwowski

1913 Nr 365, Lwów.

Kurjer Poznański

- 1918 Nr 147, Poznań.
1919 Nr 216, Poznań.
1919 Nr 279, Poznań.
1930 Nr 156, Poznań.

Kurjer Warszawski

- 1913 Nr 205, Warszawa.
1913 Nr 343, Warszawa.
1914 Nr 64, Warszawa.
1928 Nr 15, Warszawa.
1928 Nr 18, Warszawa.
1936 Nr 20, Warszawa.
1936 Nr 92, Warszawa.
1936 Nr 100, Warszawa.

La Revue de L'Art

- 1936 Nr 372, Paris.

Majkowski E.

- 1930 *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Numizmatyków i Medalografów Polskich w Poznaniu 3 i 4 czerwca 1929*, Poznań.

MPW. Sprawozdanie

- 1931 *Mennica Państwowa w Warszawie. Sprawozdanie z działalności w latach 1927/28 – 1928/29 – 1929/30*, Warszawa.
1935 *Mennica Państwowa w Warszawie. Sprawozdanie z działalności w latach 1930–31, 1931–32, 1932–33, 1933–34*, Warszawa.

Nowa Reforma

- 1913 Nr 343, Kraków.
1919 Nr 358, Kraków.

Nowości Ilustrowane

- 1917 Nr 38, Kraków.

Numizmatyk dyrektorem

- 1913 *Numizmatyk dyrektorem muzeum w Rapperswilu*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 9 (wrzesień), s. 143–144.

Padlipski A.

- 1998 *Zmìgrodski Kanstancin Antonavič*, [w:] *Belaruskaâ encykłapedyâ ŭ 18 tamah*, t. VII, *Zastaŭka – Kantata*, red. G.P. Paszkoŭ *et al.*, Minsk, s. 97.

Pamâtnaâ kniŹka

1909 *Pamâtnaâ kniŹka Vitebskoj gubernii na 1909 god''*, Vitebsk''.

Podlipskij A.M.

2008 *Vitebskie hudoŹniki – sovremenniki Pëna*, [w:] *Ű. Pën i âgo čas. Matëryály navuk. kanf., Vitebsk, 23–24 sneŹ. 1997 g.*, red. G.U. Savicki, Minsk, s. 43–48.

Polocko-Vitebskaâ Starina

1911 *Polocko-Vitebskaâ Starina. Izdanie Vitebskoj učenój arhivnoj komissii*, ks. I, Vitebsk''.

Polska Zbrojna

1928 Nr 17, Warszawa.

Połock

1913 *Połock*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 3 (marzec), s. 48.

Przegląd Światowy

1917 Nr 3, Dąbrowa Górnicza.

Przegląd Wileński

1913 Nr 35–37, Wilno.

Šišanov V.A.

2019 *Konstantin Zmigrodskij – hudoŹnik, kraeved i muzejnyj deâtel'*, [w:] *Aktual'nye problemy istočnikovedeniâ. Materialy V MeŹdunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii k 110-letii Vitebskoj učenój arhivnoj komissii*, Vitebsk, 25–27 aprelâ 2019 g., Vitebsk, s. 375–379.

2020 *Pod oreolom nerazgadannosti*, Belaruski muzej 1, s. 38–40.

Słowo

1913 Nr 344, Warszawa.

1924 Nr 114, Warszawa.

Solecki A.

1930 *Konstanty Zmigrodzki, artysta-medaljer*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne XIII, s. 60–64.

1933 *Najnowsze prace medaljerskie Konstantego Zmigrodzkiego*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne XIV (za lata 1931–1932), s. 151.

1936 *Š.p. Konstanty Zmigrodzki*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne XVII (za 1935), s. 143–144.

Spisok''

1906 *Spisok'' naseleennyh'' mešt'' Vitebskoj gubernii*, Vitebsk.

Sprawozdanie zarzqdu TOnZP

1913 *Sprawozdanie zarzqdu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłoci. 1912*, Warszawa.

Sprawozdanie z Zarządu MNPwR

1914 *Sprawozdanie z Zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu za rok 1913*, Paryż.

Sprawozdanie ze Stanu TPNwW

1913 *Sprawozdanie ze Stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1912*, Wilno.

Strzałkowski J.

1981 *Medale Polskie 1901–1944*, Warszawa.

1982 *Słownik Medalierów polskich i z Polską związanych 1508–1965 (Materiały)*, Warszawa.

Suvorov A. V.

1949 *Dokumenty*, t. I, red. A. V. Suhomlin, V. D. Styrov, Moskva (=Materiały dla historii ruskiej armii. Russkie polkovodcy).

Świat

1914 Nr 2, Warszawa.

Vitebskiâ Gubernskiâ Vedomosti

1909 Nr 123, Vitebsk.

1909 Nr 204, Vitebsk.

1910 Nr 30, Vitebsk.

1913 Nr 128, Vitebsk.

Vitebskij Věstnik

1913 Nr 229, Vitebsk.

Warszawianka

1926 Nr 268, Warszawa.

1928 Nr 22, Warszawa.

Więcek A.

1989 *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, Kraków.

Z okolic Dźwiny

1912 *Z okolic Dźwiny. Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku*, Witebsk.

Zbiór numizmatyczny Muzeum

1913 *Zbiór numizmatyczny Muzeum w Rapperswilu*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne V/11 (listopad), s. 171.

Zebranie dnia 4 kwietnia

1913 *Zebranie dnia 4 kwietnia*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne V/5 (maj), s. 79–80.

Zemlevladěnie

1907 *Zemlevladěnie i zemlevladěl'cy Vitebskoj gubernii v" 1905 godu*, Vitebsk.

Ziemia Lubelska

1913 Nr 213, Lublin.

Zmigrodzkij K.A.

1911a *Katalog "monet" i medalej muzeâ Vitebskoj učenój arhivnoj komissii, Vitebsk*".

1911b *Pol'skij voennyj flot*". *Doklad dějstvitel'nago člena Vitebskoj učenój arhivnoj komissii K.A. Zmigrodzkiego, čitannyj v" zasēdaniī komissii 23 āнварâ 1911 g., Vitebsk*".

Zmigrodskij K.A.

1912 *Katalog Muzeâ Vitebskoj učenój arhivnoj komissii, Vitebsk*".

1918 *Pol'skij voennyj flot*". *Doklad dějstvitel'nago člena Vitebskoj učenój arhivnoj komissii K.A. Zmigrodzkiego, čitannyj v" zasēdaniī komissii 23-go āнварâ 1911 goda, Morskoj sbornik 404/6, s. 79–91.*

Zorza

1913 Nr 31, Warszawa.

Żmigrodzki K.

1908 *Mapa Rzeczy Pospolitej Krakowskiej od roku 1815 do 1846, Witebsk, w zbiorach Biblioteki Narodowej, Magazyn Kartografii, sygn. ZZK 1 251 <<https://polona.pl/item-view/f8c51db6-7516-4435-ae7c-efd9995441dc?page=0>>.*

1909 *Mapa dawnych województw inflanckiego, połockiego i witebskiego układu i rysunku K. Żmigrodzkiego. Witebsk 1909, [w:] Z okolic Dźwiny. Księga zbiorowa na dochód czytelni polskiej w Witebsku, Witebsk 1912, wkładka za s. XV.*

1914a *La marine militaire de l'ancienne Pologne. Extrait d'une conférence faite le 23 janvier 1911 à Vitebsk, Rapperswil.*

1914b *Kilka słów o nieopisanych polskich monetach prywatnych, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne VI/6 (czerwiec), s. 92–94.*

1916 *Medale wojenne szwajcarskie, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne VII/9 (wrzesień), s. 80–81.*

rkps a [1915–1920] *Nowy inwentarz (katalogowy) Muzeum Narodowego Polskiego w Raperswilu. Cześć I/I. Nr 1–2720. Ułożył i spisał od r. 1915–1920 Konstanty Żmigrodzki, rękopis w archiwum Gabinetu Monet i Medali MNW.*

rkps b [1920–1930?] *Muzeum Narodowe w Raperswilu. Numizmatyka. Cześć I. Nr 2721–4934, rękopis w archiwum Gabinetu Monet i Medali MNW.*

rkps c [1920–1930?] *Muzeum Narodowe w Warszawie. Monety i Medale z Raperswilu. Cześć II. Nr 4935–8263, rękopis w archiwum Gabinetu Monet i Medali MNW.*

1934 *Wykopaliska monet w Wsole i Borszewicach, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne XV (za 1933), s. 85–88.*

1932–1938 *Państwowe Zbiory Sztuki. Gabinet Numizmatyczny. Inwentarz darów i zakupów od dn. 2 IV. 1932 R. Nr 30 (I) – 59 (30), rękopis w archiwum Gabinetu Monet i Medali MNW.*

BETWEEN VITEBSK, RAPPERSWIL AND WARSAW – THE LIFE AND WORK OF KONSTANTY ŻMIGRODZKI

(Summary)

Konstanty Żmigrodzki was born in Riga in 1876 into the family of Antoni and Marcjanna, née Grondwald. He graduated from the gymnasium and music school in Riga, the Technical Drawing School of Baron Alexander von Stieglitz in St. Petersburg, and the School of Fine Arts in Krakow, where he studied sculpture with Konstanty Laszczka. From 1904, he traveled around Europe, and in 1905 he returned to Russia and settled in St. Petersburg. A year later, he moved to Vitebsk, and took an active part in the activities of the Vitebsk Scientific Archival Commission as its founder member and graphic artist. During this period of his life, he made and published a number of illustrations and articles, some of which were devoted to numismatics. In 1913, Żmigrodzki accepted the proposal to become the director of the Polish Museum in Rapperswil and moved to Switzerland with his mother and his son Zbigniew.

The collections of the Rapperswil museum began to be formed in 1870, and Konstanty's first work as a director was to organize a numismatic collection of about 6,000 pieces. He was also responsible for keeping cards and inventory books of the museum, and in his free time he was involved in publishing articles on numismatics.

In 1917, Żmigrodzki began his activity as a medalist, issuing a series of medals dedicated to various people and historical events.

A few years later, in 1927, according to the will of the founder Władysław Plater, the collection of the museum was moved to Warsaw. Together with them, Żmigrodzki moved to Poland. He took the position of the head of the Numismatic Cabinet of the State Art Collections, and also became a member of the Group of Polish Mint Enthusiasts and the Warsaw Numismatic Society. In the last years of his life, Konstanty devoted himself to developing numismatic collections of the Polish Museum in Rapperswil, as well as writing articles on Polish coin hoards. He died on 1 April 1936 in Wołomin near Warsaw.

Adresy autorów/The authors' addresses:

Raman Krytsuk

Muzeum Narodowe w Warszawie

Gabinet Monet i Medali

Al. Jerozolimskie 3, 00-495 Warszawa

rkrytsuk@mnw.art.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3992-1179>

Valery Shyshnanau

TOMASZ TEINERT

MONETY Z KOLEKCJI ZYGMUNTA MINEYKI W GABINECIE MONET I MEDALI MUZEUM NARODOWEGO W WARSZAWIE

ABSTRACT: The article presents the history of the donation from Zygmunt Mineyko, consisting of 130 ancient Greek, Roman, and Byzantine coins. The text includes a profile of the donor, the circumstances of the collection's transfer, and the context of provenance research. The most significant element of the article is an extensive catalogue of the coins, including those considered lost after World War II.

ABSTRAKT: Artykuł przedstawia historię daru Zygmunta Mineyki, składającego się ze 130 egzemplarzy antycznych monet greckich, rzymskich oraz bizantyńskich. W tekście zawarto sylwetkę darczyńcy, okoliczności przekazania zbioru, a także okoliczności badania proveniencji. Najważniejszym elementem artykułu jest obszerny katalog monet, w tym również uznanych za zaginione po II wojnie światowej.

KEYWORDS: Zygmunt Mineyko, the National Museum in Warsaw, Greece, Rome, Byzantium, museum collections, numismatics

SŁOWA KLUCZOWE: Zygmunt Mineyko, Muzeum Narodowe w Warszawie, Grecja, Rzym, Bizancjum, kolekcje muzealne, numizmatyka

Gabinet Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie został założony w 1921 r. Posiada największą kolekcję numizmatyczną w Polsce, liczącą blisko 270 tys. egzemplarzy. Jej trzon stanowią dary hr. Kazimierza Sobańskiego, którego zbiór tworzyły głównie monety Polski królewskiej, oraz dr. Władysława Semerau-Siemianowskiego, składający się z monet greckich i rzymskich. Wielkie kolekcje były uzupełniane mniejszymi darami, czego przykładem może być nieco zapomniana, licząca 130 monet antycznych, kolekcja Zygmunta Mineyki.

Zygmunt Mineyko urodził się 11 maja 1840 r. w Wilnie. W 1863 r. uczestniczył w powstaniu styczniowym. Po schwytaniu przez Rosjan został skazany na karę śmierci, którą ostatecznie zamieniono na 12 lat zsyłki na Syberię, skąd uciekł i przedostał się do Francji. W 1865 r. rozpoczął naukę w paryskiej École militaire, którą ukończył jako inżynier budownictwa lądowego i wodnego w 1868 r.¹ Od 1871 r. pracował w Imperium Osmańskim, a w 1891 r. osiedlił się w Atenach. Zasłynął jako archeolog za sprawą odkrycia starożytnej Dodony w Epirze². Zmarł w Atenach 27 grudnia 1925 r.

Jak sam przyznawał, jego ogromną pasją była numizmatyka antyczna. Nie wiadomo jak liczna była jego kolekcja, lecz znane są przypadki przekazywania przez Mineykę w darze monet antycznych różnym polskim instytucjom. Powszechnie znana jest przykra historia zbioru 133 monet, którą podczas swej podróży do Wilna w 1922 r. Mineyko próbował przekazać Uniwersytetowi Stefana Batorego. Opieszałość i brak zainteresowania profesora Mariana Massoniusa sprawiły, że monety w międzyczasie zostały skradzione i zaledwie część z nich odnaleziono³. Niestety nie można nic więcej powiedzieć o egzemplarzach, które tworzyły ten zbiór.

Również Kraków otrzymał dary od Zygmunta Mineyki. Dr Stanisław Mineyko – lekarz i najstarszy syn Zygmunta – w 1924 r. przekazał tamtejszemu Muzeum Narodowemu 90 monet. Prof. Jarosław Bodzek stawia, zdaje się, słuszną hipotezę, że zbiór ten został sformowany przez Zygmunta Mineykę, który przekazał go synowi⁴. Natomiast w 1925 r. Uniwersytet Jagielloński otrzymał 53 monety antyczne. Znajdują się one obecnie w Zakładzie Archeologii Śródziemnomorskiej UJ⁵.

Dar 130 monet przekazany został Muzeum Narodowemu w Warszawie w 1921 r.⁶ za pośrednictwem Augusta Zaleskiego, dyplomaty, posła RP w Atenach, późniejszego prezydenta RP na uchodźstwie⁷. Zbiór wpisano do inwentarza z datą 12 lutego 1921 r., jednak osoba dokonująca wpisu popełniła błąd, który był powielany przez kolejne 100 lat. Chodziło o imię i nazwisko darczyńcy, które zapisano „J. Minejko z Aten”. Zapis ten w dalszej dokumentacji, często bezpodstawnie i bez żadnej weryfikacji, interpretowano jako „Jana Minejkę” lub „Józefa Minejkę”. Dopiero ponowna weryfikacja osoby darczyńcy w archiwum MNW pozwoliła na rozwianie wszelkich wątpliwości (Ryc. 1).

¹ Śliwa 2019, s. 88–89.

² Hirsch-Dyczek 2007, s. 242–243.

³ Hirsch-Dyczek 2007, s. 243–244.

⁴ Bodzek 1998.

⁵ Gałczyńska 1964, s. 461.

⁶ Mineyko, rkps, s. 365.

⁷ *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Zaleski-August;4000056.html> [dostęp 19.09.2024].

Nr. bieżący	Data	Nazwisko ofiarod.	Przedmiot
760	12. II	Mineyko	129 sztuk monet staro- greckich
Nr. inv.	1921	Zygmunt za pośredn. August Salomona pośr. Rozwaga w Atenach Adres prot. 70. Ateny m. Panitos Nr. 23	

Ryc. 1. Wpis z księgi wpływu z darem Zygmunta Mineyki.

Źródło: Archiwum MNW

Dar opisano jako „129 sztuk monet starogreckich”, jednak po podliczeniu pozycji w księdze inwentarzowej okazało się, że faktycznie liczył ich 130. Nie były to wyłącznie monety greckie, które co prawda stanowiły sporą część zbioru (87 egz.), ale również monety rzymskie (37), prowincji rzymskich (5) oraz bizantyńskie (1). Zbiór numizmatów greckich zawierał monety głównie z Grecji właściwej, ale także z Macedonii, Tracji, Epiru, Ilirii, Egiptu oraz z Azji Mniejszej – Pizydii, Licji, Karii, Jonii, Frygii oraz Pontu. Grupa monet rzymskich składała się z denarów, antoninianów, sesterców, asów i follisów emitowanych od czasów Antoninusa Piusa, aż do Honoriusza. Uzupełnieniem kolekcji jest bizantyński follis cesarza Justyniana I. Niestety podczas II wojny światowej zaginęło 25 sztuk wchodzących w skład zbioru. Wszystkie monety umieszczone w inwentarzu posiadały szczegółowy opis fizyczny, materiał wykonania, wymiary, wagę oraz określenie stanu zachowania. Zdecydowana większość z nich została poprawnie zidentyfikowana, choć duża część monet posiadała niewłaściwe datowanie. W niektórych przypadkach zostawiono luki, zapewne z powodu braku pewności co do miejsca ich powstania i datowania. Część z tych egzemplarzy określono w latach powojennych, choć niektóre wymagały ponownej weryfikacji. Natomiast precyzyjne opisy z księgi inwentarzowej pozwalają dziś zidentyfikować także monety zaginione, dotychczas nierozpoznane. Ponadto na muzealnych kartach zabytku znajdują się odnośniki do katalogów E. Babelona⁸ oraz B.V. Heada⁹, a także obrysy monet. Na niektórych z nich zamieszczono również rysunki (Ryc. 2) i znaki charakterystyczne monet, takie jak monogramy, które dziś okazują się szczególnie pomocne w precyzyjnym datowaniu i określaniu wariantów. Umożliwiło to ustalenie, które z ocalałych monet należały do kolekcji Mineyki oraz identyfikację egzemplarzy utraconych. Dodatkowo są świadectwem wysokiego kunsztu poprzednich pracowników Muzeum.

⁸ Babelon 1901–1932.

⁹ Head 1887.

Ryc. 2. Karta zabytku z rysunkiem monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Źródło: Archiwum MNW

Kolekcja Zygmunta Mineyki przekazana Gabinetowi Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie, choć stosunkowo mała, miała dla niego bardzo duże znaczenie. Była to pierwsza zwarta donacja monet antycznych i zarazem załączek zbioru numizmatów z tej epoki. Wcześniej Gabinet mógł się poszczycić kolekcją opierającą się niemal wyłącznie na średniowiecznych i nowożytnych monetach polskich i obcych. Obecnie zbiór numizmatów antycznych, uzupełniany przez kolekcje dr. Władysława Semerau-Siemianowskiego, dr. Ignacego Terleckiego oraz prof. Jana Lewińskiego¹⁰, jest największym zbiorem monet starożytnych w Polsce.

Katalog zawiera listę egzemplarzy uszeregowanych alfabetycznie według krajin geograficznych, począwszy od numizmatów greckich, poprzez rzymskie imperialne, aż do bizantyńskich. Datowanie monet oparte jest na katalogu duńskiego *Sylloge Nummorum Graecorum*¹¹, *Roman Imperial Coinage*¹² oraz *Byzantine Coins and Their Values*¹³. Ponadto załączono listę egzemplarzy zaginionych, sporządzoną na podstawie wpisów inwentarzowych z 12 lutego 1921 r. Przy tworzeniu tego wykazu skorygowano datowanie monet na podstawie wyżej wymienionych katalogów, uzupełniono dane, takie jak mennice i datowania, oraz poprawiono błędne informacje.

¹⁰ Szemiothowa 1958, s. 343–345.

¹¹ SNG Cop.

¹² RIC III–X.

¹³ Sear 2006.

KATALOG MONET Z KOLEKCJI ZYGMUNTA MINEYKI

1. *Akarnania*, AE, 219–211 r. p.n.e., men. Oinidai
219–211 r. p.n.e.
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: głowa Acheloosa w prawo, u góry trójząb, w lewym polu OINIAΔAN
Brąz; 22,5–23,5 mm; 4,58 g; oś: 10h; SNG Cop. 403.
Nr inw. 70062 MNW
2. *Argolida*, tetrobol, po 343 r. p.n.e., men. Argos
Av.: protoma wilka w lewo
Rv.: w *quadtratum incusum* duża litera A, niżej orzeł stojący w prawo, w polach: I–E / P–Ω / NO–Σ
Srebro; 14–15 mm; 2,76 g, oś: 9h; SNG Cop. 42.
Nr inw. 70025 MNW
3. *Argolida*, tetrobol, po 343 r. p.n.e., men. Argos
Av.: protoma wilka w prawo
Rv.: w *quadtratum incusum* duża litera A, niżej trójząb w prawo, w polach: Δ–A/MAP
Ołów; 15–16 mm; 2,71 g, oś: 7h; SNG Cop. 47–48.
Nr inw. 70026 MNW
4. *Arkadia*, hemidrachma, po 370 r. p.n.e., men. Megalopolis
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w lewo
Rv.: Pan siedzący z uniesioną ręką w lewo, trzymający lagobolon, w lewym polu orzeł, niżej monogram, w prawym polu Δ
Srebro; 15,5–16,5 mm; 2,44 g, oś: 6h; SNG Cop. 195.
Nr inw. 70036 MNW
5. *Arkadia*, hemidrachma, po 370 r. p.n.e., men. Megalopolis
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w lewo
Rv.: Pan siedzący z uniesioną ręką w lewo, trzymający lagobolon, w lewym polu orzeł, niżej monogram, w prawym polu Δ
Srebro; 14,5–16 mm; 2,17 g, oś: 1h; SNG Cop. 195.
Nr inw. 70037 MNW
6. *Arkadia*, obol, po 370 r. p.n.e., men. Megalopolis
Av.: głowa młodego Pana w lewo
Rv.: monogram, niżej syrinks
Srebro; 10,5–11 mm; 0,8 g, oś: 9h; SNG Cop. 197.

Nr inw. 70038 MNW

7. *Arkadia*, AE, po 370 r. p.n.e., men. Megalopolis
Av.: głowa młodego Pana w prawo, na policzku kontramarka
Rv.: monogram, niżej syrinks
Brąz; 18,5–19,5 mm; 3,83 g; oś: 8h; SNG Cop. 201–202.
Nr inw. 70039 MNW
8. *Attyka*, AE, 50–30 r. p.n.e., men. Ateny
Av.: głowa Ateny w hełmie w prawo
Rv.: sowa stojąca na amforze na wprost, w polach A–ΘE, wieniec z liści oliwnych w otoku
Brąz; 18,5–18,8 mm; 6,46 g; oś: 2h; SNG Cop. 313.
Nr inw. 70013 MNW
9. *Attyka*, AE, IV–III w. p.n.e., men. Eleusis
Av.: Triptolemos siedzący w lewo na rydwanie ciągniętym przez dwa uskrzydłone węże
Rv.: świnka stojąca w prawo na lasce, niżej ΕΛΕΥ, w otoku wieniec z kłosów
Brąz; 12,5–14,5 mm; 2,02 g; oś: 8h; SNG Cop. 420–423.
Nr inw. 70014 MNW
10. *Attyka*, AE, po 307 r. p.n.e., men. Megara
Av.: dziób okrętu w lewo, na nim trójnóg
Rv.: ΜΕΓΑ, wokół dwa pływające delfiny
Brąz; 13,5 mm; 2,02 g; oś: 7h; SNG Cop. 483, BMC 28.
Nr inw. 70101 MNW
11. *Beocja*, AE, 338–315 r. p.n.e., men. Teby
Av.: tarcza beocka
Rv.: trójząb, z lewej ΒΟΙΩΤΩΝ, w prawym polu delfin
Brąz; 11,5–15,5 mm; 1,02 g; oś: 12 h; SNG Cop. 181.
Nr inw. 70020 MNW
12. *Egipt*, czasy Ptolemeusza VIII (170–124 r. p.n.e.), obol, 164–145 r. p.n.e., men. Aleksandria
Av.: głowa Zeusa Ammona w diademie w prawo
Rv.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ, dwa orły stojące na błyskawicy w lewo, w lewym polu róg obfitości
Brąz; 18,5–19 mm; 7,35 g; oś 11h; SNG Cop. 311–314.

Nr inw. 70077 MNW

13. *Egipt*, Antoninus Pius (138–161), tetradrachma, 140–141 r., men. Aleksandria
Av.: ΑΥΤ Κ Τ ΑΙΑ ΑΔΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC, popiersie w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: Tyche stojąca w lewo, trzymająca ster i róg obfitości, w polach L–Δ
Srebro bilonowe; 22,5–24 mm; 13,03 g; oś: 11h; RPC IV.4, 208; Dattari 8263.
Nr inw. 70078 MNW
14. *Elida*, hemidrachma, 363–343 r. p.n.e., men. Olimpia
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: orzeł stojący z rozpostartymi skrzydłami w lewo, głowa w prawo, w polach litery F–A
Srebro; 15–16,2 mm; 2,46 g; oś: 7h; SNG Cop. 387–388.
Nr inw. 70053 MNW
15. *Elida*, hemidrachma, 363–323 r. p.n.e., men. Olimpia
363–323 r. p.n.e.
Av.: głowa nimfy Olimpji w prawo
Rv.: orzeł stojący z rozpostartymi skrzydłami w lewo, głowa w prawo, w polach litery F–A
Srebro; 15,5–17,5 mm; 2,63 g; oś: 7h; SNG Cop. 406.
Nr inw. 70052 MNW
16. *Liga Etolska*, AE, 279–168 r. p.n.e.
Av.: głowa młodego mężczyzny w prawo
Rv.: grot włóczni i kość szczęki dzika, między nimi litery ZH, z lewej kiść winogron
Brąz; 15,5–16,7 mm; 3,02 g; oś: 11h; SNG Cop. 31.
Nr inw. 70055 MNW
17. *Fliazja*, AE, 400–360 r. p.n.e., men. Fliunt
Av.: byk bodący w lewo
Rv.: litera Φ, w polach kropki
Brąz; 11,5–12,5 mm; 1,23 g; oś: 11h; SNG Cop. 10, BMC 16.
Nr inw. 70027 MNW
18. *Frygia*, AE, 166–84 r. p.n.e., men. Kibyra
Av.: głowa młodzieńca w hełmie w prawo
Rv.: w *quadratum incusum* byk bodący w prawo

- Brąz; 11,2–11,8 mm; 1,78 g; oś: 11h; SNG Cop. 270.
Nr inw. 70103 MNW
19. *Frygia*, AE, 166–84 r. p.n.e., men. Kibyra
Av.: popiersie młodzieńca w hełmie w prawo
Rv.: byk bodący w prawo, w odcinku KIBYP[A]
Brąz; 8,8–9 mm; 1,03 g; oś: 1h; SNG Cop. 271.
Nr inw. 70104 MNW
20. *Frygia*, Gordian III (238–244), AE, 238–244 r., men. Kibyra
Av.: A K M A N Γ O P [Δ I A N O C], popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: KIBY[PATΩN] orzeł stojący na gałęzi na wprost, głowa w lewo
Brąz; 22,5–24 mm; 6,61 g; oś: 12h; BMC 79.
Nr inw. 70100 MNW
21. *Iliria*, AE, I w. p.n.e., men. Apollonia
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w lewo, w otoku ΜΟΣΧΟΥ–ΞΕΝΟΦ
Rv.: lira, w polach ΑΠΟΛΛΩ–ΝΙΑΤΑΝ
Brąz; 15,5 mm; 4,30 g; oś: 10h; SNG Cop. 415.
Nr inw. 70063 MNW
22. *Jonia*, AE, 300–250 r. p.n.e., men. Milet
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: lew stojący w prawo, głowa w lewo, u góry gwiazda, w odcinku imię (nieczytelne)
Brąz; 15,5–16,5 mm; 3,73 g; oś: 12h; SNG Cop. 981–985.
Nr inw. 70071 MNW
23. *Karia*, AE, I w. p.n.e., men. Knidos
Av.: głowa młodego Dionizosa w wieńcu w prawo, niżej kontramarka z głową Afrodyty w prawo
Rv.: kiść winogron, u góry [KNI]ΔΙΩΝ, na dole [ΑΛΕΩΝ]
Brąz; 28–30 mm; 9,59 g; oś: 11h; BMC 89.
Nr inw. 70098 MNW
24. *Karia*, AE, 394–304 r. p.n.e., men. Rodos
Av.: głowa nimfy Rodos w prawo
Rv.: róża
Brąz; 10–10,5 mm; 1,26 g; oś: 11h; SNG Cop. 750–751.
Nr inw. 70075 MNW

25. *Karia*, hemidrachma, 166–88 r. p.n.e., men. Rodos
Av.: głowa Heliosa w *corona radiata* w ujęciu 3/4 w prawo
Rv.: w *quadratum incusum* róża, u góry imię ΜΗΝΟΔΩΡΟΣ
Srebro; 12,5–13,5 mm; 0,98 g; oś: 11h; SNG Cop. 847.
Nr inw. 70076 MNW

26. *Karia*, AE, 88–43 r. p.n.e., men. Rodos
Av.: głowa Heliosa w *corona radiata* w prawo
Rv.: ΣΦΑΙΡΟΣ, róża frontalnie
Brąz; 17–17,5 mm; 4,80 g; oś: 10h; SNG Cop. 874.
Nr inw. 70094 MNW

27. *Koryntia*, drachma, IV w. p.n.e., men. Korynt
Av.: pegaz w lewo
Rv.: głowa nimfy Peirene w lewo
Srebro; 14,5–15,5 mm; 2,53 g; oś: 2h; SNG Cop. 66.
Nr inw. 70023 MNW

28. *Lesbos*, AE, 250–200 r. p.n.e., men. Mitylene
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: lira, nad nią MY, w polach T–I / monogramy
Brąz; 17–19,5 mm; 3,30 g; oś: 10h; SNG Cop. 387.
Nr inw. 70095 MNW

29. *Licja*, AE, 460–360 r. p.n.e.
Av.: głowa Pana w lewo
Rv.: triskeles, w polach Π↑–PE–KA
Brąz; 4,30 g; oś: 12h; SNG Cop. 34.
Nr inw. 70065 MNW

30. *Licja*, AE, I w. p.n.e., men. Termessus Minor
Av.: głowa Zeusa w prawo, z lewej strony berło
Rv.: błyskawica w polach [TEP–MHΣ / ΣΕ–ΩΝ], z lewej kontramarka
Brąz; 22,5–24,5 mm; 5,58 g; oś: 10h; SNG Cop. 137–8.
Nr inw. 70097 MNW

31. *Liga Licyjska*, hemidrachma, 81–27 r. p.n.e., men. Masykites
Av.: głowa Apollina w prawo
Rv.: lira, w polach M–A / Σ–I, u góry ΛΥΚΙΩΝ
Srebro; 14–16 mm; 1,13 g; oś: 12h; SNG Cop. 95.
Nr inw. 70066 MNW

32. *Liga Licyjska*, AE, 27–14 r. p.n.e., men. Masykites
Av.: głowa Apollina w prawo
Rv.: lira, w polach M–A / C–I
 Brąz; 19,5–20,5 mm; 4,68 g; oś: 12h; RPC I 3321.
 Nr inw. 70067 MNW
33. *Liga Achajska*, hemidrachma, ok. 280 r. p.n.e., men. Dyme
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym centralnie monogram ligi achajskiej, u góry i z prawej mniejsze monogramy, niżej ryba płynąca w prawo
 Srebro; 15,5–16 mm; 2,40 g; oś: 1h; SNG Cop. 242.
 Nr inw. 70040 MNW
34. *Liga Achajska*, hemidrachma, ok. 191 r. p.n.e., men. Elis
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym centralnie monogram ligi achajskiej, u góry, z lewej i z prawej monogramy, niżej błyskawica
 Srebro; 15,5–16,5 mm; 2,44 g; oś: 5h; SNG Cop. 312.
 Nr inw. 70044 MNW
35. *Liga Achajska*, hemidrachma, ok. 280 r. p.n.e., men. Patrai
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym centralnie monogram ligi achajskiej, u góry ΦΙ, z lewej ΞΕ, z prawej ΠΑ, niżej delfin płynący w prawo
 Srebro; 14–17 mm; 2,44 g; oś: 8h; SNG Cop. 253.
 Nr inw. 70041 MNW
36. *Królestwo Macedonii*, Aleksander III Wielki (336–323 r. p.n.e.), AE, 336–323 r. p.n.e.
Av.: głowa Heraklesa w skalpie lwa w prawo
Rv.: ΑΛΕΞΑΝΔ[ΡΟΥ], kołczan, łuk i maczuga, nad kołczanem litera Δ
 Brąz; 17,5–18,5 mm; 5,41 g; oś: 2h; Price 292.
 Nr inw. 70082 MNW
37. *Królestwo Macedonii*, Aleksander III Wielki (336–323 r. p.n.e.), AE, 336–323 r. p.n.e.
Av.: głowa Heraklesa w skalpie lwa w prawo
Rv.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, maczuga, kołczan i łuk, nad maczugą litera Π
 Brąz; 16,2–17 mm; 4,42 g; oś: 4h; Price 310.
 Nr inw. 70083 MNW

38. *Królestwo Macedonii*, Filip III Arridajos (323–317 r. p.n.e.), drachma, 323–317 r. p.n.e., men. Side
Av.: głowa Heraklesa w skalpie lwa w prawo
Rv.: Zeus siedzący na tronie w lewo, trzymający berło i orła, pod tronem litera A, z prawej ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
 Srebro; 16,5–17,2 mm; 4,03 g; oś: 1h; Price 2968.
 Nr inw. 70081 MNW
39. *Królestwo Macedonii*, Kassander (305–297 r. p.n.e.), AE, 316–297 r. p.n.e., men. Pella lub Amfipolis
Av.: głowa Heraklesa w skalpie lwa w prawo
Rv.: jeździec na koniu w prawo, unoszący rękę, niżej monogram, powyżej i poniżej [ΒΑΣΙΛΕΩΣ–Κ]ΑΣΣΑΝΔ[ΡΟΥ]
 Brąz; 17,5–19,5 mm; 4,87 g; oś: 1h; SNG Cop. 1146–53.
 Nr inw. 70085 MNW
40. *Królestwo Macedonii*, Kassander (305–297 r. p.n.e.), AE, 316–297 r. p.n.e., men. Pella lub Amfipolis
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: trójnóg, w polach ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ–ΒΑΣΙΛΕΩΣ
 Brąz; 17,5–19 mm; 5,96 g; oś: 2h; SNG Cop. 1160–62.
 Nr inw. 70084 MNW
41. *Królestwo Macedonii*, Antygon II Gonatas (277–274, 272–239 r. p.n.e.), AE, 277–239 r. p.n.e., men. Pella lub Amfipolis
Av.: głowa Ateny w hełmie w prawo
Rv.: Pan stojący w prawo, wznoszący tropaion, w polach litery Β–[Α], z lewej hełm macedoński, między nogami Pana monogram
 Brąz; 17,5–20,5 mm; 5,43 g; oś: 12h; SNG Cop. 1205–6.
 Nr inw. 70086 MNW
42. *Królestwo Macedonii*, Filip V (221–179 r. p.n.e.), AE, 221–179 r. p.n.e., men. Pella lub Amfipolis
Av.: głowa Heraklesa w skalpie lwa w prawo
Rv.: w wieńcu dębowym harpe w prawo, w polach ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΦΙΛΙΠΠΟΥ, u góry ΔΙ
 Brąz; 17,5–19,5 mm; 6,09 g; oś: 5h; SNG Cop. 1261–2.
 Nr inw. 70090 MNW
43. *Królestwo Macedonii*, czasy Filipa V i Perseusza (187–168 r. p.n.e.), tetrobol, 187–168 r. p.n.e., men. Amfipolis

Av.: głowa nimfy w prawo

Rv.: dziób okrętu w prawo, z prawej litera Π, w polach MAKE-ΔONΩN
Srebro; 13–14,5 mm; 2,03 g; oś: 1h; SNG Cop. 1292.

Nr inw. 70088 MNW

44. *Królestwo Macedonii*, czasy Filipa V i Perseusza (187–168 r. p.n.e.), AE, 187–168 r. p.n.e., men. Amfipolis

Av.: głowa Posejdona w diademie w prawo

Rv.: w wieńcu dębowym maczuga, w polach MAKE-ΔONΩN, u góry monogram

Brąz; 20,5–22 mm; 8,24 g; oś: 3h; SNG Cop. 1296.

Nr inw. 70089 MNW

45. *Macedonia*, AE, 187–31 r. p.n.e., men. Pella

Av.: głowa Romy w hełmie w prawo

Rv.: wieniec dębowy, wewnątrz ΠΕΛΛΗΣ, wyżej monogram, niżej monogram

Brąz; 19,2–19,5 mm; 11,5 g; oś: 7h; BMC 3.

Nr inw. 70079 MNW

46. *Macedonia*, AE, 187–31 r. p.n.e., men. Tessalonika

Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo

Rv.: byk pędzący w prawo, w górnym polu: ΘΕΣΣΑ, w dolnym polu: [ΔONIKHΣ]

Brąz; 22,5–24 mm; 13,03 g; oś: 10h; SNG Cop. 353, BMC 27–28.

Nr inw. 70080 MNW

47. *Macedonia, Koinon*, Antoninus Pius (138–161), AE, 138–161 r.

Av.: [KAICAP ANTΩNCINOC], głowa w wieńcu laurowym w prawo

Rv.: KOINON MAKEΔONΩN, tarcza macedońska

Brąz; 25,5–27,5 mm; 13,78 g; oś: 11h; SNG Cop. 1341.

Nr inw. 70092 MNW

48. *Macedonia, Koinon*, Aleksander Sewer (222–235), AE, 222–235 r.

Av.: głowa Aleksandra Macedońskiego w diademie w prawo, z prawej ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Rv.: KOINON MAKEΔONΩN B NE, dwie urny zwieńczone piórami stojące na stole, pod stołem gwiazda

Brąz; 25,5–27,5; 13,78 g; oś: 7h; SNG Cop. 1368, AMNG 510a.

Nr inw. 70091 MNW

49. *Messenia*, AE, po 280 r. p.n.e., men. Messene
Av.: głowa Demeter w diademie w lewo
Rv.: Zeus Ithomatas stojący w prawo, rzucający błyskawicę, trzymający orła, z lewej trójnóg, nad nim monogram, w prawym polu wieniec i ΔΙΩΝ
Brąz; 18,5–21,5 mm; 5,20 g; oś: 2h; SNG Cop. 516.
Nr inw. 70047 MNW
50. *Messenia*, AE, po 280 r. p.n.e., men. Messene
Av.: głowa Demeter w diademie w prawo
Rv.: Zeus Ithomatas stojący w prawo, rzucający błyskawicę, trzymający orła, z prawej trójnóg, w lewym polu monogram
Brąz; 19–22 mm; 4,25 g; oś: 4h; SNG Cop. 508–509.
Nr inw. 70048 MNW
51. *Messenia*, AE, po 280 r. p.n.e., men. Messene
Av.: głowa Demeter w diademie w lewo
Rv.: Zeus Ithomatas stojący w prawo, rzucający błyskawicę, trzymający orła, z lewej trójnóg, nad nim monogram, w prawym polu wieniec i ΔΙΩΝ
Brąz; 19,5–20,5 mm; 5,20 g; oś: 12h; SNG Cop. 516.
Nr inw. 70049 MNW
52. *Messenia*, AE, po 280 r. p.n.e., men. Messene
Av.: głowa Demeter w diademie w prawo
Rv.: Zeus Ithomatas stojący w prawo, rzucający błyskawicę, trzymający orła, z prawej trójnóg, w lewym polu monogram
Brąz; 18,5–20 mm; 5,22 g; oś: 8h; SNG Cop. 508–509.
Nr inw. 70050 MNW
53. *Messenia*, AE, 27 r. p.n.e.–68 r. n.e., men. Messene
Av.: popiersie Messeny w prawo, w otoku ΜΕΤΕΧΝΙΩΝ
Rv.: Asklepios stojący na wprost, głowa w lewo, opierający się o laskę z wijącym się wężem, w prawym polu wieniec
Brąz; 17,5–18 mm; 5,96 g; oś: 9h; RPC I, 1115E; SNG Cop. 528.
Nr inw. 70051 MNW
54. *Pizydia*, AE, II–I w. p.n.e., men. Selge
Av.: popiersie Heraklesa z maczugą na ramieniu w prawo
Rv.: wiązka błyskawic, z prawej łuk, w polach Σ–Ε
Brąz; 12–12,5 mm; 1,65 g; oś: 1h; SNG Cop. 263, BMC 47.
Nr inw. 70096 MNW

55. *Pizydia*, AE, ok. 58 r. p.n.e., men. Termessos Maior
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: koń galopujący w lewo, u góry II, na dole TEP
 Brąz; 15,5–17 mm; 4,37 g; oś: 12h; BMC 8–9.
 Nr inw. 70068 MNW
56. *Pizydia*, AE, 138–268 r., men. Termessos Maior, kopia (?)
Av.: ΤΕΡΜΗΚΕΩΝ, popiersie Hermesa z kaduceuszem na ramieniu w prawo
Rv.: ΑΥΤΟΝΟΜΩΝ, Nike stojąca w lewo, trzymająca wieniec i gałązkę palmową
 Brąz; 22,5–23,5 mm; 4,53 g; oś: 12h; SNG Cop. 319.
 Nr inw. 70070 MNW
57. *Pizydia*, AE, 138–268 r., men. Termessos Maior
Av.: ΤΕΡΜΗΚΕΩΝ, popiersie Hermesa z kaduceuszem na ramieniu w prawo
Rv.: ΤΩΝ ΜΕΙΖΟΝΩΝ, Apollo stojący na wprost, z głową w lewo, trzymający gałązkę laurową
 Brąz; 24,5–25,5 mm; 8,76 g; oś: 12h; SNG Cop. 320.
 Nr inw. 70069 MNW
58. *Pont*, Mitrydates VI Eupator (120–63 r. p.n.e.), AE, 120–63 r. p.n.e., men. Amisos
Av.: *gorgoneion* na Egidzie na wprost
Rv.: Nike krocząca w prawo, trzymająca wieniec i gałązkę palmową, w polach [A]MI–ΣΟΥ, z prawej monogram
 Brąz; 19,5–20,5 mm; 8,48 g; oś: 1h; SNG BM Black Sea 1187.
 Nr inw. 70099 MNW
59. *Sykionia*, hemidrachma, IV w. p.n.e., men. Sykion
Av.: chimera krocząca w lewo, niżej litery ΣΙ
Rv.: gołębica lecąca w lewo, w prawym polu litery ΝΟ
 Srebro; 14,5–15 mm; 2,75 g; oś: 10h; SNG Cop. 60, BMC 118.
 Nr inw. 70028 MNW
60. *Sykionia*, hemidrachma, IV w. p.n.e., men. Sykion
Av.: chimera krocząca w lewo, niżej litery ΣΙ
Rv.: gołębica lecąca w lewo, w prawym polu trzy kropki
 Srebro; 14,5–15 mm; 2,75 g; oś: 4h; SNG Cop. 62, BMC 124.
 Nr inw. 70030 MNW

61. *Sykionia*, hemidrachma, IV w. p.n.e., men. Sykion
Av.: chimera krocząca w lewo, niżej litery ΣΙ
Rv.: gołębica lecąca w lewo, w prawym polu kropka
Srebro; 13,5–15 mm; 2,48 g; oś: 11h; SNG Cop. 64.
Nr inw. 70031 MNW

62. *Sykionia*, hemidrachma, IV w. p.n.e., men. Sykion
Av.: chimera krocząca w lewo, niżej litery ΣΙ
Rv.: gołębica lecąca w lewo
Srebro; 14,5–15 mm; 1,60 g; oś: 12h; SNG Cop. 57–58.
Nr inw. 70032 MNW

63. *Sykionia*, obol, IV w. p.n.e., men. Sykion
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: gołębica lecąca w lewo, w prawym polu litery ΙΣ
Srebro; 10,5–12,5 mm; 0,81 g; oś: 6h; SNG Cop. 68.
Nr inw. 70033 MNW

64. *Sykionia*, AE, 323–251 r. p.n.e., men. Sykion
Av.: gołębica lecąca w prawo
Rv.: duża litera Σ, w prawym polu Α
Brąz; 11,5 mm; 1,48 g; oś: 1h; SNG Cop. 75.
Nr inw. 70034 MNW

65. *Sykionia*, hemidrachma, 251–146 r. p.n.e., men. Sykion
Av.: gołębica lecąca w prawo
Rv.: duża litera Σ, w polach ΞΕΝΟ / Τ-Ι / ΜΟΣ
Srebro; 13–13,5 mm; 2,03 g; oś: 2h; Weber 3932.
Nr inw. 70035 MNW

66. *Tesalia*, drachma, 440–344 r. p.n.e., men. Farsalos
Av.: głowa Ateny w hełmie attyckim ozdobionym Skyllą w prawo
Rv.: jeździec na koniu galopujący w prawo; w polach litery Φ-Α / Ρ-Σ ,
w odcinku Ξ
Srebro; 18,5–19 mm; 5,5 g; oś: 4h; SNG Cop. 221.
Nr inw. 70058 MNW

67. *Tesalia*, AE, 400–344 r. p.n.e., men. Larissa
Av.: głowa nimfy Larissy w ujęciu 3/4 w lewo
Rv.: koń kłusujący w prawo, u góry ΛΑΠΙ, z prawej Σ, w odcinku ΑΙΩΝ,
na dole kłos zboża

- Brąz; 20–21 mm; 9,36 g; oś: 10h; SNG Cop. 138.
Nr inw. 70059 MNW
68. *Tesalia*, AE, 197–146 r. p.n.e., men. Magnetes
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w lewo
Rv.: ΜΑΓΝΗΤΩΝ, centaur kroczący w prawo, trzymający gałązkę, poniżej sowa
Brąz; 18,5–20 mm; 7,06 g; oś: 1h; SNG Cop. 160.
Nr inw. 70072 MNW
69. *Liga Tesalska*, AE, 196–27 r. p.n.e.
Av.: głowa Ateny w hełmie korynckim w prawo
Rv.: koń kłusujący w prawo, w polach ΘΕΣ–ΣΑΛΩ–Ν
Brąz; 16,5–17 mm; 6,04 g; oś: 12h; SNG Cop. 324.
Nr inw. 70060 MNW
70. *Liga Tesalska*, AE, 196–27 r. p.n.e.
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: Atena Itonia krocząca w prawo, trzymająca tarczę, rzucająca włócznię, w polach ΘΕΣΣΑ–ΛΩΝ, u góry nad włócznią po lewej ΘΠΑ, po prawej sowa
Brąz; 19,5–21 mm; 6,27 g; oś: 11h; Rogers 20; HGC 4, 225.
Nr inw. 70061 MNW
71. *Królestwo Tracji*, Lizymach (306–281 r. p.n.e.), AE, 306–281 r. p.n.e.
Av.: głowa Ateny w hełmie w prawo
Rv.: lew skaczący w prawo, niżej monogram i grot włóczni, w polach ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ
Brąz; 18,8–22 mm; 5,39 g; oś: 10h; SNG Cop. 1149–58.
Nr inw. 70093 MNW
72. *Cesarstwo Rzymskie*, Faustyna I (138–141), denar, po 141 r., men. Rzym
Av.: DIVA AVG FAVSTINA, popiersie cesarzowej w prawo
Rv.: AVGVSTA, Ceres stojąca w prawo, trzymająca kłosy i berło
Srebro, 16,5–17,5 mm; 3,27 g; oś: 6h; RIC III 358.
Nr inw. 70106 MNW
73. *Cesarstwo Rzymskie*, Faustyna II (161–175), denar, 145–161 r., men. Rzym
Av.: FAVSTINA AVGVSTA, popiersie cesarzowej w prawo
Rv.: AVGVSTI PII FIL, Wenus stojąca w lewo, trzymająca Wiktorię, opierająca rękę o tarczę

Srebro; 16,2–17,2 mm; 3,37 g; oś: 6h; RIC III 495a.

Nr inw. 70108 MNW

74. *Cesarstwo Rzymskie*, Marek Aureliusz (161–180), denar, 164–165 r., men. Rzym

Av.: ANTONINVS AVG ARMENIACVS, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo

Rv.: P M TR P XIX IMP II COS III, Felicitas stojąca w lewo, trzymająca kaduceusz i róg obfitości

Srebro; 17,5–18,2 mm; 3,06 g; oś: 7h; RIC III 132.

Nr inw. 70107 MNW

75. *Cesarstwo Rzymskie*, Maksymian I Trak (235–238), denar, 235 r., men. Rzym

Av.: IMP MAXIMINVS PIVS AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo

Rv.: P M TR P P P, cesarz w stroju wojskowym stojący w lewo między dwoma sztandarami, trzymający włócznię

Srebro; 19,5–20,8 mm; 2,79 g; oś: 1h; RIC IV/2 1.

Nr inw. 70110 MNW

76. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), antoninian, 238–239 r., men. Rzym

Av.: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, popiersie cesarza w *corona radiata*, płaszczu i zbroi w prawo

Rv.: FIDES MILITVM, Fides stojąca w lewo trzymająca sztandar i berło

Srebro; 21–22,5 mm; 3,82 g; oś: 5h; RIC IV/3 1.

Nr inw. 70111 MNW

77. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), antoninian, 238–239 r., men. Rzym

Av.: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, popiersie cesarza w *corona radiata*, płaszczu i zbroi w prawo

Rv.: VIRTVS AVG, Virtus stojący w lewo trzymający włócznię, opierający rękę o tarczę

Srebro; 20,5–22,2 mm; 3,38 g; oś: 7h; RIC IV/3 6.

Nr inw. 70114 MNW

78. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), denar, 241 r., men. Rzym

Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo

Rv.: PIETAS AVGVSTI, Pietas stojąca w lewo z uniesionymi rękoma

Srebro; 18–18,5 mm; 2,10 g; oś: 7h; RIC IV/3 129.

Nr inw. 70112 MNW

79. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), denar, 241 r., men. Rzym
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: VENVS VICTRIX, Wenus stojąca w lewo, opierająca się o tarczę, trzymająca hełm i berło
 Srebro; 18,5–19,5 mm; 2,47 g; oś: 1h; RIC IV/3 131.
 Nr inw. 70113 MNW
80. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), as, 238–239 r., men. Rzym
Av.: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: [V]IC[TORIA A]VG, Wiktoria krocząca w lewo, trzymająca wieniec i gałązkę palmową, w polach S–C
 Brąz; 29–31 mm; 13,89 g; oś: 1h; RIC IV/3 258b.
 Nr inw. 70116 MNW
81. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), sesterc, 241–244 r., men. Rzym
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: LAETITIA AVG N, Laetitia stojąca w lewo, trzymająca wieniec i kotwicę, w polach S–C
 Brąz; 29,5–31,5 mm; 21,01 g; oś: 11h; RIC IV/3 300a.
 Nr inw. 70115 MNW
82. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), sesterc, 241–244 r., men. Rzym
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: P M TR P V COS II P P, Apollo siedzący w lewo, trzymający gałązkę, opierający się o lirę, w polach S–C
 Brąz; 27,8–29,6 mm; 21,01 g; oś: 12h; RIC IV/3 303a.
 Nr inw. 70117 MNW
83. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), sesterc, 241–244 r., men. Rzym
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: P M TR P VI COS II P P, cesarz w stroju wojskowym stojący w prawo, trzymający włócznię i glob, w polach S–C
 Brąz; 30,5–32,5; 27,13 g; oś: 12h; RIC IV/3 308a.
 Nr inw. 70119 MNW

84. *Cesarstwo Rzymskie*, Gordian III (238–244), sesterc, 244 r., men. Rzym
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: VICTORIA AETER, Wiktoria stojąca w lewo, trzymająca gałązkę palmową, opierająca się o tarczę, w polach S–C
Brąz; 27–28,5 mm; 16,30 g; oś: 12h; RIC IV/3 337a.
Nr inw. 70118 MNW
85. *Cesarstwo Rzymskie*, Trajan Decjusz (249–251), sesterc, 249–251 r., men. Rzym
Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym i zbroi w prawo
Rv.: DACIA, Dacja stojąca w lewo, trzymająca łaskę zwieńczoną osłą szczęką, w polach S–C
Brąz; 27–28,5 mm; 17,21 g; oś: 1h; RIC IV/3 112a.
Nr inw. 70120 MNW
86. *Cesarstwo Rzymskie*, Trajan Decjusz (249–251), sesterc, 249–251 r., men. Rzym
Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym i zbroi w prawo
Rv.: PANNONIAE, dwie Pannonie w welonach stojące obok siebie, trzymające po jednym sztandarze, w polach S–C
Brąz; 27,5–29,5 mm; 16,68 g; oś: 12h; RIC IV/3 124a.
Nr inw. 70121 MNW
87. *Cesarstwo Rzymskie*, Herennia Etruscilla (249–251), antoninian, 249–251 r., men. Rzym
Av.: HER ESTRVSCILLA AVG, popiersie cesarzowej w diademie na półksiężycu w prawo
Rv.: PVDICITIA AVG, Pudicitia w welonie siedząca w lewo, trzymająca berło
Srebro; 21,2–22 mm; 3,57 g; oś: 1h; RIC IV/3 59b.
Nr inw. 70122 MNW
88. *Cesarstwo Rzymskie*, Galien (253–268), antoninian, 260–268 r., men. azjatycka
Av.: GALLIENVS AVG, popiersie cesarza w *corona radiata* i zbroi w prawo
Rv.: VICTORIA AVG, Wiktoria stojąca w lewo, trzymająca wieniec i gałązkę palmową, w lewym polu gwiazda
Bilon; 19,6–22,5 mm; 3,28 g; oś: 1h; RIC V/1 662.
Nr inw. 70123 MNW

89. *Cesarstwo Rzymskie*, Aurelian (270–275), antoninian, 270–275 r., men. Serdica
Av.: IMP AVRELIANVS AVG, popiersie cesarza w *corona radiata* i zbroi w prawo
Rv.: ORIENS AVG, Sol stojący w lewo z uniesioną ręką między dwoma jeńcami, opierający nogę o związanego jeńca, trzymający glob, w odcinku XXIT Brąz; 20,5–21,8 mm; 2,97 g; oś: 6h; RIC V/1 279.
 Nr inw. 70124 MNW
90. *Cesarstwo Rzymskie*, Dioklecjan (284–305), follis, 304–305 r., men. Antiochia
Av.: IMP C DIOCLETIANVS P F AVG, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: GENIO POPV–LI ROMANI, Geniusz stojący w lewo, trzymający paterę i róg obfitości, w prawym polu H, w odcinku ANT•
 Brąz; 27,2–29,5 mm; 10,12 g; oś: 6h; RIC VI 58a.
 Nr inw. 70125 MNW
91. *Cesarstwo Rzymskie*, Dioklecjan (284–305), antoninian, 293 r., men. Cyzicus
Av.: IMP C M A VAL MAXIMIANVS AVG, popiersie cesarza w *corona radiata*, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: CONCORDIA MILITVM, cesarz stojący w prawo, trzymający parazonium, otrzymujący od Jupitera Wiktorię, między nimi litera E, w odcinku XXI•
 Brąz; 20–21 mm; 2,89 g; oś: 7h; RIC VI 607.
 Nr inw. 70126 MNW
92. *Cesarstwo Rzymskie*, Maksencjusz (306–312), follis, 308–310 r., men. Rzym
Av.: IMP C MAXENTIVS P F AVG, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: CONSERV–VRB SVAE, Roma siedząca wewnątrz heksastyłowej świątyni, na frontonie wieniec, w odcinku RBT
 Brąz; 24–26,5 mm; 6,13 g; oś: 11h; RIC VI 210.
 Nr inw. 70127 MNW
93. *Cesarstwo Rzymskie*, Licyniusz (308–324), follis, 309–310 r., men. Siscia
Av.: IMP LIC LICINIVS P F AVG, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: GENIO AV–GV[STI], Geniusz stojący w lewo, trzymający paterę i róg obfitości, w lewym polu półksiężyc, prawym polu B, w odcinku SIS
 Brąz; 22,5–26 mm; 6,05 g; oś: 1h; RIC VI 198b.
 Nr inw. 70128 MNW

94. *Cesarstwo Rzymskie*, Licyniusz (308–324), follis, 321–324 r., men. Cyzicus
Av.: IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG, popiersie cesarza w *corona radiata*, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: IOVI CONS–ERVATORI, Jupiter stojący w lewo, trzymający berło i Wiktorię, z lewej strony orzeł z wieńcem w dziobie, z prawej związany jeniec, w prawym polu X, niżej III, w odcinku SMKB
 Brąz; 19–20,5 mm; 2,52 g, średnica: 19 x 20,5 mm, oś: 11h; RIC VII 15.
 Nr inw. 70129 MNW
95. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstantyn I Wielki (306–337), follis, 324 r., men. Tessalonika
Av.: CONSTAN–TINVS AVG, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: D N CONSTANTINI MAX AVG, wieniec laurowy, wewnątrz VOT / XX, w odcinku TSEVI
 Brąz; 18–18,5 mm; 3,41 g; oś: 12h; RIC VII 123.
 Nr inw. 70130 MNW
96. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstantyn II jako cesarz (317–337), follis, 330–333 r., men. Heraklea
Av.: CONSTANTINVS IVN NOB C, popiersie cezara w wieńcu laurowym i zbroi w prawo
Rv.: GLOR–IA EXERC–ITVS, dwaj żołnierze z włóczniami, opierający się o tarcze, między nimi dwa sztandary legionowe, w odcinku •SMHA
 Brąz; 17–17,5 mm; 2,13 g; oś: 6h; RIC VII 117.
 Nr inw. 70133 MNW
97. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstantyn II jako cesarz (317–337), follis, 330–333 r., men. Heraklea
Av.: CONSTANTINVS IVN NOB C, popiersie cezara w wieńcu laurowym i zbroi w prawo
Rv.: GLOR–IA EXERC–ITVS, dwaj żołnierze z włóczniami, opierający się o tarcze, między nimi dwa sztandary legionowe, w odcinku •SMHA
 Brąz; 16–17 mm; 2,33 g; oś: 11h; RIC VII 117.
 Nr inw. 70134 MNW
98. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstans (337–350), maiorina, 348–350 r., men. nie-określona
Av.: D N CONSTA–NS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: FEL TEMP–REPARATIO, cesarz stojący na galerze w lewo, trzymający feniksa na globie i sztandar, z prawej siedząca Wiktoria sterująca okrętem

Brąz; 22–22,5 mm; 5,71 g; oś: 11h
Nr inw. 70135 MNW

99. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstancjusz II (337–361), maiorina, 350–355 r., men. Tessalonika
Av.: D N CONSTAN–TIVS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: FEL TEMP RE–PARATIO, żołnierz przebijający włócznią upadającego jeźdźcę, w lewym polu •S•, w odcinku TST
Brąz; 19,8–20,8 mm; 5,19 g; oś: 11h; RIC VIII 185.
Nr inw. 70136 MNW
100. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstancjusz II (337–361), follis, 348–361 r. men. nieokreślona
Av.: D N CONSTAN–TIVS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: FEL TEMP–REPARATIO, żołnierz przebijający włócznią upadającego jeźdźcę
Brąz; 16–16,5 mm; 2,8 g; oś: 10h
Nr inw. 70137 MNW
101. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstancjusz II (337–361), maiorina, 348–350 r., men. Cyzicus
Av.: D N CONSTAN–TIVS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w lewo, trzymającego glob
Rv.: FEL TEMP–REPARATIO, cesarz w stroju wojskowym krocący w lewo, trzymający sztandar i tarczę, z lewej dwaj związani jeńcy, w odcinku SMKS
Brąz; 20,5–21 mm; 3,37 g; oś: 1h; RIC VIII 70.
Nr inw. 70138 MNW
102. *Cesarstwo Rzymskie*, Julian II Apostata (361–363), podwójna maiorina, men. Antiochia
Av.: D N FL CL IVLI–ANVS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: SECVRITAS REI PVB, byk stojący w lewo, u góry dwie gwiazdy, w odcinku ANTA gałązka palmowa
Brąz; 27–28 mm; 8,21 g; oś: 11h; RIC VIII 216.
Nr inw. 70139 MNW
103. *Cesarstwo Rzymskie*, Walentynian II (375–392), maiorina, 383–388 r., men. Heraklea

Av.: D N VALENTINI-ANVS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: VIRTVS E-XERCITI, cesarz stojący w prawo, trzymający sztandar i glob, opierający nogę na klęczącym jeńcu, w lewym polu gwiazda, niżej I, w odcinku •SMHB
 Brąz; 21,5–22,5 mm; 4,86 g; oś: 5h; RIC IX 24a var.
 Nr inw. 70140 MNW

104. *Cesarstwo Rzymskie*, Honoriusz (393–423), maiorina, 393–395 r., men. Cyzicus
Av.: D N HONORIVS P F AVG, popiersie cesarza w diademie perłowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: GLORIA-ROMANORVM, cesarz stojący na wprost, głowa w prawo, trzymający sztandar i glob, w odcinku SMKT
 Brąz; 20,5–21 mm; 4,29 g; oś: 6h; RIC IX 28c.
 Nr inw. 70141 MNW
105. *Cesarstwo Bizantyńskie*, Justynian I (527–565), follis, 540–541 r., men. Nikomedia
Av.: D N IVSTINI-ANVS P P AVG, popiersie cesarza na wprost w hełmie i zbroi, trzymającego tarczę i jabłko królewskie, w prawym polu krzyż
Rv.: duża litera M, w lewym polu A/N/N/O, w pr. X/II/II, powyżej krzyż, niżej A, w odcinku NIKO
 Brąz; 37,8–38,8 mm; 21,87 g; oś: 5h; SB 201, MIB 114.
 Nr inw. 70142 MNW

ZAGINIONE MONETY Z KOLEKCJI ZYGMUNTA MINEYKI

1. *Akarnania*, drachma, po 430 r. p.n.e., men. Leukas
Av.: pegaz lecący w prawo, niżej Δ
Rv.: w *quadratum incusum* głowa Afrodyty w prawo
 Srebro; 12–14,5 mm; 2,8 g
 Nr inw. 70024 MNW
2. *Argolida*, AE, 370–300 r. p.n.e., men. Tiryns
Av.: głowa Apollina w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: drzewo palmowe
 Brąz; 10,5–11 mm; 1,2 g
 Nr inw. 70102 MNW

3. *Beocja*, stater, 385–375 r. p.n.e., men. Orchomenos
Av.: tarcza beocka z kłosem
Rv.: amfora, w polach litery EP–XO, wyżej EY
Srebro; 20–24,5 mm; 11,5 g
Nr inw. 70015 MNW
4. *Epir, Koinon*, drachma, 234–168 r. p.n.e
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: orzeł stojący na błyskawicy w prawo, w polach litery ΑΠΕΙ–ΡΩΤΑΝ
Srebro; 17,5–20 mm; 3,9 g
Nr inw. 70056 MNW
5. *Epir, Koinon*, trihemiobol lub 1/6 statera, 234–168 r. p.n.e.
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo, z lewej monogram EK
Rv.: błyskawica w wieńcu dębowym, w polach litery ΑΠΕΙ–ΡΩΤΑΝ
Srebro; 13–13,5 mm; 1,5 g
Nr inw. 70057 MNW
6. *Eubea*, drachma, 338–308 r. p.n.e., men. Chalkida
Av.: głowa nimfy w prawo
Rv.: orzeł lecący w prawo, trzymający w szponach węża, w polach litery ΧΑΑ
Srebro; 16–16,5 mm; 3,4 g
Nr inw. 70015 MNW
7. *Eubea*, drachma, 338–308 r. p.n.e., men. Chalkida
Av.: głowa nimfy w prawo
Rv.: orzeł lecący w prawo, trzymający w szponach węża
Srebro; 16,5–17,5 mm; 3,2 g
Nr inw. 70016 MNW
8. *Eubea*, AE, 338–304 r. p.n.e., men. Histiaia
Av.: głowa nimfy w prawo
Rv.: byk stojący w prawo, wyżej kiść winogron, w polu ΙΣΤΙ
Brąz; 11–13 mm; 1,02 g
Nr inw. 70017 MNW
9. *Eubea*, tetrobol, III–II w. p.n.e., men. Histiaia
Av.: głowa nimfy w prawo
Rv.: nimfa Hestia siedząca na dziobie okrętu w prawo, niżej trójząb, w polach Ι[ΣΤΙ]–ΑΙΕΩΝ
Waga: 12,5–14 mm; 2,3 g

Nr inw. 70018 MNW

10. *Fokida*, AE, III–II w. p.n.e., men. Elateja
Av.: głowa byka z kolczykami na wprost, u góry EΛ
Rv.: ΦΩΚΕΩΝ, głowa Apollina w prawo
Brąz; 15–16,5 mm; 4,2 g
Nr inw. 70054 MNW

11. *Koryntia*, drachma, 510–480 r. p.n.e., men. Korynt
Av.: pegaz lecący w lewo, niżej znak Ϙ
Rv.: w *quadratum incusum* głowa Afrodyty w prawo
Srebro; 12–12,5 mm; 2,77 g
Nr inw. 70022 MNW

12. *Licja*, tetrobol(?), 440–430 r. p.n.e., men. Tethiveibis
Av.: głowa Afrodyty w lewo
Rv.: w *quadratum incusum* tetraskeles, wokół inskrypcja w alfabecie licyjskim: T↑XXEF↑EBE
Srebro; 15,5 mm; 3,55 g
Nr inw. 70064 MNW

13. *Liga Achajska*, hemidrachma, II–I w. p.n.e., men. Dyme
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym duży monogram Ligi Achajskiej, z lewej monogram AP, u góry ΔY, na dole ryba w prawo
Srebro; 13,5 mm; 2,4 g
Nr inw. 70042 MNW

14. *Liga Achajska*, hemidrachma: II–I w. p.n.e., men. Elida
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym duży monogram Ligi Achajskiej, z lewej monogram FA, u góry monogram, z prawej monogram, na dole błyskawica
Srebro; 15–17,5 mm 2,4 g
Nr inw. 70043 MNW

15. *Liga Achajska*, hemidrachma, II–I w. p.n.e., men. Elida
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym duży monogram Ligi Achajskiej, z lewej monogram, u góry ΔI, z prawej Δ, na dole błyskawica
Srebro; 14–14,5 mm; 2,2 g
Nr inw. 70045 MNW

16. *Liga Achajska*, hemidrachma, II–I w. p.n.e., men. Tegea
Av.: głowa Zeusa w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: w wieńcu laurowym duży monogram Ligi Achajskiej, z lewej monogram T, u góry monogram EH, z prawej E
Srebro; 14,5–17 mm; 2,35 g
Nr inw. 70046 MNW
17. *Lokryda*, obol, 375–350 r. p.n.e., men. Opus
Av.: amfora, w polach ΟΠΟΝ
Rv.: gwiazda z 16 promieniami
Srebro; 8,5–9,5 mm; 0,7 g
Nr inw. 70021 MNW
18. *Macedonia*, AE, 336–310 r. p.n.e.
Av.: tarcza macedońska, wewnątrz monogram
Rv.: hełm macedoński, w polach litery B–A, z prawej kłos zboża
Waga: 3,95 g, średnica: 15 x 16 mm
Nr inw. 70087 MNW
19. *Rodos*, diobol, ok. 330–205 r. p.n.e.
Av.: głowa Heliosa w *corona radiata* w prawo
Rv.: dwa pąki róż, w polach litery P–O
Srebro; 10,5 mm; 0,9 g
Nr inw. 70073 MNW
20. *Rodos*, AE, IV w. p.n.e.
Av.: głowa nimfy Rodos w prawo
Rv.: pąk róży, w polach litery P–O
Brąz; 10,5 mm; 1,2 g
Nr inw. 70074 MNW
21. *Sykionia*, hemidrachma, ok. 330 r. p.n.e., men. Sykion
Av.: chimera krocząca w lewo, w odcinku ΣΙ
Rv.: gołąb lecący w lewo
Srebro; 13–15 mm; 2,7 g
Nr inw. 70029 MNW
22. *Cesarstwo Rzymskie*, Faustyna I (138–141), denar, 141 r., men. Rzym
Av.: DIVA FAVSTINA, popiersie cesarzowej w prawo
Rv.: AETERINITAS, Aeternitas stojąca w lewo, trzymająca berło
Srebro; 17 mm; 3,1 g

Nr inw. 70105 MNW

23. *Cesarstwo Rzymskie*, Karakalla (198–217), denar, 217 r., Rzym
Av.: ANTONINVS PIVS AVG GERM, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: P M TR P XX COS IIII P P, Serapis stojący w prawo, głowa w lewo, trzymający berło i kłosa
Srebro; 18,5–19,5 mm; 1,95 g
Nr inw. 70109 MNW
24. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstantyn I Wielki (306–337), follis, 313–320 r., Nikomedia
Av.: IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo
Rv.: IOVI CONSERVATORI, Jupiter stojący w lewo, trzymający berło i Wiktorię, w odcinku SMN
Brąz; 19,5–20,5 mm; 3,20 g
Nr inw. 70131 MNW
25. *Cesarstwo Rzymskie*, Konstantyn II, jako cezars (317–337), follis, 322–323 r., men. Arles
Av.: CONSTANTINVS IVN NOB C, popiersie cesarza w wieńcu laurowym, płaszczu i zbroi w prawo
Rv.: CAESARVM NOSTRORVM, wieniec laurowy, wewnątrz VOT / X, w odcinku Q*AR
Brąz; 18,5 mm; 3 g
Nr inw. 70132 MNW

BIBLIOGRAFIA

Katalogi monet

- AMNG – red. F. Imhoof-Blumer, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, Berlin 1898–1913.
- BMC – *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, vols 1–29, London 1873–1927.
- Dattari – G. Dattari, *Numi Augg. Alexandrini*, vol 1–2, Cairo 1901.
- HGC 4 – O.D. Hoover, *Handbook of Coins of Northern and Central Greece: Achaia Phthiotis, Ainis, Magnesia, Malis, Oita, Perrhaibia, Thessaly, Akarnania, Aitolia, Lokris, Phokis, Boiotia, Euboea, Attica, Megaris, and Corinthia. Sixth to First Centuries BC*, Lancaster/London 2014.
- MIB – W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini*, vols 1–3, Vienna 1973–1981.
- Price – M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, London 1991.

- RIC III – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. III, *Antoninus Pius to Commodus*, London 1930.
- RIC IV/2 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, vol. IV, part II, *Macrinus to Pupienus*, London 1938.
- RIC IV/3 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, vol. IV, part III, *Gordian III – Uranius Antoninus*, London 1949.
- RIC V/1 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, vol. V, part I, *Valerian to Florian*, London 1927.
- RIC VI – C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VI, *From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*, London 1967.
- RIC VII – P.M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VII, *Constantine and Licinius, A.D. 313–337*, London 1966.
- RIC VIII – J.P.C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VIII, *The Family of Constantine I, A.D. 337–364*, London 1981.
- RIC IX – J.W.E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage*, vol. IX, *Valentinian I – Theodosius I*, London 1951.
- Rogers – E. Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, London 1932.
- RPC I – A.M. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollés, *Roman Provincial Coinage*, vol. I, *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 B.C.–A.D. 69)*, London 1992.
- RPC IV.4 – Ch. Howgego, *Roman Provincial Coinage*, vol. 4, part 4, *From Antoninus Pius to Commodus (A.D. 138–192): Egypt*, (online). https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=7 [dostęp: 10.10.2024].
- SB – D.R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values*, London 2006.
- SNG BM Black Sea – *Sylloge Nummorum Graecorum*, vol. IX, *The British Museum*, part 1, *The Black Sea*, London 1993.
- SNG Cop. – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum*, vols I–VIII, New Jersey 1981–1984.
- Weber – L. Forrer, *Descriptive Catalogue of the Collection of Greek Coins formed by Sir Hermann Weber*, vols I–III, London 1922–1929.

Opracowania

Babelon E.

1901–1932 *Traité des Monnaies Grecques et Romaines*, Paris.

Bodzek J.

1998 *Starożytne monety greckie z daru Stanisława Mineyki w kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*, [w:] *Archeologia Śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim. 1897–1997. Materiały Sympozjum Naukowego, Kraków 21–23 października 1997*, red. J. Śliwa, Kraków, s. 231–237.

Gałczyńska C.Z.

1964 *Historia zbioru zabytków archeologicznych w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Meander XIX/10*, Warszawa, s. 452–463.

Head B.V.

1887 *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*, Oxford.

Hirsch-Dyczek O.,

2007 *Zygmunt Mineyko (1840–1925)*, [w:] *Egipt, Grecja, Italia... Zabytki starożytne z dawnej kolekcji Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. J. Śliwa, Kraków, s. 240–245.

Mineyko Z.

rkps *Wspomnienia z podróży do Polski i wzdłuż Polski do Wilna*, rkps w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. BJ 7093 I, 1922–1923.

Sear D.R.

2006 *Byzantine Coins and Their Values*, London.

Szemiothowa A.

1958 *Historia powstania Działu Numizmatyki Starożytnej Muzeum Narodowego w Warszawie*, Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie 3, s. 335–351.

Śliwa J.

2019 *Zygmunt Mineyko (1840–1925) i poszukiwanie starożytnej Dodony*, Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie LXIV, s. 87–102.

Encyklopedia PWN

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Zaleski-August;4000056.html> [dostęp 19.09.2024].

COINS FROM THE ZYGMUNT MINEYKO'S COLLECTION IN THE CABINET OF COINS AND MEDALS OF THE NATIONAL MUSEUM IN WARSAW

(Summary)

The article describes the coin collection of Zygmunt Mineyko, which was donated to the Cabinet of Coins and Medals of the National Museum in Warsaw. The Cabinet, established in 1921, houses the largest collection of Numismatics in Poland, totalling nearly 270,000 specimens, including donations from Count Kazimierz Sobański and Dr. Władysław Semerau-Siemianowski.

Zygmunt Mineyko was born in 1840 in Vilnius. He participated in the January Uprising, after which he was sentenced to exile in Siberia, from which he escaped to France. He died in Athens in 1925. He was an engineer, passionate about archaeology and ancient numismatics. Mineyko donated coins to Polish museums and universities.

In 1921, the National Museum in Warsaw received 130 coins. This collection primarily consists of Greek, but also of Roman and Byzantine coins. Unfortunately, 25 coins were lost during

World War II. Their descriptions in the museum inventory are detailed, facilitating their identification. Despite its relatively small size, Mineyko's collection was crucial for the development of ancient coin collections in Warsaw, as it was their first donation that museum received. The article also includes information on the cataloguing of the coins and the lost specimens.

Adres autora/The author's address:

Tomasz Teinert

Muzeum Narodowe w Warszawie

Gabinet Monet i Medali

al. Jerozolimskie 3, 00-495 Warszawa

tteinert@mnw.art.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4020-7236>

Ryc. 3. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. Adam Oleksiak

Ryc. 4. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. A. Oleksiak

Ryc. 5. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. A. Oleksiak

Ryc. 6. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. A. Oleksiak

Ryc. 7. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. A. Oleksiak

Ryc. 8. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. A. Oleksiak

Ryc. 9. Monety z kolekcji Zygmunta Mineyki. Numeracja odpowiada katalogowi.
Fot. A. Oleksiak

STANISŁAW SUCHODOLSKI
JACEK SZOLC¹

ODKRYCIE NOWYCH POŁĄCZEŃ STEMPLI MONET BOLESŁAWA CHROBREGO I CO Z TEGO WYNIKA. NIEZNANY SKARB Z GEISELTAL POD MERSEBURGIEM

ABSTRACT: Thanks to the discovery of new die links of Bolesław the Brave (992–1025) coins, the image of Polish coinage at the beginning of the 11th century has been corrected. Coins were minted at that time in Poznań and Gniezno. Since many coin types were issued in short time intervals, the dies used to strike them linked to each other many times. This is how die chains were created. So far, four such chains were identified. A hitherto unknown hybrid of the Bavarian-Saxon type has been identified in a hoard from Geiseltal in Saxony (Merseburg-Querfurt District, *tpq* 1070). Die of one of this coin sides is linked with dies from chain no. 3, while the second die is embedded in chain 4. So it turned out that chains 3 and 4 connect. As a consequence, chain 3 was enlarged and chain 4 did not exist at all. In addition, it was possible to distinguish three other coins, one side of which was previously unknown. Thanks to this, chains 2 and 3 were extended. Of particular importance is the discovery of the previously missing imitation of the obverse of the Cologne-type die. Until now, only the reverse of this coin was well known.

ABSTRAKT: Dzięki odkryciu nowych połączeń stempli monet Bolesława Chrobrego (992–1025) został skorygowany obraz mennictwa polskiego na początku XI w. Monety bito wówczas w Poznaniu i Gnieźnie. Ponieważ w małych odstępach czasu emitowano wiele ich typów, wykorzystywane do tego stemple wielokrotnie łączyły się ze sobą. W ten sposób powstawały łańcuchy połączeń stempli. Dotychczas wyróżniono cztery takie łańcuchy. W skarbie z Geiseltal w Saksonii (powiat Merseburg-Querfurt, *tpq* 1070) udało się zidentyfikować nieznaną dotychczas monetę hybrydową typu bawarsko-saskiego. Stempel jednej jej strony łączy się ze stemplami łańcucha 3, drugiej natomiast ze stemplami łańcucha 4. Okazało się więc, że łańcuchy

¹ Pierwszy z autorów opisał odtworzony typ koloński, a także zaopatrzył cały tekst we wstęp i zakończenie. Drugi z autorów natomiast odszukał skarb z Geiseltal, a w nim rewelacyjną hybrydę stempli z łańcuchów 3 i 4 oraz wzbogacił dawny łańcuch 4, odnajdując dwie dalsze monety o nieznanych dotychczas stemplach. Opracował też wszystkie ilustracje.

3 i 4 łączą się ze sobą. W konsekwencji łańcuch 3 został powiększony, a łańcucha 4 w ogóle nie było. Poza tym udało się wyróżnić jeszcze trzy inne monety, których jedna strona była dotychczas nieznana. Dzięki temu wydłużono łańcuchy 2 i 3. Szczególne znaczenie ma odkrycie brakującego dotychczas naśladownictwa awersu stempla typu kolońskiego. Dotychczas dobrze znany był tylko rewers tej monety.

KEYWORDS: coin die, die chain, correct dies, barbarised dies, Polish patterns, foreign patterns, Poznań Mint, Gniezno Mint

SŁOWA KLUCZOWE: stempel menniczy, łańcuch połączeń stempli, stemple poprawne, stemple zbarbaryzowane, wzory polskie, wzory obce, mennica w Poznaniu, mennica w Gnieźnie

Obecnie nikt już nie ma wątpliwości, że śledzenie łańcuchów połączeń stempli to jedna z podstawowych metod badania najstarszych monet polskich. Dotychczas zostały wyróżnione cztery takie łańcuchy. Pierwszy z nich, najstarszy, z samego początku XI w., łączy naśladownictwa monet saskich Ottona i Adelajdy (OAP) z monetami Bolesława Chrobrego z jego imieniem i symbolicznym portretem. Dzięki niedawno odkrytej nazwie Poznania na jednym ze stempli tego łańcucha wiemy, że powstał on w mennicy poznańskiej².

Łańcuch 2, największy, z lat ok. 1005–1015, przypisywany jest do Gniezna. Jego rdzeniem jest denar z wyobrażeniem pawia i obustronną legendą PRINCE(p)S POLONIE. Łańcuch ten łączy stemple bardzo zróżnicowane. Są tam udane naśladownictwa monet frankońskich, północnosaskich, kolońskich, bawarskich i czeskich, a także różnego rodzaju prymitywne naśladownictwa. Często stemple te są znane tylko z jednej strony – awersu albo rewersu. Zakładamy jednak, że pierwotnie naśladowano monety obustronnie. Naszym zadaniem zatem jest poszukiwanie monet wybitych tymi brakującymi stemplami (por. Ryc. 2 i 10)³.

Łańcuch 3, datowany na okres ok. 1010–1020, odnoszony jest ponownie do Poznania. Rolę dominującą odgrywają stemple z napisem: BOLIZLAVS DVX/INCLITVS i symbolicznym popiersiem polskiego władcy, a także bardzo wierne naśladownictwo stempli Ethelreda II⁴.

I wreszcie łańcuch 4, najkrótszy, dopiero niedawno utworzony przeze mnie. Mówiąc szczerze, podstawa wyróżnienia tego łańcucha jest bardzo skąpa, bo stanowią ją jedynie dwie znane wówczas monety. Charakteryzowały się one jednym stemplem tożsamym i trzema różnymi. Ponieważ na wszystkich wyobrażona jest kaplica typu Ottona i Adelajdy (OAP), uznałem, że mamy do czynienia z trzema stemplami rewersowymi. W konsekwencji do tego łańcucha dodałem jeszcze trzy stemple awersowe (zapewne krzyż), które czekają na odkrycie. Ponieważ żaden

² Suchodolski 2023.

³ Por. Suchodolski 2019; Bogucki 2006; Bogucki 2022; Bogucki, Magiera 2015.

⁴ Por. Suchodolski 2019; Bogucki, Magiera 2015; Jonson, Suchodolski 2009; Suchodolski, w druku.

z nich nie łączy się z którymkolwiek stemplem z trzech poprzednio wyróżnionych łańcuchów, uznałem, że łańcuch 4 powstał w jakimś innym ośrodku, być może też później. Jak się okaże niżej, hipotezy te – w świetle odkryć Jacka Szolca – okazały się błędne⁵.

DENAR TYPU KOŁOŃSKIEGO

Typ koloński znany był dotychczas tylko w połowie, ze swojego stempla rewersu (Ryc. 2: 11). Zarejestrowano bowiem jedynie monety hybrydowe, które łączą ów stempel ze stemplami trzech innych typów wchodzących w skład łańcucha 2. Są to dwa połączenia z awersami typu sasko-frankońskiego (odmiany A i B, Ryc. 2: 10 i 12) oraz po jednym połączeniu z rewersami typów północnosaskiego (Ryc. 2: 14) i bawarskiego (Ryc. 2: 15)⁶.

Legenda rewersowa S/COLONIA/A^G przedstawiona jest na wspak, kopiowano ją więc bezpośrednio z monety. Zdaniem Petera Ilischa, który pierwszy zwrócił większą uwagę na te hybrydy, wzorem służyły monety kolońskie Ottona II (973–983) lub Ottona III (983–1002)⁷. Podobnie datowane są trzy pozostałe typy, z którymi stempel koloński został powiązany: typ sasko-frankoński od końca X w., typ północnosaski był w użyciu głównie w latach 976–1016, ratyzboński natomiast w latach 948–1009⁸.

W sumie znamy obecnie 11 monet wybitych tym samym, rewersowym stemplem kolońskim, a mianowicie cztery ze stemplem sasko-frankońskim, trzy z północnosaskim i cztery z bawarskim. Monety te ważą od 0,89 do 1,65 g, przy średniej 1,275 g, przy czym najlżejsze są hybrydy bawarskie (1,01 g), najcięższe zaś północnosaskie (1,532 g). Trzeba jednak pamiętać, że wyniki te mogą być zupełnie przypadkowe ze względu na bardzo niewielką bazę materiałową.

Sytuacja zmieniła się zasadniczo w wyniku odkrycia monety noszącej z obu stron stemple kolońskie. Jej rewers jest tożsamy ze stemplem wyżej opisanym, awers natomiast jest nowy: w obwódce perełkowej krzyż, między którego ramionami po jednym, dużym punkcie; w otoku napis odczytany jako: OTHIOX. Naśladuje on awersy monet z imieniem króla Ottona. Walter Hävernicks przypisywał ten typ Ottonowi I przed koronacją cesarską w 962 r.⁹ P. Ilisch natomiast łączył te monety dopiero z panowaniem Ottona III w latach 983–996.

Warto podkreślić, że odkrycie tej ważnej monety Bolesława Chrobrego nastąpiło nie w ziemi ani w zbiorach muzealnych lub prywatnych, ale w blisko już stule-

⁵ Suchodolski 2022.

⁶ Bogucki, Magiera 2015, s. 118, Fig. 2, nr 14 oraz 9, 11, 16, 18 i poszukiwany nr 13. Toż Suchodolski 2019, s. 203, Ryc. 9, nr 14 oraz 9, 11, 16, 18.

⁷ Ilisch 2005, s. 191nn.; Hävernicks 1935, s. 34nn., 62.

⁸ Por. niżej.

⁹ Hävernicks 1935, nr 34 (= Dbg 331).

niej publikacji książkowej. Chodzi o wspomniane już dzieło Waltera Hävernicka, w którym moneta została opisana i zobrazowana pod numerem 40 jako naśladownictwo typu kolońskiego z nieznannej mennicy¹⁰. Opisowi towarzyszy cenna informacja, że moneta jest przechowywana w Dreźnie i waży 1,61 g. Dzięki P. Ilischowi uzyskałem informację, że moneta szczęśliwie przetrwała wojnę i co więcej, otrzymałem jej zdjęcie. Towarzyszyła mu również druga fotografia (niestety bez informacji o wadze) identycznej monety, która została opublikowana na portalu eBay (Ryc. 1A, B, C).

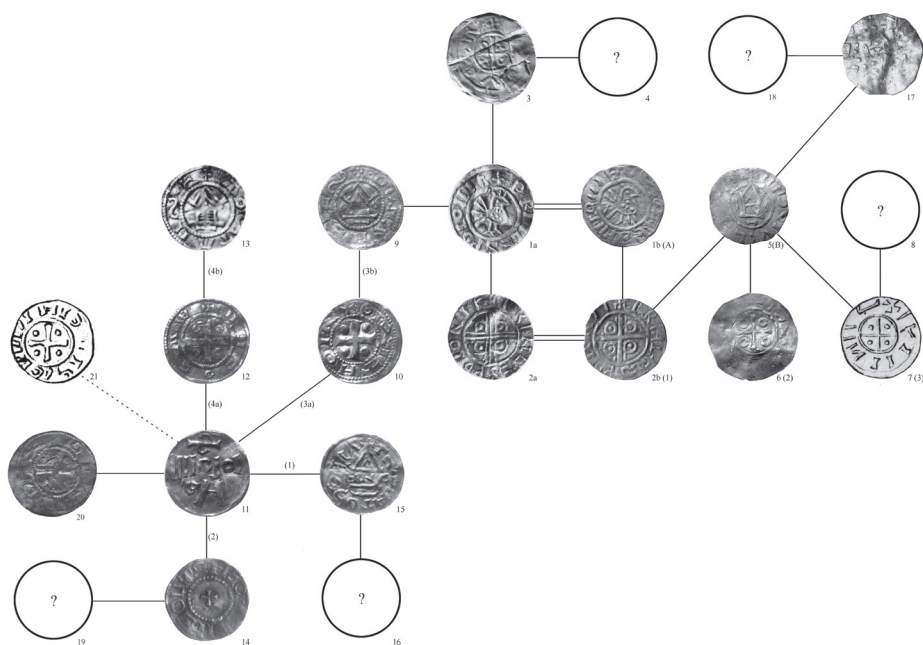
Ryc. 1. A – naśladownictwo denara kolońskiego z X w. Fot. wg Hävernick 1935, nr 40;

B – oryginał tej samej monety w muzeum w Dreźnie. Fot. z archiwum P. Ilischa;

C – moneta wybita tymi samymi stemplami (łańcuch 2 – Ryc. 2: 20 i 11).

Fot. wg portalu eBay

¹⁰ Hävernick 1935, s. 25, nr 40, fot. tab. 37.

Ryc. 2. Łańcuch 2 połączeń stempli monet Bolesława Chrobrego.
Wg Bogucki 2022, Fig. 5 z uzupełnieniami¹¹

Jakie korzyści uzyskaliśmy dzięki temu odkryciu? Oczywiście jest, że został uzupełniony łańcuch połączeń stempli zapoczątkowany przez P. Ilischa. Jednocześnie jednak uzupełniony został też cały łańcuch 2, którego jądrem jest denar z legendą PRINCES POLONIE. W międzyczasie bowiem do tego łańcucha, dzięki badaniom Mateusza Boguckiego i Jacka Magiery, został dołączony łańcuch P. Ilischa¹². Jednocześnie trzeba jednak przypomnieć, że w tym segmencie łańcucha 2 na odkrycie ciągle czekają awersy typu północnosaskiego i bawarskiego.

Słabą sugestią, bo opartą o jedną tylko informację, uzyskaliśmy co do metrologii monet typu kolońskiego. Nowa moneta waży 1,61 g, czyli znacząco więcej niż hybrydy, zwłaszcza z typem bawarskim. Może więc „denary kolońskie” były cięższe, a obniżka wagi nastąpiła później, kiedy – hipotetycznie po zniszczeniu stempla awersowego – zaczęto bić hybrydy; w ostatniej kolejności z typem bawarskim.

Niestety brak jakiegokolwiek informacji o miejscu znalezienia obu znanych obecnie denarów typu kolońskiego. Przypatrzmy się zatem rozrzutowi znalezisk hybryd, z których aż pięć nie ma metryk. Jedną monetę odkryto w Wielkopół-

¹¹ Autorzy dziękują prof. M. Boguckiemu za udostępnienie tego podkładu.

¹² Bogucki, Magiera 2015, s. 118 i passim.

sce (Starczanowo-Radzim), dwie w Małopolsce (Kraków-Nowa Huta, *tpq* 1035), a po jednej na Pomorzu (Vossberg, *tpq* 1084) i na Mazurach (Łążyn, *tpq* 1135). Jak widać, rozrzut ten jest bardzo duży¹³. Nie ulega jednak wątpliwości, że monety te były bite w Wielkopolsce, być może w Gnieźnie.

Ryc. 3. Naśladownictwo monety typu kolońskiego ze skarbu z Lisówka (hipotetyczna przynależność do łańcucha 2 – Ryc. 2: 11 i 21).

Rys. wg E. Bahrfeldta

Na koniec warto jeszcze zasygnalizować możliwość istnienia wariantu typu kolońskiego. Otóż w skarbie z Lisówka wystąpiła podobna moneta wybita stemplami wstecznie naśladowującymi denar koloński z końca X w.¹⁴ (Ryc. 3). Istnieje duże prawdopodobieństwo, że moneta ta – z lwia częścią skarbu – trafiła do zbiorów Muzeum Historycznego w Moskwie. Kłopot polega jednak na tym, że nie można jej tam teraz odszukać¹⁵. Jediną jej dokumentację stanowi zatem rysunek wykonany do publikacji Bahrfeldta przez Marg. Buchholtz. Na tym rysunku rewers jest bardzo zbliżony do rewersu monet wyżej opisanych. Istnieją jednak również drobne różnice, które mogą wynikać zarówno z błędu rysowniczkę (spowodowanego także na przykład stanem zachowania monety), jak i odmiennością stempla. Wydaje się jednak, że prawdopodobieństwo tożsamości stempla jest bardzo duże. Ewentualnie istnieje też możliwość niejako kompromisowa, że stempel nie jest wprawdzie ten sam, ale wykonany tą samą ręką, w tym samym warsztacie. Na awersie widoczne jest wyobrażenie równoramiennego krzyża z czterema kulkami między ramionami. W otoku napis pomylony, słabo czytelny, w którym Bahrfeldt rozpoznał imię Henryka (por. Hävernicks 137). Niezależnie od prawdziwości tej hipotezy, można stwierdzić, że stempel awersu tej monety był odmienny od stempla awersu denara opisanego powyżej (Hävernicks 40). Gdyby natomiast rewersy tych monet były tożsame, mielibyśmy do czynienia z dalszym rozszerzeniem łańcucha 2. Waga nie została podana, ale z uwagi na to, że miał to być obol, można wnioskować, że była ona bardzo niska.

¹³ Por. Ilisch 2005 oraz FMP.

¹⁴ Bahrfeldt 1896, s. 39, nr 264; FMP I, nr 134: 4704, s. 897.

¹⁵ Próbe taką podjął na moją prośbę kustosz Evgenij Uszankov.

SKARB Z GEISELTAL

W Landesmuseum für Vorgeschichte Halle przechowywany jest skarb monet wczesnośredniowiecznych, pochodzący jakoby z Geiseltal, powiat Merseburg-Querfurt w Saksonii-Anhalt. Został on odkryty przed rokiem 1999. Nie ma niestety informacji o dokładnej lokalizacji i okolicznościach znalezienia ani o kontekście archeologicznym. Nie wiadomo również, czy monety znajdujące się w muzeum w Halle stanowią całość znaleziska. Wstępny opis został sporządzony w 1999 r. przez Rolfa Grune – rzeczoznawcę z Lipska. Monety ze skarbu z Geiseltal zostały zdigitalizowane i zamieszczone na stronie KENOM (*Kooperative Erschließung und Nutzung der Objektdaten von Münzsammlungen*)¹⁶.

W skład skarbu wchodzi obecnie 425 monet (287 całych i 138 fragmentów). Największą część stanowią monety saskie – 251 (w tym 172 denary Ottona i Adelajdy oraz 63 denary krzyżowe). Pozostałe to Bawaria – 30, Szwabia – 19, Dolna Lotaryngia – 18, Górna Lotaryngia – 3, Frankonia – 5, Fryzja – 5 (w tym Utrecht – 2), Dania – 1, Lombardia – 2, Werona – 1, monety anglosaskie – 25, dirhem arabski – 1, Czechy – 1, Polska – 1, naśladownictwa słowiańskie – 5, monety nieokreślone – 57.

Najstarszą, rozpoznaną monetą jest fragment denara krzyżowego typu I (Kilger KN 1/3) z lat 965–985. Najmłodsze to: denar księcia Ordulfa (Ryc. 4) z mennicy Jever (Dannenberg 595) z lat 1059–1071 oraz denar krzyżowy typu VII (CNP 978) z lat ok. 1070–1080¹⁷ (Ryc. 5). Ślady zużycia denara Ordulfa i obecność denara krzyżowego młodszego typu wskazują na datę ukrycia skarbu w ostatniej ćwierci XI w.

Ryc. 4. Skarb z Geiseltal, Saksonia, mennica Jever, Ordulf (1059–1071). Skala 2:1.

Fot. https://www.kenom.de/objekt/record_DE-MUS-805310_kenom_326186/1/

Na uwagę zasługuje grupa naśladownictw denarów zachodnioeuropejskich (Ryc. 6). Tego rodzaju monety są często obecne w znaleziskach z Pomorza, Wielkopolski i Mazowsza, ale zdarzają się również na Śląsku, w Małopolsce i na

¹⁶ www.kenom.de

¹⁷ Autorzy dziękują dr. Adamowi Kędzierskiemu za określenie tej daty.

Połabiu¹⁸. Ze względu na rozrzut znalezisk, za miejsce ich produkcji uznaje się tereny Słowiańszczyzny Zachodniej (badania P. Ilischa i M. Boguckiego)¹⁹. Monety wybite tym samym stemplem co rewers denara nr 1, znane były dotychczas ze skarbów polskich (Kinno, Kraków-Nowa Huta i Stryjowo Wielkie). Na ich prawdopodobnie wielkopolskie pochodzenie wskazał M. Bogucki²⁰. Denar wybity tymi samymi stemplami co moneta nr 2 z tej grupy wystąpił w dwóch znaleziskach

Ryc. 5. Skarb z Geiseltal, denar krzyżowy typu VII (1070–1080). Skala 2:1.
Fot. https://www.kenom.de/objekt/record_DE-MUS-805310_kenom_326314/1/-/

Ryc. 6. Skarb z Geiseltal. Naśladownictwa zachodniosłowiańskie z XI w.
Fot. www.kenom.de

¹⁸ Bogucki 2012a.

¹⁹ Ilisch 1994; Ilisch 2005; Bogucki 2012a; Bogucki 2012b.

²⁰ Bogucki 2012b.

polskich (Wielkopolska-miejscowość nieznana, Łupawa) i jednym skandynawskim (Mannegårde na Gotlandii)²¹. Ze względu na styl oraz miejsca znalezienia, M. Bogucki uznał za prawdopodobne ich zachodniosłowiańskie pochodzenie. Denar wybity tymi samymi stemplami co naśladownictwo nr 3 wystąpił w skarbie z Lisówka, natomiast moneta wybita stemplami naśladownictwa nr 4 jest obecna w skarbie z Mózgowa I²².

HYBRYDA STEMPLI Z ŁAŃCUCHA 3 I 4, CZYLI LIKWIDACJA ŁAŃCUCHA 4

Wśród monet ze skarbu z Geiseltal najbardziej nas interesuje nieznanym wcześniej typ denara Bolesława Chrobrego (Ryc. 7). Jest to hybryda rewersu typu bawarskiego (stempel nr 8 z łańcucha 3) z rewersem typu saskiego (stempel nr 2 z łańcucha 4; Ryc. 10: 8 i 11).

Ryc. 7. Skarb z Geiseltal, nieznanym typ denara Bolesława Chrobrego (hybryda z łańcucha 3, dawnego łańcucha 4 – Ryc. 10: 8 i 11). Skala 2:1.
Fot. https://www.kenom.de/objekt/record_DE-MUS-805310_kenom_326170/1/-/

Av.: kaplica typu bawarskiego, wewnątrz której H+N, w otoku SHTIVIEHPECIT, obwódka zewnętrzna liniowa. Stempel – Ryc. 10: 8.

Rv.: kapliczka typu saskiego ze znakiem X i czterema punktami między ramionami, w otoku OIID-OIII, obwódki wewnętrzna i zewnętrzna ciągłe. Stempel – Ryc. 10: 11. Średnica 19,1 mm; waga 1,46 g.

Dzięki odnalezieniu tej hybrydy, możliwe stało się wydłużenie łańcucha 3 o stemple uważane dotychczas za odrębny łańcuch 4. Są to trzy stemple rewersów z kapliczką, którym towarzyszyły zapewne trzy stemple awersów, najprawdopodobniej naśladowujących awers denarów Ottona i Adelajdy.

²¹ Bogucki 2012c.

²² FMP I, nr 134: 4775 (Lisówek) i FMP V, nr 27: 1229 (Mózgowo).

DALSZE POWIĘKSZENIE ŁAŃCUCHA 3

Kolejne, nowe ogniwo powiększonego łańcucha 3 udało się odnaleźć dzięki monecie z archiwum Warszawskiego Centrum Numizmatycznego (Ryc. 8).

Ryc. 8. Denar Bolesława Chrobrego nieznanej odmiany z E-aukcji 354 WCN, pozycja 172656 (łańcuch 3, dawniej łańcuch 4, Ryc. 10: 17 i 11). Skala 2:1. Fot. wg WCN

Av.: kapliczka typu saskiego z czterema punktami wewnątrz, legenda nieczytelna, wewnętrzna obwódka perełkowa, zewnętrzna ciągła. Stempel – Ryc. 10: 17.

Rv.: kapliczka typu saskiego ze znakiem X i czterema punktami między ramionami, napis otokowy OIID-OIII, częściowo niedobity, obwódki wewnętrzna i zewnętrzna ciągłe. Stempel – Ryc. 7 (Rv.), Ryc. 9 (Rv.), Ryc. 10: 11.

Średnica 18,5 mm; waga 1,21 g.

Mamy tu do czynienia z hybrydą dwóch rewersów typu saskiego. Na pierwszej stronie znajduje się dosyć prymitywna kapliczka z czterema punktami wewnątrz. Stempel taki nie był dotychczas znany. Drugą stronę wybito tym samym stemplem co poprzednio.

Jeszcze jedna moneta wybita stemplem z kapliczką ze znakiem X i punktami została sprzedana internetowo przez Warszawskie Centrum Numizmatyczne (Ryc. 9).

Ryc. 9. Denar Bolesława Chrobrego z WCN, pozycja 174008 (łańcuch 3, dawniej łańcuch 4 – Ryc. 10: 12 i 11). Skala 2:1. Fot. wg WCN

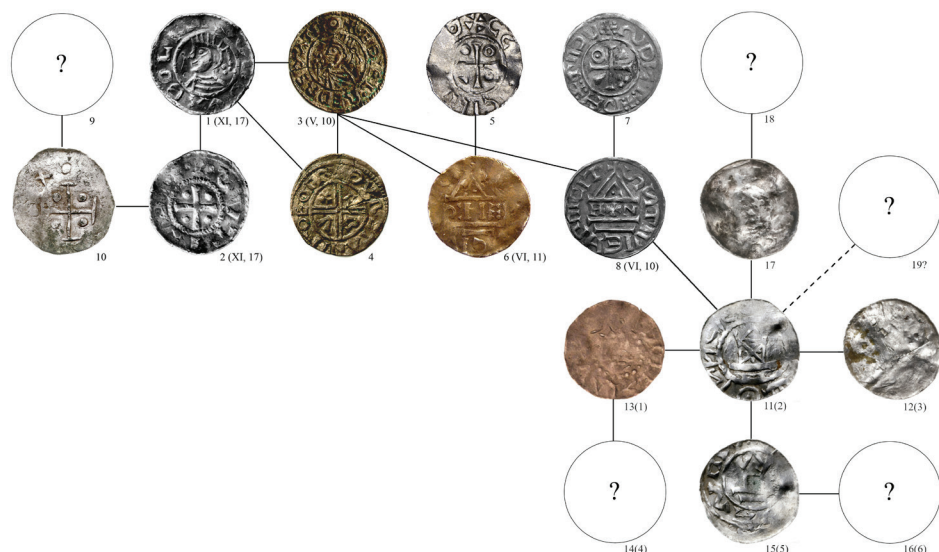
Av.: w większości nieczytelny, widoczne jedynie fragmenty obwódki wewnętrznej i zewnętrznej. Stempel – Ryc. 10: 12.

Rv.: kapliczka typu saskiego ze znakiem X i czterema punktami między ramionami, napis otokowy OIID-OIII, częściowo niedobity, obwódki wewnętrzna i zewnętrzna ciągle. Stempel – Ryc. 7 (Rv.), Ryc. 8 (Rv.), Ryc. 10: 11.

Średnica 20,7 mm; waga 1,11 g.

Moneta została niestety bardzo słabo wybita, dlatego nie jest możliwa identyfikacja stempla awersu, który został użyty w połączeniu z opisanym wcześniej stemplem typu saskiego.

Łańcuch 3 połączeń stempli (DVX INCLITVS), po dodaniu nowych elementów, pokazany został na Ryc. 10.

Ryc. 10. Łańcuch 3 połączeń stempli (DVX INCLITVS) po uzupełnieniu. Numeracja wg Bogucki, Magiera 2015 (1–10), z dodanymi stemplami 11–18. W nawiasach poprzednia numeracja stempli łańcucha 4 wg Suchodolski 2022

PODSUMOWANIE

Co wynika z wyżej przedstawionych odkryć? Pierwsze to skompletowanie stempli naśladownictwa monety typu kolońskiego w łańcuchu 2. Drugie natomiast to odnalezienie hybrydy, która łączy stemple z łańcucha 3 i 4. W pierwszym przypadku otrzymaliśmy kolejne potwierdzenie tezy, że w mennictwie Bolesława Chrobrego kopiowano całe monety obce: niemieckie, czeskie czy anglosaskie. A więc nie tylko stemple awersu lub rewersu, jak sądzili dawniejsi badacze.

Jak wiadomo, na podstawie przypadkowych hybryd stempli naśladowczych, polskich i obcych, wysnuwali oni bardzo daleko idące wnioski natury politycznej)²³. Obecnie w łańcuchu 2 do odnalezienia pozostają jeszcze co najmniej stemple: awersu typu północnosaskiego, awersu typu bawarskiego, rewersu denara Władysława i co najmniej dwóch naśladownictw bardzo zbarbaryzowanych (Ryc. 2).

Większe znaczenie ma odkrycie przez J. Szolca hybrydy łączącej stemple łańcucha 3 i 4, a także powiększenie tej grupy stempli o dwa nowe egzemplarze. Widzimy teraz jasno, że utworzenie przeze mnie nowego łańcucha 4 było pomyłką, która wynikała z ówczesnego stanu wiedzy. A więc łańcucha 4 w ogóle nie było, powiększony natomiast jego kosztem został łańcuch 3. W konsekwencji bezprzedmiotowe okazały się moje rozważania na temat lokalizacji „mennicy”, czy raczej warsztatu menniczego, gdzie bito naśladownictwa wchodzące w skład łańcucha 4. Teraz wiemy już, że najprawdopodobniej był to Poznań, gdzie też zapewne powstawał łańcuch 3²⁴.

Dodatkowym osiągnięciem J. Szolca jest wyróżnienie jeszcze dwóch dalszych okazów, których stemple dołączają do dawnego łańcucha 4 – mają wspólny rewers ze znakiem X wewnątrz kapliczki (Ryc. 10: 11[2]). Co do jednego z nich nie ma wątpliwości, że reprezentuje odmienny stempel awersu (Ryc. 10: 17). Drugi egzemplarz natomiast ma tak słabo odbity lub zniszczony stempel awersu, że nie można z pewnością stwierdzić co on przedstawia (Ryc. 10: 12[3]).

Tu jednak nasuwa się refleksja, ponieważ w dawnym łańcuchu 4 wszystkie okazy noszą obustronnie przedstawienie kapliczki. Póki znane były tylko dwie takie monety, nie miałem wątpliwości, że zostały omyłkowo wybite dwoma stemplami rewersów. Teraz jednak doszedł jeszcze co najmniej jeden okaz, który znów nosi dwie kapliczki. Może zatem było to normalne dla tego typu? A jeśli tak, to należałoby zmniejszyć liczbę postulowanych stempli teraz już w łańcuchu 3?

Na koniec wreszcie pozostaje do rozważania problem datowania produkcji monet przy użyciu stempli z dawnego łańcucha 4. Dołączyły one do łańcucha 3, który składa się ze stempli o tematyce polskiej (BOLIZLAVS DVX / INCLITVS), anglosaskiej (Ethelred II) i bawarskiej (ks. Henryk IV i król Henryk II). Wszystkie te stemple są wykonane niemal poprawnie, a w przypadku monety anglosaskiej możemy odczytać nawet nazwę mennicy i imię mincerza. Nowe stemple natomiast są w dużej mierze zbarbaryzowane, a w otokach wyobrażeń zamiast legend, a nawet liter, są niezrozumiałe znaki. Jedynym wyjątkiem jest stempel 13 z Ryc. 10, na którym można ledwo odczytać imię Bolesława. Wyraźnie widać, że stemple tych nowych monet wykonywali różni ludzie. Mało jest prawdopodobne, że w mennicy poznańskiej działali oni w tym samym czasie z mincerzami w pełni wykwalifikowanymi. Nasuwa się domysł, że powierzono im tę pracę później, dopiero wtedy, kiedy tych pierwszych już nie było. A więc w ostatnich latach panowania Bolesława Chrobrego lub nawet jeszcze znacznie później. Nie-

²³ Gumowski 1925.

²⁴ Suchodolski, w druku.

stety nie mamy wystarczającej liczby znalezisk, które mogłyby potwierdzić lub obalić tę tezę. Opisany wyżej skarb z Geiseltal datowany jest dopiero na ostatnią ćwierć XI w. Znacznie wcześniejszy natomiast jest drugi skarb, pochodzący zapewne z okolic Wizny – *tpq* 1034²⁵. Ale i on nie rozstrzyga sprawy datowania drugiej części łańcucha 3.

Ciekawe jednak, że również łańcuch 2, bazujący na typie PRINCE(p)S POLONIE, składa się z dwóch podobnych części: o stemplach poprawnych – z lewej strony i zbarbaryzowanych – z prawej (Ryc. 2). Ale w tym wypadku monety zbarbaryzowane wydają się równoczesowe z poprawnymi²⁶. Czyżby zatem korzystano również z pomocy jakiegoś domorosłego rzemieślnika w momentach wzrostu zapotrzebowania na gotówkę do celów płatniczych?

WYKAZ SKRÓTÓW

CNP –	M. Gumowski, <i>Corpus nummorum Poloniae</i> , zeszyt 1, <i>Monety X i XI w.</i> , Kraków 1939.
Dannenberg –	<i>Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit</i> , I, Berlin 1876 (przedruk Aalen 1967).
FMP I –	T. Szczurek, B. Paszkiewicz, A. Tabaka, M. Bogucki, P. Ilisch, D. Malarczyk, <i>Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen</i> , Warszawa 2017 (=Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar I, red. M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski).
FMP V –	M. Bogucki, P. Ilisch, D. Malarczyk, M. Kulesza, J. Piniński, T. Nowakiewicz, <i>Frühmittelalterliche Münzfunde aus Ermland und Masuren</i> , Warszawa 2016 (=Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar V, red. M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski).
Kilger –	Ch. Kilger, <i>Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen in sächsisch-slavisches Grenzland ca. 965–1120</i> , Stockholm 2000 (=Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis, Nova Series 15).
WCN –	Warszawskie Centrum Numizmatyczne.
WN –	<i>Wiadomości Numizmatyczne</i> .

BIBLIOGRAFIA

Bahrfeldt E.

1896 *Der Silberfund von Leissower Mühle*, Berlin (przedruk w: E. Bahrfeldt, *Mittelaltermün-*

²⁵ Suchodolski 2022, s. 174.

²⁶ Bogucki 2006, s. 191–194.

zen. *Ausgewählte Schriften 1881–1928*, red. B. Kluge, Leipzig 1987, s. 25–106, tabl. 1–3).

Bogucki M.

- 2006 *Nieznana hybryda denara PRINCES POLONIE i nowy typ monety Bolesława Chrobrego*, WN L/2, s. 181–194.
- 2012a *Mennictwo naśladowcze Słowiańszczyzny północno-zachodniej w X i XI wieku*, Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny 1, s. 9–20.
- 2012b *Some Polish imitations of Otto-Adelheid-Pfennige*, [w:] *Nummi docent! Münzen – Schätze – Funde. Festschrift für Peter Ilisch zum 65. Geburtstag am 28. April 2012*, red. G. Dethlefs, A. Pol, S. Wittenbrink, Osnabrück, s. 111–126.
- 2012c *Zachodniosłowiańskie naśladownictwa monet bawarskich z X i XI wieku*, [w:] *Pieniądz i banki na Śląsku*, red. W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań (=Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce 2), s. 85–110.
- 2022 *New Types of the Oldest Polish Coins / Nowe typy najstarszych monet polskich*, WN LXVI (=Polish Numismatic News X), s. 181–197.

Bogucki M., Magiera J.

- 2015 *New coins of Bolesław the Brave / Nowe monety Bolesława Chrobrego*, WN LIX/1–2 (=Polish Numismatic News IX), s. 115–128.

Dannenberg H.

- 1876/1967 *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, t. I, Berlin (przedruk Aalen 1967).

Gumowski M.

- 1925 *Bolesław Chrobry współrządcą Cesarstwa*, Zapiski Numizmatyczne I/1, s. 1–5.

Hävernack W.

- 1935 *Die Münzen von Köln vom Beginn der Prägung bis 1304*, Köln.

Ilisch P.

- 1994 *Regensburg- und Otto-Adelheid-Imitationen aus Polen?*, WN XXXVIII/1–2, s. 65–70.
- 2005 *Eine polnische oder pommerische Prägegruppe des 11. Jahrhunderts*, WN XLIX/2, s. 191–196.

Jonsson K., Suchodolski S.

- 2009 *A new coin type of Boleslav the Brave found in Sweden / Moneta Bolesława Chrobrego nowego typu odkryta w Szwecji*, WN LIII/1, s. 29–40.

Suchodolski S.

- 2019 *Początki polskiego mennictwa w świetle nowszych badań*, Slavia Antiqua 60, s. 193–219.
- 2022 *A New/Old Coin Type of Bolesław I the Brave, and a hoard that was not there / Nowy/stary typ monet Bolesława Chrobrego i skarb, którego nie było*, WN LXVI (=Polish Numismatic News X), s. 167–180.
- 2023 *Discovering the name of Poznań on Bolesław the Brave's coin. A further extension of the 1st die-chain of his coins. Odkrycie nazwy Poznania na monecie Bolesława Chrobrego. Dalsze rozszerzenie łańcucha i połączeń stempli jego monet*, WN LXVII, s. 1–32.

THE DISCOVERY OF NEW DIE CHAINS OF BOLESŁAW THE BRAVE'S
COINAGE AND THEIR RESULTS.
THE UNKNOWN HOARD FROM GEISELTAL NEAR MERSEBURG

(Summary)

Thanks to the discovery of new chains of coin dies of Bolesław the Brave (992–1025), our image of Polish minting in the early 11th century has been corrected. Coins were minted in Poznań and Gniezno at that time. Because many types of coins were issued at small intervals of time, the dies used for this purpose were repeatedly connected to each other. In this way, chains of dies were created. So far, four chains have been distinguished. The first and oldest dates back to the very beginning of the 11th century, and was created in Poznań. Chain 2, the largest one, dates to approx. 1005–1015, and is assigned to Gniezno (Fig. 2). Its core is a denarius with the image of peacock and the legend PRINCES POLONIE. This chain connects very diverse dies. There are successful imitations of various types of German coins, as well as various types of primitive imitations. Chain 3, dated to approx. 1010–1020, is also assigned to Poznań (Fig. 10). The dominant role is played by Polish dies with the following legend: BOLIZLAVS DVX / INCLITVS, as well as Anglo-Saxon dies with faithful copies of the dies of Aethelred II. Finally, chain 4, the shortest die chain, was only recently distinguished. It consists of various very primitive imitations of Saxon-type dies.

In the first three chains, Polish-type dies are mixed with various foreign-type dies (Saxon, Frankish, Bavarian, Cologne, Czech and Anglo-Saxon). Some of them are known on one side only. We now know that coins were originally copied from both sides. Therefore, the research task is to search for dies not only of new types, but in the first place for dies still missing – obverse or reverse. This postulate was met by the authors in relation to the Cologne type in chain 2 (Fig. 1). Until now, only the reverse die was known. The obverse dies have recently been found (Fig. 1 and 2). Similarly, two previously unknown obverse dies (?) in the former chain 4 were found (Fig. 8 and 9).

However, the greatest revelation is the discovery in the hoard of Geiseltal in Saxony, district Merseburg-Querfurt, *tpq* 1070, of a hybrid coin combining two dies, which so far have been classified into two different chains: 3 and 4 (Fig. 7). As a result, it appears that chain 3 should be enlarged with dies previously included in the chain 4, and that chain 4 was in fact not an independent chain at all.

Adresy autorów/The authors' addresses:
prof. dr hab. Stanisław Suchodolski, em.
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105, 00–140 Warszawa
suchodol7@gmail.com

Jacek Szolc
jj.sz@op.pl

BORYS PASZKIEWICZ

SKARB ZŁOTYCH MONET Z XVII WIEKU Z GŁĘBINOWA POD NYŚĄ

ABSTRACT: From a large hoard of approximately 250 coins, only ten pieces, dating from 1530–1633, have been described. The coins come from the Northern Netherlands, Austria, Hungary and Transylvania. The work relates the hoard to the background of the military events of the Thirty Years' War and to hoards consisting exclusively of gold coins, found in the Bohemian Crown Lands.

ABSTRAKT: Z dużego skarbu, liczącego ok. 250 monet, udało się opisać tylko 10 egzemplarzy, datowanych na lata 1530–1633. Monety pochodzą z Niderlandów Północnych, Austrii, Węgier i Siedmiogrodu. Praca odnosi skarb do tła wydarzeń militarnych wojny trzydziestoletniej oraz skarbów złożonych wyłącznie ze złotych monet, znalezionych w czeskich krajach koronnych.

KEYWORDS: Grodków-Nysa Duchy, gold coinage, Hungarian florin, Dutch ducat, Thirty Years' War, thesaurization

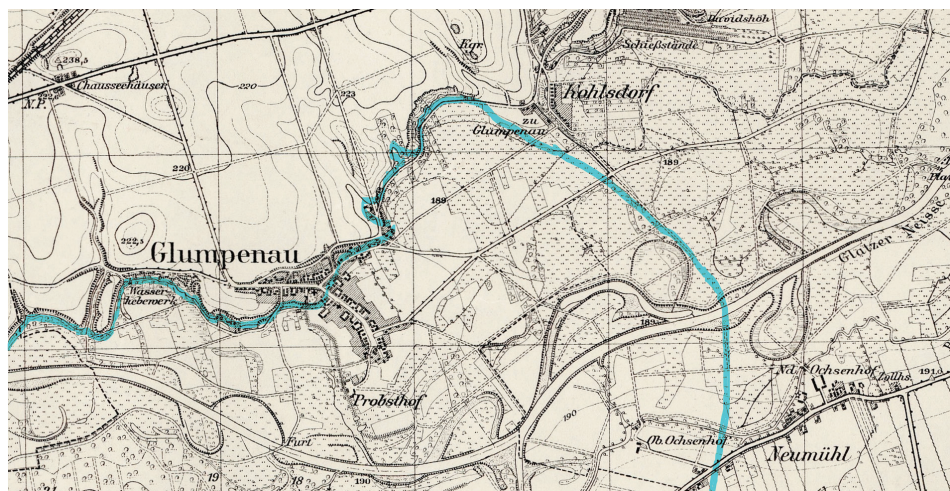
SŁOWA KLUCZOWE: Księstwo Grodkowsko-Nyskie, pieniądz złoty, floren węgierski, dukat holenderski, wojna trzydziestoletnia, tezauryzacja

W miejscowości Głębinów (gm. Nysa, pow. nyski), podczas rozbiórki zabudowań na obszarze przeznaczonym do zalania w sztucznym Jeziorze Nyskim (inaczej Głębinowskim, oficjalna nazwa „zbiornik wodny Nysa”) znaleziono skarb monet. Czas odkrycia nie został bliżej określony, jednak prace związane z utworzeniem zbiornika wodnego prowadzono w latach 1965–1971¹, a zalew napełniono w 1972 r., musiało to więc być podczas tych prac. W 1969 r. archeolodzy penetrujący teren

¹ Moruń 1988, s. 57–59 (za pomoc w dotarciu do tej pracy dziękujemy pani Natalii Sawickiej i panu Krzysztofowi Dobrzańskiemu). Dziękujemy również anonimowym Recenzentom, którzy przyczynili się do ulepszenia tej pracy.

przeznaczony do zalania odnotowali w polach na terenie zbiornika zasiewy, jednocześnie nie wspominając o oględzinach obszaru zabudowanego, który widocznie nie był jeszcze dostępny². Czas odkrycia można więc chyba zawęzić do lat 1969–1971.

Nie mamy również bliższej wiadomości o miejscu znalezienia, jedyną przecież zatopioną w 1972 r. częścią Głębinowa, w której stały domy starsze niż połowa XIX w., była — jak wskazują mapy z tego czasu — położona poniżej wysokiej terasy Nysy Kłodzkiej zabudowa przy drodze do folwarku Probsthof i sam ten folwark. Owa dolna część leżała na nieznacznie wzniesionym półwyspie otoczonym meandrami Nysy. Jej układ wykazywał ślady średniowiecznej lokacji³ (Ryc. 1).

Ryc. 1. Zasięg zalewu Jeziora Nyskiego na obszarze Głębinowa (Glumpenau), naniesiony na mapę *Meßtischblatt* 5569 z 1938 r.

Monety były ukryte w naczyniu ceramicznym. Było ich około 250, wyłącznie złotych, wielkości dukata i co najmniej jednej dwudukatówki. Po odkryciu zostały rozproszone wśród znalazców. Udało się opisać dziesięć z nich, przechowanych przed dawnego mieszkańca Głębinowa, przebywającego w Niemczech. Od tej też osoby uzyskano przedstawione tutaj wiadomości o znalezisku⁴. Żaden skarb z inwentarza Marty Męclewskiej i Andrzeja Mikołajczyka⁵ nie daje się powiązać z tym znaleziskiem, które najwyraźniej zostało całkowicie zatajone przed naukowcami (w tym przed Wacławem Romińskim i Zbigniewem Bagniewskim, którzy prowadzili w 1969 r. archeologiczne

² Bagniewski, Romiński 1969, s. 88.

³ Głębinów został lokowany na 18 łanach flamandzkich w 1310 r., zob. *Urkundensammlung* 1832, nr 110, s. 483–484.

⁴ Za zebranie i przekazanie nam tych wiadomości serdecznie dziękujemy panu Marcinowi Rudnickiemu.

⁵ Męclewska, Mikołajczyk 1983; Męclewska, Mikołajczyk 1991.

rozpoznanie i badania ratownicze w Głębinowie⁶). Szczególną dyskreję, jaką otoczone były skarby złotych monet, zaobserwował wówczas Andrzej Mikołajczyk⁷. Wiązała się ona przypuszczalnie z ogólnym brakiem zaufania, charakterystycznym dla rządów totalitarnych⁸, i ze społecznymi mechanizmami obrony przed agresją aparatu państwa. Można też wątpić, by odkrycie skarbu wynagrodziło straty wywłaszczonym za zaniżonym odszkodowaniem mieszkańcom domu, w którym był ukryty, bo wydobyły go już inne ręce⁹.

Stan zachowania zbadanych monet jest różny, raczej niezależny od ich wieku. Dukąt austriacki z 1578 r. (nr kat. 7) ma ślady intensywnego testowania przez gięcie, podczas gdy floren siedmiogrodzki z 1584 r. jest w stanie okołomenniczym (nr kat. 10). Nie gorzej wyglądałby floren węgierski z 1580 r. (nr kat. 9), gdyby nie ślady dziurki wybitej w przypadkowym miejscu pola rewersu, prawdopodobnie igłą. Podobne dziurki spotykane są w monetach złotych z XVI w. z polskich skarbów, ale nie były — o ile wiemy — przedmiotem badań. Można przypuszczać, że są śladem naszywania monet na odzież.

Wnioskowanie o dużym skarbie z tak niewielkiej próbki (ok. 4%) monet musi być bardzo powściągliwe. Przede wszystkim nie możemy kierować się nieobecnością jakiegoś rodzaju monet — zwłaszcza polskich — bo nie wiadomo, czy nie zostały one po odkryciu wyselekcjonowane wedle kryteriów rynkowych lub innych. Skład poznanego ułamka skarbu jest bardzo rozciągliwy chronologicznie: najstarszą monetą jest floren węgierski z 1531 r., najmłodszą — dukat miasta Zwolle z 1633 r., który datuje skarb. Jest to typowa cecha zasobów śląskiego złota ukrywanych w XVII w.¹⁰ Te wczesne monety zazwyczaj są w dobrym stanie, ich obecność świadczyłaby więc raczej o powtórnej tezauryzacji niż o długim trwaniu w obiegu. Dotyczy to również okazu głębinowskiego. W skarbie z Głogowa (*tpq* 1656) w części złotej najstarszymi monetami były dwa bardzo dobrze zachowane dukaty hamburskie z 1497, a najmłodszą dukat utrechcki z 1650 r.¹¹ W ukrytym po 1643 r. złotym skarbie z Piechowic (pow. karkonoski) oprócz takiego samego dukata hamburskiego był jeszcze starszy floren węgierski Macieja Korwina, wybity najpóźniej w 1490 r.¹²

⁶ Zob. przypis 2.

⁷ Mikołajczyk 1978, s. 65-66.

⁸ Bäcker 1992, s. 47.

⁹ Na wysiedlanym obszarze, jak czytamy w ówczesnej (tj. cenzurowanej) publikacji: „Duży odsetek gospodarstw wiejskich miał zabudowania za duże w stosunku do areału uprawianej ziemi. W tych przypadkach odpowiednia komisja powołana przez P[rezydium] P[owiatowej] R[ady] N[arodowej] w Nysie ograniczała wysokość odszkodowań za te zabudowania do rozmiarów odpowiadających wartości zabudowań potrzebnych do racjonalnego prowadzenia gospodarstwa. Wykupione zabudowania (176 gospodarstw) były sprzedawane do rozbiórki w drodze przetargu. W przypadku braku reflektantów na rozbiórkę, zabudowania przekazywano nieodpłatnie, za zgodą jednostki nadrzędnej inwestora, gminie lub wojsku w celu wyburzenia” — Moruń 1988, s. 58; Błachuta *et al.* 2006, s. 37.

¹⁰ Grochowska-Jasnos 2022, s. 40.

¹¹ Grochowska-Jasnos 2023, s. 46, 226.

¹² Męclewska, Mikołajczyk 1991, nr 732.

Skarb głębinowski odzwierciedla zmianę kierunku głównego strumienia napływu monet złotych na Śląsk (i w ogóle do Europy Środkowej): dominujący w XV i XVI w. floren węgierski w 1. połowie XVII w. jest stopniowo zastępowany dukatem niderlandzkim¹³. W badanym fragmencie skarbu mamy sześć monet niderlandzkich i trzy węgierskie. Zmiana ta jest wynikiem przebudowy struktury handlu Europy Środkowej w końcu XVI i na początku XVII w. Dotyczy ona nie tylko Polski, ale także Śląska, który kontaktuje się z zachodem Europy przede wszystkim przez porty w Gdańsku¹⁴ i Hamburgu¹⁵. Na Morawy dukaty niderlandzkie trafiały — jak ocenia Filip Hradil — po części tą samą drogą (przez Kraków, zatem i przez Gdańsk), głównie jednak przez Norymbergę, Augsburg i Wiedeń¹⁶. O ile Polska eksportuje drogą północną przede wszystkim zboże, o tyle Śląsk wywozi głównie sukna¹⁷. Nysa i Wrocław eksportują sukno także bezpośrednio na Węgry¹⁸, i to przypuszczalnie dlatego floreny węgierskie wraz z siedmiogrodzkimi utrzymują mocną pozycję w skarbach śląskich ukrytych w 1. połowie XVII w.¹⁹, i może też dlatego monety węgierskie z Głębinowa pod Nysą różnią się od tych z Piechowic, ukrytych daleko od Nysy i Wrocławia. Możliwe, że również monety niderlandzkie do Głębinowa przybyły przez sąsiednie Morawy, o czym świadczyć mogą zbieżności składu jednych i drugich ze złotym skarbem z Fryštáku (*tpq* 1637)²⁰. Szczególnym świadectwem rywalizacji tych dwu gatunków monety złotej (zasadniczo tożsamy co do wartości) jest w skarbie floren typu węgierskiego wybity (bez daty) w 1591 r. dla prowincji Geldrii — moneta niderlandzka, ale naśladowująca w pełni węgierską, z wyrazem VNGARIE wyeksponowanym w otoku (nr kat. 1). Na typowych dukatach holenderskich naśladownictwo węgierskiego wzorca ograniczone zostało do jednej strony i poddane modyfikacji: św. Władysława pozbawiono berdysza lub halabardy oraz korony i zamieniono w symbolicznego rycerza w morionie, z mieczem na ramieniu, trzymającego w lewicy pęk strzał (których liczba odpowiada liczbie skonfederowanych prowincji). Trzy monety w zarejestrowanej części skarbu głębinowskiego w pełni odpowiadają temu typowi. Dwa pozostałe dukaty niderlandzkie powstały w miastach Kampen (nr kat. 5) i Zwolle (nr kat. 6), które — leżąc w prowincji Overijssel Niderlandów Zjednoczonych — zachowały jednak status wolnych miast Rzeszy i jako postać stojącą na awersach przedstawiały cesarza, którego imię umieszczano w otoku (podobnie czyniły inne miasta cesarskie położone w dziedzictwie burgundzkim: Deventer i Besançon)²¹. Monety

¹³ Mikołajczyk 1978, s. 71.

¹⁴ Rutkowski 1953, s. 121–122.

¹⁵ Gierowski 1963, s. 271–272.

¹⁶ Hradil F., Militký J. *et al.* 2023, s. 95.

¹⁷ Wolański 1961, s. 180–181.

¹⁸ Wolański 1961, s. 181.

¹⁹ Grochowska-Jasnos 2022, s. 48.

²⁰ Hradil F., Militký J. *et al.* 2023, s. 36–49.

²¹ Vorel 2006, s. 84.

Zwolle szczególnie rażą licznymi błędami w legendzie i ogólnie niskim poziomem wykonania. Błędy te nie miały charakteru incydentalnego, lecz nawarstwiały się, kopiowane z jednego stempla na drugi²².

Monety złote w śląskich skarbach z XVII w. występują zwykle łącznie z grubymi monetami srebrnymi. Skarby złożone wyłącznie z monet złotych są nieliczne²³ i w odniesieniu do czasów wojny trzydziestoletniej skarb z Głębinowa jest dopiero czwarty, o jakim wiemy. Niewiele, niestety, wiadomo o skarbie złotym ukrytym w pobliżu, w tym samym biskupim Księstwie Grodkowsko-Nyskim — we Frywałdzie (dziś Jesionik). Miał on zawierać „mnóstwo złotych monet z roku 1618”²⁴. Nieco tylko lepiej opisano skarb z Raszkowic w Księstwie Cieszyńskim, ukryty po 1624 r., który zawierał 68 monet złotych, w tym czeską Macieja II, węgierską Ferdynanda II oraz siedmiogrodzkie, niderlandzkie (wśród nich wyróżniono Zachodnią Fryzję), „hiszpańskie” (przypuszczalnie naśladownictwa *excelente* z Niderlandów) i tureckie²⁵. Tych ostatnich dwu grup w zachowanej części skarbu z Głębinowa nie ma. Trzeci skarb, ukryty po 1643 r., znaleziono w Piechowicach. Zawierał co najmniej 94 monety, wyłącznie złote²⁶. Zbieżności skarbu z Głębinowa ze skarbem z Piechowic są niezbyt bliskie: monety z obu zespołów różnią się co najmniej datą, a np. monety węgierskie w Piechowicach były zupełnie inne.

Skarby z tego czasu złożone wyłącznie ze złotych monet spotykamy znacznie częściej w sąsiednich krajach Korony Czeskiej, ukrywane już od pierwszej fazy powstania stanowego w 1618 r. (Uničov na Morawach, Praga–Nowe Miasto, Pilzno, Kamenice nad Lipou; nieco późniejszy skarb z m. Potěhy, okr. Kutná Hora)²⁷. Po 1629 r. ukryto skarb w Dolnych Rakousach na południowym stoku Gór Izerских, zatem całkiem blisko Piechowic. Spośród ok. 30 znalezionych tam monet Josef Smolík opisał 22. Dominowały wśród nich dukaty czeskie (9), nieobecne (chyba) w Piechowicach, a w obu skarbach powtarzały się właściwie tylko monety Niderlandów Zjednoczonych i Hiszpańskich²⁸. Nieodległe od Piechowic były też skarby z Turnova (ukryty po 1634 r., ale opisano tylko dwa dukaty: habsburski

²² Stempel awersu monety z Głębinowa powtarza większość błędów legendy z awersu dukata z tego samego roku ze skarbu z Horních Rápotic, zob. Militký *et al.* 2020, s. 165, nr 332. Dodatkowo jednak litera T została tu wykonana uszkodzoną puncą, bez prawej beleczki, co oznacza, że egzemplarz głębinowski jest mocniej zdegradowany od rápotického.

²³ Mapy sporządzone dla kolejnych ćwierci XVII w. przez A. Mikołajczyka nie wyróżniają skarbow nie zawierających srebra: Mikołajczyk 1984, s. 16–21, ryc. 5–9.

²⁴ Nemeškal 1957, s. 52, nr 3160. Wiadomość pochodzi z prasy i może być bardzo zniekształcona.

²⁵ Nemeškal 1957, s. 76, nr 3264. Autor cytuje archiwalia, które mogły przechować więcej szczegółów znaleziska z 1844 r.

²⁶ Męclewska, Mikołajczyk 1991, nr 732. Mimo zachowania w zbiorze muzealnym, skarb nie został opracowany.

²⁷ Hradil 2015, s. 254–256, 258–259.

²⁸ Smolík 1904.

i szwedzki)²⁹ i z Vrchlabí (ukryty rok później i mocno przypominający skarb piechowicki, choć o połowę mniejszy)³⁰. W Kostelcu nad Orlicą, blisko kłodzkiej granicy, znaleziono dwa niewielkie liczbowo skarby, oba datowane po 1633 r. i prawdopodobnie związane z zarazą tegoż roku. Jeden z nich był czysto złoty i zawierał pięć dukatów: austriacki, węgierski, salzburski i północnoniderlandzkie³¹. Duży skarb złoty, złożony z 283 monet, więc podobny wielkością do głębinowskiego, ukryto po 1635 r. w Kojetinie pod Przerowem na wschodnich Morawach. Jego opis nie nadaje się do studiów, ale zaznaczono przy nim nadzwyczaj krótki zakres czasowy: 1605–1635³². Dwa niedalekie od Kojetína skarby z monetami końcowymi z 1637 r. rozpoczynają całą serię znalezisk liczących po kilka lub kilkadziesiąt monet złotych: niemieckich, węgierskich, zwykle też niderlandzkich, czeskich, śląskich, „szwedzkich” (tj. prawdopodobnie szwedzkich posiadłości w Niemczech), niekiedy również polskich, włoskich, tureckich, a nawet kastylijskich, francuskich, angielskich i perskich, ukrywanych w Czechach i na Morawach aż do końca wojny³³. Nasuwa się ich wyjaśnienie szwedzką inwazją, która w 1642 r., po kilku latach spokoju, spadła na Koronę Czeską. Wojska szwedzkie wycofały się dopiero po zawarciu pokoju westfalskiego w 1648 r.

Różnice w formach tezauryzacji złota, dzielące Czechy i Morawy od Śląska, nie były dotąd rozważane. Wszystkie te kraje należały do tej samej struktury politycznej — Korony Królestwa Czeskiego — i po 1624 r. obowiązywał w nich w zasadzie ten sam system monetarny³⁴. Wydarzenia wojenne po obu stronach Sudetów nie zawsze były wprawdzie równoczesne, ale zawsze tego samego rodzaju. Nie wydaje się też, by do 1945 r. ustawodawstwo i muzealnictwo pruskie mniej sprzyjało ujawnianiu takich znalezisk niż austriackie i czechosłowackie. Być może więc przyczyna różnicy skarbow — mniejszej roli złota — leżała w historycznych formach gospodarki. Przemawiałby za tym fakt, że wszystkie cztery śląskie skarby czysto złote ukryto blisko południowej granicy kraju, dzielącej go od Czech i Moraw, gdzie takich skarbow widzieliśmy wiele.

Ukrywanie skarbow we wczesnym okresie nowożytnym z pewnością odzwierciedla okoliczności gospodarcze i kulturowe zmienione w stosunku do wcześniejszych epok. Upowszechniają się instytucje finansowe, banki i kredyty, które w pokojowych warunkach służą przechowywaniu i pomnażaniu bogactwa znacznie lepiej niż ziemia lub skrytki w budowlach mieszkalnych. Zmiany te dotknęły również Śląska, więc, zdaniem Marzeny Grochowskiej-Jasnos, tutejsze skarby z XVII w.

²⁹ Nemeškal 1957, s. 97, nr 3360.

³⁰ Nemeškal 1957, s. 99, nr 3368.

³¹ Nemeškal 1957, s. 95, nr 3350 i 3351.

³² *U Kojetína* 1865, s. 278.

³³ Nemeškal 1957, s. 101–132, nr 3378, 3402, 3404, 3409, 3410 (monety i złote medale!), 3411, 3435 (177 monet!), 3449, 3456, 3541a; Hradil F., Militký J. *et al.* 2023.

³⁴ Friedensburg 1899, s. 54.

nie były rezultatem długotrwałej tezauryzacji, lecz „większość z nich miała raczej rolę podręcznych skarbczyków i zawierała regularnie obiegające na Śląsku monety”³⁵. W odniesieniu do wczesnonowożytnych skarbów czeskich i morawskich podobne zdanie wyraził Eduard Šimek, zauważając też, że kwoty pieniężne znane ze skarbów są wyraźnie mniejsze od wzmiankowanych w źródłach pisanych. Skarby charakterystyczne są przede wszystkim dla wsi, nie miast, i w większości pozostały po uboższych warstwach społecznych³⁶. Są też wszelako znaleziska innego rodzaju, które nawet na wsi, jak w Głębinowie, reprezentują wartość porównywalną z kwotami transakcji i spadków opisywanych w źródłach pisanych. Różnica jest większa, gdy chronologia monet pokrywa wiek i więcej, a wczesne monety są w dobrym stanie (jak zauważyliśmy, nawet duże skarby złote niekoniecznie mają taką cechę). Kwestia ta na pewno zasługuje na głębsze rozważenie. W każdym razie skarby nowożytne, podobnie jak te ze starszych epok, stanowią zespoły monet ukryte i nieodzyskane w następstwie utraty kontaktu z nimi przez właściciela (typowymi — ale przecież nie wyłącznymi — okolicznościami są wojny bądź zaryzy, a jedynie w wyjątkowych przypadkach złożone bez intencji odzyskania ich w przyszłości (np. ofiary grobowe lub zakładzinowe).

Wedle wiadomości, które mamy, skarb głębinowski przedstawiał wartość ok. 250 czerwonych złotych. W walucie srebrnej, w której wyrażano wówczas ceny i płać, był to odpowiednik 500 talarów lub 45 000 krajcarów, lub też 15 000 groszy cesarskich³⁷. Grosz cesarski jest w 2. ćwierci XVII w. głównym tworzywem śląskich skarbów, a zespół tej wielkości uznalibyśmy za ogromny. Była to w tym czasie cena kamienicy mieszczańskiej w Brzegu lub równowartość kilkuletnich wynagrodzeń wysokich urzędników w tym śląskim mieście. Medyk (doktor medycyny) miejski otrzymywał 135–150 talarów rocznie, nauczyciele gimnazjalni 6–64 talary, leśniczy 13 talarów. Dniówka niewykwalifikowanego robotnika wynosiła ok. 3 gr³⁸. Majątek ukryty w murze lub piwnicy domu w Głębinowie był więc niewątpliwie pokaźny i nie służył za „podręczny skarbczyk”.

Przyjrzyjmy się miejscu, w którym ukryto ten pokaźny majątek. Wieś Głębinów ma, co prawda, metrykę pisemną dopiero z początku XIV w.³⁹, jest jednak znacznie starsza. Trudno bowiem uznać za przypadkową zbieżność dawniejszej formy jej nazwy, *Glumpenglow* lub *Glopenglow*, znanej z najstarszych zapisów⁴⁰

³⁵ Grochowska-Jasnos 2022, s. 40.

³⁶ Šimek 2007, s. 217–218. W odniesieniu do Polski podobne obserwacje poczynił Mikołajczyk 1979, s. 160–167.

³⁷ Sejbał 1997, s. 243. Na Śląsku nie odgrywały natomiast istotnej roli ważne w Czechach i na Morawach złote reńskie odpowiadające 60 krajcarom (Friedensburg 1899, s. 21).

³⁸ Kwak 1971, s. 73, 80–81, 65–67, 89–90, 92.

³⁹ Zob. przypis 3, poza tym *Liber* 1889, s. 22.

⁴⁰ *Liber* 1889, s. 22, przypis 260.

i przetrwałej do początku XX w. (*Glumpinglau*)⁴¹, ze sławnymi *Lupiglaa* „Geografia bawarskiego” z połowy IX w., rekonstruowanymi jako Głupie Głowy⁴². Obecna nazwa, ustalona w 1947 r., jest mechaniczną polonizacją uproszczonej nazwy niemieckiej Glumpenau, używanej od XVI w.⁴³ Poza nazwą wieś nie wyróżniała się w następnych wiekach. Od XIII w. należała do kompleksu dóbr biskupstwa wrocławskiego, przekształconego w Księstwo Grodkowsko-Nyskie. Aż do XIX w. Głębinów nie miał kościoła. Wchłonił jednak grunty położonej w sąsiedztwie osady Schilde, po której pozostał gródek stożkowy⁴⁴. Leżał wszelako na europejskim szlaku handlowym, łączącym Norymbergę i Pragę przez Kłodzko, Paczków, Nysę i Racibórz, z Krakowem i Kijowem. Ze wschodu przywożono tą drogą przede wszystkim sól z Polski, a z zachodu cynę z Czech. W 3. dekadzie XVII w. zasięg tej drogi na wschód został ograniczony do Krakowa z powodu utrudnień czynionych Ślązakom przez kupców krakowskich⁴⁵.

W niezalanej części wsi Głębinów zarejestrowano cztery średniowieczne stanowiska archeologiczne⁴⁶. Stanowisk nowożytnych nie odnotowano, być może dlatego, że osadnictwo wczesnonowoczesne skupiało się na zalanym dziś terenie. Już jednak w 1. połowie XVIII w. zabudowa sięgała również do górnej, zachowanej do dziś części wsi (Ryc. 2). Trudno powiedzieć, jak dalece status tej miejscowości zmienił się w wyniku wojny trzydziestoletniej. W roku 1632 w Księstwie Grodkowsko-Nyskim pojawiły się na przemian wojska saskie z duńskimi i cesarskie, niszcząc i rabując nie tylko Nysę, ale i okolicę⁴⁷. W 1633 r. księstwo dotknął głód i zaraza dżumy. W 1639 r. wkroczyły w jego granice wojska szwedzkie, lecz nie dotarły wówczas do Nysy, pustosząc Jawornik. Dopiero w roku 1642 Szwedzi zdobyli po niespełna dwutygodniowym oblężeniu Nysę, wymuszając na mieście i całym kraju biskupim ogromną kontrybucję⁴⁸. W 1765 r. Głębinów był podzielony na dwie części, należące do kapituły katedralnej we Wrocławiu i kolegiackiej w Nysie, szacowane łącznie na 2281 pruskich talarów (tj. 1466 ta-

⁴¹ *Adreßbuch* 1910, s. 59.

⁴² Tyszkiewicz 1963, s. 44–54; o wsi pod Nysą s. 11–12 i 42. Zdaniem tego uczonego był to „ślad osadnictwa przymusowego” poza etnicznym terytorium Głupich Główn, które lokalizuje on nieopodal, na wschód od Przesieki. Nie rozwijamy tu tego wątku, jako nie dotyczącego skarbu z XVII w., odnotujemy tylko, że nowa literatura zupełnie zapomniała o Głębinowie w tej kwestii.

⁴³ *Słownik* 1986, s. 44.

⁴⁴ Fokt 2012, s. 87. Relikty osady (ułamki naczyń z XIV w.) zaobserwowano w odległości 2 km na pn.-wsch. od „centrum Głębinowa” (tj. przypuszczalnie kościoła) — Romiński 1969.

⁴⁵ Gierowski 1963, s. 270; Wolański 1961, s. 52–53, mapa 1.

⁴⁶ Nr 2: punkt osadniczy późnośredniowieczny (AZP 93-30: 144); nr 13: grodzisko stożkowe (AZP 93-31: 54; wpis do rejestru nr A-53/66); nr 14: ślad osadnictwa późnośredniowiecznego (AZP 93-31: 55); nr 15: ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (AZP 93-31: 56) — *Studium* 2023, s. 55.

⁴⁷ Epizod ten, z 1632 r., prawdopodobnie błędnie wymieniany jest dwukrotnie, pod 1632 i 1633 r., zob. Kastner 1854, s. 419–426.

⁴⁸ Kastner 1854, s. 426–429, 433–441.

larów z czasu ukrycia skarbu). Wieś liczyła wtedy łącznie 16 gospodarstw kmiecyh, jedno wolne oraz 30 chałupników i komorników. Dziewięciu mieszkańców trudniło się rzemiosłem. Była to więc wieś średniej wielkości, a sądząc z obciążeń podatkowych — również średniej zamożności⁴⁹.

Ryc. 2. Głębiniów (Glumpinglau) na mapie z atlasu: Johann Wolfgang Wieland, Mattheus von Schubarth, Tobias Mayer, Johann Ignatz Falbiger, *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter Quatuor Mappis nec non specialiter XVI Mappis tot. Principatus repraesentantibus geographice Exhibitus*, Norimbergæ 1750 (pierwodruk 1736), k. 5

Z datowaniem skarbu zbiega się epidemia dżumy z 1633 r. Monetą datującą jest przecież dukat niderlandzkiego miasta Zwolle i — mimo położenia Głębiniowa na szlaku handlowym — jest mało prawdopodobne, by zdążono go przywieźć do Głębiniowa przed tym nieszczęściem. *Terminus post quem* ustalone na podstawie niewielkiego fragmentu skarbu może być mało dokładne, a następne lata również obfitowały w sposobności do utraty kontaktu z dużym majątkiem ukrytym w murze domu. Narzuca się tu zwłaszcza kontrybucja szwedzka z 1642 r. i w ogóle ówczesna szwedzka okupacja, przed którą monety mogły zostać ukryte — właśnie ten najazd pozostawił w Czechach i na Morawach całą falę złotych skarbow. Trudno wątpić, że właściciel głębinowskiego skarbu, wartego tyle, co 1/3 całej wsi, był osobą zamożną, przypuszczalnie związaną z zarządem majątku kościelnego, folwarku Probsthof.

Skarb głębinowski, mimo szczątkowej wiedzy, jaką o nim uzyskaliśmy, ujawnił wiele niedostrzeganych w literaturze zjawisk i procesów. Na pewno warto przyrzec się dokładniej skarbow śląskim z czasów wojny trzydziestoletniej i spróbować je zestawiać z wydarzeniami tej wojny. Gdy Eduard Šimek zwraca uwagę, że wnioskowanie na podstawie skarbow o obiegu monetarnym w Czechach (w znaczeniu dzisiej-

⁴⁹ Tabele 1975, s. 96.

szego państwa) wymaga studiów porównawczych, uwzględniających Austrię i Węgry⁵⁰, musimy upomnieć się o Śląsk, wciąż zapominaną ziemię Korony Czeskiej. Nie podważa to wszak sensowności praktykowanych od kilkudziesięciu lat w Polsce badań z zakresu historii gospodarczej, w których Śląsk odnoszony jest do Rzeczypospolitej. Widać bowiem — bez względu na ich zdezaktualizowaną już intencję, płynącą z bieżącej polityki — że przynależność polityczna Śląska i związany z nią ustrój monetarny musiały być nieustannie konfrontowane z więziami gospodarczymi, czyniącymi z tego kraju bufor między dwoma mocarstwami Europy Środkowowschodniej: Polską a monarchią habsburską. To krzyżowanie się wpływów mogło wręcz — i to jest wdzięczny temat do badań — powodować silne zróżnicowanie gospodarcze poszczególnych części Śląska.

KATALOG ROZPOZNANEJ CZĘŚCI SKARBU (RYC. 3)

1. *Niderlandy Zjednoczone, Geldria*, floren węgierski, b.d. (1591), men. Harderwijk, mincmistrz Jacob Dirks Alewijn.

Av.: 'MO·AV·DV·GEL·—VAL·VNGARIE' (Moneta aurea ducatus Geldriae valoris Ungariae; po VA ślady usuniętej ze stempla kropki); Madonna z Dzieciątkiem, u dołu wspięty lew w prawo patrzącego.

Rv.: CONFID·DN·NO—MOVETVR (*Confidens Domino non movetur*), krzyż z trójliści; św. Władysław węgierski z halabardą (!) i jabłkiem królewskim, w koronie na głowie, stoi na wprost w kontrapoście, między stopami tarczka ze wspętym lwem. Złoto; 3,49 g; 22,5 mm.

Delmonte 646; Jasek 130; Friedberg 234.

2. *Niderlandy Zjednoczone, Geldria*, dukat, 1602, men. Harderwijk, mincmistrz Jacob Dirks Alewijn.

Av.: CONCORDIA·RES—P—AR·CRES·GEL (*Concordia res parvae crescunt, Geldria*), krzyż z trójliści (znak menniczy, zniekształcony wykruszeniem stempla); stojący rycerz $\frac{3}{4}$ w prawo, w hiszpańskim hełmie (morionie), z mieczem na ramieniu, pękiem czterech strzał w lewicy, z boków I6—OZ.

Rv.: MO·ORDI / PROVIN / FOE·DER / BELG·AD / LEG·IMP (*Moneta ordinum provinciarum foederatum Belgicarum ad legem Imperii*) na kwadratowej tabliczce, otoczonej arabeskami.

Złoto; 3,51 g; 22,6 mm.

Delmonte 649; Jasek 151; Friedberg 237.

3. *Niderlandy Zjednoczone, Utrecht*, dukat, 1598, men. Utrecht.

Av.: CONCORDIA·RES—P—AR·CRES·TRA (*Traiectum*), tarcza dzielona w skos

⁵⁰ Šimek 2007, s. 221.

(herb Utrechtu); stojący rycerz $\frac{3}{4}$ w prawo, w hiszpańskim hełmie (morionie), z mieczem na ramieniu, pękiem czterech strzał w lewicy, z boków 15–98.

Rv.: MO·ORDI / PROVIN / FOEDER / BELG·AD / LEG·IMP na kwadratowej tabliczce, otoczonej arabeskami.

Złoto; 3,48 g; 24,1 mm.

Delmonte 963; Friedberg 284.

4. *Niderlandy Zjednoczone, Utrecht*, dukat, 1630, men. Utrecht.

Av.: CONCORDIA·RES·P·AR·CRES·TRAI, tarcza dzielona w skos (herb Utrechtu); stojący rycerz $\frac{3}{4}$ w prawo, w hiszpańskim hełmie (morionie), z mieczem na ramieniu, pękiem siedmiu strzał w lewicy, z boków 16–30. Cyfry „30” przerobione na stemplu z „Z4”.

Rv.: MO·ORDI / PRO·VIN / FOFDER (*sic!*; również litera E przerobiona na stemplu z F) / BELG·AD / LEG·IMP na kwadratowej tabliczce, otoczonej arabeskami.

Złoto; 3,45 g; 23,3 mm.

Delmonte 963 (nie zna zmienionej daty); Friedberg 284.

Krawędź blachy.

5. *Niderlandy Zjednoczone, Kampen*, dukat typu cesarskiego (węgierskiego), 1602, men. Kampen, mincmistrz Hendrik Wijtgens. Z imieniem cesarza Rudolfa II.

Av.: RVDOL·II·D·G·R·I·VNGA·BO·REX (fragment A·BO zaburzony wykruszeniami stempla); cesarz w koronie, w pełnej postaci stoi w prawo, w prawicy miecz oparty na ramieniu, w lewicy jabłko, z boków 16–OZ.

Rv.: MO·NOV / AVREA· / CAMPEN / CIVITA / IMPERI (*Moneta nova aurea Campensis civitatis imperialis*) na kwadratowej tabliczce, otoczonej arabeskami. Na Rv. ślady poprawiania stempla.

Złoto; 3,29 g; 22,7 mm.

Purmer Ka14; Delmonte 1114; Friedberg 161.

6. *Niderlandy Zjednoczone, Zwolle*, dukat, 1633, men. Zwolle, Arend van Romondt. Z imieniem cesarza Ferdynanda II.

Av.: FARDINAN·II·G·R·I·II·ION·BO·R; cesarz w niskiej, otwartej koronie, w pełnej postaci stoi w prawo z głową wprost, w prawicy berło oparte na ramieniu, w lewicy jabłko, przy pasie miecz, z boków 16–33, u dołu tarcza z krzyżem.

Rv.: MONFA / AVRFA / IMPFR / CIVIT / ZWOL (*Moneta aurea imperialis civitatis Zwollensis*) na kwadratowej tabliczce, otoczonej arabeskami.

Na Av. liczne błędy legendy; na Rv. błąd MONFA: brak litery T, do litery E użyto tej samej puncy, którą wykonano literę F na awersie (być może, była to uszkodzona punca litery E); punca litery T uszkodzona, litera R po obu stronach wykonana

puncą litery P z dograwerowaną na stemplu nóżką⁵¹.

Złoto; 3,51 g; 21,6 mm.

Purmer Zw08; Delmonte 1132; Friedberg 213.

7. Niemcy, Austria Dolna, Rudolf II, dukat, 1578, men. Wiedeń.

Av.: RVDOL·II·D·G·R·I·S·-·A·G·H·B·REX (*Rudolphus II Dei gratia Romanorum imperator semper augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae rex*), cesarz w koronie, w pełnej postaci stoi w prawo, w prawicy berło oparte na ramieniu, w lewicy jabłko.

Rv.: S·LADISLAVS·HVN·REX· (*Sanctus Ladislaus Hungariae rex*), pod koroną kartusz z pięciopółowym herbem: 1, 4 — Rzeki starowęgierskie, 2, 3 — czeski Lew wspięty z rozdwojonym ogonem, pole sercowe — Belka austriacka, bez Orderu Złotego Runa; data I5-78 z boków kartusza.

Złoto; 3,39 g; 21,1 mm.

MzA 1578, Taf. 11. 2/1 var.; Friedberg nie notuje (inny typ niż nr 87).

8. Węgry, Ferdynand I, floren (dukat), 1531, men. Krzemnica.

Av.: ✠FERDINAND✠D·G✠R✠VNGARIE✠; Madonna w koronie, z Dzieciątkiem, na półksiężycu, niżej tarczka z Belką austriacką.

Rv.: S✠LADISLAVS✠-✠REX✠I53I✠; św. Władysław król w zbroi i otwartej koronie stoi na wprost w kontrapoście, trzymając w prawicy berdysz, a w lewicy jabłko; z boków K-B (druga cyfra I poprawiana na stemplu).

Złoto; 3,54 g; 21,5 mm.

Friedberg 48; Huszár 895; Markl 1241.

9. Węgry, Rudolf (II), dukat, 1580, men. Krzemnica.

Av.: RVDOL·II·D·G·RO·I·S·AV·GE·HV·B·R·; Madonna w koronie, z Dzieciątkiem, na półksiężycu, niżej tarczka hiszpańska z Belką austriacką.

Rv.: S✠LADISLAVS✠-✠REX✠I58O✠; św. Władysław król (starszy portret) w zbroi i otwartej koronie stoi na wprost w kontrapoście, głowa $\frac{3}{4}$ w lewo (postaci), trzymając w prawicy berdysz, a w lewicy jabłko; z boków K-B.

Złoto; 3,47 g; 22,4 mm.

Huszár 1002; Friedberg 63; w skarbie z Koszyc (nr 300) egzemplarz z tego roku ma głowę świętego na wprost, a tarczkę o wygiętej głowicy i pobocznicach⁵². Ślad uderzenia ostrym narzędziem od strony rewersu.

10. Węgry, Siedmiogród, Zygmunt Batory, floren (dukat), 1584, men. Sybin (Sibiu).

Av.: MON*TRAN - S·IGI·SD·S· (*Moneta Transsilvaniae, Sigismundus*; druga litera S przerobiona na stemplu z B, które miało oznaczać Bathori); św. Władysław król w zbroi i otwartej koronie stoi na wprost w kontrapoście, trzymając w prawicy

⁵¹ Takie same cechy na egzemplarzu z 1634 r. opisuje Jasek 2023, s. 28.

⁵² Budaj 2007, s. 98.

berdysz, a w lewicy jabłko; z boków I5-84, u dołu TI (zwykle widzi się tam element legendy otokowej w postaci liter IL z wyrazu *Transsilvaniae*; tu jednak jest inaczej, a litera T została nawet przerobiona na stemplu z innego znaku, może L).

Rv.: *PATRONA*-*VNGARIE* ; Madonna w koronie, z Dzieciątkiem, na półksiężycu, niżej skrzyżowane miecze i korona (godło Sybina).

Złoto; 3,54 g; 22,8 mm.

Repertorium XVIII, 21.1.61.6/4; Friedberg 295; Buzdugan, Luchian, Oprescu 340, odmiana nienotowana.

11. Nieokreślony kraj i władca, dukat podwójny.

BIBLIOGRAFIA

Katalogi monet

- Buzdugan, Luchian, Oprescu — G. Buzdugan, O. Luchian, C.C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București 1977.
- Delmonte — J. Delmonte, *Le Bénélux d'or. De Gouden Benelux*, Amsterdam 1964.
- Friedberg — A.L. Friedberg and I.S. Friedberg, *Gold Coins of the World, from Ancient Times to the Present*, 8th. ed., Clifton, N.J. 2009.
- Huszár — L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest-München 1979.
- Jasek — D.F. Jasek, *Gold Ducats of the Netherlands*, t. 1, *Gelderland Mint (1586–1803) and mints of Batenburg's-Heerenberg, Hedel, Stevensweert, Nijmegen, Groninger Ommelanden, Gorinchem, Gronsveld, Haarlem, Middelburg, Vianen, Thorn, Breda and Zierikzee*, Kraków 2015.
- MzA — V. von Miller zu Aichholz, E. Holzmair, A. Loehr, *Österreichische Münzprägungen 1519–1938*, Wien 1948.
- Markl — M. Markl, *Die Münzen, Medaillen und Pragungen mit Namen und Titel Ferdinand I.*, Prag 1896.
- Purmer — D. Purmer, *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1573–1806 van de voormalige Provincies, Steden en Heerlijkheden alsmede de gouden, zilveren en koperen afslagen*, cz. II, *Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen*, s.l. 2009.
- Repertorium XVIII — B. Prokisch, H. Emmerig, S. Heinz, M. Heintz, M. Zavadil, *Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägung Europas*, t. XVIII, *Südosteuropa*, Wien 1999.

Opracowania

Adreßbuch

- 1910 *Adreßbuch des Schlesischen Grundbesitzes. Nach amtlichen und authentischen Quellen bearbeitet*, Berlin-Groß-Lichterfelde-West-Leipzig.

Bäcker R.

- 1992 *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek*, Toruń.

Bagniewski Z., Romiński W.

- 1969 *Sprawozdanie z inspekcji archeologicznej przeprowadzonej na terenie przysięgłego zbiornika wodnego na Nysie Kłodzkiej w Głębinowie, pow. Nysa*, [w:] *Terenowe badania archeologiczne na Opolszczyźnie. Rok 1969*, Opole, s. 86–88.

Błachuta *et al.*

- 2006 J. Błachuta, M. Jelonek, D. Panasiuk, A. Roggenbuck, J. Udolf, R. Wawręty, K. Zając, J. Żelaziński, *Zapory a powódzie*, red. R. Wawręty, J. Żelaziński, Oświęcim.

Budaj M.

- 2007 *Košický zlatý poklad*, Bratislava.

Fokt K.

- 2012 *Późnośredniowieczne osadnictwo wiejskie na Dolnym Śląsku w świetle badań archeologicznych*, Kraków.

Friedensburg F.

- 1899 *Schlesiens neuere Münzgeschichte*, Breslau (=Codex diplomaticus Silesiae 19).

Gierowski J.

- 1963 [passus b. tyt.], [w:] J. Gierowski, S. Inglot, J. Leszczyński, K. Maleczyński, K. Orzechowski, K. Piwarski, *Historia Śląska*, t. I, *Do roku 1763*, cz. III, *od końca XVI w. do r. 1763*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Grochowska-Jasnos M.

- 2022 *Złote monety w skarbach ukrywanych na Śląsku od XVI do XVIII w.*, Wrocławskie Zapisy Numizmatyczne 1 (63), s. 35–77.
2023 *Blask złota i srebra, czyli pieniądź w baroku. Katalog wystawy skarbu monet nowożytnych z Głogowa (ukrytego po 1656)*, Głogów.

Hradil F.

- 2015 *Uničovský zlatý poklad. Nález mincí z počátku 17. století (rigorózní práce)*, Olomouc 2015, s. 213–224 <https://theses.cz/id/fpcr38/Filip_Hradil_Uniovsk_zlat_poklad_rigorzn_prce.pdf?zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dad%26start%3D70>.

Hradil F., Militký J. *et al.*

2023 *Peníze od Čertovy skály. Poklad raně novověkých mincí z Fryštáku – Horní Vsi*, Olomouc.

Jasek D.F.

2023 *The Grain Collection. Złoto Niderlandów*, [Kraków 2023].

Kastner A.

1854 *Geschichte der Stadt Neisse besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Lebens in der Stadt und dem Fürstenthume Neisse*, cz. 2, *Von 1608 bis 1655. Zeit der Bischöfe Carl und Carl Ferdinand*, Neisse.

Kwak J.

1971 *Finanse miasta Brzegu w latach wojny trzydziestoletniej*, Wrocław i in.

Liber

1889 *Liber Foundationis Episcopatus Vratislaviensis*, wyd. H. Markgraf i J.W. Schulte, Breslau (=Codex diplomaticus Silesiae 14).

Męclewska M., Mikołajczyk A.

1983 *Skarby monet z lat 1500–1649 na obszarze PRL. Inwentarz*, Warszawa.

1991 *Skarby monet z lat 1650–1944 na obszarze Polski. Inwentarz II*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Mikołajczyk A.

1978 *Złote monety w nowożytnych znaleziskach z ziem koronnych: próba rekonstrukcji ich obiegu*, Wiadomości Numizmatyczne XXII/2, s. 65–92.

1979 *Romantyczne iluzje i ekonomiczna rzeczywistość skarbów monet z XVI–XVIII wieku: kilka przykładów środkowopolskich*, Wiadomości Numizmatyczne XXIII/3, s. 160–167.

1984 *W kwestii znalezisk nowożytnych monet niderlandzkich na ziemiach koronnych*, Zapiski Historyczne XLIX/2, s. 5–30.

Militký J. *et al.*

2020 J. Militký, F. Hradil, A. Knápek, V. Novák, K. Smíšek, E. Vilimec, *Poklad mincí z doby třicetileté války z Horních Rápotic*, Praha.

Moruń M. (red.)

1988 *Monografia zbiornika wodnego Nysa*, Warszawa.

Nemeškal L.

1957 *České, moravské a slezské nálezy mincí údobí tolarového [1519–1900]*, [w:] *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, t. III, red. E. Nohejlová-Prátová, Praha, s. 5–230.

Romiński W.

1969 *Badania ratownicze na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Głębinowie, pow. Nysa*, [w:] *Terenowe badania archeologiczne na Opolszczyźnie. Rok 1969*, Opole, s. 18–19.

Rutkowski J.

1953 *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*, Warszawa.

Sejbal J.

1997 *Základy peněžního vývoje*, Brno.

Słownik

1986 *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. III, F-G, red. S. Rospond, H. Borek, Warszawa–Wrocław.

Šimek E.

2007 *Zur Interpretation der Zeugenaussage der Münzfunde über den Geldumlauf in Böhmen im 16. und in der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts*, [w:] *Money Circulation in Antiquity, the Middle Ages and Modern Times: Time, Range, Intensity*, red. S. Suchodolski, M. Bogucki, Warsaw–Cracow, s. 215–224.

Smolík J.

1904 *Nález dukátů v Dol. Rakousích*, Památky archeologické XXI/5–6, szp. 404–405.

Studium

2023 Tekst zmiany nr 1 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Nysa. Projekt. Opiniowanie i uzgodnienia. Tekst ujednolicony. Sierpień 2023 r. <https://nysa.eu/wp-content/uploads/2023/08/SUIKZP-zmNr1_NYSA-zalacznik-nr-1 TEKST-07.08.2023.pdf> [dostęp 22.05.2024].

Tabele

1975 *Tabele podatku gruntowego i ludności wsi śląskich z około 1765 roku*, oprac. Z. Kwaśny, J. Wosch, Wrocław i in.

Tyszkiewicz J.

1963 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry: Lupiglaa i Golensizi* tzw. *Geografa Bawarskiego*, [w:] *Studia z dziejów osadnictwa*, t. 1, red. A. Rutkowska-Płachcińska, Warszawa, s. 7–72.

U Kojetína

1865 *U Kojetína*, Památky archeologické VI/7, s. 278.

Urkundensammlung

1832 *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz*, wyd. G.A. Tzschoppe, G.A. Stenzel, Hamburg.

Vorel P.

2006 *Monetary Circulation in Central Europe at the Beginning of the Early Modern Age. Attempts to Establish a Shared Currency as an Aspect of the Political Culture of the 16th Century (1524–1573)*, Pardubice.

Wolański M.

1961 *Związki handlowe Śląska z Rzeczypospolitą w XVII wieku, ze szczególnym uwzględnieniem Wrocławia*, Wrocław.

A SEVENTEENTH-CENTURY HOARD OF GOLD COINS FROM GŁĘBINÓW NEAR NYSA

(Summary)

The hoard was unearthed during the demolition of a part of the village of Głębinów intended for flooding (as part of the Nysa dammed reservoir) in 1965–1971. Originally, it consisted of about 250 coins, only gold. Głębinów (formerly *Glumpenglow*) was located in Silesia, in the Duchy of Grodków-Nysa, owned by the bishops of Wrocław. Ten coins from the hoard have been described. The oldest is a Hungarian florin from 1530, the youngest is a ducat of the city of Zwolle from 1633, but it is probable that the treasure was concealed a few years later, during the Swedish occupation of the duchy in 1642. Gold coins in Silesian hoards from the 17th century are usually found together with large silver coins. Hoards consisting solely of gold coins are few and found only near the southern border of Silesia (Raškovice, Jeseník, Piechowice). They are much more numerous in Bohemia and Moravia, where especially many of them were hidden after 1637, probably during the Swedish invasion in 1642–1648. Since the political conditions and monetary systems of the three Bohemian Crown countries were essentially the same, this proves the economic diversity of various parts of Silesia. The hoard—despite the fragmentary nature of our knowledge about it—also shows a change in the direction of the inflow of gold coins to Central Europe. Hungary as the main supplier of gold coinage is replaced by the Netherlands.

Adres autora/The author's address:
prof. dr hab. Borys Paszkiewicz
Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski
Pałac Matuschków, ul. Szewska 48
50–139 Wrocław, Poland
borys.paszkiewicz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9148-2751>

Ryc. 3. Głębiniów, monety nr 1–10 ze skarbu

KRYSTIAN BROWARNY

W GALICJI JEGO DOM(INIUM) – UWAGI NA TEMAT ZNAKÓW ROZLICZENIOWYCH Z INICJAŁAMI KD

ABSTRACT: The article concerns an unidentified settlement token with the letters KD that has recently appeared in the collectors' market. In the study, the author made a successful attempt to attribute the mark to the appropriate territory and issuer. The tokens were most likely issued in the 1830s–1850s by Kazimierz Domaradzki, the owner of Denysów – an estate in today's western Ukraine. The study also presents the results of direct research on 30 settlement marks with the initials KD.

ABSTRAKT: Tekst dotyczy pojawiającego się od pewnego czasu w obrocie kolekcjonerskim, niezidentyfikowanego do tej pory znaku rozliczeniowego z literami KD. W opracowaniu autor podjął skuteczną próbę przypisania znaku zarówno do właściwego terytorium, jak i emitenta. Znaki te były najprawdopodobniej emitowane w latach 30.–50. XIX w. przez Kazimierza Domaradzkiego, właściciela Denysowa – majątku ziemskiego w dzisiejszej zachodniej Ukrainie. W opracowaniu zaprezentowano także wyniki bezpośrednich badań 30 sztuk znaków rozliczeniowych z inicjałami KD.

KEYWORDS: settlement token, Western Ukraine, Galicia, Denysiv, Ternopil, serfdom

SŁOWA KLUCZOWE: znak rozliczeniowy, zachodnia Ukraina, Galicja, Denysów, Tarnopol, pańszczyzna

Wydaje się być rzeczą oczywistą, że zakres zainteresowania numizmatyki nie ogranicza się tylko do monet i medali. Badacze i kolekcjonerzy często swoją uwagę kierują także w stronę np. banknotów, różnego rodzaju żetonów, ale i pieniądza prywatnego, lokalnego, czy zastępczego (dominialnego, fabrycznego, obozowego, wojskowego itp.), jak również obiektów, które mimo tego, że *a priori* pieniądzem nie były, to jednak często jego funkcję pełniły. Do obiektów takich należą wykonane z różnych materiałów płacidła, znaki rozliczeniowe, bony i pokwitowania stosowane

w majątkach ziemskich, związane czy to z nieodpłatnymi obowiązkami pańszczyźnianymi, czy po zniesieniu pańszczyzny – z odpłatnymi pracami na rzecz dworu. Pomimo faktu, że tego typu obiekty znane były w naszej historii już wcześniej, to jak trafnie zauważa Robert Gorzkowski, ich największe nasilenie w obiegu przypadało na czas zaborów, co związane było m.in. z koniecznością żywienia lokalnej gospodarki¹.

W niniejszym tekście uwaga autora skupiona zostanie na dwóch rodzajach znaków rozliczeniowych dotyczących prac tzw. ciągłych i pieszych, które to pojęcia wywodzą się z tzw. robocizn. Robocizny rozumiane w interesującym nas zakresie – w kontekście pracy pańszczyźnianej – stanowiły dla ludności chłopskiej zasadniczy i najbardziej dolegliwy jej aspekt. Pańszczyzna „ciągła”, zwana też „sprzężajną”, polegała na wykonywaniu prac przy pomocy zaprzęgu zwierząt (wołów, rzadziej koni) z pługiem, wozem, bronami itp. Sama zaś jej nazwa pochodzi od słowa „ciąгло” – tj. żelaznej części pługa, za pomocą której połączony był on z orczykiem. Pańszczyzna „piesza” (najpospolitsza) polegała z kolei na wykonywaniu prac bez pomocy zwierząt pociągowych, własnymi siłami i narzędziami². Z uwagi na to, że jedna i druga forma pańszczyzny odrabiana była przez cały dzień (od wschodu do zachodu słońca) przyjęły się potoczne określenia „dzień ciągły” lub „dzień pieszy”. Znak rozliczeniowy pełnił funkcję pokwitowania, czy też potwierdzenia wykonania przez daną osobę pracy i jej ilości. W swoim opracowaniu, wspomniany już R. Gorzkowski przywołuje dzieło Franciszka Ksawerego Łodzi hrabiego Ponińskiego wydane w latach 1805 (tom I) i 1808 (tom II), *Ekonomika polska, czyli wieyskie gospodarstwo krajowe*, w którym opisano nie tylko genezę pojawienia się pańszczyźnianych znaków lub kwitów rozliczeniowych (m.in. były to spory między panem a poddanym o ilość wykonanej pracy), lecz także skutki owych sporów i zalecenia co do „dystrybucji” wyżej wymienionych znaków³. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że zachowuje aktualność stanowisko Edwarda Waligóry, wyrażone przed laty, iż w zakresie rozliczeniowych znaków dominialnych „konieczne są dalsze badania nad ich proveniencją, największą bowiem trudność przedstawia anonimowość poszczególnych okazów, ustalenie nazwisk emitentów, lokalizacji majątków, daty emisji, treść nominałów”⁴.

W ostatnich miesiącach roku 2023 w obrocie aukcyjnym, zarówno na platformie OneBid⁵, jak i na allegro.pl, zaczęły pojawiać się jednostronne znaki rozliczeniowe posiadające w dwuwierszu napis CIAŁGLY / DZIEN, a pod nim neogotyckie

¹ Por. Gorzkowski 2022, s. 5.

² Gorzkowski 2022, s. 10–11.

³ Por. Poniński 1808, s. 178.

⁴ Por. Waligóra 1980, s. 157.

⁵ Numision, aukcja zwykła nr 2 z dnia 15 września 2023 r., poz. 282: opisany jako żeton rozliczeniowy za dzień ciągły z nieokreślonego majątku (przypuszczalnie z Podola) z 2. ćwierci XIX w., brąz lub miedź, 19,2×24,1 mm, 0,54 g; Marciniak Dom Aukcyjny, aukcja 21 – jesienna 23 z dnia 5 października 2023 r., poz. 1007 (23×25,5 mm, 0,77 g) i poz. 1008 (19,5×24,5 mm, 0,72 g), opisane jako rzadkie, brązowe (?) żetony rozliczeniowe datowane na XIX w., z nieokreślonego dominium.

litera KD⁶ (Ryc. 1 i 2). Ponadto, jeden ze sprzedawców zawarł w swojej ofercie znak rozliczeniowy z napisem PIESZY DZIEN i analogicznymi literami KD⁷ (Ryc. 3 i 4). Znak rozliczeniowy dotyczące „dnia ciągłego” zaczęły także sporadycznie pojawiać się na numizmatycznych grupach tematycznych prowadzonych na Facebooku. Ponadto, w końcu 2024 r. nakładem Narodowego Banku Ukrainy ukazała się publikacja zbiorowa zatytułowana *Money & Banking: groši ta banki v istorii Evropy*, w której zamieszczono artykuł Wasyla Giszki poświęcony gromadnemu znalezisku takich żetonów dokonanemu we wsi Denysów (rejon i obwód tarnopolski, zachodnia Ukraina)⁸. Dokładna liczba przedmiotów jest trudna do ustalenia, ale oszacowano ją na kilka tysięcy znaków. Depozyt miał być zabezpieczony w metalowym pojemniku, może skrzynce, która jednak nie dotrwała do naszych czasów.

Ryc. 1. Znak rozliczeniowy CIĄGLY DZIEN z literami KD (awers). Fot. K. Browarny

Ryc. 2. Znak rozliczeniowy CIĄGLY DZIEN z literami KD (rewers). Fot. K. Browarny

Pod koniec listopada 2023 r., autorowi niniejszego opracowania udało się uzyskać dostęp do zestawu 30 sztuk znaków rozliczeniowych z napisem CIĄGLY DZIEN i poddać je bezpośrednim oględzinom.

Wszystkie znaki wybite zostały jednostronnie⁹, w formie czworoboku, na cienkiej blaszce. Dokonano tego przy pomocy stempli (a nie poszczególnych punc). Wygląd znaków jak i argumenty natury „technicznej” prowadzą do konkluzji, że uderzenie

⁶ Liczne konsultacje, przeprowadzone także z Panem Prof. Borysem Paszkiewiczem z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, pozwoliły ostatecznie rozstrzygnąć, iż są to litery K i D.

⁷ Numision, aukcja zwykła nr 2 z dnia 15 września 2023 r., poz. 283: opisany jako żeton rozliczeniowy za dzień pieszy z nieokreślonego majątku (przypuszczalnie z Podola) z 2. ćwierci XIX w., brąz lub miedź, 23,2×23,7 mm, 0,77 g. Na chwilę obecną jest to jedyny znany autorowi przypadek wystąpienia tego typu znaku rozliczeniowego.

⁸ Giška 2024.

⁹ E. Waligóra tego typu znaki określał mianem „bracteatów chłopskich”, por. Waligóra 1980, s. 160.

stempla następowało od strony awersu¹⁰. Następnie wycinano je najprawdopodobniej przy pomocy nożyc lub innego podobnie działającego narzędzia. Przemawia za tym fakt, że w grupie poddanej badaniom nie spotykamy dwóch znaków o identycznej wysokości i szerokości (zob. Tabela 1), zaś ich wymiary są wypadkową dokładności i umiejętności osoby dokonującej wycięcia. Biorąc pod uwagę wygląd egzemplarzy, które nie mają ściętych narożników, stwierdzić trzeba, że z założenia miały one mieć kształt prostokąta (Ryc. 3 i 5). Najprawdopodobniej praktyka używania znaków spowodowała, iż to pierwotne założenie musiało ulec modyfikacji i zdecydowano (z uwagi na ostrość powodującą skałeczenia?) o ścięciu narożników. Na 30 przebadanych egzemplarzy, aż 24 posiadają ścięte wszystkie narożniki, zaś tylko jeden nie został w ogóle przycięty¹¹. Co do materiału, z którego wykonana była blacha, bez przeprowadzenia specjalistycznych badań w tym zakresie trudno o jednoznaczne wnioski¹². Wygląd i elastyczność znaków przemawiają za tym, że jest to stop miedzi¹³. Jeżeli chodzi o wagę poszczególnych egzemplarzy, wskazać trzeba, że niektóre z nich wykazują podobieństwa w tym zakresie. Szczegółowe dane ukazuje Tabela 1. Najlżejszy ze znaków waży 0,47 g, zaś najcięższy 0,79 g. W zakresie szerokości egzemplarzy wskazać trzeba, że najszerszy posiada 26,5 mm, zaś najwęższy 20 mm. Długość, co do zasady, krótszych boków wynosi najmniej 17,6 mm, zaś najwięcej 23 mm. Biorąc pod uwagę dane metrologiczne wszystkich zbadanych egzemplarzy możemy stwierdzić, że ich średnia waga – to 0,579 g, średnia szerokość to 24,076 mm, zaś średnia wysokość to 20,333 mm¹⁴.

¹⁰ Przekonującym argumentem „technicznym”, za podniesienie którego autor dziękuje Recenzentowi niniejszego tekstu, jest ten, że osobie tworzącej stempel zdecydowanie łatwiej było wyrzeć poszczególne litery bądź obramienie, niż wybrać „tło” wokół nich.

¹¹ Sześć egzemplarzy posiada po dwa ścięte narożniki, zaś dwa kolejne po trzy. Trudno na chwilę obecną znaleźć racjonalne wytłumaczenie takiego stanu rzeczy, dlatego też należy przyjąć, iż jest to kolejny przejaw braku dokładności „producenta”.

¹² W. Giszka na podstawie wyglądu żetonów z opisanego przez siebie depozytu z Denysowa wskazał, że część wykonano z brązu, a część z żelaza. Dodatkowo zaobserwował, że niektóre zostały celowo przecięte na pół, co jego zdaniem może sugerować ich wykorzystywanie w rozliczeniach połowy dnia pracy (Giška 2024, s. 78).

¹³ Znaki te mają czerwoną patynę miedziową, jednak niektóre z nich w miejscach nią niepokrytych ukazują (w dużym powiększeniu) barwę żółtą. Jednak czy jest to miedź, mosiądz, a może brąz, rozstrzygnąć mogą w przyszłości jedynie badania składu tego stopu.

¹⁴ Przeprowadzone obliczenia z odrzuceniem wartości skrajnych w zakresie wagi, szerokości i wysokości dają niemal identyczne wyniki: 0,575 g, 24,135 mm i 20,335 mm. Ponieważ niektóre znaki noszą ślady zabrudzeń czy śniedzi, wyniki (przede wszystkim wagi) mogą być minimalnie zawyżone.

Ryc. 3. Znak rozliczeniowy PIESZY DZIEN z literami KD (awers). Fot. Numision

Ryc. 4. Znak rozliczeniowy PIESZY DZIEN z literami KD (rewers). Fot. Numision

Ryc. 5. Znak rozliczeniowy bez ściętych narożników (awers). Fot. K. Browarny

Tabela 1. Waga i wymiary znaków oraz stan ich narożników

L.p.	Waga (g)	Szerokość (mm)	Wysokość (mm)	Obcięte 1 narożniki	Obcięte 2 narożniki	Obcięte 3 narożniki	Obcięte 4 narożniki
1	0,67	24,8	21,6				+
2	0,73	23,7	20,3				+
3	0,52	23,7	19,1			+	
4	0,57	22,3	19,9			+	
5	0,54	24,2	20,2				+
6	0,56	23,6	20,7				+
7	0,53	24,4	19,8				+
8	0,51	24,3	18,6				+
9	0,79 (max)	26,5 (max)	21,7		+		
10	0,59	22,9	18,9		+		
11	0,53	24,4	20,6				+
12	0,54	22,3	21,5		+		
13	0,65	26,3	20,5				+
14	0,52	24,4	20,4				+
15	0,50	22,8	20,1				+
16	0,61	25,4	20,3				+
17	0,49	23,8	19,2				+
18	0,53	24,4	20,7				+
19	0,53	25,0	17,6 (min)				+
20	0,73	25,4	21,6				+
21	0,56	24,8	22,5				+
22	0,62	25,3	20,9				
23	0,57	25,2	18,9				+
24	0,65	24,6	19,4				+
25	0,47 (min)	23,5	19,5		+		
26	0,52	20,0 (min)	20,0		+		
27	0,52	20,5	20,6		+		
28	0,63	25,8	21,9				+
29	0,52	23,0	20,0				+
30	0,67	25,0	23,0 (max)				+

Wszystkie egzemplarze (zarówno poddane bezpośrednim oględzinom, jak i odnotowane w obrocie kolekcjonerskim) posiadają wykonany otwór¹⁵, podobny do spotykanych np. na liczmanach. Dzięki niemu, w okresie gdy nie były wykorzystywane, ich ówczesny posiadacz poprzez przewleczenie przez niego najprawdopodobniej sznurka bądź drutu mógł przechowywać je w większym zbiorze¹⁶. Podkreślić przy tym trzeba, iż otwory wykonywano tak od strony awersu, jak i rewersu.

Nierozwiązaną dotychczas zagadką było miejsce oraz czas produkcji i użytkowania znaków rozliczeniowych z literami KD. W dość skromnej literaturze przedmiotu znane są od lat znaki rozliczeniowe dominialne, (przez autorów opracowań zawsze wiązane z pańszczyzną), dotyczące dni „ciągłych” i „pieszych”, na których widnieje wyobrażenie stojącej postaci ludzkiej i litery ID¹⁷, wyobrażenie konia i litery ID, konia ciągnącego wóz i litery ID, czy też napisy „ciągły” lub „pieszy”¹⁸. Pierwszą publikacją znaków omawianych w niniejszym tekście jest wspomniany wyżej krótki artykuł W. Giszki z 2024 r. Jego autor nie tylko jednak nie wskazał konkretnie ich emitenta, ale też zaproponowany przez niego zakres chronologiczny ich użytkowania wymaga istotnej korekty.

Podjmując próbę rozszyfrowania znaczenia liter KD, przyjąłem dwa założenia. Pierwsze, że litera K oznacza nazwę majątku lub miejscowości, w którym znaki były wykorzystywane, zaś litera D stanowi pierwszą literę słowa *dominium*. Drugim założeniem, popartym dotychczas przedstawianymi w piśmiennictwie informacjami ogólnie dotyczącymi znaków, żetonów, płacideł itp., ale także nasuwającym się intuicyjnie, jest, że litery KD stanowią inicjały ich emitenta¹⁹.

W jedynym tekście poświęconym tym przedmiotom, W. Giszka wskazał szeroki zakres chronologiczny ich obiegu obejmujący czas od połowy XIX w. do 1939 r. Dolną granicę uzasadnił koniecznością wprowadzenia takich znaków, wygenerowaną przez odczuwalny na rynku pieniężnym Austro-Węgier brak drobnej monety, a górną kresem istnienia folwarków w wyniku „okupacji Zachodniej Ukrainy

¹⁵ W. Giszka (Giška 2024, s. 78) z kolei wzmiankuje, że większość egzemplarzy z depozytu z Denysowa ma po dwa otwory o średnicy ok. 1 mm.

¹⁶ Por. Waligóra 1980, s. 161.

¹⁷ Litery te oznaczają: „jeden dzień”.

¹⁸ Por. Waligóra 1980, s. 157; Kałkowski 1981, s. 349; Gorzkowski 2022, s. 11 i 13; Mikołajczyk 1988, s. 104.

¹⁹ Również dwie propozycje rozwiązania ich znaczenia wysunął W. Giszka (Giška 2024, s. 79). Według niego litery te najprawdopodobniej mogą oznaczać „konny dzień” bądź też nazwę folwarku lub pierwszą literę nazwiska właściciela (K) oraz pierwszą literę nazwy Denysowa, w którym były wykorzystywane. Należy podkreślić, że pierwsza z koncepcji jest całkowicie nietrafna, albowiem o tym, że część omawianych znaków z literami KD wykorzystywana była do rozliczenia pracy przy pomocy koni, wołów itp. świadczy napis CIĄGLY DZIEN. Tak więc ponowne użycie skrótu określającego formę prac tj. „konny dzień” nie znajduje żadnych podstaw. Ponadto takiej koncepcji przeczy istnienie znaków z literami KD odnoszących się do prac „pieszych” – z napisem PIESZY DZIEN. Drugie z założeń Giszki w pewnej części pokrywa się z założeniami przyjętymi przeze mnie.

przez radziecką rosję”²⁰. Należało jednak podjąć próbę zawężenia ram czasowych emisji, do czego wykorzystano analizę stylistyczną. W tym zakresie nieocenioną pomoc przyniósł autorowi prof. Borys Paszkiewicz, w opinii którego ramy te, ze względu na charakterystyczną formę liter, ustalić trzeba w przedziale od lat 20. aż do lat 50./60. XIX w., uwzględniając ewentualne opóźnienia w przepływie trendów plastycznych na prowincję²¹.

Z uwagi na to, że wygląd większości badanych znaków świadczył o tym, że – podobnie jak znaki opisywane przez W. Giszke – spędziły dłuższy czas w ziemi, podjęto próbę ustalenia, gdzie zostały one odnalezione. W efekcie w listopadzie 2023 r. uzyskano wiarygodną informację, że było to na jednym z pól ornych na terytorium dzisiejszej Ukrainy, w okolicach miejscowości Chodaczków Wielki, Denysów, Jastrzębowo, Kupeczyńce i Rosochowaciec (Ryc. 6). Są to miejscowości położone w odległości od 15 do 35 km na południowy zachód od Tarnopola²². Opracowanie W. Giszki i podana w nim informacja o znalezieniu dużego depozytu znaków z literami KD rozstrzygnęło, w mojej opinii, ostatecznie o tym, że miejscowością, z którą należy je wiązać jest Denysów.

Tarnopol jako część dawnego województwa ruskiego po I rozbiorze Polski w 1772 r., wraz z innymi ziemiami zagarniętymi Rzeczypospolitej przez Austriaków, wszedł w skład monarchii Habsburgów, jako część nowej prowincji (kraju koronnego): Królestwa Galicji i Lodomerii. Jej oficjalna nazwa ukształtowana w czasie zaborów (lecz także i w ich trakcie modyfikowana) brzmiała: Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimia i Zatora. W roku 1809 Tarnopol – na mocy traktatu w Schönbrunn – został przyłączony do Imperium Rosyjskiego, po czym po kongresie wiedeńskim 1815 r. powrócił do Cesarstwa Austriackiego.

Jak wykażę poniżej, o tym że znaki rozliczeniowe z literami KD wykorzystywane były w Denysowie (a nie w innych wskazanych miejscowościach) świadczy także fakt, że wśród właścicieli ziemskich ze wskazanych terenów z 1. połowy XIX w., to właśnie w Denysowie odnajdujemy osobę ich emitenta. Podkreślić trzeba, że *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* odnotowuje istnienie na interesującym nas terytorium miejscowości Chodaczków Wielki (oraz Chodaczków Mały)²³, Denysów²⁴, Kupeczyńce²⁵

²⁰ Giška 2024, s. 79. Należy jednak nadmienić, że omawiane ziemie w 1939 r. należały do II Rzeczypospolitej (woj. tarnopolskie), a nie do Zachodniej Ukrainy, jak chce autor.

²¹ Warto także dodać, że bardzo zbliżony wizualnie wygląd litery K odnajdujemy m.in. na emisji papierowych, guldenowych „bancozettli” – w słowie „Kasse” – z początków XIX w.

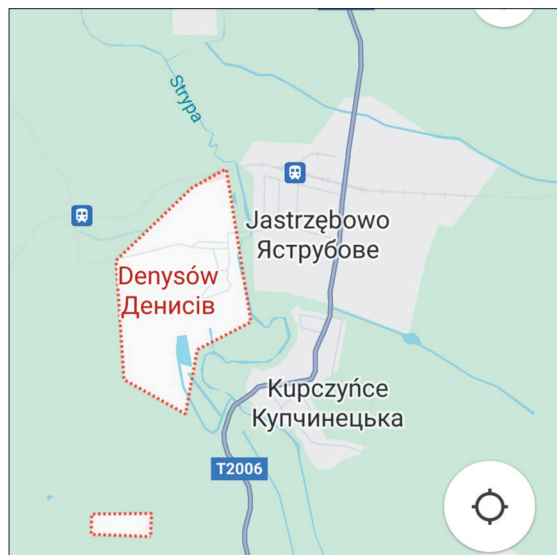
²² Wszystkie wymienione miejscowości znajdują się zgodnie z podziałem administracyjnym Ukrainy zarówno w obwodzie, jak i rejonie tarnopolskim.

²³ SGKP I 1880, s. 604.

²⁴ SGKP I 1880, s. 957–958.

²⁵ SGKP IV 1883, s. 884.

oraz Rosochowaciec²⁶. Co istotne Denysów, Jastrzębowo (założone dopiero w 1890 r.) i Kupczyńce sąsiadują bezpośrednio ze sobą (Ryc. 6). Z uwagi na to, że opisane przez W. Giskę znalezisko ogromnej ilości znaków z literami KD, bezspornie powiązało je z Denysowem, należy w tym miejscu ograniczyć się do przedstawienia jedynie najważniejszych informacji o sąsiednich miejscowościach, a w szczególności o ich ówczesnych właścicielach.

Ryc. 6. Mapa okolic Denysowa – stan współczesny. Źródło: Google Maps

W Chodaczkowie Wielkim liczącym w 2. połowie XIX w. 1688 mieszkańców, znajdowało się łącznie (dla posiadłości większej i mniejszej) 4470 mórg roli ornej, łąk, ogrodów i pastwisk, których właścicielami w większości byli Kazimierz i Karolina Szeliscy²⁷.

O sąsiadującej dziś z Denysowem miejscowości Kupczyńce *Słownik* podaje niewiele informacji, wskazując m.in. że cała gmina liczyła 3074 mieszkańców, z czego „217 na obszarze dworskim”²⁸. Właściciele majątku w Kupczyńcach z początku lat 60. XIX w. odnajdujemy z kolei w *Wykazie sprostowanym do wyboru posłów w ciele wyborczem posiadaczy większych majątności*, przygotowanym dla potrzeb pierwszych wyborów do Sejmu Krajowego Galicji, utworzonego w 1861 r.²⁹ W marcu 1861 r. wła-

²⁶ SGKP IX 1888, s. 762.

²⁷ SGKP I 1880, s. 604. Warto dodać, że w *Słowniku* zamieszczono informację, że znajdujące się tam gospodarstwo przy istniejącej gorzelnii, zaliczane było do „lepszych na galicyjskiem Podolu”.

²⁸ SGKP IV 1883, s. 884.

²⁹ Dziennik urzędowy 1861, nr 71.

ścicielami częściowymi (?) – dokument ten posługuje się określeniem „Kupczyńce część” – byli Cyriak Olszański, Józefa Wszelaczyńska i Stefan Wszelaczyński³⁰.

Denysów („Wielki” i „Mały”) był i jest nadal miejscowością położoną ok. 25 km od Tarnopola, w której według danych z 1880 r., mieszkały 1524 osoby. W Denysowie, łączna rozległość posiadłości większej i mniejszej wynosiła: 4546 mórg roli ornej, 338 mórg łąk i ogrodów, 137 mórg pastwisk, a nadto 63 morgi lasu³¹. Autorzy *Słownika* podają, iż majątek ten w latach 80. XIX w. należał do Franciszki Ujejskiej³², zaś „przedtem [był] własnością rodziny Domaradzkich”³³.

Rosochowaciec (najbardziej oddalony od Tarnopola oraz znajdujący się w XIX w. w powiecie podhajeckim³⁴) zamieszkiwany był w roku 1880 przez 1911 osób³⁵. Obszar dworski obejmował 2086 mórg, zaś pozostałe tereny należące do włościan – 2659 mórg. Posiadłości te stanowiły własność „więk.[szości] sukcesorów Wojciecha Jankowskiego, głośnego gospodarza, który z dzierżawcy tej włości został jej właścicielem i kilku innych okolicznych”³⁶.

Konfrontując wyżej wskazane informacje z przyjętymi wcześniej założeniami, stwierdzić trzeba, że z wyżej omówionych miejscowości jedynie nazwa Kupczyńce mogłaby dać asumpt do umieszczenia jej na znakach rozliczeniowych, jako właściwego dominium, w którym mogły być wykorzystywane. Jednak trzeba zwrócić uwagę, iż autorzy *Słownika* poświęcają tej miejscowości niewiele miejsca i nie wymieniają jakichkolwiek nazwisk związanych z tamtejszą własnością ziemską, a nadto Kupczyńce znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie Denysowa, który pomimo tego, że miał najmniej mieszkańców, to był najbardziej rozległą terytorialnie miejscowością ze wszystkich nas interesujących³⁷.

Przechodząc w tym miejscu do drugiego z założeń (że litery KD stanowią inicjały emitenta znaków) podkreślić trzeba, że ze wskazanych właścicieli ziemskich omawianych dóbr³⁸, do inicjału D na znaku rozliczeniowym, pasuje jedynie nazwisko Domaradzki, występujące nie gdzie indziej, a przy Denysowie.

³⁰ Dziennik urzędowy 1861, s. 470.

³¹ SGKP I 1880, s. 958.

³² Ujejscy zachowali własność majątku w Denysowie (ściślej w Denysowie Wielkim), aż do wybuchu II wojny światowej, bowiem jak wynika z *Wykazu z nazwami majątków oraz imionami i nazwiskami ich właścicieli z województw: Nowogródzkiego, Białostockiego, Poleskiego, Wileńskiego, Wołyńskiego* (https://kresy.genealodzy.pl/programy/wykaz_z_kresow2.pdf [dostęp 17.06.2024]), s. 20, na dzień 1 września 1939 r. tamtejszym właścicielem ziemskim był Feliks Ujejski.

³³ SGKP I 1880, s. 958.

³⁴ Pozostałe miejscowości znajdowały się w powiecie tarnopolskim.

³⁵ SGKP IX 1888, s. 762. Z liczby tej 127 osób zamieszkiwało „na obszarze dworkim”.

³⁶ SGKP IX 1888, s. 762.

³⁷ W skład dóbr denysowskich jak wspomniano poza kilkoma tysiącami mórg roli ornej, łąk, ogrodów i pastwisk, wchodziły także obszary leśne co wyróżnia tę miejscowość na tle innych omawianych.

³⁸ Tj. Kazimierza i Karoliny Szeliskich, Franciszki Ujejskiej, Domaradzkich, Cyriaka Olszańskiego, Józefy i Stefana Wszelaczyńskich, Wojciecha Jankowskiego.

Mając na względzie ramy chronologiczne przyjęte dla wybicia omawianych znaków: od lat 20. do lat 50./60. XIX w., należało podjąć próbę odnalezienia osoby o nazwisku Domaradzki, która spełniałaby trzy warunki: nosiła imię na literę K, była właścicielem ziemskim w Denysowie (albo całego Denysowa), zaś własność ta miała miejsce w przedziale czasowym 1820–1860.

Pozycją z literatury, która opisuje terytorium Galicji i Lodomerii z perspektywy ostatnich lat XVIII w., jest dzieło opracowane w roku 1786 przez Ewarysta Andrzeja hr. Kuropatnickiego pt. *Geografia albo dokładne opisanie Królestw Galicji i Lodomerji*³⁹. Odnajdujemy w nim Denysów, który stanowił „wieś domu wprzód Gidzińskich, teraz Poniatowskich”⁴⁰. Z powyższego wynika, że początku własności Domaradzkich w Denysowie szukać trzeba w wieku następnym – XIX. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej przechowywany jest rękopis Zygmunta Pusłowskiego zatytułowany *Szlachta*⁴¹, w którym autor dokonał zestawienia alfabetycznego osób pochodzenia szlacheckiego w XIX w. w Galicji i Lodomerii. Osoby o nazwisku „Domaradzki” występują w tym zestawieniu czterokrotnie. Są to: Seweryn Domaradzki – dziedzic w roku 1826 majątku koło Brzeżan, Seweryn Domaradzki – współdziedzic w roku 1838 majątku koło Stryja oraz Michał i **Kazimierz Domaradzczy – w roku 1838 dziedzice Denysowa koło Tarnopola** [wyróżn. K.B.]⁴². W świetle dość skąpych źródeł dotyczących rodowodu Kazimierza Domaradzkiego udało się ustalić, iż wywodził się ze szlacheckiego rodu herbu Ostoja. Urodził się w roku 1788 i był synem Piotra Domaradzkiego (ur. 1751) – ekonoma w Nerko-
wie koło Czerwonogrodu⁴³ i Marianny (Marii) Dąbrowskiej. Na Chrzcie świętym jako drugie imię otrzymał Antoni⁴⁴. Niestety miejsce jego narodzin nie jest znane, podobnie jak data zamieszkania w Denysowie. Dzięki zachowanej księdze metrykalnej kościoła w Rosochowcu wiemy, że zmarł 10 stycznia 1858 r., zaś pochowany został 12 stycznia. Śmierć nastąpiła z przyczyn naturalnych. W księdze odnotowano, że Kazimierz nie pozostawił żony ani dzieci⁴⁵. Informacja dotycząca śmierci Domaradzkiego zawarta jest w księdze metrykalnej kościoła wsi Rosocho-

³⁹ Por. Kuropatnicki 1858.

⁴⁰ Kuropatnicki 1858, s. 86.

⁴¹ Por. Pusłowski, *Szlachta*.

⁴² Pusłowski, *Szlachta*, s. 13. Co ciekawe, wśród zgromadzonych tam 190 osób, których nazwiska zaczynają się na literę D, aż 16 nosiło imiona zaczynające się na literę K. Jednak kryterium inicjałów KD spełnia jedynie Kazimierz Domaradzki.

⁴³ Obecnie nazwy te brzmią Nyrków i Uroczysko Czerwone. Są to miejscowości położone na Ukrainie w rejonie czortkowskim obwodu tarnopolskiego.

⁴⁴ <https://www.antoniego26.pl/genealogia/domaradzki.htm> [dostęp 17.06.2024]

⁴⁵ *Metrična kniga kostelu s. Rosohovatec', povit Ternopil [Księga metrykalna kościoła wsi Rosochowaciec, powiat tarnopolski]*, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy, fond 618, opis 2, jednostka 1774, lata 1855–1859. Za udostępnienie skanu fragmentu księgi metrykalnej z wpisem dot. zgonu K. Domaradzkiego autor serdecznie dziękuje Recenzentowi niniejszego artykułu.

waciec, ponieważ tej parafii od lat 50. XIX w. podlegał Denysów⁴⁶. Wiadomo też, że Kazimierz został pochowany w rodzinnym grobowcu wraz z rodzicami, bratem Michałem i jego żoną oraz ich dziećmi na denysowskim cmentarzu⁴⁷. Warto dodać, że do czasów współczesnych zachowała się tam kaplica związana z rodziną Domaradzkich⁴⁸. Z fragmentu inskrypcji na nagrobku dowiadujemy się, że jego fundatorem był Michał Domaradzki – wspomniany przez Pusłowskiego współdziedzic Denysowa i członek Stanów Galicyjskich. Nagrobek zaś powstał około roku 1809–1812⁴⁹. Zwraca także uwagę, że Kazimierz Domaradzki pochowany został w rodzinnym grobowcu bez żony i dzieci⁵⁰. W oparciu o powyższe dane zakładać możemy, że Domaradzcy zamieszkali w Denysowie nie później niż w roku 1812. Informacja zaś o tym, że Michał Domaradzki był fundatorem grobowca rodzinnego po śmierci ojca Piotra wskazywać może na to, że wszedł w rolę „głowy rodziny” i przejął po ojcu zarząd majątkiem, w tym siłą rzeczy majątkiem ziemskim⁵¹.

Trzeba jednak przy tym pamiętać, że jak już wspomniano wyżej, pod datą 1838 r. (tj. w czasie, który nas najbardziej interesuje w świetle niniejszego opracowania) Pusłowski odnotowuje dwóch dziedziców Denysowa – Kazimierza i Michała. Kolejna wzmianka odnaleziona w prasie galicyjskiej (*Gazeta Lwowska*) dotycząca właściciela Denysowa pochodzi z listopada 1845 r.⁵² W tekście omawiającym spis darów w ziarnie dla dotkniętych powodzią mieszkańców galicyjskich obwodów zachodnich, wskazano że na ten cel przekazał „Domaradzki Kazimierz, właściciel Denysowa 10 kor. pszenicy, 10 kor. żyta i 10 kor. jęczmienia”.

Następna odnaleziona informacja zasługuje na szczególne uwzględnienie. Pochodzi ona z *Gazety Lwowskiej* z grudnia 1849 r.⁵³ i dotyczy darów przekazanych na założenie lokalnego funduszu dla inwalidów. Dowiadujemy się z niej, że „Kazimierz Domaradzki, właśc. Denysowa w obwodzie Tarnopolskim” przekazał 500 złotych reńskich. Podkreślić trzeba, że była to ówczesnie bardzo duża kwota (stanowiąca 10% ogółu zebranych środków) świadcząca o tym, że Domaradzki

⁴⁶ SGKP IX 1888, s. 762.

⁴⁷ <http://cmentarzetarnopolskie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=17179> [dostęp 17.06.2024]

⁴⁸ Gutowski 2019, s. 195.

⁴⁹ Wspomniany fragment inskrypcji brzmi: SYN WDZIĘCZNY MICHAŁ POMNIK TEN POSTAWIŁ UPRASZA O ANIELSKIE POZDROWIENIE OBY GO BÓG ZBAWIŁ.

⁵⁰ Dalsza inskrypcja brzmi bowiem: OBOK ZWŁOK NAJDROŻSZYCH RODZICÓW SPOCZYWAJĄ SYNOWIE MICHAŁ WRAZ Z ŻONĄ I DZIEĆMI I KAZIMIERZ UPASZAJĄ O ANIELSKIE POZDROWIENIE. Potwierdza to poniekąd informacje z księgi metrykalnej, że Kazimierz nie miał ani żony, ani też potomstwa.

⁵¹ Pamiętajmy, że po śmierci Piotra Domaradzkiego przy życiu pozostała jego małżonka, która zmarła w 1834 r., por. Gutowski 2019, s. 195.

⁵² *Gazeta Lwowska* 1845, nr 134, strona tytułowa.

⁵³ *Gazeta Lwowska* 1849, nr 229, strona tytułowa.

pod koniec lat 40. XIX w. był osobą, nie tylko bogatą, ale i hojną⁵⁴. Ponowna wzmianka dotycząca Kazimierza Domaradzkiego w prasie lwowskiej pochodzi z października 1852 r.⁵⁵ Wówczas to w ramach składki na Zakład naukowy gospodarski we Lwowie „na szkołę bezzwrotnie [przekazał – przyp. K.B.] P. Kazimierz Domaradzki właśc. Denysowa 2 złr”. Ostatnią wzmianką, którą udało się odnaleźć w źródłach z epoki, jest informacja prasowa z 25 lipca 1857 r.⁵⁶ W ramach przeprowadzanej wówczas zbiórki na budowę szpitala w Tarnopolu, środki finansowe w kwocie 25 złr. przekazał „Domaradzki Kazimierz, właściciel Denysowa”⁵⁷.

Nie posiadamy informacji kto i kiedy dokładnie rozporządzał majątkiem po śmierci jego właściciela. Analiza dostępnych materiałów, w tym w szczególności przywoływanego już *Wykazu sprostowanego do wyboru posłów w cie-le wyborczem posiadaczy większych majątności* przygotowanego w pierwszym kwartale 1861 r. dla potrzeb pierwszych wyborów do Sejmu Krajowego, pozwala za to stwierdzić, że stało się to najpóźniej przed marcem 1861 r. (a po styczniu 1858 r.). W *Wykazie* odnajdujemy bowiem informację, iż wiosną roku 1861 istniał już nie jeden majątek Denysów, a dwa: Denysów Wielki – będący własnością Franciszki Ujejskiej oraz Denysów Mały – należący do Karola Marcinkowskiego⁵⁸. Wszystko wskazuje na to, że śmierć nieposiadającego żony ani dzieci Kazimierza Domaradzkiego spowodowała sprzedaż (?) i podział Denysowa. Dodać trzeba, iż Kazimierz Domaradzki zmarł w 70 roku swojego życia.

Całość wykazanych wyżej okoliczności pozwala na postawienie tezy, że tajemnica znaków rozliczeniowych (dotyczących zarówno dnia „ciąglego” jak i dnia „pieszszego”) z literami KD została rozwikłana. Według autora, litery te stanowią inicjały Kazimierza Domaradzkiego, właściciela Denysowa oddalonego o ok. 25 km na południowy zachód od Tarnopola na terytorium dzisiejszej Ukrainy, zaś same znaki wykorzystywane były w majątku Denysów, który posiadał największą z okolicznych miejscowości powierzchnię gruntów rolnych i lasu. Przemawia za tym przede wszystkim miejsce ich odnalezienia oraz inicjały KD, które spośród wszystkich ówczesnych właścicieli ziemskich z tego terenu przypisać można tylko

⁵⁴ Jak wynika ze spisu niemal 130 darczyńców kwota przekazana przez Kazimierza Domaradzkiego w ramach dwuetapowej zbiórki była najwyższą przekazaną jej organizatorom i wielokrotnie przekraczała wszystkie inne wpłaty indywidualne i prawie wszystkie (z wyjątkiem jednej) podmiotów zbiorowych.

⁵⁵ *Gazeta Lwowska* 1852, nr 240, strona tytułowa.

⁵⁶ *Dodatek tygodniowy* 1857, nr 30.

⁵⁷ *Dodatek tygodniowy* 1857, s. 124.

⁵⁸ *Dziennik urzędowy* 1861, nr 71, s. 470.

Kazimierzowi Domaradzkiemu⁵⁹. Trzeba także pamiętać, że na wybijanie w metalu własnych znaków rozliczeniowych mogły pozwolić sobie, co do zasady tylko duże dominia, których właściciele było stać na takie przedsięwzięcie. Warto przy tym odnotować informację W. Giszki, że na dzień dzisiejszy ukraińscy badacze nie posiadają wiedzy o innych podobnych znaleziskach znaków rozliczeniowych w regionie Tarnopola⁶⁰.

Z uwagi na przypisanie znaków rozliczeniowych do Denysowa, należy stwierdzić, że pojawiające się dotychczas sporadyczne przypuszczenia o ich podolskiej proveniencji wymagają pewnego uściślenia. W trakcie rozbiorów, Podole zostało niemal w całości zagrabione przez Imperium Rosyjskie. Austrii (monarchii Habsburgów) przypadł niewielki skrawek jego zachodniej części z Czortkowem, które to tereny weszły w skład Galicji i Lodomerii. Nazywając znaki rozliczeniowe z Denysowa podolskimi narażamy się na niejako automatyczne kojarzenie ich z zaborem rosyjskim, w sytuacji gdy *de facto* są to znaki majątku galicyjskiego leżącego na południowy zachód, a nie południowy wschód od Tarnopola. Żeby oddać najwierniej ich faktyczną genezę terytorialną (dla mniej zorientowanego odbiorcy nazwa Galicja częstokroć kojarzy się z Krakowem, Przemyślem, Lwowem⁶¹) zaproponować trzeba określenie, które występowało w XIX-wiecznych publikacjach⁶²: „Podole galicyjskie”. Czas emisji omawianych znaków rozliczeniowych, z uwagi na brak znanych źródeł pisanych pozwalających na ściślejsze datowanie, określić możemy w przedziale od końca lat 30. do niemal końca lat 50. XIX w. Pierwszy okres uzasadniony wydaje się być tym, że w 1838 r. jako współdziedzic Denysowa odnotowany jest także Michał – brat Kazimierza. Drugi datą śmierci Kazimierza Domaradzkiego (10 stycznia 1858 r.) i faktem, że w marcu 1861 r. jako właściciele Denysowa Wielkiego i Denysowa Małego figurują już Franciszka Ujejska i Karol Marcinkowski⁶³.

W związku z wyżej określonymi ramami czasowymi funkcjonowania tych konkretnie dominialnych znaków rozliczeniowych, siłą rzeczy, rodzi się także pytanie o ich charakter: czy były to znaki dotyczące pańszczyzny, czy może znaki dotyczące odpłatnej pracy najemnej? Wydaje się, że podobnie jak w dotychczasowej lite-

⁵⁹ Podkreślić trzeba, że W. Giszka (Giška 2024, s. 79) w swoim tekście nie zidentyfikował emitenta znaków mimo tego, że nazwisko Domaradzki pojawia się wśród wymienionych przez niego mieszkańców Denysowa. Autor przedstawił swoje przypuszczenia co do potencjalnego emitenta pisząc o tym, że do czasów I wojny światowej Denysów sąsiadował od północy i południa z majątkiem dziedziców Wojeńskich, jak również wskazując, że wówczas na tym terenie mieszkał bogaty kupiec Roman Korpak. Na koniec wspomniął również, że w Denysowie „znajdował się majątek pani Domaradzkiej, na którą napadali opryszkowie”. Jak wykazałem to właśnie nazwisko Domaradzki (jednak niezwiązane z kobietą) jest właściwym jeżeli chodzi o emitenta znaków.

⁶⁰ Giška 2024, s. 79.

⁶¹ Tymczasem odległość z Krakowa do Denysowa to ok. 480 km, z Przemyśla – ok. 240 km, zaś z Lwowa ok. 140 km.

⁶² Np. SGKPI 1880, s. 958.

⁶³ SGKPI 1880, s. 958.

raturze znaki dominialne z przedstawieniem konia, konia ciągnącego wóz, postaci ludzkiej lub napisem „ciągły” lub „pieszy” itp., należałoby je sklasyfikować jako znaki pańszczyźniane⁶⁴. Mając na względzie jednak fakt, iż pańszczyzna w Gali-
cji zniesiona została na mocy reskryptu cesarza Ferdynanda I z dnia 17 kwietnia 1848 r., zaś znaki w Denysowie mogły (choć nie musiały) być wykorzystywane w ciągu kolejnej dekady, trudno zaakceptować w stosunku do nich takie jedno-
znaczne stanowisko. Do czasu dalszego ewentualnego zawężenia dat ich emi-
sji (np. poprzez odnalezienie dokumentów źródłowych *stricte* ich dotyczących),
pytanie o ich charakter pozostaje otwarte. Nie jest wszak wykluczone, że znaki
te były: co do zasady⁶⁵ wyłącznie „pańszczyźnianymi” (jeżeli faktycznie używano
ich tylko do 1848 r.), wyłącznie dotyczącymi pracy odpłatnej (jeżeli faktycznie
używano ich tylko po roku 1848), zarówno „pańszczyźnianymi”, jak i po znie-
sieniu poddaństwa dotyczącymi pracy najemnej (jeżeli używane były tak przed
rokiem 1848, jak i po tej dacie). Co do faktu, że znaki tego rodzaju stosowane były
w majątkach ziemskich już na przełomie XVIII i XIX w. przekonuje opracowa-
nie wspomnianego już F.K. Ponińskiego, który zalecał (co prawda na długo przed
„rządami” K. Domaradzkiego w Denysowie), aby znaki rozliczeniowe wymieniać
co dwa – trzy lata. W 1808 r. pisał on: „Że zaś moralności w prostocie więcéy każ-
dy rostopny sobie życzyć, niżeli iéy spodziewać się może, należy przeto nie tylko
pewną liczbę wspomnionych znaczków między ludzi wydawać, i co tydzień na po-
wrót odbierać; lecz nawet, co dwa, trzy lata, a nawet gdyby tego ostrożność wy-
magala, corok takie znaczki pańszczyzny całkowicie odmienionemi niespodzianie
bydź powinny, dlatego, ażeby chłop podobnego znaczku sam sobie nie zrobił, lub
w mieście zrobić nie kazał. Tym końcem blaszane zmieniać papierowemi, te dREW-
nianemi, drewniane mosiężnemi, i to corok z innym znakiem i cyfrą potrzeba”⁶⁶.

Problematyka badania tego typu znaków rozliczeniowych (ale i również że-
tonów, płacideł, pieniądza zastępczego itp.) pozwala nam po raz kolejny uświa-
domić sobie, że w samej numizmatyce, jak i na jej „obrzeżach” niejedno potrafi
nas jeszcze zaskoczyć i wcale nie muszą to być odkrycia dotyczące odległych,
zamierzchłych czasów. Śmiało możemy też stwierdzić, że z uwagi na ogromny ob-
szar terytorialny ich występowania i ilość tego typu niezidentyfikowanych wciąż
obiektów w kolekcjach prywatnych, publicznych, a także zalegających po dziś
dzień w ziemi, przed obecnymi i przyszłymi pokoleniami badaczy stoją kolejne
liczne, a zarazem intrygujące wyzwania.

⁶⁴ Zob. przyp. 18.

⁶⁵ Przy czym podkreślić trzeba w tym miejscu, że korzystanie z prac pańszczyźnianych nie wy-
kluczało posiłkowania się przez właścicieli dóbr odpłatną pracą najemną, w której nie tylko mogły być,
ale i były wykorzystywane tego typu znaki rozliczeniowe.

⁶⁶ Poniński 1808, s. 178.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Metrična kniga kostelu s. Rosohovatec', povit Ternopil [Księga metrykalna kościoła wsi Rosochowaciec, powiat tarnopolski], Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy, fond 618, opis 2, jednostka 1774, lata 1855–1859.

Pusłowski Z. – *Szlachta. Spis alfabetyczny szlachty polskiej w Galicji*, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. Przyb. 744/99.

Opracowania

Dodatek tygodniowy

1857 *Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej* z dnia 25 lipca 1857 r., nr 30.

Dziennik urzędowy

1861 *Dziennik urzędowy do Gazety Lwowskiej* z dnia 25 marca 1861 r., nr 71.

Gazeta Lwowska

1845 *Gazeta Lwowska* z dnia 13 listopada 1845 r., nr 134.

Gazeta Lwowska

1849 *Gazeta Lwowska* z dnia 5 grudnia 1849 r., nr 229.

Gazeta Lwowska

1852 *Gazeta Lwowska* z dnia 19 października 1852 r., nr 240.

Giška V.

2024 *Znahidka dominial'nih bon iz s. Denisova na Ternopilśini*, [w:] *Money & Banking: groši ta banki v istorii Evropi*, red. A.S. Bojko-Gagarin, Kijów, s. 78–81.

Gorzkowski R.

2022 *Pokwitowania i placidła, powinności pańszczyźniane, praca ustawowa i najemna, szarwarki, czynsze – mające związek z dworem i wsią*, Jaworowa.

Gutowski B.

2019 *Cmentarze dawnego powiatu tarnopolskiego w świetle prac badawczych przeprowadzonych w roku 2018*, [w:] *Cmentarze dawnego powiatu tarnopolskiego. Kaplice, grobowce i nagrobki z inskrypcjami zapisanymi w alfabecie łacińskim (1800–1945)*, t. 2, red. A.S. Czyż, B. Gutowski, Kraków, s. 171–195.

Kałkowski T.

1981 *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków.

Kuropatnicki E.A.

1858 *Geografia albo dokładne opisanie Królestw Galicyi i Lodomeryi*, wydanie powtórne, Lwów.

Mikołajczyk A.

1988 *Monety stare i nowe*, Warszawa.

Poniński F.K.

1808 *Ekonomika polska, czyli wiejskie gospodarstwo krajowe*, t. 2, Warszawa.

SGKP I

1880 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I, Warszawa.

SGKP IV

1883 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. IV, Warszawa.

SGKP IX

1888 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, t. IX, Warszawa.

Waligóra E.

1980 *Znaki rozliczeniowe folwarków polskich od XVI do XX wieku. (Kilka uwag o programie badań)*, Polska Sztuka Ludowa XXXIV/3–4, s. 153–166.

HIS DOMINIUM IN GALICIA – REMARKS ON SETTLEMENT TOKENS WITH THE INITIALS KD

(Summary)

Numismatics covers not only coins and medals but also banknotes, various types of tokens, “substitute” money, and other items that could function as currency under certain circumstances and times. These items include, among others, settlement tokens made from various materials, which were used in historical estates for tasks related to serfdom and, after its abolition, paid labor for the manor. Due to their frequent anonymity (often lacking the name of the locality or the issuer), studying these tokens scientifically is challenging, particularly in identifying the issuer or place of use.

This article addresses two types of settlement tokens made of thin, likely copper, sheets that have recently appeared in trade and among collectors. These tokens bear the inscriptions CIĄGLY / DZIEN or PIESZY DZIEN in two lines, and the letters K and D. These inscriptions are only on one side of the tokens.

In 2023, the author had the opportunity to personally examine a set of 30 settlement tokens inscribed with *CIĄGLY DZIEN*, discovered near Ternopil in present-day Ukraine. All the tokens are quadrilateral in shape. After minting, they were likely cut with shears or a similar tool, as evidenced by the varying height and width among the tokens. Originally intended to be rectangular, the corners were likely trimmed, possibly to prevent injuries to users. Analysis of the tokens reveals an average weight of 0.57 g, an average width of 24.07 mm, and an average height of 20.33 mm.

The place and time of use for these tokens were previously unknown. To address this, it was hypothesized that the letters KD represent the initials of the issuer, and the tokens, based on the style and appearance of the letters, were produced in the first half of the 19th century.

An analysis of available sources (literature, press, manuscripts) and the verification process led to the conclusion that these tokens were used in the 1830s–1850s in a large estate in Denysiv, about 25 km southwest of Ternopil, which at that time belonged to Kazimierz Domaradzki. Among all contemporary landowners in that area, only Kazimierz Domaradzki's initials match KD. Currently, it is uncertain whether these tokens were used for serfdom-related settlements, paid labor after the abolition of serfdom, or possibly in both periods. Nonetheless, this is an intriguing and significant issue that requires further research.

Adres autora/The author's address:
mgr Krystian Browarny
Polskie Towarzystwo Numizmatyczne o. Krosno
krystianbrowarny@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3007-7924>

Z N A L E Z I S K A

JEZIORNICA (AZIARNICA), REJON SŁONIMSKI, OBWÓD GRODZIŃSKI, BIAŁORUŚ

M.: pole orne na północny zachód od wsi Aziarnica (Jeziornica). **D.:** jesień 2012 r.
Ok.: poszukiwanie skarbów. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** prywatne.

Partia, Fraates IV (37–2 przed Chr.), drachma, men. Ekbatana.

Av.: popiersie króla w lewo, w diademie; za głową orzeł z diademem w lewo.

Rv.: siedzący na tronie łucznik w prawo, ubrany w baszłyk i płaszcz, trzyma łuk w prawej ręce; poniżej łuku monogram, dokoła napisy w siedmiu liniach: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ.

Srebro; ok. 20 mm; w. ?; otwór; Sellwood 52.36.

Kom.: moneta została sprzedana ok. 2016 r. przez znalazcę na bazarze w Baranowiczach na „pchlim targu”. Jej dalsze losy nie są znane. Mimo tego, że jest znana dokładna lokalizacja znaleziska, trudno wyjaśnić jego kontekst kulturowy, ponieważ okolice Aziarnicy są bardzo słabo rozpoznane archeologicznie. Można przypuszczać, że moneta trafiła do tej miejscowości za pośrednictwem kultury przeworskiej, z którą lokalna ludność miała kontakty. Jest to jedyna znana z terenów Białorusi moneta partyjska i najprawdopodobniej jedyna drachma Partów ze wschodniego *Barbaricum*. Z Litwy jest znany skarb 35 miedzianych monet „królów pontyjskich i partyjskich od Mitrydatesa III do Artabanusa V”, który został jakoby znaleziony w miejscowości Naujininkai¹ (w momencie odkrycia: majątek

¹ Spicyn 1925, s. 132.

Nowosiółki, ujezd nowoaleksandrowski, gubernia kowieńska²), ale informacja ta wydaje się wątpliwa. W Polsce partyjskie monety są również niezwykle rzadkie, np. drachma Pakorusa II lub Wologazesa III z Gorzowa Wielkopolskiego oraz drachma Orodessa II z Osowca, pow. grodziski, woj. mazowieckie.

Vital Sidarovich

CIECIERSK, GM. RACIĄŻ, POW. PŁOŃSKI

M.: Cieciersk (okolica). **D.:** 2023 r. **Ok.:** poszukiwania prowadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Raciąskiej „Ziemowit”. **L.:** 2 monety pojedynczo. **Zb.:** monety eksponowane są w budynku Biblioteki Publicznej w Raciążu.

1. *Rzym*, Hadrian (117–138) dla Cejoniusza Kommodusa, denar, 137 r., men. *Rzym*.

Av.: [L A]ELIVS CA[ESAR], głowa Cejoniusza Kommodusa w prawo.

Rv.: [T R POT COS II], w odcinku [CO]NCO[R]D, siedząca Concordia z paterą w rękę, opiera łokieć na rogu obfitości.

Srebro; 17,0 mm; 3 g; RIC II, 2625; lokalizacja monety: N 52° 46' 59,96", E 20° 5' 16,81"; fot. Grzegorz Domański.

2. *Rzym*, Kommodus (177–192), denar, 189 r., men. *Rzym*.

Av.: M COMM ANT P FEL AVG [BRIT P P], głowa Kommodusa w wieńcu laurowym w prawo.

Rv.: FORT FEL P M [TR P XIII] COS V P P, Fortuna stojąca w lewo, trzyma kaduceusz i róg obfitości.

Srebro; 16,0 mm; 2 g; RIC III Commodus 172; lokalizacja monety: N 52° 46' 54,66", E 20° 5' 31,78"; fot. G. Domański.

Kom.: w czasie poszukiwań prowadzonych przez TPZR „Ziemowit” w okolicach Raciąża w 2023 r. odnaleziono trzy monety rzymskie za pomocą wykrywacza me-

² Obecnie: Naujasodis, rejon jezioroski (lit. Zarasų rajono savivaldybė), okręg uciański.

WITKOWO, GM. RACIAŻ, POW. PŁOŃSKI

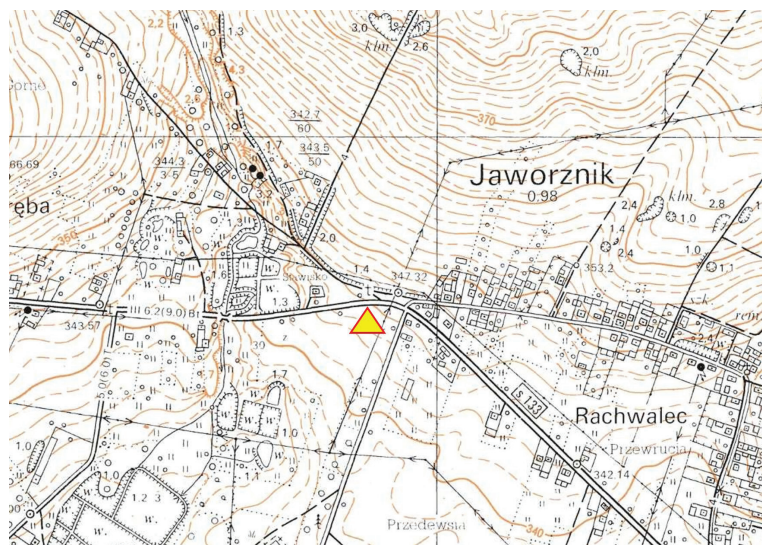
Srebro; 16 mm; 3 g; RIC III Antoninus Pius 137; lokalizacja monety: N 52° 46' 17,81'', E 20° 7' 26,71''; fot. G. Domański.

217

ZNALEZISKO BULLI PAPIESKIEJ I DENARA RZYMSKIEGO

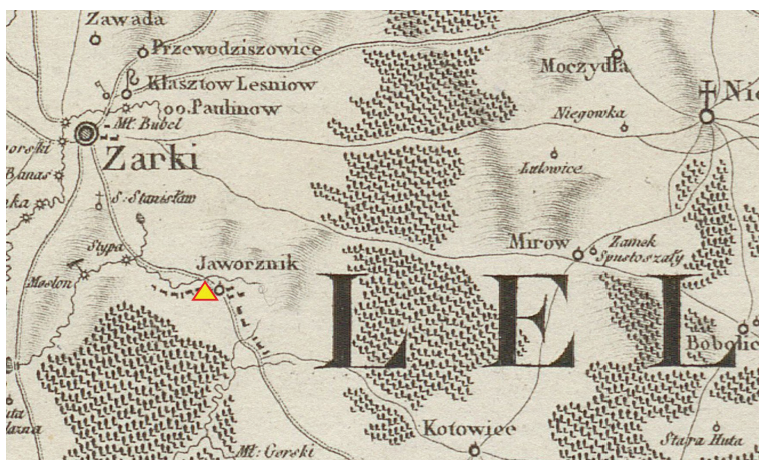
JAWORZNIK, GM. ŻARKI, POW. MYSZKOWSKI

M.: łąka w pobliżu starej drogi z Krakowa na Śląsk przez Włodowice i Żarki (notowanej w 1570 r.)³; według miejscowych relacji (niepotwierdzonych na mapach), karczmisko (Ryc. 1–2). W miejscu znalezienia bulli zaobserwowano pojedyncze fragmenty cegieł i kamieni wapiennych, jednak bez fragmentów ceramiki naczyniowej. Denar rzymski w odległości ok. 70 m od bulli. **D.:** lipiec 2022 (2); przed grudniem 2022 (1). **Ok.:** prospekcja terenowa prowadzona przez Grupę Częstochowską „Perun” – próby lokalizacji miejsca bitwy pod Jaworznikiem, stoczonej podczas powstania styczniowego w dniu 24 kwietnia 1863 r., na mocy zezwolenia Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach. **L.:** 1 bulla papieska, 1 denar rzymski. **Zb.:** decyzją WUOZ znaleziska przekazano do Muzeum Częstochowskiego.

Ryc. 1. Jaworznik, pow. myszkowski. Lokalizacja znalezisk na mapie topograficznej 1:10 000 (układ 1965). Źródło: <https://mapy.geoportal.gov.pl>

³ Leszczyńska-Skrętowa 1989, s. 281.

Ryc. 2. Jaworzniok, pow. myszkowski. Lokalizacja znalezisk na mapie: K. Perthées, *Mappa szczegulna Woiewodztwa Krakowskiego i Xięstwa Siewierskiego*, Paryż 1792

1. *Rzym*, Antoninus Pius dla Marka Aureliusza (140–161), denar, 145–147, men. *Rzym*.
Av.: AV[REL]IVSCAE SA[RAVGPIIF], odkryta głowa M. Aureliusza w prawo.
Rv.: [COS II], Spes kroczy w lewo, wznosząc w prawej ręce kwiat, lewą unosząc rąbek szaty.
 Srebro; 18,0 mm; moneta ułamana, zachowana w ok. $\frac{3}{4}$; Seaby 102, Sear 4783, RIC III 431; fot. Grupa Częstochowska „Perun”.

2. *Państwo Kościelne*, bulla papieża Bonifacego IX (1389–1404).
Av.: fragmenty poziomej legendy: :BO... / FAT... / PP:V...; litera F kapitalna, z bardzo rozbudowanymi pionowymi szeryfami; litera A zaś uncjalna, asymetryczna, z pio-

nową prawą łaską, lekko pochyloną i podwiniętą lewą i wysuniętą w lewo nasadką.
Rv.: niezachowany, tylko odwrotna strona płytki awersu z widocznym odciskiem sznurka. Ołów; rozmiary fragmentu: 31×20 mm; 5,7 g; cięty (co najmniej dwukrotnie), nie łamany wzdłuż kanalika; fot. Grupa Częstochowska „Perun”.

Kom.: liczba panowania papieża Bonifacego nie zachowała się w całości na odnalezionym fragmencie; mogła brzmieć „VIII” lub „VIII”. Legenda bulli wykonana jest wszelako bardziej ozdobnymi literami, niż na bullach Bonifacego VIII (1302–1303). Nadto imię papieskie poprzedza fragmentarycznie zachowany trójkropek, którego również nie stosowano u wcześniejszego z Bonifacych. Dlatego nie ulega wątpliwości, że jest to bulla Bonifacego IX, którego liczbę zapisano jako V[IIII]. Papież Bonifacy IX wydał liczne dokumenty dotyczące spraw polskich, jednak nie widać wśród nich takiego, który szczególnie dałby się powiązać ze znaleziskiem. Trudno liczyć na tak efektowne – ale i wyjątkowe – powiązanie bulli ze znanym z historii dokumentem, jak w przypadku bulli tegoż papieża znalezionej ostatnio w Starym Kołobrzegu (tzw. Budzistowie)⁴. Były bowiem wśród nich liczne dokumenty skierowane do osób prywatnych, dotyczące uprawnień do używania przenośnych ołtarzy, mszy w przypadku interdyktu, czy odpustu w obliczu śmierci⁵. Destrukcja bulli była najwyraźniej intencjonalna i wiązała się przypuszczalnie z pozbawieniem mocy dokumentu, do którego była umocowana⁶.

Wieś Jaworznik notowana jest po raz pierwszy jako własność rycerska w ziemi krakowskiej w 1373 r. (w 1394 r. występuje Sechna, wdowa po Prokopie z Jaworznika, Prokosz, ich syn, w 1405 Rafał, syn Prokopa); nie miała w średniowieczu kościoła. W 1519 r. notowane są w niej dwie karczmy⁷.

Przy tej sposobności zrekapitulujemy dostępne do końca 2023 r. wiadomości o znaleziskach podobnego rodzaju, które rzadko trafiają do publikacji naukowych, pozostając w ulotnych i nierzadko obarczonych błędami publikacjach internetowych. Po opublikowaniu przez B. Paszkiewicza zestawienia 21 bull ze znalezisk w Polsce⁸ ujawniono co najmniej osiem kolejnych egzemplarzy. Atrybucje skontrolowaliśmy na podstawie publikowanych każdorazowo fotografii:

⁴ Bulla 2023.

⁵ Bullarium 1988, s. 19–162, rejestruje łącznie 874 dokumenty tego papieża dotyczące polskich diecezji. Ponieważ wydawcy nie identyfikują wymienianych tam osób ani miejscowości, dokładne sprawdzenie wymagałoby głębszych studiów; w regestach w każdym razie nie występują nazwy pobliskich miejscowości.

⁶ Paszkiewicz 2018; Skóra, Strzyż, Szymczak 2022, s. 138.

⁷ Leszczyńska-Skrętowa 1989, s. 282.

⁸ Paszkiewicz 2018, s. 713–714. Co najmniej jedno doczekało się potem szczegółowego opracowania: Orlicki 2021, s. 83–90.

Uniejów, pow. poddębicki, 2020: Aleksander IV (1254–1261)⁹;
Kunowice, pow. słubicki, 2019: Mikołaj III (1277–1280)¹⁰;
Kamień Pomorski, 2020: Benedykt XII (1334–1342)¹¹;
Brzozie, pow. brodnicki, 2021: Bonifacy IX (1389–1404)¹²;
Budzistowo, pow. kołobrzeski, 2021: Bonifacy IX (1389–1404)¹³;
Mierzyn, pow. piotrkowski, 2022: Jan XXIII (1410–1415)¹⁴;
Ossolin, pow. sandomierski, 2021: Eugeniusz IV (1431–1447)¹⁵;
Kamień Pomorski, 2023: Innocenty VIII (1484–1492)¹⁶.

Bulla Urbana V (1362–1370), znaleziona jakoby w 2019 r. w województwie lubuskim, została podrzucona anonimowo do Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy pod Zieloną Górą¹⁷, ale jej miejsce i czas znalezienia nie są w rzeczywistości ustalone i mogły być odległe.

*Borys Paszkiewicz,
Daniel Mader, Mateusz Pol (Grupa Częstochowska „Perun”)*

DĘBE, GM. ŻELAZKÓW, POW. KALISKI

M.: bliżej nieokreślona okolica wsi. **D.:** grudzień 2023 (1), luty 2024 (2). **Ok.:** poszukiwania prowadzone przez Kaliskie Stowarzyszenie Poszukiwaczy Śladów Historii „Denar” (za zgodą WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Kaliszu). **L.:** 2 monety pojedynczo. **Zb.:** monety czekają na decyzję urzędu konserwatora zabytków, prawdopodobnie trafią do Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej.

⁹ Stój 2020; Nierychlewska 2022.

¹⁰ To już druga bulla papieska z tej miejscowości. Nazwa miejscowości początkowo nie była ujawniana: *Porządkował* 2019; Stój 2019.

¹¹ Mylnie przypisana Benedyktowi XIII: Jaszczyński 2023.

¹² Mylnie przypisana Bonifacemu VIII: Cedro 2021; fot.: Laskowska 2021.

¹³ *Bulla* 2023.

¹⁴ Skóra, Strzyż, Szymczak 2022.

¹⁵ Lis 2021.

¹⁶ Jaszczyński 2023; identyfikacja papieża dokonana przez autorów na podstawie publikowanych zdjęć.

¹⁷ Zob. np. Chajewski 2019. W tym kontekście groteskowe jest stwierdzenie dziennikarza – przypuszczalnie po rozmowie z jakimś zaangażowanym w sprawę archeologiem: „archeolodzy głowią się[,] dlaczego znalazca tak cennego dla badaczy zabytku nie chce się ujawnić”. Przyczyna jest oczywista: tak działa obecne prawo o ochronie zabytków i inaczej działać nie będzie.

1. *Rzym*, Marek Aureliusz (161–180), denar, men. *Rzym*.

Av.: [ANTONINVS AVG AR]M[ENIACVS], popiersie cesarza w wieńcu laurowym, zwrócone w prawo.

Rv.: [P M TR P XVIII IMP II COS III] [A]RME[N], personifikacja pokonanej Armenii, siedząca na ziemi, przed nią sztandar (*vexillum*) i tarcza, lewą rękę opiera o łuk.

Srebro; 17,0 mm; 2,41 g; RIC III Marcus Aurelius 81; fot. Przemysław Kurowiak.

2. *Rzym*, Marek Aureliusz (161–180), denar, men. *Rzym*.

Av.: [M ANTO]NINVS [AVG TR P XXVII], popiersie cesarza w wieńcu laurowym, zwrócone w prawo.

Rv.: IM[P VI COS] III, personifikacja Aequitas, stojąca w lewo, trzymająca wagę w prawej ręce i róg obfitości na lewym ramieniu.

Srebro; 17,1 mm; 2,44 g; RIC III Marcus Aurelius 271; fot. P. Kurowiak.

Adam Jakub Jarych

**BYSŁAW, GM. LUBIEWO, POW. TUCHOLSKI I ZALESIE KRÓLEWSKIE,
GM. ŚWIEKATOWO, POW. ŚWIECKI**

M.: pola w granicach tych miejscowości. **D.:** do kwietnia 2024 r. **L.:** 101 monet.

Ok.: poszukiwania za pomocą wykrywacza metali za zgodą Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu. **Zb.:** w czerwcu 2024 r. w posiadaniu WUOZ, Delegatura w Bydgoszczy, w przyszłości planowane przekazanie do zbiorów Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy.

1. *Samanidzi?*, dirhem, X w.?, men. ?

Srebro; fragment monety, największa długość 9,3 mm; 0,486 g; fot. Krzysztof Jarzęcki.

2. *Niemcy, Dolna Lotaryngia?*, Otto III?, denar, men. Kolonia?
Srebro; fragment monety, największa długość 10 mm; 0,566 g; fot. K. Jarzęcki.

3. *Zakon Krzyżacki*, Konrad III von Jungingen (1393–1407), szeląg, men.?
Av.: \ \ \ \ \ \ \ \ DVSxx TER\, tarcza wielkiego mistrza na tle długiego krzyża.
Rv.: \ \ \ \ \ DNORVM \ \ \ \, tarcza zakonna na tle długiego krzyża.
Srebro; fragment monety, największa długość 14,4 mm; 0,436 g; oś 8h; Voßberg §47; fot. K. Jarzęcki.

4. *Zakon Krzyżacki*, Michał I Küchmeister (1414–1422), szeląg, 1416–1422, men. Toruń.
Av.: M\ \ \ \ \ HAEI PRIM, tarcza wielkiego mistrza na tle długiego krzyża.
Rv.: MONE TA\ \ \ \ \ \ RVC, tarcza zakonna na tle długiego krzyża.
Srebro; fragment monety, największa długość 20,2 mm; 0,590 g; oś 12h; Voßberg §73; fot. K. Jarzęcki.

5. *Królestwo Polskie*, Zygmunt I Stary (1506–1548), szeląg gdański, 1546, men. Gdańsk.
Srebro; 19,4 mm; 0,664 g; oś 12h.

Rzeczpospolita Obojga Narodów

6. *Królestwo Polskie*, Zygmunt III Waza (1587–1632), trojak koronny, r.?, men. Olkusz?
Av.: \ \ G III D.G. RE\ \ \ \ \, popiersie władcy w koronie.
Rv.: GRO\ \ \ \ TRI\ \ \ \ 15 \, widoczny jedynie fragment orła.
Srebro; fragment monety, największa długość 19 mm; 0,849 g; oś 12h; fot. K. Jarzęcki.

7. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Zygmunt III Waza (1587–1632), szeląg litewski, 1625, men. Wilno.

Av.: SIG III D:G. ∞ ∞ ∞ ∞, ukoronowany monogram S z herbem Wazów.

Rv.: SOLI ∞ ∞ ∞ LIT 1625, pod koroną dwie tarcze z herbami Korony i Litwy.
Srebro; 15,5–16 mm; 0,385 g; oś 12h; Kop. Skor. 3469; fot. K. Jarzęcki.

8. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Zygmunt III Waza (1587–1632), szeląg litewski, r.?, men. Wilno.

Av.: SIG III D:G. ∞ ∞ ∞ ∞, ukoronowany monogram S z herbem Wazów.

Rv.: SOLI ∞ ∞ ∞ LIT 1625, pod koroną dwie tarcze z herbami Korony i Litwy.
Srebro; 16,2 mm; 0,459 g; oś 12h; fot. K. Jarzęcki.

9. *Inflanty*, Zygmunt III Waza (1587–1632), szeląg ryski, r. ?, men. Ryga.

Srebro; 11–12,5 mm; 0,623 g; oś 12h.

10. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 16–16,1 mm; 0,891 g; oś 1h.

11. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 15,1–15,2 mm; 1,109 g; oś 6h.

12. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 15,1–15,6 mm; 0,874 g; oś 1h.

13. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.

Miedź; 15,4–15,9 mm; 0,888 g; oś 12h.

14. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.

Miedź; 15,3–15,4 mm; 1,263 g; oś 12h.

15. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 15–15,5 mm; 1,136 g; oś 10h.

16. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 15,3 mm; 1,307 g; oś 3h.

17. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 15,2–15,6 mm; 1,253 g; oś 10h.

18. *Królestwo Polskie*, fałszerstwo małego szeląga koronnego Jana Kazimierza.
Miedź; 15–15,3 mm; 0,867 g; oś 1h; fot. K. Jarzęcki.
19. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1663, men. Ujazdów.
Miedź; 15,8 mm; 1,004 g; oś 2h.
20. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665, men. Wilno.
Miedź; 15,2–15,4 mm; 0,933 g; oś 5h.
21. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665, men. Wilno.
Miedź; 15,9–16,7 mm; 0,932 g; podwójne bicie z odwróceniem krążka.
22. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, r.?, men.?
Miedź; 15,3–15,6 mm; 1,087 g; podwójne bicie ze zmianą osi stempla.
23. *Saksonia*, August III (1733–1763), szeląg, 1754, men. Gubin.
Miedź; 14,5–15,2 mm; 1,088 g; oś 12h.
24. *Saksonia*, August III (1733–1763), szeląg, r.?, men.?
Miedź; 13,8–14,2 mm; 0,891 g; oś 12h.
25. *Saksonia*, August III (1733–1763), szeląg, r.?, men.?
Miedź; 14,4–14,6 mm; 0,990 g; oś 12h.
26. *Saksonia*, August III (1733–1763), grosz, 1754?, men. Gubin.
Miedź; 20,3–20,8 mm; 2,433 g; oś 11h.
27. *Saksonia*, August III (1733–1763), grosz, 1758?, men. Gubin.
Miedź; 20,1–20,3 mm; 3,199 g; oś 12h.

28. *Królestwo Polskie*, August III (1733–1763), szeląg toruński, 1762, men. Toruń.
Av.: ukoronowany monogram A3R, po bokach data \7—62.
Rv.: \VID CIVITAT THORUN, poniżej brama miejska, znaki nieczytelne.
Bilon; 15,2 mm; 0,289 g; oś 12h; fragment monety; Kop. Skor. 8390–93; fot. K. Jarzęcki.

II Rzeczpospolita

29. 1 grosz, 1923, men. Birmingham.
Brąz; 14,6 mm; 1,302 g; oś 12h.
30. 1 grosz, 1925, men. Warszawa.

Brąz; 14,6 mm; 1,275 g; oś 12h.
31. 1 grosz, 1937, men. Warszawa.
Brąz; 14,7 mm; 1,466 g; oś. 12h.
32. 2 grosze, 1925, men. Warszawa.
Brąz; 17,5 mm; 1,876 g; oś 11h.
33. 2 grosze, 1928, men. Warszawa.
Brąz; 17,6 mm; 1,797 g; oś 12h.
34. 2 grosze, 1928, men. Warszawa.
Brąz; 17,6 mm; 1,915 g; oś 12h.
35. 2 grosze, 1932, men. Warszawa.
Brąz; 17,5 mm; 1,899 g; oś 12h.
36. 5 groszy, 1923, men. Warszawa.
Mosiądz; 20 mm; 3,109 g; oś 11h.
37. 5 groszy, 1923, men. Warszawa.
Mosiądz; 20 mm; 3,315 g; oś 12h.
38. 5 groszy, 1923, men. Warszawa.
Mosiądz; 20 mm; 3,163 g; oś 12h.
39. 20 groszy, 1923, men.?
Nikiel; 20 mm; 2,807 g; oś 12h.
40. 50 groszy, 1923, men.?
Nikiel; 23,1 mm; 4,919 g; oś 12h.
41. 50 groszy, 1923, men.?
Nikiel; 23 mm; 4,167 g; oś 12h.

PRL

42. 2 grosze, 1949, men.?
Aluminium; 16 mm; 0,604 g; oś 12h.

Królestwo Szwecji

43. *Prusy Królewskie*, Gustaw II Adolf (1611–1632), szeląg elbląski, 1632, men. Elbląg.
Bilon; 17,1 mm; 0,545 g; oś 6h.
44. *Prusy Królewskie*, Gustaw II Adolf (1611–1632), szeląg elbląski, r.?, men. Elbląg.
Srebro; fragment monety (ok. ½), największa długość 15,7 mm; 0,199 g; oś 6h.
45. *Prusy Królewskie*, Krystyna (1632–1654), szeląg elbląski, 1634, men. Elbląg.
Bilon; 16,3–16,6 mm; 0,367 g; oś 6h.
46. *Inflanty*, Krystyna (1632–1654), szeląg ryski, 1651, men. Ryga.
Bilon; 15,1–16,3 mm; 0,880 g; oś 12h.

Królestwo Prus

47. *Brandenburgia*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), 1/48 talara, 1771, men. Berlin.

Bilon; 17,4–19 mm; 0,892 g; oś 12h.

48. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), 2 grosze, 1773, men. Królewiec. Srebro; 18,6–19,1 mm; 1,163 g; oś 12h.

49. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk Wilhelm II (1786–1797), 1 szeląg, 1797, men. Królewiec.

Miedź; 20,3–20,4 mm; 1,600 g; oś 12h.

50. *Prusy*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), 1 szeląg, 1810, men. Berlin.

Miedź; 19,8–19,9 mm; 1,749 g; oś 12h.

51. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), 1 fenig, 1853, men. Berlin.

Miedź; 17,5 mm; 1,362 g; oś 12h.

52. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), 1 fenig, 1855, men. Berlin.

Miedź; 17,5 mm; 1,287 g; oś 12h.

53. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), 1 fenig, 1856, men. Berlin.

Miedź; 17,6 mm; 1,340 g; oś 12h.

54. *Królestwo Prus*, Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1870, men. Berlin.

Miedź; 17,6 mm; 1,412 g; oś 12h; moneta zgięta.

55. *Królestwo Prus*, Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1870, men. Berlin.

Miedź; 17,6 mm; 1,218 g; oś 12h.

56. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), 2 fenigi, 1822, men. Berlin.

Miedź; 20,1 mm; 2,918 g; oś 12h.

57. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), 2 fenigi, 1840, men. Berlin.

Miedź; 20,5 mm; 2,945 g; oś 12h.

58. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), 2 fenigi, 1861, men. Berlin.

Miedź; 20,4 mm; 2,548 g; oś 12h.

59. *Królestwo Prus*, Wilhelm I (1861–1888), 2 fenigi, 1863, men. Berlin.

Miedź; 20,3 mm; 2,340 g; oś 12h; moneta zgięta.

60. *Królestwo Prus*, 2 fenigi, r.?, men. Berlin.

Miedź; 20,5 mm; 2,773 g; oś 12h; moneta mocno wytarta.

61. *Królestwo Prus*, 2 fenigi, r.?, men. Berlin.

Miedź; 20,3 mm; 2,608 g; oś 12h.

62. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), 4 fenigi, 1841, men. Berlin.

Miedź; 25–25,1 mm; 5,542 g; oś 12h; moneta mocno wytarta.

63. *Śląsk*, Fryderyk Wilhelm II (1786–1797), 1 grosz, 1797, men. Wrocław.

Miedź; 21,8–22,1 mm; 3,314 g; oś 12h.

64. *Wielkie Księstwo Poznańskie*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), 1 grosz, 1816, men. Wrocław.

Miedź; największa długość 17 mm; 1,409 g; oś 12h; Neumann 34; fragment monety; fot. K. Jarzęcki.

II Rzesza

65. Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1874, men. Berlin.
Miedź; 17,7 mm; 1,802 g; oś 12h.
66. Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1874, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,921 g; oś 12h.
67. Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1876, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,933 g; oś 12h.
68. Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1887, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,690 g; oś 12h.
69. Wilhelm I (1861–1888), 1 fenig, 1888, men. Berlin.
Miedź; 17,4 mm; 1,694 g; oś 12h.
70. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1890, men. Berlin.
Miedź; 17,5 mm; 1,881 g; oś 12h.
71. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1893, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,733 g; oś 12h.
72. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1893, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,728 g; oś 12h.
73. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1893 men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,898 g; oś 12h.
74. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1894, men. Berlin.
Miedź; 17,7 mm; 1,874 g; oś 12h.
75. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1896, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,763 g; oś 12h.
76. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1897, men. Berlin.
Miedź; 17,8 mm; 1,887 g; oś 12h.
77. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1898, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,873 g; oś 12h.
78. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1903, men. Berlin.
Miedź; 17,7 mm; 1,930 g; oś 12h.
79. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1907, men. Berlin?
Miedź; 17,6 mm; 1,832 g; oś 12h.
80. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1911, men. Berlin.
Miedź; 17,7 mm; 1,913 g; oś 12h; moneta zgięta.
81. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1912, men. Berlin.
Miedź; 17,6 mm; 1,945 g; oś 12h.
82. Wilhelm II (1888–1918), 1 fenig, 1917, men. Berlin.
Aluminium; 16,2 mm; 0,761 g; oś 12h.
83. Wilhelm II (1888–1918), 2 fenigi, 1875, men. Frankfurt.

Miedź; 20 mm; 2,919 g; oś 12h.
 84. Wilhelm II (1888–1918), 2 fenigi, 1875, men. Berlin.
 Miedź; 20,1 mm; 3,116 g; oś 11h.
 85. Wilhelm II (1888–1918), 2 fenigi, 1875, men. Berlin.
 Miedź; 20,5 mm; 2,857 g; oś 12h.
 86. Wilhelm II (1888–1918), 5 fenigów, 1899, men. Berlin?
 Miedzionikiel; 18 mm; 2,223 g; oś 12h.
 87. Wilhelm II (1888–1918), 5 fenigów, 1901, men. Berlin.
 Miedzionikiel; 18 mm; 2,352 g; oś 12h.
 88. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, 1874, men. Berlin.
 Miedzionikiel; 21,1 mm; 3,786 g; oś 12h.
 89. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, 1903, men. Berlin.
 Miedzionikiel; 21,1 mm; 3,683 g; oś 12h.
 90. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, 1911, men. Berlin.
 Miedzionikiel; 21 mm; 3,855 g; oś 12h.
 91. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, 1918, men. Berlin.
 Cynk; 21 mm; 2,891 g; oś 12h.
 92. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, 1918, men. Berlin.
 Cynk; 21 mm; 2,818 g; oś 12h.
 93. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, 1918?, men. Berlin.
 Cynk; 21 mm; 2,125 g; oś 12h.
 94. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, r.?, men.?
 Miedzionikiel; 21,1 mm; 3,434 g; oś 12h; moneta mocno wytarta.
 95. Wilhelm II (1888–1918), 10 fenigów, r.?, men. Berlin.
 Cynk; 21,1 mm; 2,221 g; oś 12h.

III Rzesza

96. 2 fenigi, 1939, men. Berlin.
 Brąz; 20,1 mm; 2,825 g; oś 12h.
 97. 2 fenigi, 1940, men. Berlin.
 Brąz; 20,3 mm; 3,250 g; oś 12h.
 98. 2 fenigi, r.?, men. Berlin.
 Brąz; 20,5 mm; 3,081 g; oś 12h.
 99. 5 fenigów, 1935, men. Berlin.
 Brązal; 18 mm; 2,478 g; oś 12h.
 100. 50 fenigów, 1935, men. Berlin.
 Aluminium; 22,4 mm; 1,313 g; oś 12h.
 101. 50 fenigów, 1935, men. Karlsruhe.
 Aluminium; 22,6 mm; 1,319 g; oś 12h.

Kom.: monety zostały przekazane przez znalazcę bez wskazania dokładnych miejsc znalezienia, nie tylko w obrębie działek, na które miał pozwolenie od WUOZ, ale też w odniesieniu do konkretnej miejscowości. Fakt ten znacznie ogranicza możliwości naukowego wykorzystania pozyskanych monet. Podstawą niniejszego opracowania były monety przed konserwacją, podzielone przez znalazcę według kryterium typologicznego.

Najstarszy w zestawie jest fragment wczesnośredniowiecznej srebrnej monety islamskiej oraz denara, prawdopodobnie niemieckiego. Warto podkreślić, że w położonym niedaleko Topolnie w X i XI w. istniał gród, a w Topolinku w 2018 r. odkryto zespół podobnych monet (badania pod kierunkiem dr. Wojciecha Siwiałka). Warto byłoby rozszerzyć w przyszłości badania archeologiczne tego regionu pod kątem weryfikacji sieci osadniczej w X w. W zestawie dominują drobne monety dopuszczone do obiegu w tym regionie. Uwagę zwraca obecność szeląga tołuńskiego Augusta III z 1762 r. Niezbyt często rejestrowane znaleziska tych monet wskazują na lokalny charakter ich obiegu. Do monet obcych należy 13 małych szelągów koronnych i litewskich Jana Kazimierza. Obie miejscowości, na terenie których były prowadzone poszukiwania, znajdowały się na terenie Prus Królewskich, które w 1658 r. zamknęły swój rynek przed napływem monet polsko-litewskich. Są to więc importy bez wartości nabywczej w okolicy znalezienia. Można je uważać za ślad ruchu przygranicznego. Szelągi Jana Kazimierza nie są często znajdowane na obszarze Prus Królewskich. Monetą obcą jest też grosz z 1797 r. wybity dla Prus Południowych i zachowany fragmentarycznie grosz z 1816 r. wybity dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Opiswany zestaw wyróżnia się znacznym udziałem fragmentów monet. Podobne znaleziska były w ostatnich latach rejestrowane wielokrotnie, np. monet krzyżackich na Wyspie Spichrzów w Gdańsku. W tym przypadku skłaniają do refleksji, że ich obecność w obiegu była jednak większa niż dotychczas sądzono, ale były one trudniejsze do uchwycenia w trakcie badań prowadzonych bez użycia wykrywaczy metali. Ze względu na stan zachowania pojedyncze egzemplarze nie były chętnie włączane do kolekcji muzealnych i prywatnych.

Krzysztof Jarzęcki

TUM, GM. GÓRA ŚW. MAŁGORZATY, POW. ŁĘCZYCKI

M.: pole orne w pobliżu kolegiaty. **D.:** 2014 r. **L.:** 2 monety pojedynczo oraz plakietka. **Zb.:** prywatne.

1. *Polska*, Władysław I Herman (1079–1102), denar, men. Kraków.

Av.: +VLIIIDIZLAVS (litera Z odwrócona), głowa władcy w lewym profilu.

Rv.: + C R \ \ \ V, budowla trójwieżowa o trzech stożkowych dachach i trzech krzyżach oraz murach zaznaczonych skośną kratką.

Srebro; brak danych pomiarowych (średnica ok. 22 mm); CNP 1316 (? – kropka przy literze L niewidoczna); fot. anonimowa.

2. *Polska*, Zygmunt III (1587–1632), półtorak, r.?, men.?

Srebro; brak danych pomiarowych.

3. Plakietka dewocyjna, okrągła. W polu wklęsły krzyż równoramienny z wypukłą kulką w środku; w otoku wklęsłe MATER wprost, wstecznie CTVA. Na odwrocie wzdłuż średnicy prosty szew odlewniczy z dwoma bolcami na końcach.

Materiał określony jako ołów (peltrum?); lana; brak danych pomiarowych; fot. anonimowa.

Kom.: plakietka mimo wklęsłej treści nie służyła raczej do odciskania, lecz była przeznaczona do noszenia na szacie. Tekst rozwinąć trzeba *Ecce Mater tua* (Ioannes 19:27). Datowanie przedmiotu jest trudne z uwagi na jego prostotę. Ogólna forma jest średniowieczna, a szczególnie archaiczna wydaje się forma litery R, sugerująca nawet XI w. Z drugiej strony niezwykle skrót *ecce* w formie otwartego C z dużymi, skośnymi szeryfami zdaje się raczej późnośredniowieczny, może z XIV w. Nie znaleźliśmy analogii dla tego zabytku¹⁸.

BRP.

¹⁸ Wiadomość przekazana przez śp. Piotra Adamkiewicza.

KUJAWY, MIEJSCOWOŚĆ NIEZNANA

D.: przed październikiem 2011 r. **L.:** 1 moneta, prawdopodobnie luzno. **Zb.:** prywatny.

Polska, schyłek XII w, brakteat.

Av.: dwunogi smok o zapętlonym ogonie i cienkim skrzydle kroczy w lewo patrząc w tył. Srebro; 17 mm; 0,14 g; Stronczyński XXII: 82¹⁹; fot. anonimowa.

Kom.: moneta znana dotąd wyłącznie ze skarbu z Głębokiego, nieodnotowana jednak przez I. Polkowskiego w monografii tego skarbu, a jedynie przez K. Stronczyńskiego²⁰. Egzemplarz niewiadomego pochodzenia, z legatu Zygmunta Za-krzewskiego, jest w zbiorze Muzeum Narodowego w Krakowie²¹, inny zaś w Muzeum Okręgowym w Toruniu²². W. Garbaczewski identyfikuje przedstawienie jako smoka, przypuszczając, że może on reprezentować księcia²³.

BRP.

PRZEWODZISZOWICE, CZĘŚĆ M. ŻARKI, POW. MYSZKOWSKI

M.: łąka na wschód od zabudowań posesji ul. Leśniowska 147, ok. 30 m od budynku mieszkalnego. **D.:** 2018 r. **Ok.:** prospekcja terenowa prowadzona przez Grupę Częstochowską „Perun”. **K.:** luzno w glebie ornej (obecnie łąka). **L.:** 1 moneta. **Zb.:** decyzją Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach, Delegatura w Częstochowie, przekazano do Muzeum Częstochowskiego.

¹⁹ Wiadomość przekazana przez śp. Piotra Adamkiewicza.

²⁰ Stronczyński 1884, s. 217.

²¹ Ciężar 0,096 g, nr inw. VV-P-12.099.

²² Ciężar 0,149 g, 16,5 mm, nr inw. MT 8805. Musiałowski 2015, nr 84.

²³ Garbaczewski 2007, s. 180.

Czechy, Jan Luksemburski (1310–1346), grosz praski, 1327–1340, men. Kutná Hora.
Av.: +IOhANnES PRIMVS, +DEI GRATIA (trójliść) REX BOEMIE, korona.

Rv.: ** GROSSI (lilia) PRAGENSES, Lew wspięty w lewo, w koronie, z rozdwojonym ogonem.

Srebro; 29,2 mm; 3,58 g; Castelin typ VI/36; bardzo dobrze zachowany, bez śladów obiegu; fot. Grupa Częstochowska „Perun”.

Kom.: wieś Przewodzisławice była najpewniej założona jako osada rycerska, o czym świadczy jej patronimiczna nazwa²⁴. Jednakże, gdy po raz pierwszy pojawia się w zachowanych źródłach, przy okazji fundacji i uposażania klasztoru częstochowskiego w roku 1382, stanowiła własność książęcą Władysława, księcia opolskiego²⁵. Osadnictwo w średniowieczu pojawiło się w tej okolicy niewątpliwie o wiele wcześniej, o czym może świadczyć fakt, że w niedalekim Leśniowie poświadczono jest istnienie w parafii w latach 1326–1327²⁶. W odległości 800 m od miejsca znalezienia monety znajduje się zbudowana w 2. połowie XIV w. murowana strażnica. Fortalicja ta powstała najprawdopodobniej za czasów króla Kazimierza Wielkiego i miała współdziałać ze znajdującymi się w niedalekiej odległości strażnicą w Suliszowicach oraz z zamkiem Ostreżnik²⁷. Strażnica ta składa się z dwóch części: górnej i dolnej. Całość obiektu według zachowanych fragmentów muru zajmowała ok. 125 m kwadratowych²⁸.

Daniel Mader, Mateusz Pol

²⁴ Laberschek 2004, s. 86.

²⁵ Fijałek 1938, nr 13, s. 27.

²⁶ Laberschek 1986, s. 231–246.

²⁷ Problem chronologii powstania tych obiektów obronnych omówiono szerzej w: Kołodziejski 1994, s. 151–152; Antoniewicz 1998, s. 43–45.

²⁸ Błaszczuk 1966, s. 14.

MONETY I MEDALE Z ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ POSZUKIWAWCZYCH POLA BITWY LEGNICKIEJ (II)

LEGNICKIE POLE, GM. LEGNICKIE POLE, POW. LEGNICKI

M.: okolice Legnickiego Pola, pola orne. **D.:** lata 2014–2016. **Ok.:** odkryte w trakcie archeologicznych badań powierzchniowych mających na celu zlokalizowanie pola bitwy pod Legnicą z 1241 r., prowadzonych przez dr. Dominika Nowakowskiego z IAI PAN i prof. Felixa Biermanna z Uniwersytetu w Getyndze. **L.:** 17 monet pojedynczo. **Zb.:** Muzeum Miedzi w Legnicy.

1. *Czechy*, Jan Luksemburski (1310–1346), grosz praski, 1311–1327, men. Kutná Hora.
Av.: +IOhANnES:PRIMVS/[DEI:]GRATIA (trójliść) R[EX:BOEM]IE, w polu, w wewnętrznej obwódce perełkowej korona, legenda otokowa podwójna, przedzielona środkową obwódką perełkową, szczątkowa zewnętrzna obwódka perełkowa.
Rv.: legenda nieczytelna, w polu, w wewnętrznej obwódce perełkowej czeski Lew, szczątkowa zewnętrzna obwódka perełkowa.

Srebro; 27,5 mm; 2,417 g; oś 6h; Castelin III/11–13, 15?; moneta w złym stanie, pozaginana i mało czytelna; lokalizacja 51.09.929 N, 16.14.871 E (WGS84); nr inw. pol. LG/BBL/261; fot. Tomasz Stolarczyk.

Rzeczpospolita Obojga Narodów

2. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg, 1659–1665, men.?

Av.: legenda nieczytelna, głowa króla w peruce, w prawo.

Rv.: legenda nieczytelna, w polu Orzeł Królestwa Polskiego, na piersi tarcza z herbem Wazów.

Miedź; 14,6 mm; 0,584 g; oś 12h; moneta w bardzo złym stanie, pocięta, w dużej

mierze wytarta i nieczytelna oraz pokryta warstwą patyny i korozji; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/132; fot. T. Stolarczyk.

3. *Saksonia*, August III Sas (1733–1763), szeląg, 1749–1755, men.?

Av.: [AUGUST]US III REX POL, popiersie króla w peruce, w prawo, szczątkowa obwódka kreskowa.

Rv.: legenda nieczytelna, w polu pięciopółowa tarcza ze skwadrowanymi herbami Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, na środku herb Saksonii, szczątkowa obwódka kreskowa.

Miedź; 14,8 mm; 0,998 g; oś 12h; moneta w złym stanie, w dużej mierze wytarta i mało czytelna, miejscami ubytki patyny wraz z powierzchnią krążka, widoczne ogniska korozji; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/101; fot. T. Stolarczyk.

Królestwo Prus

4. *Śląsk*, Fryderyk Wilhelm II (1786–1797), krajcar, 1792, men. Wrocław.

Av.: FRIED.WILH:KOEN:V:PREUS., w polu popiersie króla w peruce i kirysie, w prawo.

Rv.: w polu ukoronowana tarcza herbowa z królewskim Orłem pruskim, po bokach 1–KR oraz 17–92, na dole •B• (niewidoczne).

Bilon; 14,8 mm; 0,634 g; oś 12h; Bft III 4821; Neumann 30; moneta w dostatecznym stanie zachowania, wytarta w średnim stopniu, z niewielkimi ubytkami przy krawędziach; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/240; fot. T. Stolarczyk.

5. *Śląsk*, Fryderyk Wilhelm II (1786–1797), krajcar, 1790–1797, men. Wrocław.

Av.: FRIED.WILH:KOEN:V:PR[EUS]., w polu popiersie króla w peruce i kirysie, w prawo.

Rv.: w polu ukoronowana tarcza herbowa z królewskim Orłem pruskim, po bokach 1–KR oraz 17–9/, na dole •B•(niewidoczne).

Bilon; 13,2 mm; 0,363 g; oś 12h; Neumann 30; moneta w bardzo złym stanie, ze znacznymi ubytkami i w dużym stopniu wytarta i mało czytelna; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/205; fot. T. Stolarczyk.

6. *Brandenburgia*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), dobry grosz (1/24 talara), 1782, men. Berlin.

Av.: w polu monogram FR pod koroną zamkniętą, po bokach 17–82.

Rv.: w polu, w trzech liniach ★24★/EINEN/THALER, na dole A z gałązkami palmowymi po obu stronach.

Bilon; 19 mm; 1,592 g; oś 12h; Bft II 3108; Neumann 511; moneta w dostatecznym stanie zachowania, wytarta w stopniu średnim, krążek lekko przycięty lub niewymiarowy; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/190; fot. T. Stolarczyk.

7. *Brandenburgia*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), ½ dobrego grosza (1/48 talara), 1777, men. Berlin.

Av.: w polu monogram FR pod koroną zamkniętą, na dole A.

Rv.: w polu, w czterech liniach ❀48❀/EINEN/THALER/1777.

Bilon; 17,2 mm; 0,613 g; oś 12h; Bft II 3076; Neumann 512; moneta w złym stanie, z wyraźnymi ubytkami przy krawędziach, w dość dużym stopniu wytarta i niezbyt czytelna oraz pokryta warstwą zanieczyszczeń mineralnych; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/109; fot. T. Stolarczyk.

8. *Brandenburgia*, Fryderyk II Wielki (1740–1786), $\frac{1}{2}$ dobrego grosza (1/48 talara), 1779, men. Berlin.

Av.: w polu monogram FR pod koroną zamkniętą, na dole A.

Rv.: w polu, w czterech liniach ✻48✻/EINEN/THALER/1779.

Bilon; 17,8 mm; 0,997 g; oś 12h; Bft II 3089; Neumann 512; moneta w złym stanie, w dość dużym stopniu wytarta i niezbyt czytelna; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/14; fot. T. Stolarczyk.

9. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), srebrny grosz, 1828, men. Berlin.

Av.: legenda nieczytelna, w polu głowa króla w prawo, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Rv.: 30 EINEN THALER/SCHEIDE MÜNZE, w polu w czterech liniach 1/SILBER/GROSCHEN/1828, na dole A, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Bilon; 18,3 mm; 1,697 g; oś 12h; Bft II 3524; Stutzmann BST 981a; moneta w bardzo złym stanie, awers całkowicie wytarty i nieczytelny, rewers wytarty w średnim stopniu; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/236; fot. T. Stolarczyk.

10. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), $\frac{1}{2}$ srebrnego grosza, 1823, men. Berlin.

Av.: FRIEDR·WILH·III KOENIG V· PREUSSEN, w polu głowa króla w prawo, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Rv.: 60 EINEN THALER/SCHEIDE MÜNZE, w polu w czterech liniach $\frac{1}{2}$ /SILBER/GROSCHEN/1823, na dole A, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Bilon; 15 mm; 0,766 g; oś 12h; Stutzmann BST 980a; moneta w dostatecznym stanie zachowania, pokryta miejscami warstwą zanieczyszczeń mineralnych, na części awersu uszkodzona powierzchnia; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/15; fot. T. Stolarczyk.

11. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), ½ srebrnego grosza, 1851, men. Berlin.

Av.: FRIEDR. WILHELM IV KOENIG V. PREUSSEN, w polu głowa króla zwrócona w prawo, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Rv.: 60 EINEN THALER/SCHEIDE MÜNZE, w polu w czterech liniach ½/SILBER/GROSCHEN/1851, na dole A, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże. Bilon; 15 mm; 0,822 g; oś 12h; Stutzmann BST 991; moneta w dostatecznym stanie zachowania, pokryta miejscami warstwą zanieczyszczeń mineralnych; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/180; fot. T. Stolarczyk.

12. *Królestwo Prus*, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), 3 fenigi, 1858, men. Berlin.

Av.: 120 EINEN THALER, w polu ukoronowana tarcza z królewskim Orłem pruskim, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Rv.: SCHEIDE MÜNZE, w polu w trzech liniach 3/PFENNIGE/1858, na dole A pod listwą, zewnętrzna obwódka perełkowa oraz pogrubione obrzeże.

Miedź; 23,8 mm; 3,771 g; oś 12h; Bft II 4127; Stutzmann BST 977a; moneta w złym stanie, pokryta miejscami warstwą patyny oraz korozji, wytarta w średnim stopniu; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/246; fot. T. Stolarczyk.

Kraje habsburskie

13. *Tyrol*, Maria Teresa (1745–1780 jako małżonka cesarza), 10 krajcarów, 1771–1780, men. Hall, mincmistrz Joseph Hubert von Clotz, wardajn Johann Joseph Stockner.

Av.: legenda nieczytelna, w polu popiersie cesarzowej, w prawo, po bokach gałązki oliwna i palmowa, szczerbki obwódki zewnętrzne: perełkowa i kreskowa.

Rv.: legenda nieczytelna, w polu dwugłowy, ukoronowany Orzeł, z małą ukoronowaną tarczą herbową na piersi, z ukoronowanym Orłem tyrolskim, po bokach ogona orła dwugłowego V.C.–S., u dołu 10 w ozdobnym kartuszu, z gałązką oliwną i palmową po bokach, szczerbki obwódki zewnętrzne: perełkowa i kreskowa.

Srebro; 24,1 mm; 2,274 g; oś 12h; Szaivert 61C; moneta w bardzo złym stanie, z ubytkami przy krawędzi, w dużym stopniu wytarta i bardzo słabo czytelna; lokalizacja: UTM 33U R587432.5 H5667115.0; nr inw. pol. LG/BBL/249; fot. T Stolarczyk.

Monarchia Austro-Węgierska

14. *Austria*, Franciszek Józef I (1848–1916), 1 halerz, 1894, men. Wiedeń.

Av.: w polu ukoronowany dwugłowy Orzeł z tarczą na piersi, na której widnieją herby Habsburgów, Austrii i Lotaryngii, zewnętrzna obwódka perełkowa i pogrubione obrzeże.

Rv.: w polu, w ozdobnym kartuszu 1, u dołu dwie skrzyżowane gałązki laurowe, a pod nimi 1894, zewnętrzna obwódka perełkowa i pogrubione obrzeże.

Miedź; 17 mm; 1,617 g; oś 12h; Szaivert 498; moneta w dobrym stanie, lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/59; fot. T. Stolarczyk.

15. *Appenzell-Innerrhoden*, ½ krajcara, 1737, men. Appenzell.

Av.: w górnej części pola, w owalnej obwódce ½ a po bokach •17 – 37•, poniżej dwie tarcze, na lewej dwugłowy Orzeł, na prawej wspięty Niedźwiedź, pod nimi znak mincerski Φ , szcztatkowa zewnętrzna obwódka perełkowa.

Rv.: w polu ½.

Bilon; 13 mm; 0,273 g; oś 12h; HMZ 2 45; Krause WC1 22 Appenzell; moneta w złym stanie, z ubytkami, pocięta i w średnim stopniu wytarta; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/179; fot. T. Stolarczyk.

16. *Elektorat Hesji*, Wilhelm II (1821–1847), 1 srebrny grosz, 1841, men. Kassel.

Av.: KURFÜSTENTHUM HESSEN, w polu ukoronowana tarcza z herbem Hesji, zewnętrzna obwódka perełkowa i pogrubione obrzeże.

Rv.: 30 EINEN THALER/SCHNEIDE MÜNZE, w polu w czterech liniach 1/SILBER/GROSCHEN/1841, zewnętrzna obwódka perełkowa i pogrubione obrzeże.

Bilon; 17,8 mm; 0,895 g; oś 12h; Stutzmann BST 607; moneta w złym stanie, z ubytkami, pocięta i w średnim stopniu wytarta; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/134; fot. T. Stolarczyk.

17. *Republika Turecka*, 1 kurusz, 1939.

Av.: TÜRKİYE CUMHURİYETİ, w polu półksiężyc z pięcioramienną gwiazdą, pogrubione, faliste obrzeże.

Rv.: w polu 1 między dwiema gałązkami oliwnymi, poniżej w dwóch liniach KURUŞ/1939, pogrubione, faliste obrzeże.

Miedzionikiel; 18,4 mm; 2,177 g; oś 12h; Krause WC2 867 Turkey; moneta w dostatecznym stanie zachowania, z niewielkim ubytkiem przy krawędzi, pokryta cienką warstwą korozji; lokalizacja: brak danych; nr inw. pol. LG/BBL/140; fot. T. Stolarczyk.

Przemysław Paruzel

DWA ZNALEZISKA ŚREDNIOWIECZNYCH TŁOKÓW PIECZĘTNYCH

OKOLICA GŁOGOWA I LUBINA

D.: przed 2015 r. **Zb.:** prywatny.

Pieczęć ze stopu miedzi o średnicy ok. 4 cm. Legenda + 'S' .SEX·FRATR' .DE·MVRION', litery uncjalne i półuncjalne. W polu sześciokrotnie odbite tą samą puncą, frontalne, nagie popiersia męskie z włosami podwiniętymi na zewnątrz, zestawione tak, że w środku tworzą sześciopromienną gwiazdę z punktem w środku. Obwódki perełkowe (Ryc. 3). Druga strona pieczęci nieopisana, była jakoby uszkodzona.

Ryc. 3. Tłok pieczętny z okolicy Głogowa, fot. anonimowa

Kom.: legenda w rozwinięciu głosi *S[igillum] sex fratr[um] de Murion[e/is]* („pieczęć sześciu braci z Murion...”). Styl wskazuje na koniec XIII lub 1. połowę XIV w. Nie udało się zidentyfikować tych osób, ani nawet miejscowości o tej nazwie. W każdym razie na Śląsku w znanych dokumentach takie postaci nie występują.

GRUCZNO, GM. ŚWIECIE, POW. ŚWIECKI

M.: „pomiędzy kościołem a starym młynem” (tzn. na grodzisku lub przy nim).

D.: przed sierpniem 2015 r. **Zb.:** prywatny.

Pieczęć ze stopu miedzi, nieznanej wielkości (ok. 3–3,5 cm średnicy). Na awersie legenda: +S'·IOHANES·WAN; na tarczy ostrołukowej i lekko zwężonej głowicy strzała w prawo (heraldycznie) i orla łapa lub odziomek. Obwódki perełkowe. Na rewersie szyna z uszkiem na końcu (tzw. strzemiączko; Ryc. 4).

Ryc. 4. Tłok pieczętny z Gruczna. Fot. anonimowa

Kom.: pieczęć raczej mieszczańska niż rycerska. Forma tarczy pozwala ją datować na koniec XIV – 1. połowę XV w., jednocześnie zaś użycie majuskuły, nie minuskuły, przemawia za możliwie wczesną chronologią²⁹.

BRP.

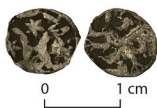
KULIKÓW (KUŁYKIW), REJON ŻÓŁKIEWSKI, OBYWÓD LWOWSKI, UKRAINA

M.: przy drodze do Żółkwi, zaraz za zabudowaniami Kulikowa; miejsce wsi Targowiszcze (Tarhowiszcze), spalonej i opuszczonej w 1. połowie XVII w.³⁰ **D.:** 2023–2024. **Ok.:** znalazł p. Andrij Andruszkiv. **L.:** nieokreślona liczba monet pojedynczych³¹, najpóźniejsze z czasów Zygmunta III, opisane cztery (poniżej). **Zb.:** prywatne.

²⁹ Wiadomości przekazane przez śp. Piotra Adamkiewicza.

³⁰ Identyfikację opuszczonej wsi zawdzięczamy panom prof. Grzegorzowi Jaworowi i Andrijowi Zajcowi, którym składamy serdeczne podziękowania. Według otrzymanych od nich wiadomości, była to wieś królewska, notowana od 1431 r. W końcu XV w. była w posiadaniu Jana z Oporowa, wojewody brzeskokujawskiego. W lustracji województwa ruskiego z lat 1661–1665 notowana jako „uroczyszcze”, o którym „takowa jest tradycja, że to wieś kiedyś bywała”. Zob. *Lustracja* 1974, s. 53; Smereka 2017, s. 268.

³¹ Nie pochodzi z tego stanowiska moneta miedziana Jerzego Narymuntowicza, księcia bełskiego, znaleziona w okolicy Kulikowa, zob. Kryžaniv's'kij 2022–2023.

1. *Pomorze*, denar *finkenaug* b.d. (ok. 1400–ok. 1440?), men. Goleniów.

Av.: dwa półksiężycy, wokół nich cztery gwiazdy.

Rv.: Gryf wspięty w prawo.

Srebro; 10 mm; 0,202 g; Dannenberg 207; fot. A. Andruszkiw.

2. *Polska*, Zygmunt I Stary (1507–1548), denar b.d. (1527–1529), men. Kraków.

Av.: korona, po bokach litery: S P.

Rv.: Orzeł.

Srebro; brak danych pomiarowych; *Kopicki Katalog Id*; Skor. 399; Białkowski, Szweyger 9; fot. A. Andruszkiw.

3. *Colmar*³², vierer (4 fenigi), XVI w.

Av.: \M\NETN-OCOL\\, Orzeł, u dołu mała tarczka z herbem Colmaru (kropacz, czyli wekiera w skos).

Rv.: MARTINVS PATRO\\, ozdobny krzyż.

Srebro; brak danych pomiarowych; Boudeau 1377; fot. A. Andruszkiw.

4. *Mołdawia*, bliżej nieokreślone monety „z bykiem”.

5. *Węgry*, Zygmunt Luksemburski (1387–1437), kwarting b.d. (1430 lub 1433), men. Koszyce, komornik Urban Polner.

Lengyel III 27/15/26.

Kom.: denary pomorskie, o ile autorom wiadomo, nie były dotychczas rejestrowane na Rusi Czerwonej, sporadycznie pojawiają się natomiast w skarbach z zachodnich i środkowych ziem Korony, również w Małopolsce: skarby Mstów I, po 1430 r., Czerna, po 1455 i Młotkowice, po 1499³³. W pierwszych dwu skarbach wystąpiły z monetami koronnymi, w trzecim również z halerzami śląskimi. Ponieważ nie znamy odniesień do denarów pomorskich w źródłach pisanych, funkcjonowały one zapewne jako przypadkowa,

³² Miasto cesarskie w Alzacji.

³³ Kubiak 1998, nr 532/I, 267 i 520; chronologia wg autorów notatki.

obca domieszka do denarów koronnych, mimo zasadniczo wyższej wartości kruszcowej. W 1428 r. miasta (bez Goleniowa) i książęta pomorscy ustalili dla denarów srebro $3\frac{1}{2}$ -łutowe (234/1000) i ciężar 0,255 g³⁴. Jeszcze w 1468 r. brandenburska ordynacja mennicza ustalała dla *finkenogen* srebro półtorałutowe (94/1000) i ciężar 0,27 g³⁵. Możliwe więc, że nie rejestrowano ich dotąd w okolicy Lwowa raczej z powodu nieumiejętności ich rozpoznania, niż z powodu rzeczywistej ich nieobecności. Całkiem prawdopodobne, naszym zdaniem, że zaliczano je do „denarów” śląskich, które zdarzały się dość często, ale kolekcjonerów XIX-wiecznych na tych ziemiach nie interesowały i nie umieli oni ich rozpoznać. Zwracają np. uwagę w opisach klasycznych skarbów odkrytych w połowie XIX w. ogólne pozycje: „Denarów szląskich rozmaitych XIV i XV wieku 16” w Trembowli (po ok. 1430) i „Monet drobnych szląskich ówczesnych 25” w obwodzie stryjskim (po 1528)³⁶. Problematyka obiegu monety pomorskiej w XV-wiecznej Koronie Polskiej zasługuje na osobne opracowanie.

B. Paszkiewicz, A. Kryżaniwskyj

WOSKOWICE MAŁE, GM. NAMYSŁÓW, POW. NAMYSŁOWSKI

M.: staw zamkowy. **D.:** 1818 r. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** niegdyś oficjalisty w Woskowicach Małych.

Węgry, Zygmunt Luksemburski (1387–1437), floren, ok. 1431–1437, men. Krzemnica, Jan Siebenlinder.

Przy św. Władysławie, znaki K-S, („neben der Figur rechts ein K, links ein S [...] sich befanden”)³⁷.

Złoto; brak danych pomiarowych; Lengyel 18/21.

BRP.

CHRZELICE, GM. BIAŁA, POW. PRUDNICKI

M.: bliżej nieznane. **D.:** przed 18 lipca 1819 r. **L.:** 1 medal. **Ok.:** pastor Ernst Siegismund Liers z Opola znalazł podczas podróży służbowej. **Zb.:** niegdyś Königliches Museum für Kunst und Altertümer we Wrocławiu.

Czechy, medal upamiętniający śmierć Jana Husa w 1415 r., ok. 1530?, men. Jáchymov? Srebro; brak danych pomiarowych.

³⁴ Stavenhagen 1773, s. 92, 456–458.

³⁵ *Codex* 1831, s. 242, dokument nr CXI.

³⁶ Stupnicki 1850.

³⁷ Wolff 1820, s. 35. Mimo publikacji, znalezisko nie weszło do dziś do obiegu naukowego.

Kom.: oryginalna wiadomość o znalezisku brzmi: „Podczas podróży urzędowej, którą podjął pastor pan Liers z Opol³⁸, znalazł tenże w Chozelitz srebrną monetę pamiątkową wybitą w 1415 r. na śmierć Jana Husa. Zarządca domeny i królewskich dochodów skarbowych [*der Amtmann und Königl. Rentmeister*] tamtejszego [sc. opolskiego] urzędu królewskiego, pan Eckerland, z którym tenże rozmawiał o ojczystych starożytnościach, zgodził się z jego uwagą, że tego rodzaju rarytasy w rękach prywatnych byłyby mniej przydatne dla nauki niż tam, gdzie zebrano w jednym miejscu wszystko, co godne pamięci z dawnych, czcigodnych czasów. Przyjął ją [tj. monetę] do bezpłatnej przesyłki, która nastąpiła 18 lipca tego roku, za co publiczne obu panom składamy podziękowanie”³⁹. Nie ma śladu miejscowości o nazwie Chozelitz, popełniono więc błąd w druku lub w odczytaniu rękopiśmiennej zapiski. Najbardziej podobna byłaby nazwa Chorzelitz (wypadłaby jedna litera), ale wieś tak nazywana, Chořelice, leży na Morawach pod Litovlem, tymczasem występująca osoba królewskiego urzędnika świadczy, że znaleziska dokonano w ówczesnych Prusach. Zatem nie zabrakło jednej litery, lecz błędnie wydrukowano literę “o” zamiast “i”: Chrzelitz, tj. Chrzelice (później zwane Schelitz). Nie wiadomo, co sprowadziło ewangelickiego pastora do tej czysto katolickiej miejscowości – może przejeżdżał tędy w drodze do lub z protestanckiej Białej. Zagadką jest również znaleziony zabytek, gdyż monet pamiątkowych z 1415 r. oczywiście nie było. Musiał to być medal wielkości monety, poświęcony Husowi, z wyraźnie napisaną datą „1415”, a bez daty wykonania. Medale tego rodzaju, zbieżne w treści i napisach, lecz aktualizowane w formie, bito lub lano od ok. 1530 r.⁴⁰ Znaleziony w Chrzelicach okaz musiał być na tyle wczesny, że autor publikowanej notatki, wytrawny znawca starożytności, Johann Gustav Gottlieb Büsching, uznał go za wyrób z XV w., i raczej mniejszy od talara (bo użyto by terminu *Gedächtnisthaler*, a nie *Gedächtnismünze*).

³⁸ Ernst Siegismund Liers (też Liersch lub Lierß, 1766–1832), z Ruppertsdorfu (dziś Wyszownice) pod Wiązowem, był od 1812 r. pastorem w Opolu, a wcześniej kaznodzieją w Paczkowie: *Heiraten* 1792, s. 568; Günsburg 1830, s. LXI; <https://cmentarzopole.pl/de/biogram/person/1463/ernst-siegismund-liersch-liersch-liers>.

³⁹ Bg [Büsching] 1819, s. 174. Mimo publikacji, znalezisko nie weszło do dziś do obiegu naukowego.

⁴⁰ <https://husitsvi.cz/galerie/pro-sberatele/sberatelstvi-medaile-medailony-medaile-ockem/krušnohorské-medaile-jan-hus-16-18-stol/>.

Ryc. 5. Przykładowy medal upamiętniający śmierć Jana Husa, Melchior Peuerlein (przypisywany), men. Jáchymov, przed 1533. Srebro złocone; 36 mm; ok. 19 g; Muzeum Narodowe w Pradze – Muzeum Historyczne, nr inw. H5-57.686 (licencja CC BY)

BRP.

BYDGOSZCZ, M. POW.

M.: ul. Artura Grottgera 4, stanowisko 641. **D.:** od 21 października do 7 listopada 2013 r. **L.:** 3 monety pojedynczo. **Ok.:** badania archeologiczne poprzedzające inwestycję. **Zb.:** Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy (nr inw. MOB Mo-9680-9682).

1. *Zakon Krzyżacki*, Marcin Truchsess von Wetzhausen (1477–1489), szeląg, men. Królewiec.

Av.: . ★ MAG /// /// P, tarcza wielkiego mistrza.

Rv.: M MO /// /// P, tarcza zakonna.

Srebro; 19,6–20,5 mm; 2,125 g; oś 12; Voßberg §96; mocno wytarta; fot. Wojciech Woźniak.

2. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Zygmunt III Waza (1587–1632), szeląg litewski, 1614, men. Wilno.

Av.: SIG III D:G.REX.P.M.D.L., ukoronowany monogram S z herbem Wazów, po bokach data 1—4.

Rv.: \\\ \\\ \ D LIT, pod koroną dwie tarcze z herbami Korony i Litwy.

Srebro; 16,4–16,7 mm; 0,547 g; oś 12h; Kop. Skor. 3428; fot. W. Woźniak.

3. *Królestwo Polskie*, fałszerstwo małego szeląga koronnego Jana Kazimierza, r.?

Av.: głowa króla w prawo.

Rv.: Orzeł, znaki naśladujące litery.

Miedź; 14,6–15,2 mm; 0,541 g; oś 5h; prymitywne fałszerstwo; fot. W. Woźniak.

Kom.: monety zostały znalezione w trakcie eksploracji w trzech różnych wykopach i na różnych głębokościach. Szeląg litewski Zygmunta III znaleziono w warstwie 6, fałszywy szeląg koronny Jana Kazimierza w warstwie 6, a szeląg krzyżacki w warstwie 1. Monety nie są wytarte w obiegu. Szeląg krzyżacki jest lekko pocięty, a na obu stronach i brzegu ma uszkodzenia mechaniczne (pokryte nienaruszoną patyną) wykonane metalowym przedmiotem o regularnej końcówce. Moneta wyróżnia się nietypowo wysoką wagą na tle innych szelągów tego mistrza. Interesujący jest fałszywy mały szeląg koronny Jana Kazimierza. Cechą fałszerstwa jest jego prymitywne wykonanie, które zarówno pod względem ikonograficznym jak i wagowym znacznie odbiega od egzemplarzy oryginalnych. Zważywszy na inne znaleziska szelągów można stwierdzić, że prawdopodobieństwo znalezienia takiej monety jest mniejsze od legalnych. Przykładowo w skarbie z Przasnysza, ukrytym ok. 1710 r., znajdowało się 4,8% egzemplarzy uznanych za fałszywe szelągi koronne⁴¹. W skarbach deponowanych wcześniej udział ten jest mniejszy.

Krzysztof Jarzęcki

⁴¹ Niemirycz 1973, s. 110.

BYDGOSZCZ, M. POW.

M.: bliżej nieokreślona okolica Starego Miasta w Bydgoszczy. **D.:** ok. 1967 r. **L.:** 20 monet (skarb). **Ok.:** znalezisko przypadkowe dokonane przez uczennicę VI klasy. **Zb.:** Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy (nr. inw. MOB Mo-9798–9817). **Tpq:** 1666.

Rzeczpospolita Obojga Narodów

1. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1661, men. Ujazdów.

Av.: IOAN · CAS · REX, głowa króla w prawo, poniżej T.L.B., obwódka perełkowa.

Rv.: SOLID REGN POLONI · 1661, Orzeł.

Miedź; 15,8–16,0 mm; 1,288 g; oś 2h; fot. K. Jarzęcki.

2. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, 1664, men. Ujazdów.

Av.: IOAN · [CAS REX], głowa króla w prawo, poniżej T.L.B.

Rv.: SOLID · REG POLO · 1664, Orzeł.

Miedź; 15,7–16,3 mm; 1,097 g; oś 11h; fot. K. Jarzęcki.

3. *Królestwo Polskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg koronny, r.? (1659–1665), men.?

Av.: [IO]AN CAS REX, głowa króla w prawo.

Rv.: SOLID · REG POLO \\\\, Orzeł.

Miedź; 15,9–16,1 mm; 0,854 g; oś 4h; fot. K. Jarzęcki.

4. *Królestwo Polskie*, fałszerstwo małego szeląga koronnego Jana Kazimierza, r.?

Av.: głowa króla w prawo.

Rv.: Orzeł, znaki naśladujące litery.

Miedź; 15,7 mm; 0,986 g; oś 2h; fot. K. Jarzęcki.

5. *Królestwo Polskie*, fałszerstwo małego szeląga koronnego Jana Kazimierza, r.?

Av.: głowa króla w prawo, znaki naśladujące litery.

Rv.: Orzeł, znaki naśladujące litery.

Miedź; 15,7–16,4 mm; 1,242 g; oś 2h; fot. K. Jarzęcki.

6. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1660, men. Ujazdów.

Av.: IOAN [CAS REX], głowa króla w prawo.

Rv.: SO[LI] DVC· LIT· 1660, Pogoń, poniżej herb Korwin, obwódka perełkowa.

Miedź; 15,2–15,4 mm; 0,876 g; oś 10h; fot. K. Jarzęcki.

7. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1661, men. Ujazdów.

Av.: IOAN· CAS [REX], głowa króla w prawo.

Rv.: SOLI· MAG DVC LIT· 1661, Pogoń, poniżej herb Korwin,

Miedź; 15,3–15,6 mm; 0,917 g; oś 8h; fot. K. Jarzęcki.

8. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1661, men. Ujazdów.

Av.: [IOAN] CAS· REX, głowa króla w prawo.

Rv.: \\\ \\\ \\\ \\\ 1661, Pogoń, poniżej herb Korwin.

Miedź; 15,9 mm; 1,155 g; oś 10h; fot. K. Jarzęcki.

9. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665, men. Kowno.

Av.: IOA[N CAS] REX, głowa króla w prawo, poniżej GFH.

Rv.: SOLI M[AG] \\\ \\\ 1665, Pogoń, poniżej herb Kryszpin, obwódka perełkowa.

Miedź; 15,4–15,7 mm; 0,852 g; oś 11h; fot. K. Jarzęcki.

10. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665, men. Brześć.

Av.: IOAN CAS· REX, głowa króla w prawo, poniżej T·L·B.

Rv.: SOLI MAG DVC [L]IT 1665, Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,6–15,8 mm; 1,353 g; oś 6h; fot. K. Jarzęcki.

11. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665, men.?

Av.: IOAN [CAS] REX, głowa króla w prawo, poniżej TLB (?).

Rv.: S\ \ \ \ \ \ \ \ \ \ 65, Pogoń.

Miedź; 15,7–16,0 mm; 1,242 g; oś 6h; na rewersie ślad po innej monecie; fot. K. Jarzęcki.

12. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665, men. Brześć.

Av.: IOAN CAS REX, głowa króla w prawo, poniżej T.L·B.

Rv.: SOLI MAG DVC LIT 1665, Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,6 mm; 1,178 g; oś 9h; fot. K. Jarzęcki.

13. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1665 (?), men.?

Av.: [IOA]N· CAS [REX], głowa króla w prawo.

Rv.: SOL\ \ \ \ \ \ \ \ \ 5?, Pogoń.

Miedź; 15,9 mm; 0,868 g; oś 8h; fot. K. Jarzęcki.

14. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1666, men.?

Av.: [I]OAN· CAS REX, głowa króla w prawo.

Rv.: SOL\ \ \ DVC \ \ T 1666, Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,3 mm; 1,004 g; oś 4h; fot. K. Jarzęcki.

15. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1666, men. Brześć?

Av.: [IO]AN·CAS R[EX], głowa króla w prawo.

Rv.: SOLI ∞ ∞ ∞ ∞ T 1666, Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,2–15,4 mm; 1,290 g; oś 10h; fot. K. Jarzęcki.

16. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, r.? (1664–1666), men. ?

Av.: IOAN [CAS R]EX, głowa króla w prawo, poniżej TLB.

Rv.: ∞ ∞ ∞ ∞ C LIT 166\, Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 14,8–15,2 mm; 0,614 g; oś 6h; możliwe fałszerstwo; fot. K. Jarzęcki.

17. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, r.?, men.?

Av.: IOAN ∞ ∞ ∞, głowa króla w prawo, poniżej TLB.

Rv.: Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,2–15,8 mm; 0,654 g; podwójne bicie z przesunięciem osi stempla; fot. K. Jarzęcki.

18. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, r.? (1664–1666), men.?

Av.: IO ∞ ∞ ∞, głowa króla w prawo, poniżej ·T·L·B.

Rv.: Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,4–15,6 mm; 1,004 g; oś 6h; bity dwukrotnie, możliwe fałszerstwo; fot. K. Jarzęcki.

19. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski, 1664(?), men. Wilno?

Av.: [IOAN] CAS REX, głowa króla w prawo.

Rv.: SOLI·MA\WC·LIT·1\, Pogoń, poniżej monogram HKPL.

Miedź; 15,5 mm; 0,775 g; oś 6h; fot. K. Jarzęcki.

20. *Wielkie Księstwo Litewskie*, Jan Kazimierz (1648–1668), szeląg litewski?, r.?, men. Wilno?

Av.: IOAN CAS REX, głowa króla w prawo, poniżej TLB.

Rv.: negatyw awersu.

Miedź; 15,5 mm; 1,190 g; wybity tylko stemplem awersu; fot. K. Jarzęcki.

Kom.: około 1967 r. do MOB przekazano 20 miedzianych monet, znalezionych przez uczennicę VI klasy jednej z bydgoskich szkół. Najbardziej prawdopodobnym miejscem ich znalezienia jest okolica Starego Miasta w Bydgoszczy, gdzie mieszkała znalazczyni, okolica Szkoły Podstawowej nr 25, do której uczęszczała i Wyspy Młyńskiej, oddzielającej te miejsca. W chwili przekazania do Muzeum monety były zupełnie nieczytelne z powodu grubej warstwy patyny. Znajdowały się też na nich resztki żółtego piasku. Ze względu na bardzo zły stan zachowania początkowo nie wpisano tych znalezisk do inwentarza monet, ale do rejestru pomocniczego. Na podstawie wielkości określono, że są to małe szelągi Jana Kazimierza. Sądzone, że nie uda się ich określić po konserwacji, a nawet mogą one ulec całkowitej destrukcji. Z tych też powodów nie odnotowano wówczas dokładniejszych danych odnośnie odkrycia. Ponieważ jednak po oczyszczeniu udało się je odczytać, zostały przeniesione do inwentarza monet.

Zespół składa się z pięciu szelągów koronnych, 14 litewskich oraz jednego wybitego samym stemplem awersu (powstał zapewne przed pomyłkowe podłożenie dwóch krążków). Szeląg wybity tylko stemplem awersu ma cechy stylistyczne monet litewskich wy-

bijanych w Wilnie. Widoczna jest nietypowo wysoka przewaga liczby szelągów litewskich nad koronnymi, co wskazuje, że nie jest on wiernym odzwierciedleniem masy tych monet znajdujących się w obiegu. Dla porównania zarówno w skarbie z Przasnysza jak i Romanowa przewaga ta wynosi ok. 55 do ok. 45%. Zasada ta dotyczy nie tylko najliczniejszych znanych skarbów, jak wspomniane wyżej, ale też małych zespołów. Przykładowo wśród 22 szelągów z Lisewa Kościelnego było 10 koronnych i 12 litewskich. Można więc przypuszczać, że opisywane 20 monet z Bydgoszczy może być częścią znaleziska, niereprezentatywną dla jego zawartości. Podobne wnioski można wyciągnąć na podstawie obecności monet fałszywych. Na podstawie innych znalezisk wiadomo, że częściej rejestrowane są fałszerstwa szelągów koronnych niż litewskich. W dość późno zdeponowanym skarbie z Przasnysza fałszerstwa monet koronnych stanowią 4,8% jego składu, podczas gdy litewskie 2,6%⁴². W zdeponowanym wcześniej skarbie z Romanowa udział fałszerstw jest niższy. W zespole z Bydgoszczy fałszerstwa stanowią 40% szelągów koronnych i ok. 6–13% litewskich. Warto przy tym podkreślić, że mimo znacznego zniszczenia, monety zachowały dość wysoką średnią wagę, co wskazuje, że zostały wyłączone z obiegu w stosunkowo niedługim okresie po wybiciu, możliwe, że wcześniej niż zdeponowano oba wspomniane duże skarby.

W trakcie badań archeologicznych prowadzonych w okolicach Bydgoszczy odkryto w ostatnim czasie co najmniej dwa zespoły szelągów Jana Kazimierza o podobnej liczebności: w 2022 r. w kościele w Kcyni, depozyt 24 szelągów (badania mgr. Roberta Grochowskiego) i w 2020 r. przy kościele w Lisewie Kościelnym, 22 szelągi, prawdopodobnie rozproszony depozyt, wśród ogółem 26 monet (badania mgr. Elżbiety Jarzęckiej). O ile tamte są wiernym odzwierciedleniem obiegu tych monet, to zespół z Bydgoszczy, chociaż zbliżony liczebnie, wyraźnie od niego odbiega. To kolejny powód by przypuszczać, że opisywane monety z Bydgoszczy, stanowią część znaleziska. Jego podział nie mógł być dokonany w sposób przemyślany, bo nie pozwalał na to stan zachowania monet. Wybranie widocznych gołym okiem monet z hałdy usypanej w trakcie prac budowlanych lub ewentualny podział monet wśród znalazców sprawiły, że pozyskany zespół stał się niereprezentatywny. W świetle wiedzy na temat tego znaleziska jest to najbardziej prawdopodobna interpretacja.

Krzysztof Jarzęcki

Żnin, m. pow.

M.: Żnin (okolica). **D.:** przed 8 stycznia 1942 r. **Ok.:** nieznane. **L.:** 75 monet (skarby). **Zb.:** Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy. **Tpq:** 1786.

⁴² Niemirycz 1973, s. 110.

Brandenburgia-Prusy

1. *Brandenburgia*, Fryderyk Wilhelm (1640–1688), 1/12 talara, 1679, mincerz Christoph Sticker, men. Berlin.

Av.: FRID WILH:V: G.C.M Z.B.R *, ukoronowana pięciopolowa tarcza herbowa, po bokach C—S.

Rv.: * DHR. R. ECVCIP. ZMG. C.B.S. POM.H:, w okręgu: 12 EINEN REICHSTHALER 1679.

Srebro; 26,5 mm; 2,979 g; Krause WC 2 486; nr inw. MOB/Mo 5279; fot. Wojciech Woźniak.

2. *Brandenburgia*, Fryderyk Wilhelm (1640–1688), 1/12 talara, 1683, mincerz Johann Ehlers, men. Magdeburg.

Srebro; 26,3 mm; 2,948 g; Krause WC 2 506.

3. *Prusy Księżęce*, Fryderyk Wilhelm (1640–1688), 6 groszy, 1682, men. Królewiec.

Srebro; 24,3 mm; 3,268 g; Bft I 1751 odm. (na av.: FRID. WILH. DG. H. B. S. R. I. ARC. & E.).

4. *Prusy Księżęce*, Fryderyk Wilhelm (1640–1688), 6 groszy, 1683, men. Królewiec.

Srebro; 24,0 mm; 3,199 g; Bft I 1759.

5. *Prusy Księżęce*, Fryderyk Wilhelm (1640–1688), 18 groszy, 1684, men. Królewiec.

Srebro; 29,0 mm; 5,973 g; Bft I 1769.

6. *Prusy Księżęce*, Fryderyk Wilhelm (1640–1688), 18 groszy, 1686, men. Królewiec.

Srebro; 29,0 mm; 6,429 g; Bft I 1797.

Księstwo Brandenburgia-Bayreuth

7. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1750, men. Bayreuth.

Srebro; 15,3 mm; 0,547 g; Krause WC 3 192.

8. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1751, men. Bayreuth.

Srebro; 15 mm; 0,617 g; Krause WC 3 192.

9. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.

Srebro; 15 mm; 0,491 g; Krause WC 3 192.

10. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.

Srebro; 15,3 mm; 0,503 g; Krause WC 3 192.

11. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.

Srebro; 15,2 mm; 0,539 g; Krause WC 3 192.

12. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15,2 mm; 0,562 g; Krause WC 3 192.
13. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15 mm; 0,573 g; Krause WC 3 192.
14. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15 mm; 0,583 g; Krause WC 3 192.
15. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15,5 mm; 0,583 g; Krause WC 3 192.
16. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15 mm; 0,586 g; Krause WC 3 192.
17. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15,4 mm; 0,610 g; Krause WC 3 192.
18. Fryderyk (1735–1763), krajcar, 1753, men. Bayreuth.
Srebro; 15,5 mm; 0,618 g; Krause WC 3 192.

Królestwo Prus

19. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk I (1701–1713), szeląg, 1701, men. Królewiec.
Bilon; 16,0 mm; 0,521 g; Bft II 1949.
20. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), szeląg, 1753, men. Królewiec.
Bilon; 16,0 mm; 0,613 g; Bft II 2215.
21. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), szeląg, 1782, men. Królewiec.
Bilon; 16,0 mm; 0,623 g; Bft II 2483.
22. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), szeląg, 1786, men. Królewiec.
Bilon; 16,0 mm; 0,623 g; uszkodzony; Bft II 2506.
23. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), grosz, 1778, men. Królewiec.
Bilon; 16,9 mm; 0,816 g; Bft II 2458.
24. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), grosz, 1782, men. Królewiec.
Bilon; 16,2 mm; 0,454 g; Bft II 2481.
25. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), 2 grosze, 1755, men. Królewiec.
Bilon; 18 mm; 1,237 g; Bft II 2261.
26. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), 2 grosze, 1773, men. Królewiec.
Bilon; 18,8 mm; 1,416 g; Bft II 2435.
27. *Prusy Wschodnie*, Fryderyk II (1740–1786), 3 grosze, 1754, men. Królewiec.
Srebro; 19 mm; 1,461 g; Bft II 2231 odm. (na rv.: MON: ARG).
28. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 3 grosze, 1784, men. Berlin.
Srebro; 18 mm; 1,353 g; Bft II 3113 odm. (z datą 1784).
29. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 18 groszy, 1758, men. Berlin.
Srebro; 27 mm; 5,690 g; Bft II 2292.
30. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 18 groszy, 1758, men. Berlin.
Srebro; 27 mm; 5,787 g; Bft II 2293.
31. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 18 groszy, 1758, men. Berlin.

Srebro; 27,5 mm; 5,865 g; Bft II 2293.

32. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 18 groszy, 1758, men. Berlin.

Srebro; 27 mm; 5,806 g; Bft II 2293c (po dacie 58 ·).

33. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 18 groszy, 1758, men. Berlin.

Av.: FRIDERICUS BORRUSORUM REX, popiersie króla z mieczem na ramieniu.

Rv.: 58 · * MONETA * *A* ARGEN[TEA]. 17], ukoronowany Orzeł pruski z monogramem FR na piersi z berłem i jabłkiem w szponach, po bokach ogona 1—8.

Srebro; 27 mm; 6,062 g; Bft II 2293c (ale 58 · * MONETA ·); nr inw. MOB/Mo 5343; fot. W. Woźniak.

34. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 1/24 talara, 1753, men. Berlin.

Srebro; 20,5 mm; 1,791 g; Bft II 2879.

35. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 1/24 talara, 1782, men. Berlin.

Srebro; 19 mm; 1,893 g; Bft II 3108.

36. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 1/12 talara, 1752, men. Berlin.

Srebro; 23 mm; 3,723 g; Bft II 2852.

37. *Brandenburgia*, Fryderyk II (1740–1786), 1/12 talara, 1752, men. Berlin.

Srebro; 23 mm; 3,786 g; Bft II 3030.

38. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 3 grosze, 1785, men. Wrocław.

Srebro; 18,8 mm; 1,465 g; Bft III 4702.

39. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 3 grosze, 1785, men. Wrocław.

Srebro; 18,5 mm; 1,654 g; Bft III 4702.

40. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 3 krajcary, 1752–1755, men. Wrocław.

Srebro; 19,3 mm; 1,383 g; Bft III 4511 odm.

41. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1755, men. Wrocław.

Srebro; 23,5 mm; 2,977 g; Bft III 4541.

42. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Wrocław.

Srebro; 23,3 mm; 2,967 g; Bft III 4549.

43. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Wrocław.

Srebro; 23,5 mm; 3,052 g; Bft III 4549.

44. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Wrocław.

Srebro; 23,5 mm; 2,957 g; Bft III 4558.

45. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Wrocław.

Srebro; 23,4 mm; 3,097 g; Bft III 4558.

46. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Wrocław.

Srebro; 24 mm; 3,194 g; Bft III 4558.

47. *Śląsk*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Wrocław.

Srebro; 23,8 mm; 3,273 g; Bft III 4558.

48. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 23,3 mm; 2,558 g; Bft III 5400.

49. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 22,7 mm; 2,694 g; Bft III 5400.

50. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 22,5 mm; 2,776 g; Bft III 5400.

51. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 22 mm; 2,847 g; Bft III 5400.

52. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 22,5 mm; 2,902 g; Bft III 5400.

53. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 23 mm; 2,954 g; Bft III 5400; uszkodzona.

54. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 22 mm; 2,963 g; Bft III 5400.

55. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1756, men. Cleve.

Srebro; 24 mm; 2,953 g; Bft III 5404 odm. (data 1757).

56. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 24 mm; 2,508 g; Bft III 5403.

57. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Av.: FRIDERICUS BORVSSORVM REX, ukoronowane popiersie władcy.

Rv.: 57. MONETA C ARGENTEA 17, pod koroną liczba VI oraz dwie tarcze z Orłami.

Srebro; 24 mm; 2,694 g; Bft III 5403; nr inw. MOB/Mo 5324; fot. W. Woźniak.

58. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Av.: FRIDERICUS BORVSSORVM REX, ukoronowane popiersie władcy.

Rv.: 57. MONETA *C* ARGENTEA 17, pod koroną liczba VI oraz dwie tarcze z Orłami.

Srebro; 23,1 mm; 2,568 g; Bft III 5405; nr inw. MOB/Mo 5333; fot. W. Woźniak.

59. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,7 mm; 2,579 g; Bft III 5405.

60. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 24 mm; 2,619 g; Bft III 5405.

61. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,4 mm; 2,624 g; Bft III 5405.

62. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 24 mm; 2,693 g; Bft III 5405.

63. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23 mm; 2,713 g; Bft III 5405.

64. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23 mm; 2,749 g; Bft III 5405.

65. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 24 mm; 2,836 g; Bft III 5405.

66. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 22,3 mm; 2,858 g; Bft III 5405.

67. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,3 mm; 2,858 g; Bft III 5405.

68. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,3 mm; 2,879 g; Bft III 5405.

69. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,5 mm; 2,881 g; Bft III 5405.

70. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,6 mm; 2,886 g; Bft III 5405.

71. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23,5 mm; 2,889 g; Bft III 5405.

72. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve.

Srebro; 23 mm; 2,946 g; Bft III 5405.

73. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve. Srebro; 23,5 mm; 3,117 g; Bft III 5405.

74. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve. Srebro; 24 mm; 3,118 g; Bft III 5405.

75. *Księstwo Cleve*, Fryderyk II (1740–1786), 6 groszy, 1757, men. Cleve. Srebro; 22,8 mm; 2,954 g; Bft III 5406.

Kom.: w starym, zachowanym inwentarzu poświęconym monetom państw niemieckich, znajdującym się w zbiorach Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy zachował się zapis informujący o zakupie w sklepie „Phila“ 8 stycznia 1942 r. monet niemieckich. Jest wśród nich 75 monet z adnotacją „V. B. Ausgegraben in Znín“. W ich opisach podano nazwę państwa, władcę, nominał, średnicę, materiał, opisy awersu i rewersu, znaki mennic lub litery mincerzy oraz cenę zakupu w markach niemieckich. Dzięki temu jednoznacznie można je identyfikować z zespołem wpisanym do obecnego inwentarza monet pod numerami MOB/Mo 5275–5349. Informację o tym znalezisku po raz pierwszy podała Barbara Pietroń⁴³. Część egzemplarzy była czyszczona. Zebrane monety są w dobrym stanie zachowania, czytelne. Kilka sztuk pochodzi z Brandenburgii, pozostałe z Prus i księstwa Bayreuth, obejmujące okres panowania Fryderyka Wilhelma (1640–1688), Fryderyka III (1688–1701) i Fryderyka II (1740–1786). Najstarszą monetą jest 1/12 talara z 1679 r., a najmłodszą miedziany szeląg z 1786 r., wybity w Królewcu. Rozpiętość czasowa obejmuje więc okres 107 lat. W skład skarbu wchodzi monety z następujących mennic: Wrocławia (B), Królewca (E), Berlina (A) i Cleve (C). Na monetach można odczytać następujące znaki mincerzy: HS (Heinrich Sievert, 1674–1677, 1679–1685, 1687–1694, mennica Królewiec), CS (Christoph Sticker, 1675–1701, mennica Berlin), CLR (Christoph Lorenz Ruckdeschel, 1742–1768, mennica Bayreuth), IE (Johann Ehlers, 1683–1690, mennica Magdeburg), CG (Caspar Geelhaar, 1699–1728, mennica Królewiec), BA (Bastian Altmann, 1685–1687, mennica Królewiec).

Irena Borowczak, Barbara Pietroń

⁴³ Męclewska, Mikołajczyk 1991, s. 227, poz. 1641.

KOŹLE, CZ. M. POW. KĘDZIERZYN-KOŹLE

D.: kilka lat przed 2022 r. **M.:** kamienica miejska, pod deskami podłogi. **Ok.:** podczas remontu, przy rozbiórce podłogi. **L.:** 1 moneta. **Zb.:** prywatny.

Koźle, 1 krajcar obłężniczy, 1761.

Av.: dwie głowy kozłów, niżej I COSEL X / 1761.

Rv.: negatyw awersu.

Mosiądz; 19,8–20,3 mm; 0,33 g; Friedensburg, Seger 3586; ślady zgięcia; fot. anonimowa.

Damian Majewski

WYKAZ SKRÓTÓW

- Bft I – E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, t. 1, *Münzen und Medaillen der Provinz Preussen vom Beginn der Prägung bis zum Jahre 1701*, Danzig 1901.
- Bft II – E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, t. 2, *Münzen und Medaillen der Könige von Preussen*, Danzig 1904.
- Bft III – E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, t. 3, *Münzen und Medaillen der Könige von Preussen*, Danzig 1906.
- Białkowski, Szweycer – A. Białkowski, T. Szweycer, *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975.
- Boudeau – E. Boudeau, *Catalogue général illustré et à prix marqués en francs or de monnaies françaises (provinciales)*, Maastricht 1970.
- Castelin – K. Castelin, *O chronologii pražských grošů Jana Lucemburského*, Numismatický Sborník VI, 1960, s. 129–167.
- CNP – M. Gumowski, *Corpus nummorum Poloniae*, z. 1, *Monety X i XI w.*, Kraków 1939.
- Dannenberg – H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Berlin 1893.
- Friedensburg, Seger – F. Friedensburg, H. Seger, *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit*, Breslau 1901.
- HMZ 2 – J. Richter, R. Kunzmann, *Neuer HMZ-Katalog*, t. 2, *Die Münzen der Schweiz und Liechtensteins: 15./16. Jahrhundert bis Gegenwart*, Regensdorf 2006.

- Kopicki Katalog – E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polskich oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. II, *Monety ostatnich Jagiellonów, Stefana Batorego i Zygmunta III 1506–1632*, Warszawa 1976.
- Kop. Skor. – E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, Warszawa 1995.
- Krause WC1 – red. G.S. Cuhaj, *Standard Catalog of World Coins 1701–1800*, wydanie 6, 2013.
- Krause WC2 – Ch. Krause, C. Mishler, *Standard Catalog of World Coins 1601–1700*, wydanie 3, 2002.
- Krause WC3 – Ch. Krause, C. Mishler, *Standard Catalog of World Coins 1701–1800*, wydanie 3, 2002.
- Kubiak 1998 – S. Kubiak, B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998.
- Lengyel – A. Lengyel, *Gold Book 1325–1540*, Budapest 2013.
- Lengyel III – A. Lengyel, *Ezüstkönyv III. 1387–1440*, Budapest 2021.
- Musiłowski 2015 – A. Musiłowski, *Katalog monet w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*, t. 1, *Średniowieczne monety polskie i zachodniopomorskie*, Toruń 2015.
- Neumann – E. Neumann, *Brandenburg-preußische Münzprägungen unter der Herrschaft der Hohenzollern 1415–1918*, t. 2, *Königreich 1701–1918*, Köln 1998.
- RIC II₃ – R. Abdy, *The Roman Imperial Coinage*, t. II, cz. 3, *From AD 117 to 138 – Hadrian*, London 2019.
- RIC III – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, t. III, *Antoninus Pius to Commodus*, London 1930.
- Seaby – H.A. Seaby, *Roman Silver Coins*, t. 2, *Tiberius to Commodus*, London 1979.
- Sellwood – D. Sellwood, *An introduction to the coinage of Parthia*, London 1980.
- Stronczyński 1884 – K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, cz. II, Piotrków 1884.
- Stutzmann – B.F. Stutzmann, *Die Münzen des 19. Jahrhunderts bis zur Reichsgründung*, Wien 2006.
- Szaivert – E. Szaivert, *Münzkatalog Österreich. Von Maria Theresia (1740) – 1990. Aktuelle Marktpreise in öS*, Augsburg 1991.
- Voßberg – F.A. Voßberg, *Geschichte der Preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Bullarium* 1988 – *Bullarium Poloniae III, 1378–1417*, red. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Roma – Lublin 1988.

- Codex 1831 – *Codex Diplomaticus Brandenburgensis continuatus. Sammlung ungedruckter Urkunden zur Brandenburgischen Geschichte*, wyd. G.W. von Raumer, cz. I, Berlin, Stettin & Elbing.
- Lustracja 1974 – *Lustracja województwa ruskiego 1661–1665*, cz. II, Ziemia lwowska, wyd. E. i K. Arłamowscy, Wrocław 1974.

Opracowania

Antoniewicz M.

- 1998 *Zamki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Geneza – Funkcje – Konteksty*, Kielce.

Bg [J.G.G. Büsching]

- 1819 *Geschenk einer silbernen Gedächtnißmünze auf den Tod des Johann Hus*, Correspondenz der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur I/2, s. 174.

Błaszczak W.

- 1966 *Inwentaryzacja średniowiecznych zamków i strażnic murowanych na wyżynie jurajskiej*, Rocznik Muzeum w Częstochowie 2, s. 9–34.

Bulla

- 2023 *Bulla Bonifacego IX z 1397 roku archeologiczną sensacją Kołobrzegu*, <<https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/bulla-bonifacego-ix-1397-kolobrzeg/>> [dostęp 25.12.2023].

Cedro K.

- 2021 *Brodnica i okolice. Tajemnicze odkrycie pół metra pod ziemią. Co znaleźli poszukiwacze skarbów?*, <https://czasbrodnicy.pl/pl/11_wiadomosci/27779439_brodnica-i-okolice-tajemnicze-odkrycie-pol-metra-pod-ziemia.html> [dostęp 25.12.2023].

Chajewski D.

- 2019 *Sensacja. W Lubuskiem znaleziono trzy papieskie średniowieczne bulle*, <<https://gazeta-lubuska.pl/sensacja-w-lubuskiem-znaleziono-trzy-papieskie-sredniowieczne-bulle/ar/c7-14280553>> [dostęp 25.12.2023].

Fijałek J.

- 1938 *Zbiór dokumentów Zakonu OO. Paulinów w Polsce*, zeszyt I, 1328–1464, Kraków.

Garbaczewski W.

- 2007 *Ikonomia monet piastowskich 1173–ok. 1280*, Warszawa-Lublin.

Günsburg C.S.

- 1830 *Geist des Orients*, Breslau.

Heiraten

- 1792 *Heiraten*, Schlesische Provinzialblätter 16/12, grudzień, s. 568.

Jaszczyński M.

- 2023 *W Kamieniu Pomorskim odnaleźli papieską bullę. To bezcenny zabytek archeologiczny ze średniowiecza*, 2023, <<https://gs24.pl/w-kamieniu-pomorskim-odnalezli-papieska-bulle-to-bezcenny-zabytek-archeologiczny-ze-sredniowiecza-zdjecia/ar/c1-17312943>> [dostęp 25.12.2023].

Kołodziejski S.

- 1994 *Średniowieczne rezydencje obronne możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Kraków.

Kryżaniv's'kij A.

- 2022–2023 *Z redakcyjno'i pošti, L'viv's'ki numizmatični zapiski* 19–20, s. 35–38.

Laberschek J.

- 1986 *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie lelowskim do 1500 roku*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia Diecezji Kieleckiej (1883–1983)*, Kielce.
- 2004 *Przeobrażenia w osadnictwie w północno-zachodniej części ziemi krakowskiej do połowy XIII wieku. Teren dawnego powiatu lelowskiego*, [w:] *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 3, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice, s. 68–89.

Laskowska A.

- 2021 *Każde miejsce ma swoją historię i potencjał*, <<https://gazetaolsztynska.pl/nowemiesto/783885,Kazde-miejsce-ma-swoja-historie-i-potencjal.html>> [dostęp 25.12.2023].

Leszczyńska-Skrętowa Z. (ZLS)

- 1989 *Jaworznik Mały i Wielki*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. II, z. 2, (Iwanowice – Kaczorowy), opr. J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, red. A. Gąsiorowski, Wrocław, s. 281–283.

Lis T.

- 2021 *Zaskakujące znalezisko w Ossolinie*, <<https://nauka.wiara.pl/doc/6823053.Zaskakujace-znalezisko-w-Ossolinie>> [dostęp 25.12.2023].

Męciewska M., Mikołajczyk A.

- 1991 *Skarby monet z lat 1650–1944 na obszarze Polski. Inwentarz II*, Wrocław.

Niemirycz W.

- 1973 *Skarb boratyniek z Przasnysza*, *Wiadomości Numizmatyczne* XVII/2, s. 87–112.

Nierychlewska A.

- 2022 *Pieczczę od bulli papieskiej i inne przedmioty metalowe odkryte podczas badań archeologicznych przy Kolegiacie pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Floriana w Uniejowie w 2020 roku*, [w:] *Opus imperfectum. Studia dedykowane Zbyszkowi Szczerbikowi*, red. M. Feliks, L. Tyszler, Praszka, s. 145–157.

Orlicki Ł.

2021 *Papal bull of Benedict XIII (1394–1417) from Grodno Castle*, *Architectus* 4 (68), s. 83–90.

Paszkiewicz B.

2018 *Bulla papieża Benedykta XI*, [w:] *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu*, cz. 2, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław (=Wratislavia Antiqua 23), s. 713–718, 1204.

Porządkował

2019 *Porządkował ogródek, znalazł bullę papieską z XIII wieku*, <<https://tvn24.pl/poznan/bulla-papieza-mikolaja-iii-znalezniona-w-ogrodku-ra956477-2301607>> [dostęp 25.12.2023].

Skóra K., Strzyż P., Szymczak J.

2022 *Bull of Antipope John XXIII found in Mierzyn, Central Poland*, *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 35, s. 131–145.

Smereka B.

2017 recenzja: Janusz Szyszka: *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku*, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków, 2016 (*Maestas – Potestas – Communitas*, 5), ss. 568 + 4 tab., 9 map, aneksy, *Studia Geohistorica* 5, s. 260–273.

Stavenhagen C.F.

1773 *Topographische und chronologische Beschreibung der Pommerschen Kauf- und Handels-Stadt Anklam aus Urkunden und historischen Nachrichten verfasst und mit einem Anhang des Herrn Pastors J. F. Sprengels zur Kirchen- und gelehrten Geschichte, herausgegeben*, Greifswald.

Stój B.

2019 *Niezwykłe odkrycie! Znalazł w ogródku bulle papieża Mikołaja III z XIII wieku*, <<https://www.zwiadowcahistorii.pl/niezwyklo-odkrycie-znalazl-w-ogrodku-bulle-papieza-mikolaja-iii-z-xiii-wieku/>> [dostęp 25.12.2023].

2020 *Papieską bulle z XIII wieku odkryto przy kolegiacie w Uniejowie*, <<https://www.zwiadowcahistorii.pl/papieska-bulle-z-xiii-wieku-odkryto-przy-kolegiacie-w-uniejowie/>> [dostęp 25.12.2023].

Spicyn A.

1925 *Litovskîâ drevnosti*, [w:] *Tauta ir žodis*, ks. 3, Kaunas, s. 112–171.

Stupnicki J.

1850 *O dwóch wykopaliskach starych monet w Galicyi*, *Biblioteka Warszawska* 3 (39), s. 561–563.

Wolff (Dr.)

1820 *Fortgesetzte Nachrichten über Alterthümer im Namslauschen Kreise*, *Correspondenz der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur* II/1, s. 34–35.

R E C E N Z J E

Giulio Fanti, *Byzantine Coins Influenced by the Shroud of Christ*, Singapore 2022: Jenny Stanford Publishing, 378 ss., ilustr., ISBN: 978-981-4877-88-6

Przed obliczem człowieka, którego ciało jest odcisnięte na Całunie Turyńskim przewinęły się niezliczone rzesze wiernych. Umęczona twarz od wieków wzbudzała szacunek i wzruszenie, przypominając ludziom o ofierze, którą miał ponieść za nich Chrystus. Z uwagą przyglądali się mu ludzie odwiedzający świątynie, duchowni, artyści i naukowcy. Dla tych ostatnich płótno wciąż jest zagadką, gdyż cały czas nie poznali odpowiedzi na pytanie, jak powstał ów cudowny wizerunek. Jedno jest pewne, miał on ogromne znaczenie w kulturze chrześcijańskiej Europy. Profesor chemii Giulio Fanti również zwrócił na nie uwagę i postanowił zestawić je z dość niepozornymi na pierwszy rzut oka przedstawieniami Pantokratora na monetach.

Lata obserwacji i badań zaowocowały książką *Byzantine Coins Influenced*

by the Shroud of Christ, która jest trzecią z pięciu, które tworzą serię *Jenny Stanford Series on Christian Relics and Phenomena*. Cykl przygląda się chrześcijańskim relikwiom, takim jak Całun, chusta z Owiedo czy relikwie krwi Chrystusa. Fanti w swojej książce stawia tezę mówiącą, że wizerunki Pantokratora wybijane na Bizantyjskich monetach w latach 692–1204 tworzone były w oparciu o wizerunek Chrystusa z Całunu Turyńskiego, który w tych latach miał znajdować się w Konstantynopolu. Książka ukazała się w 2022 r. nakładem Jenny Stanford Publishing.

Autor początkowo wprowadza czytelnika w temat mennictwa Cesarstwa Bizantyjskiego, omawiając poszczególne typy monet i używane do ich wyrobu kruszce (s. 5–14). Następnie przygląda się po kolei wszystkim monetom przedstawiającym Pantokratora, które zostały wybite w latach 692–1204 (s. 15–68). Wszystkie podrozdziały poświęcone poszczególnym władcom zawierają dokładne opisy każdej monety z wizerunkiem Chrystusa, wybitej podczas ich rządów. Kolejny rozdział poświęcony

jest Całunowi, jego historii i badaniom nad nim przeprowadzonym. Przybliżona została analiza chemiczna relikwii, możemy też przeczytać o rekonstrukcji ciała widocznego na niej oraz lokalizacji i wyglądu ran, które mu zadano (s. 69–104). Rozdział trzeci poświęcony został przybliżeniu przedstawień Chrystusa od antyku do czasów Justyniana. Tekst wzbogacono obszerną analizą szat oraz odzieży liturgicznej (s. 105–166). W czwartym rozdziale Fanti dokonał niezwykle wnikliwej analizy wszystkich elementów, które możemy znaleźć na wizerunkach Zbawiciela z monet (s. 167–188). Piąty rozdział poświęcono na przybliżenie monet z wizerunkiem Chrystusa wybitych na terenie Europy (s. 189–224). Szósty zawiera dane probabilistyczne dotyczące występujących na monetach szczegółów w wyglądzie Pantokratora (s. 225–234), a siódmy dotyczy tworzenia relikwii trzeciego stopnia poprzez pocieranie monet o Całun (s. 235–256). Ósmy przybliży wynik współpracy badawczej z profesorem Veronicą Piraccini i jej studentami (s. 257–292). W ostatnim rozdziale autor wspomniał o odkryciach dokonanych w czasie prac nad publikacją książki, dopełniając tym samym ogromny zbiór opisywanych monet (s. 293–308). Na końcu pracy znajdują się dwa załączniki, traktujące kolejno o danych probabilistycznych i twarzy z Całunu na medalach (s. 325–334).

Na początku należy wskazać, że książka jest pierwszą, która przybliża czytelnikowi przedstawienia Chrystusa na bizantyjskich pieniądzach. Fanti prezentuje nam rozległą galerię monet, na których ukazany jest Panto-

krator. To niezwykle wnikliwa analiza tych przedstawień, niepomijająca najdrobniejszych szczegółów, które można znaleźć na twarzy Zbawiciela. Autor zwraca też uwagę na takie elementy jak szaty, umiejscowienie błogosławiącej ręki czy ułożenie nóg. Wyniki analiz Fanti konsekwentnie łączy z kolejnymi wątkami swojej książki, pokazując spójność przedstawianej czytelnikowi hipotezy. Konsekwentnie odwołując się do poprzednich elementów układanki, dzięki którym nakreśla religijny, polityczny i kulturowy związek monet bizantyjskich i Całunu Turyńskiego.

Fanti do swoich badań zaprasza również artystów, takich jak wspomniana Veronica Piraccini, która wraz ze swoimi uczniami zgodziła się wziąć udział w kilku eksperymentach. Polegały one na malowaniu wizerunków Chrystusa w oparciu o wybrane monety i Całun Turyński¹. Pokazuje to, że badacz przygląda się temu problemowi od strony rozmaitych dziedzin, nie tylko naukowych, ale i artystycznych. Historia spleta się w jego analizach i eksperymentach z numizmatyką, historią sztuki, teologią, chemią, fizyką oraz ze sztukami plastycznymi. Związek między monetami a Całunem jest dla niego całym zjawiskiem, trwającym prawie półtora tysiąca lat.

Monety są niezwykle cennym źródłem ikonograficznym. Dzięki swojej roli, wymiarom i trwałości przetrwały nie tylko nawałnice ikonoklazmów, ale także destrukcyjny wpływ minio-

¹ G. Fanti, *Byzantine Coins Influenced by the Shroud of Christ*, Singapore 2022, s. 257–292.

nych lat. Wybierając je jako materiał porównawczy Fanti jest w stanie przyrzyć się przedstawieniom pojawiającym się w obrębie szerokich ram czasowych, bez narażenia swoich badań na niekompletność wynikającą ze zniszczenia wizerunków przez ich przeciwników. Monety były również bardziej powszechne, niż pojedyncze przedstawienia i występowały w wielu egzemplarzach, dzięki czemu większa ich ilość mogła przetrwać do naszych czasów.

Użyta w książce czcionka jest odpowiednio dużej wielkości i nie męczy oczu. Tekst uzupełniony jest bardzo dobrym i obszernym materiałem ilustracyjnym, dzięki któremu możemy dokładnie przyjrzyć się każdej z opisywanych monet. Wszystkie ilustracje są w dobrej rozdzielczości i w kolorze, co w pełni oddaje walory artystyczne omawianych artefaktów. Książka jest więc bardzo cennym zbiorem materiału wizualnego z zakresu mennictwa bizantyjskiego i stanowi bardzo dobre źródło do prowadzenia badań nad motywem Chrystusa na monetach wybijanych w Bizancjum. Z taką samą dokładnością zilustrowano fragmenty dotyczące historii wizerunku Chrystusa oraz Całunu Turyńskiego wraz z przeprowadzonymi nad nim szczegółowymi badaniami. Wszystkie opisywane przez autora przedmioty czy zjawiska są poparte materiałem wizualnym. Jest to niezwykle pomocne dla czytelnika, który może dzięki temu lepiej zrozumieć myśl i argumentację Fantiego. Dodatkowo ilustracje zostały umieszczone w bliskiej odległości od fragmentu, w którym są wspomniane, dzięki czemu czytelnik nie musi kartkować tomu podczas lektury.

Okładka została wzbogacona efektem *soft touch*, który sprawia, że jest przyjemna w dotyku, a kolory na niej nabierają szlachetnego charakteru. W centrum umieszczono jedną z ilustracji, solidus z Pantokratores, na którym zaznaczono graficznie płaszcz. Poniżej widać Całun w skrócie perspektywicznym, od którego w kierunku monety prowadzi czarna, prosta strzałka. Ciemnoniebieski grzbiet z białymi napisami i pomarańczowym logo prezentuje się schludnie na półce.

Książka, mimo swojej dogłębności zdradza pewne braki, które moim zdaniem są kluczowe dla analizy przedstawień powstałych na terenie Bizancjum. Pierwszym, niezwykle istotnym jest zbadanie genezy ikonografii monet bizantyjskich, czyli przyjrzenie się chociaż w pobieżnym stopniu ikonografii monet z czasów Cesarstwa Rzymskiego, na których niezwykle często umieszczano portret cesarza po jednej stronie i przedstawienie bóstwa po drugiej. Widać to chociażby w analizie krzyża trzymanego przez Wiktoria, który ma mieć ramię poprzeczne krótsze, co ma wskazywać według autora na powiązanie z wymiarami ciała z Całunu².

Drugą, niezwykle istotną rzeczą w sztuce Bizancjum jest kanon. Kanon jest zbiorem zasad, których artyści musieli przestrzegać przy wykonywaniu wizerunków. Miało to na celu tworzenie przedstawień, które zgadzałyby się z teologią nie tylko pod względem przedstawionych na ikonach postaci czy scen, ale również i sposobu ich

² Tamże, s. 17–20.

przedstawienia, włączając w to chociażby proporcje czy używane przez artystów barwy. Widać to np. w przeprowadzonych przez autora analizach niesymetryczności twarzy Pantokratora. Według niego ma ona wynikać z rysów twarzy mężczyzny z Całunu i jest potwierdzona między innymi w tymże przedstawieniu z Klasztoru na Górze Synaj³. Tylko że ta nieścisłość, bardzo określona, w wyglądzie prawej i lewej połowy twarzy ma swoje źródło w kanonie podpartym teologią o dwóch naturach Chrystusa. Ów pogląd został potwierdzony na soborze chalcedońskim, a jego przeciwników, monofizytów określano jako heretyków⁴. Autor oczywiście wspomina o kanonie i jego wadze w sztuce Bizancjum, jednakże nierozzerwalność tych dwóch rzeczy powinna być o wiele silniej zaznaczona nie tylko w rysie historycznym, ale także i w samych analizach. Niestety przez to niedopatrzenie w książce pojawiają się takie hipotezy, jak zamknięte oczy u Pantokratora czy łzy na jego twarzy, które w przypadku obrazu Chrystusa Wszechwładcy wydają się co najmniej kuriozalne, podobnie jak rzekoma kulawość⁵.

Patrząc na daty, w których Całun oddziaływał według autora na wizerunki Chrystusa nietrudno zauważyć, że obejmuje on także okres już po drugim ikonoklazmie. Oznacza to, że z tego czasu pozostały ikony, które powinny posłużyć Fantiemu do przeprowadzanej analizy i co więcej, byłyby w niej o wiele bar-

dziej istotne niż wizerunki na monetach. Spowodowane jest to większą możliwością ukazania dokładnego i szczegółowego wizerunku Zbawiciela, co wynika nie tylko z formatu dzieła, ale także z samej techniki, na którą składało się malarstwo temperowe. Obecność tych dzieł w takiej publikacji znacząco dopełniałaby jej treść i walory merytoryczne. Nie zapominajmy też, że także po straceniu Całunu przez Cesarstwo przez jakiś czas powinny powstawać dzieła, które mogłyby ukazywać zbieżność z Całunem, z racji nie tylko źródeł ikonograficznych i pisanych, ale także dzięki pamięci osób, które mogły oglądać relikwię na żywo.

Autor bardzo dużą część książki poświęca na opisanie badań konserwatorskich Całunu⁶. Można mieć wątpliwości, czy poświęcenie tyłu stron publikacji traktującej o ikonografii było w tym przypadku niezbędne i czy większym pożytkiem nie byłoby chociażby rozwinięcie wątków historycznych czy pochylenie się nad kwestiami teologicznymi.

Przeprowadzona przez autora analiza ubioru Pantokratora wzbudza pewne wątpliwości. Pomimo przyjrzeniu się wszystkim elementom stroju i przytoczeniu ich historii autor wysuwa hipotezę, jakoby Chrystus w tymże przedstawieniu nosił na ramionach całun, w który miałby być zawinięty po śmierci. Owo stwierdzenie wzbudza wiele wątpliwości na gruncie ikonograficznym i teologicznym i ciężko znaleźć dla niego merytoryczne wytłumaczenie. Całun określony przez Fantiego jako płótno-loros zaznaczony jest na omawianych

³ Tamże, s. 147–148.

⁴ J. Meyendorff, *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*, Warszawa 1984, s. 42–54.

⁵ G. Fanti, *Byzantine Coins...*, s. 180, 185–186, 160–163.

⁶ Tamże, s. 70–83, 99–104.

obiektych graficznym wypełnieniem, jednak od razu rzuca się w oczy, że autor dokonuje tutaj niepełnego pokrycia kolorem płaszcza Jezusa, skupiając się tylko na najbardziej zaznaczonych fałdach⁷. Warto nadmienić, że loros wywodzi się z noszonej przez późnoantycznych konsulów togi i zyskuje symbolikę Całunu i zmartwychwstania, jednak dotyczy to tylko stroju cesarskiego, a nie ubioru Pantokratora⁸. Nietrafione wydają się być fotografie i ilustracje występujące we fragmencie poświęconym szatom Chrystusa. Trzeba pamiętać, że większość monet opisywanych w publikacji została wybita przed 1054 r., a więc przed rozłamem Kościoła⁹. Tutaj pojawia się pytanie, czy opisując poszczególne elementy stroju autor powinien je ilustrować współczesnymi elementami ubioru liturgicznego obowiązującego w Kościele Katolickim¹⁰.

Książka Fantiego jest przykładem bardzo wnikliwego spojrzenia w twarze wybitych na bizantyjskich monetach Pantokratorów. Jego oko wynajduje rozmaite niuanse, szczegóły, drobne elementy, składające się na mozaikę tworzącą zmieniającą się na przestrzeni stuleci twarz Chrystusa, patrzącą na nas z solidów, skifatów, follisów i innych. Analizuje długość i ułożenie włosów i brody, oczy z powiekami, żrenicami, kształt twarzy, wygląd policzków, nosa, ust, umiejscowienie błogosławiącej

ręki, czy nawet fałdy szat. Wynajduje najdrobniejsze podobieństwa pomiędzy Pantokratores a twarzą z Całunu Turynskiego. Autor korzysta z bogatego materiału wizualnego obejmującego opisywane monety, oprócz tego sięga po analizy relikwii, odtworzenia twarzy i ciała znajdującego się na niej człowieka. Publikacja dodatkowo została wzbogacona różnymi wykresami i tabelami, sporządzonymi przez Fantiego. Niestety zabrakło w niej bardziej wnikliwych analiz takich przedstawień jak ikony, freski czy mozaiki, które jako dodatkowe źródło byłyby w tej publikacji nieocenione. Dobrze byłoby też zobaczyć, czym różniły się od opisywanych monet te, które w Cesarstwie Bizantyjskim wybijano po 1204 r. Najbardziej istotnym brakiem wydaje się jednak teologia, gdyż to właśnie ona wytyczała szlaki, jakimi mieli poruszać się artyści, aby przedstawić całą prawdę o Jezusie Chrystusie. Mimo powyższych uwag książka jest warta przeczytania, pozwala bowiem spojrzeć na monety Cesarstwa nie tylko jako galerię cesarzy nim władających, ale też jako zbiór przedstawień Pantokratora, któremu owi cesarze oddawali pokłon.

Zofia Szot

Muzeum Narodowe w Poznaniu

DOI: 10.23858/WN68.2024.011

⁷ Tamże, s. 125–137.

⁸ H. Maguire (red.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington D.C. 1997, s. 43.

⁹ J. Meyendorff, *Teologia bizantyjska...*, s. 117–131.

¹⁰ G. Fanti, *Byzantine Coins...*, s. 106–122.

K R O N I K A

Zmarł Jerzy Piniński (19 listopada 1939 – 13 sierpnia 2024)

W dniu 13 sierpnia 2024 r., po ciężkiej chorobie, zmarł Jerzy Piniński. Był wybitnym znawcą numizmatyki polskiej i z Polską związanej, przede wszystkim mennictwa doby średniowiecza. Tematyce tej poświęcił większość

swoich opublikowanych prac – łącznie ok. 200 zamieszczonych w wydawnictwach polskich oraz zagranicznych.

W latach 1965–2019 związany był z redakcją *Biuletynu Numizmatycznego*. Po ukończeniu studiów w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, mgr J. Piniński podjął pracę w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Pracował tam od 1968 do 1980 r. Był kierownikiem Gabinetu

Ryc. 1. Jerzy Piniński przy pracy. Archiwum Działu Numizmatycznego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, za zgodą Kierownika Działu

Numizmatycznego, znakomitym znawcą mennictwa zachodniopomorskiego. Jego dziełem była książka *Dzieje pieniądza zachodniopomorskiego*, Szczecin 1976.

W 1980 r. J. Piniński podjął pracę w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi, obejmując stanowisko kierownika Działu Numizmatycznego. Powierzono Mu również funkcję sekretarza powołanej w 1981 r. serii numizmatycznej i konserwatorskiej *Prac i Materiałów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi* (redagował ją Andrzej Mikołajczyk). Nie ma wątpliwości, że poczynania Jerzego Pinińskiego, Jego wiedza, doświadczenie oraz ogromne zaangażowanie w realizację kolejnych tomów wpłynęło na wysoką ocenę czasopisma, zarówno w kraju, jak i za granicą. Dzięki Niemu łódzkie czasopismo szybko zdobyło czytelników w kraju i za granicą; J. Piniński dbał o wysoką pozycję naukową periodyku. Funkcję sekretarza serii pełnił do 1993 r., a następnie od tomu 11 (1993) został jej redaktorem.

W okresie, gdy J. Piniński był kierownikiem Działu Numizmatycznego MAiE, nastąpił jego rozkwit – pięcioro pracowników oraz stażyści, okresowo pracujący w Dziale. Ogromną zasługą J. Pinińskiego było powiązanie działalności naukowej z prezentacją łódzkich zbiorów numizmatycznych w kraju i za granicą; nie tylko w instytucjach muzealnych. Zagadnieniu temu, poza szeregiem wystaw czasowych w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi, poświęcił nawet artykuł pt. *Głos w kwestii wystawiennictwa numizmatycznego*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*. Seria numizmatyczna

i konserwatorska 11, 1996, s. 133–139. Wystawy eksponowane w łódzkim Muzeum, cieszyły się dużym zainteresowaniem. Pracę w MAiE w Łodzi zakończył w 2004 r. Wspomnieć w tym miejscu należy, że J. Piniński studiował archeologię na Uniwersytecie Jagiellońskim (uczestniczył w pracach archeologicznych); wyraźnie jest to zauważalne w publikacji znalezisk. Czasy działalności J. Pinińskiego w łódzkim Muzeum to czas rozwoju Działu Numizmatycznego.

Nie sposób nie wspomnieć o współpracy J. Pinińskiego z Polskim Towarzystwem Archeologicznym oraz Polskim Towarzystwem Numizmatycznym, w pierwszej kolejności Oddziałem w Łodzi. Był czynnym członkiem PTN i wiele czasu poświęcił działalności jego łódzkiego oddziału.

Podczas spotkań jego członków, zdecydowanie liczniejszych niż obecnie, J. Piniński przedstawił wiele wysoko ocenianych przez słuchaczy referatów. Był też Przewodniczącym Międzymuzealnego Kolegium Numizmatycznego, Prezesem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego, członkiem Komisji Numizmatycznej Komitetu Nauk Historycznych PAN.

Wszystkich zasług Jerzego Pinińskiego nie da się wymienić. Był nie tylko znakomitym numizmatykiem o ogromnej wiedzy, którą chętnie dzielił się z innymi. Był Przyjacielem, z którym można było podzielić się dobrą i złą wiadomością. Zawsze starał się służyć pomocą.

Mariusz Mielczarek